వేంకటలక్ష్మణరావు, కొమఱ్ఱాజు,
1877-1923

హిందూదేశ కథాసంగ్రహము

చెన్నపురి, 1909

Record no. 478

Vēṅkaṭalakṣmaṇarāvu, Komarr̲āju,
1877-1923

Hindūdēśa kathāsaṅgrahamu

Cennapuri, 1909

Record no. 478

Bibliographic Record Target

వేంకటలక్ష్మణరావు, కొమఱ్ఱాజు, 1877-1923.

హిందూదేశ కథాసంగ్రహము : ప్రథమభాగము - హిందూమహాయుగము /ఇయ్యది కొమఱ్ఱాజు వేంకటలక్ష్మణరావు గారిచే రచియింపఁబడియె.- 3. కూర్పు.- చెన్నపురి : పీయర్లెస్ ముద్రాక్షరశాల, 1909.

xviii, 231 p. :maps ;19 cm.

Record no. 478

Vēṅkaṭalakṣmaṇarāvu, Komar̲r̲āju, 1877-1923.

Hindūdēśa kathāsaṅgrahamu : prathamabhāgamu - Hindūmahāyugamu /iyyadi Komar̲r̲āju Vēṅkaṭalakṣmaṇarāvu gāricē raciyimpam̐baḍiye.- 3. kūrpu.- Cennapuri : Pīyarles Mudrākṣaraśāla, 1909.

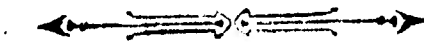
xviii, 231 p. :maps ;19 cm.

Record no. 478

హిందూ దేశ కథా సంగ్రహము.

ప్రథమ భాగము.

హిందూమహాయుగము.

ఇయ్యది

కొమర్రాజు - వేంకటలక్ష్మణరావు, ఎం. ఏ. గారిచే

రచియింపఁబడియె.

మూఁడవ కూర్పు.

చెన్నపురి:

డా డక్ కంపెనీవారి "ఫీయర్ లెస్" ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపఁబడెను.

1909.

వెల [illegible]

మూఁడవకూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటికూర్పు పీఠిక 3-10-07 తేదిన వ్రాయఁబడినది. అనఁగా దీనియొక్క మొదటికూర్పు ప్రకటింపఁబడి నేఁటికిఁ బూర్తిగ రెండు సంవత్సరములయినను కాలేదు. ఇంత స్వల్పకాలములో ఈ గ్రంథముయొక్క కూర్పులు రెండును అయిపోయినందున నీ మూఁడవకూర్పు ప్రకటింపఁబడినది. ఇట్లు రెండేండ్లలో మూఁడుకూర్పు లచ్చుపడిన తెలుఁగుపుస్తకములు మిక్కిలి యుండవు. కావున నిది యీ గ్రంథమునకొక గౌరవవిశేషముగా నెంచవలసి యున్నది. మా యుద్యమమునకన్నివిధములఁ దోడ్పడి, మా గ్రంథములఁ బ్రేమతో నాదరించి, వాని రెండవకూర్పును, మూఁడవకూర్పును త్వరత్వరగా నచ్చుపడునట్లుగాఁ జేసిన యాంధ్రపాఠక ప్రపంచమునకు మేము కృతజ్ఞతాపూర్వక వందనములకంటె నేమి యీయఁగలము?

అచ్చటచ్చట ప్రాథమిక పాఠశాలలో నీ పుస్తకమును బాలురకుఁ బఠనీయముగాఁ బెట్టి కొందఱుపాధ్యాయులు మాకుఁ దోడ్పడిరి. ఇట్టి వారికిఁ గృతోపకారమునకై వందనము లాచరించుచు, ఇఁక ముందును విజ్ఞానచంద్రికామండలి

వారిచేఁ బ్రకటింపఁబడు గ్రంథములను ఇట్లె యాదరించుచుదురు గాతమని కోరుచున్నాఁడను.

ఈ పుస్తకములోని కొన్ని భాగములు 1909 వ సంవత్సరము ప్రవేశపరీక్షకుఁ (Matriculation) బోవు విద్యార్థులకుఁ బఠనీయముగా నేర్పఱిచి, చెన్నపురి సర్వకళాశాలవారు, విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమాలను సత్కరించిరి. ఇట్లు లోకాశ్రయమును, విద్వదాశ్రయము ఈ రెండును తమకబ్బినందుకు 'మండలి' వారెంతయు సంతసించుచున్నారు.

ఈ కూర్పువిషయమై బ్రహ్మశ్రీ మ-గా-రా-శ్రీ, వేదము వెంకటరాయ శాస్త్రిగారును, కనుపర్తి మార్కండేయ శాస్త్రిగారును నాకు మిక్కిలి సాయము చేసిరి. కావున వారి యెడఁ గృతజ్ఞతఁ జూపుచున్నాఁడను.

35, స్వామినాయక వీధి,
చింతాద్రిపేట
చెన్నపట్టణము.
17-7-09

గ్రంథకర్త.

రెండవకూర్పు పీఠిక.

ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటికూర్పు వేయిప్రతులును పుస్తకముప్రచురించిన యైదు నెలలలోనే కర్చయినందున ఈ రెండవకూర్పు అచ్చువేయింపఁబడినది. ఆంధ్రదేశమందలి పండితులును, పత్రికాధిపతులును, ఇతరజనులును ఈహిందూదేశ చరిత్రను బఠించి తమతమ యనుకూలాభిప్రాయములను దెలిపి నన్ను ఎంతయో ప్రోత్సాహపఱిచినందుకు నేను వారియెడఁ గృతజ్ఞుఁడను. అనుదినమును గ్రంథములు కావలయునని యుత్తరములు వచ్చుచుండుటచే నీరెండవకూర్పింత త్వరలో అచ్చువేయింపఁబడినది. కావున నేను తలంచినన్ని క్రొత్తయంశములిందుఁ జేర్చుటకు వీలులేకపోయెను. అయినను ఇందుఁ గొన్ని ముఖ్యమైన నూతనాంశములు చేర్చఁబడినవి. నూతన పటము కూడ నొక్కటి చేర్చఁబడినది. పుస్తకములన్నియుఁ గ్యాలికో యనఁబడు బట్టతో నట్టకట్టింపఁ బడినవి.

ఇదివఱకుఁ దెనుఁగు పొత్తంబుల యట్టమీఁద నాంగ్లేయాక్షరములతోఁ బేళ్ళు వేయు నాచారముండెను. కాని యందువలన నవి యింగ్లీషు గ్రంథములేమోయని సామాన్యజనులు భ్రమపడుచుండిరి. కావున నీగ్రంథములో నాయాచారము మాని యట్టమీఁద నాంధ్రాక్షరములే వేయించినాఁడను.

మరా-రా-శ్రీ, రావుబహాదరు కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగారును, బ్రహ్మశ్రీ, కనుపర్తి మార్కండేయ శర్మగారును, ఈ రెండవకూర్పు నచ్చొత్తించుటలో నాకు మిక్కిలి సహాయమొనర్చిరి, కావున వారికిఁ గృతజ్ఞతాపూర్వక వందనము లాచరించెదను.

ఇట్లు,

15-5-08. గ్రంథకర్త.

మొదటికూర్పు పీఠిక.

మిక్కిలి పెద్దదిగాకుండగను మిక్కిలి చిన్నదికాకుండగను హిందూదేశ చరిత్ర మొకటి వ్రాయవలయునని యిచ్చ నా మనస్సులో నెన్నియో దినములనుండి యుండెను. విజ్ఞాన చంద్రికామండలివారి ప్రోత్సాహముకతన నేఁటికాకోర్కె ఫలించినది.

అత్యంత పురాతన కాలమునుండి నేఁటివఱకు జరిగిన హిందూదేశ చరిత్రమంతయు నేడెనిమిదివందల పుటలలో వ్రాయ నిశ్చయించితిని. అందిది ప్రథమభాగము. హిందూ మహాయుగము (Hindu Period) నుగురించిన కథాభాగమిందు ౨౨౬ పుటలలో ముగింపఁబడినది. పెద్దయక్షరములతో నచ్చు వేయించినయెడల పుటలసంఖ్య హెచ్చి చదువరులకు నధిక ధనవ్యయమగునని యెంచి చిన్న యక్షరములతోనే గ్రంథము ముద్రింపించినాఁడను.

ఈ గ్రంథము వ్రాయుటలో నాకు శ్రీరమేశ చంద్ర దత్తుగారి గ్రంథము ముఖ్యాధారమైనప్పటికిని హిందూదేశ చరిత్ర సంబంధమైన యింగ్లీషు, హిందీ, మరాటీ మొదలను భాషలలో వ్రాయఁబడిన గ్రంథములన్నియుఁ గాకపోయినను ముఖ్యమైనవన్నియుఁ జదివి వానిలోని సారమంతయు నిందుం జేర్చి శ్రీదత్తుమహాశయుగారి గ్రంథములో లేని యనేకాంశము లీ గ్రంథమున వర్ణించినాఁడను. ఇందు విషయమై నేను చూచిన యన్ని గ్రంథముల పేళ్ళిచట నిచ్చుట యనావశ్యకము. ఋ

గ్వేద శ్రౌతయుగముల చరితకు కుంటేకృతమైన 'విసిసిట్యూడ్స్ ఆఫ్ ఆర్యన్ సివిలిజేషన్ ఇన్ ఇండియా' (Vicessitudes of Aryan Civilization in India)యను గ్రంథమును, బౌద్ధయుగ చరిత్రకు విన్సెంటు స్మిథ్ కృతమగు 'అర్లీహిస్టరీ'అను గ్రంథమును, రామాయణీయస్థలనిర్ణయము జేయు మరాటీభాషలోని 'కావ్యసంగ్రహానుబంధము'ను ముఖ్యమైన యాధారములని చెప్పిన జాలును. ఇవియుగాక ఋగ్వేదాదిక సంస్కృత గ్రంథములలోని వాక్యములు స్వయముగాజూచి వ్రాయబడినవి. వ్యాకరణ మహాభాష్యముయొక్క యచ్చుప్రతి నాకు లభింపనందున నందలి వాక్యములు కుంటేకృత గ్రంథము నుండి యుదాహరింపబడినవి.

హిందూ మహాయుగములోని ఋగ్వేద శ్రౌతసూత్ర యుగములయందలి కథాంశము లంతగా దెలియవు కావున నవి విశేషముగా బెంచి వ్రాయలేదు. బౌద్ధపౌరాణిక యుగములలోని చరిత్ర తెలిసికొను సాధనంబు లనేకము లున్నందున ఆభాగము విశేష వివరముగను, మన పూర్వుల యశోవిభవము చక్కగా దెలియునటులను వర్ణింపబడినది.

ఈ గ్రంథమును గుఱించి నింక నధికముగ వ్రాయుట కంటె నీగ్రంథము చదివి తెలుగు చదువరులే దీని యోగ్యతాయోగ్యతలు నిర్ణయింతురు గాతమని విరమించుటయే మేలు. ఈ ప్రథమభాగము చదువరులకు రుచించెనేని రెండవ మూడవభాగములు త్వరలో వెలువడగలవు.

తమకు వేఱుపనుల తొందరలున్నను శ్రమయనక యీ గ్రంథముయొక్క యచ్చుచిత్తులు (Proofs) దిద్దుటలో నాకు

సహాయ మొనర్చినందుకు నామిత్రులగు మ-రా-రా-శ్రీ, కనుపర్తి మార్కండేయ శర్మ శాస్త్రిగారికి వందనము లొనర్చుచున్నాడను.

రంగులతో దేశపటము (Map) వేయుపద్ధతి మిక్కిలి కష్టమైనదియు, స్వదేశీయులకు విశేషముగా దెలియనిదియు నైనను మిక్కిలి కష్టపడి యావిద్యనసాధించి మాకొఱకు నెంతయు శ్రద్ధతో నైదురంగులపటము సిద్ధముచేసి యిచ్చినందుకు 'పవార్ అండ్ కో, మౌంటురోడ్, మద్రాస్' అను ఎన్గ్రేవరు (Engraver) సంఘమువారిని నెంతయు గొనియాడవలసియున్నది.

ఈగ్రంథమునందు వాడబడిన శకములు.

ఈగ్రంథమునందు 'క్రీ. శ.' మఱి 'క్రీ. పూ.' అని రెండు శకములు ముఖ్యముగా వాడబడినవి. క్రీ. శ. యనగ క్రీస్తు శకము. ఇది క్రైస్తవ మతాచార్యుడగు జీసస్ క్రైస్తువుయొక్క పుట్టుక యొద్దనుండి లెక్క వేయబడును. క్రీ. పూ. అనగా క్రీస్తుకు బూర్వమని యర్థము. దీనిని ఇంగ్లీషులో బి. సి. (B. C.) అనియెదరు. ఇది క్రైస్తువు పుట్టినప్పటినుండి వెనుకకు లెక్క వేయబడును. ఇందు కుదాహరణము:—క్రీ.పూ. ౫౫౭ లో బుద్ధుడు పుట్టెననగా క్రైస్తువుయొక్క జన్మమునకు బూర్వము ౫౫౭ ఏండ్లక్రిందటనే బుద్ధుడు పుట్టెనని యర్థము. ఇట్లీ రెండుశకములును క్రైస్తువు పుట్టినసమయమును ఆధారము చేసికొని యొకటి (క్రీ.పూ.) వెనుక వెనుకకు లెక్క వేయగవచ్చును; రెండవది (క్రీ. శ.) ముందుముందుకు లెక్క వేయగ వచ్చును.

ఒకానొక సమాచారము ఈశకములోని యిన్నవ సంవత్సరమున జరిగినదని చెప్పుట యెందుకు? ఆసమాచార మిప్పటికినిన్ని సంవత్సరముల క్రింద జరిగెనని చదువరులకుఁ దెల్పుటకే. నేఁటికి (ప్లవంగనామసంవత్సర భాద్రపద బహుళమువఱకు) క్రీస్తుశకము ౧౯౦౭ సంవత్సరములని యందఱికిఁ దెలిసియేయున్నది. కావున నేదియో సమాచారము క్రీ. శ. ౧-లో జరిగినదని చెప్పినయెడల నేఁటికి ౧౯౦౬ సంవత్సరముల క్రిందట జరిగినదని యర్థము. శ్రీహర్షుఁడు క్రీ. శ. ౬౦౬-లో రాజ్యమునకు వచ్చెననఁగాఁ గ్రీస్తువు పుట్టినతరువాత నిన్ని యేండ్లకు రాజయ్యెనని యర్థము. అనఁగాఁ బ్రస్తుతపు క్రీస్తుశకమగు ౧౯౦౭-లో నుండి ౬౦౬ తీసివేయఁగా మిగిలిన ౧౩౦౧ సంవత్సరముల క్రింద శ్రీహర్షుఁడు రాజుగా నుండెనని మనము తెలిసికొనవలెను. ఇట్టులే క్రీస్తువునకుఁ బూర్వమొక యేట నొకానొక సమాచారము జరిగెననఁగా నేఁటికి ౧౯౦౮-వ సంవత్సరముల క్రింద నది జరిగెనని యర్థము. ఇందు కుదాహరణము: అశోకమహారాజు క్రీ. పూ. ౨౭౨-లో రాజ్యమునకు వచ్చెనని యున్నది. ఇది యెన్ని యేండ్ల క్రింద జరిగెనని కనుఁగొనుటకు మనమేమి చేయవలెను? ఇప్పటి క్రీస్తుశక సంఖ్యయగు ౧౯౦౭-లో ఈ ౨౭౨ కలుపవలెను. ఇట్లు ౨౧౭౯ సంవత్సరములు వచ్చును. ఇన్ని యేండ్ల క్రింద అశోకచక్రవర్తి రాజయ్యెనని యర్థము.

సూత్రము.—ఇప్పటికాలపు క్రీస్తుశకసంఖ్యలో (౧౯౦౭) ఇష్టకాలపు క్రీ. పూ. సంఖ్య కలిపినయెడలను, క్రీ. శ. సంఖ్య తీసివేసినయెడలను, ఇష్టసమాచారము నేఁటికెన్ని సంవత్సరముల క్రింద జరిగినది వచ్చును.

క్రీ. పూ. శకమునుగుఱించి యొక వింతకలదు. ఇందలి పూర్వసంవత్సర సంఖ్యకంటెఁ బర సంవత్సరసంఖ్య తక్కువగ నుండును. అనఁగా క్రీ. పూ. ౩౨౧-కిఁ దరువాత వచ్చునది క్రీ. పూ. ౩౨౦-వ సంవత్సరము. ఇందువలననే బుద్ధుఁడు క్రీ. పూ. ౫౫౭-వ సంవత్సరమున జన్మించి, యెనుబది యేండ్లు బ్రతికి క్రీ.పూ. ౪౭౭-లో దేహము విసర్జించెనని వ్రాయుట తటస్థించుచున్నది. క్రైస్తుపుజన్మము గుర్తుగాఁ బెట్టుకొని వెనుకకు ౧, ౨, ౩ అని పూర్వపూర్వ సంవత్సరములు లెక్క వేయుచుఁ బోయినందున క్రీ. పూ. శకమునకు ఈ వైచిత్ర్యము కలిగినదని చదువరులు జ్ఞాపక ముంచుకొనియెదరుగాత.

ఈగ్రంథమునందు 'శతాబ్ద'మను శబ్దమనేకస్థలములందు నుపయోగింపఁబడినది. శతాబ్దమనఁగా నూఱుసంవత్సరముల సమూహము. క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దమనఁగా ౧-వ సంవత్సరము మొదలు ౧౦౦-వ సంవత్సరమువఱకు, ద్వితీయ శతాబ్దమనఁగా ౧౦౧ మొదలు ౨౦౦-ల సంవత్సరమువఱకు అని యర్థము. ఈలాగుననే యితర శతాబ్దంబులవిషయమై యెఱుఁగునది.

ఈగ్రంథమునందు హిందూశకముల నుదాహరింపక క్రీస్తుశకము వాడుటకుఁ గారణమేమియని కొందఱడుగవచ్చును. 'సంవత్' అనఁబడు విక్రమశకమును 'శక'మనఁబడు శాలివాహన శకమును హిందూదేశములో వాడుకలో నున్నమాట వాస్తవమే. కాని వీనిలో దేనికిని అంతటఁ బ్రచారములేదు. నర్మదానదికి నుత్తరమున శాలివాహనశకము నెఱుఁగరు. ఆనదికి దక్షిణమున విక్రమశకమంతగా వాడుకలోలేదు. ఇదియుఁ గాక యాంధ్రదేశములో సంవత్సరపుఁ బేరుతో వ్యవహా

రించు నాచారముగలదు శకసంఖ్య నుదాహరించు నాచారము లేదు. మా వాఁడు ప్రమోదూతనామ సంవత్సరములోఁ బుట్టె నందురుగాని శా. శ అముక సంఖ్యగల యేటఁబుట్టెనని చెప్పరు. ప్రతిదినము పంచాగము చెప్పి బ్రతికెడి బ్రాహ్మణుఁడుగూడ పంచాంగము చూడనిది శాలివాహన శకసంఖ్య చెప్ప నేరఁడు. ఇప్పటిసంఖ్య యెంతో జనసామాన్యమునకుఁ దెలియని శకమును గ్రంథములో నుపయోగించుటవలన నేమిలాభము?

ఇఁకఁ గ్రీస్తుశకముయొక్క ౧౯౦౭-వ సంవత్సరము ప్రస్తుతము జరుగుచున్నదని ప్రతిపల్లెకరణమునకును దెలిసియున్నది. కావున బహు జనులకుఁ దెలిసియున్న శకమే గ్రంథములో నిచ్చుట యుపయోగకరముగ నుండునని తలఁచి క్రీ. శ. మే యీ గ్రంథములో నుపయోగింపఁబడినది. అయినను విక్రమ శాలివాహన శకవర్షంబులు కావలయు వారీ క్రింది సూత్రము ననుసరించి యిందలి క్రీ. శ. వర్షంబులు మార్చుకొనవచ్చును.

సూత్రము.—క్రీ. శ. సంఖ్యలో ౫౭ కలిపిన విక్రమశకము వచ్చును; క్రీ. శ. సంఖ్యలోనుండి ౭౮ తీసివేసిన శాలివాహన శకవర్షంబులు వచ్చును.

౧, సుంకువారి అగ్రహారము,
చింతాద్రిపేట, చెన్నపట్టణము.
3—10—07.

కొమఱ్ఱాజు - లక్ష్మణరావు.

విషయసూచిక.

మొదటి ప్రకరణము.

రెండవ ప్రకరణము.

మూఁడవ ప్రకరణము.

నాల్గవ ప్రకరణము.

అయిదవ ప్రకరణము.

ఆఱవ ప్రకరణము.

ఈ గ్రంథమునందలి పటముల సూచిక.

గంగవరపు గోపాలకృష్ణయ్య సం
ఇగాం మసూలు హెడ్డుమేష్టరు

A
SHORT HISTORY OF INDIA.

హిందూదేశ కథాసంగ్రహము.

మొదటి ప్రకరణము.

హిందూదేశము, అందలి జనులు.

హిందూదేశ చరిత్రఁ దెలిసికొనుటకుఁ బూర్వము హిందూదేశమన నెద్ది యో, దాని కెల్ల లెవ్వియో, తద్దైర్ఘ్యవైశాల్య మెంతయో, అందలిజను లెట్టి వారో, యచ్చటి మతభాషావిశేషంబు లెట్టివియో కనుఁగొనుట యావశ్యకము.

ప్రస్తుతము హిందూస్థాన మనఁబడు దేశమునకు మన పురాణాది గ్రంథములయందు 'భరతఖండ' మను పేరు వాడఁబడియున్నది. చంద్రవంశపు రాజయిన దుష్యంతుని కుమారుఁడగు భరతునిచేఁ బరిపాలింపఁబడినందున నీ దేశమునకు నీపేరు వచ్చెను. హిందూస్థానమను పేరు మన పురాతన గ్రంథములలో నెచ్చటను గానరాదు. ఇది పారసీకులు, రోమకులు, హూణులు మొదలయిన పరదేశీయులచే మన దేశమునకుఁ బెట్టఁబడిన పేరు. ఈ నామముయొక్క వ్యుత్పత్తినిగురించి యనేకు లనేకములైనయూహలు పన్నిరి. వానిలో నీక్రింది వ్యుత్పత్తి నమ్మఁదగినదిగా నున్నది. ఈ దేశములోని మిక్కిలి గొప్పదియగు సింధునదమును జూచి పరదేశీయులు దీనిని సింధుదేశమనఁ దొడఁగిరి. 'సింధు'శబ్దమే 'హిందు' శబ్దముగాఁ బారసీకభాషను మారెను.

పారశీకుల వేదమగు 'జందవేస్తా'లోఁ సింధునదిని, దానిలోఁ గలిసిన యుప నదులను నుద్దేశించి 'హప్తహేందు' అని చెప్పఁబడియున్నది. ఈశబ్దము 'సప్తసింధు' శబ్దభవము గాన ఈ వ్యుత్పత్తియే నమ్మఁదగినదని చెప్పవచ్చును.

హిందూదేశపు టెల్లలు.

హిందూదేశమునకు నుత్తరమున నాకాశము నెత్తిపట్టుటకుఁ బెట్టిన గోడయో యనఁ బ్రచండ హిమాలయ పర్వతరాజ మొప్పు. ఎత్తున దీనినిమించిన పర్వతము మఱియొక్కటి భూమండలమున నెచ్చటను లేదు. ఎడతెగని మంచునకు నివాసస్థలమై, సకల లౌషధులకు నాకరమై, పధునైదువందల మైళ్ళ పొడవు గల్గి, యాఱుమైళ్ళయెత్తుగలశిఖరములచే శోభితమై, గంగా, యమునా, సింధు, బ్రహ్మపుత్త్రాది మహానదులకుఁ బుట్టినిల్లగుచు, నీనగాధిరాజము హిందూదేశమునకు నుత్తరసీమగా విలసిల్లుచున్నది. ఈ పర్వతమునకు నచ్చటచ్చటఁ గనుమలనఁగాఁ గొండదారులు కలవు. అందు ఖైబర్ కనుమ, బోలన్ కనుమ అనునవి ముఖ్యమైనవి. ఈ పర్వతమునకు నిట్టి కనుమలు లేకయుండిన హిందూదేశమున కుత్తరమున నుండువా రెవ్వరును ఈ దేశమునకు వచ్చుటకు వీలుండదు. పారసీకులు, హూణులు, గ్రీకులు, తురుష్కులు, అఫ్గానులు మొదలగువారు మనదేశముయొక్క ధనమును, ఐకమత్యమును, స్వాతంత్ర్యమును, యశస్సును, హరింపవలయునని ఈ దేశమునకు వచ్చుట యీ కనుమలనుండియే.

ఉత్తరమున ఈ దేశము మిక్కిలి వైశాల్యము కలదియై దక్షిణమునకుఁ బోయినకొలఁదిని దీని వైశాల్యము త్రిభుజాకృతిగాఁ దగ్గితగ్గి రామేశ్వరమునకు దక్షిణమునఁ గన్యాకుమారి యను (Cape Comorin) అగ్రమునొద్ద మిక్కిలి చిన్నదియై యొకమైలయినను వైశాల్యము లేకయున్నది. అగ్రమనఁగా సముద్రములోనికిఁ గొనవలెఁ జొరఁబడిన భూభాగము. 'కన్యాకుమారి' హిందూదేశముయొక్క యత్యంత దక్షిణ భూభాగము. దానికి

దక్షిణమున సముద్ర మున్నది. ఈ సముద్రమునే మనవారు మహోదధి యనియు, దక్షిణ సముద్ర మనియు వ్రాసియున్నారు. ఇప్పటివారు దీనిని హిందూ మహా సముద్ర మనియెదరు.

హిందూదేశమునకుఁ దూర్పున బంగాళాఖాతమును (Bay of Bengal) బ్రహ్మదేశమును గలవు. బంగాళాదేశమునుండి రామేశ్వరము వఱకుగల హిందూదేశపుఁ దూర్పుభాగమంతయు సముద్రము నంటియున్నది. ఈ సముద్రమ్మునకుఁ బ్రస్తుతము బంగాళాఖాత మనియుఁ బూర్వము తూర్పు సముద్ర మనియు నామములు. కలకత్తా పట్టణము నుండి మనము బయలుదేఱి సముద్రపు టొడ్డుననే దక్షిణమునకుఁ బ్రయాణముచేసిన కటకము, బర్హాంపురము, శ్రీకాకుళము, విశాఖపట్టణము, కాకినాడ, మచిలీబందరు, నెల్లూరు, చెన్నపట్టణము, కడలూరు, నాగపట్టణము, రామేశ్వరము, తూత్తుకుడి, కన్యాకుమారి, ఈ పట్టణములును స్థలములును ఒక దానితరువాత నొకటి నైరృతి మూలగా మనకు సముద్రపుటొడ్డుననో సముద్రమునకు కొంత దూరముననో తగులఁగలవు.

కన్యాకుమారికి దక్షిణమున సముద్రము తప్ప భూమిలేదని పైనవ్రాసియున్నారము. కాన నచ్చటనుండి మనము పశ్చిమ సముద్రపు టొడ్డున నుత్తరముగాఁ బోయిన యెడల నొకదానికి నొకటి యుత్తరమున త్రివేంద్రము (అనంతశయనము), ఎర్నాకులము, కళ్లికోట, (కాలికట్), కన్ననూర్, మంగళూరు (మ్యాంగ్‌లోర్), గోవా, రత్నగిరి, బొంబాయి సూరత్, సోమనాథ్, ద్వారక, కరాచి, ఈ పట్టణములు కానవచ్చును. ఈ యొడ్డునకుఁ దగిలియున్న సముద్రమునకుఁ బశ్చిమసముద్రమనియు, రత్నాకరమనియుఁ బూర్వనామములు. అరేబియన్ సముద్రమని ఇప్పటి నామము.

ఇట్లు హిందూస్థానము ఉత్తరమున మిక్కిలి వైశాల్యముకలిగి దక్షిణమునకుఁ బోయినకొలఁదిని వైశాల్యము తగ్గుచు త్రిభుజాకృతిఁ జెందిన

దేశమనియు, దీనికి ముఖ్యమైన యెల్లలు ఉత్తరమున హిమాలయము, దక్షిణ పూర్వ పశ్చిమ దిశలయందు సముద్రమనియుఁ జదువరు లెఱుంగుదురు గాక. ఇందువలననే 'హిందూదేశమంతయు'నని చెప్పుటకు మనవారు 'ఆ సేతు హిమాలయ'మని చెప్పెదరు. సేతు వనఁగాఁ గన్యాకుమారికి మిక్కిలి సమీపమునందున్న రామేశ్వరమునొద్ద దక్షిణ సముద్రము.

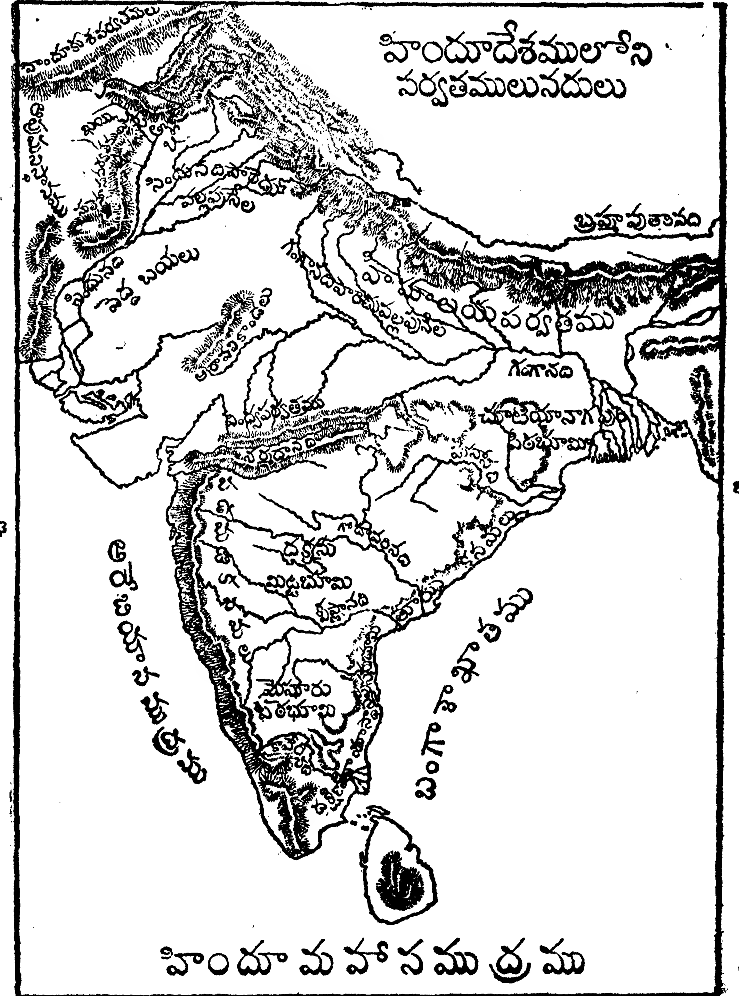
ఈ దేశముయొక్క యుత్తర దక్షిణపుకొలత ౧౯౦౦ మైళ్ళుండును. ఎక్కువలో నెక్కువదియగు పూర్వ పశ్చిమముల కొలతయు ౧౯౦౦ మైళ్ళున్నది. ఈ దేశపు వైశాల్యము పదునేడులక్షుల చదరపుమైళ్ళు; అనఁగా హిందూదేశమంతయుఁ బూర్వపుఁ గృష్ణాజిల్లాకు రెండువందల రెట్లుండును.

మూఁడు స్వాభావిక విభాగములు.

ఉన్నతస్థానమెక్కి యాకాశములో నెత్తుగబోయి క్రిందఁజూచిన హిందూదేశమంతయు స్వాభావికముగా మూఁడువిభాగములు కలదిగఁ గానవచ్చును. అందు మొదటిది హిమాలయ ప్రదేశము. ఈప్రదేశము ౧౬౫౦ మైళ్ళవఱకు పొడుగు గలదియై ౧౫౦ మొదలు ౨౫౦ మైళ్ళవఱకు వెడల్పు గలిగియున్నది. హిమాలయ పర్వతమున ననేక శిఖరము లున్నవి. 'ఎవరెస్ట్' అనఁబడు శిఖరము ౨౯౦౦౨ అడుగులనఁగా రమారమి ఆఱుమైళ్ళెత్తున్నది. ఈపర్వతము రెండు పర్వతమాలికలతో నొప్పి జంట గోడవలె నుండును.

ఈప్రథమ ప్రదేశమునకు దక్షిణమున రెండవ ప్రదేశమున్నది. దీనిని మహానదుల ప్రదేశ మన వచ్చును. హిమాలయ పర్వతములో నుండి యుద్భవించిన సింధు, గంగా, యమునా, బ్రహ్మపుత్రాదినదులచే నీ రెండవ ప్రదేశము జలపూరితంబుగను, సస్య ప్రదంబుగను ఉండును. ఈ ప్రదేశమునకు దక్షిణమున వింధ్య పర్వతమే సరిహద్దు.

ఉత్తరము.

పశ్చిమము.

తూర్పు.

దక్షిణము.

మూఁడవప్రదేశ ముత్తరమున వింధ్యపర్వతమును, తూర్పున తూర్పుకనుమలనఁబడు మహేంద్రపర్వతములును (Eastern Ghats), పశ్చిమమున పడమరకనుమలనఁబడు సహ్యామలయ పర్వతములును (Western Ghats), దక్షిణమున సముద్రమును గల త్రిభుజాకృతి ప్రదేశము. ఈప్రదేశము నర్మద, గోదావరి, కృష్ణ, తుంగభద్ర, కావేరి మొదలయిన నదులచే శోభిల్లుచున్నది. మహారాష్ట్రము (మరాటీ), ఘూర్జరము (గుజరాత్), కర్ణాటకము (కన్నడము), ఆంధ్రము (తెనుఁగు), ద్రావిడము (అఱవము), మళయాళము మొదలయిన భాషలు మాటలాడువారి దేశములన్నియు నీమూఁడవ ప్రదేశముననే యున్నవి.

ఇప్పటి రాజకీయ విభాగములు.

ఇట్లు సృష్టిచేఁ బర్వతములు, నదులు, అను నెల్లలవలన మూఁడు ప్రదేశములుగా విభజింపఁబడిన యీహిందూదేశము ప్రస్తుత మీ దేశమును బరిపాలించుచున్న యింగ్లీషువారిచేఁ బరిపాలనకు వీలు కలుగవలయునని యనేక ప్రాంతములుగా విభజింపఁబడినది. ఉత్తరమునుండి మన మీ ప్రాంతముల లెక్క వేయుదుమేని వాయవ్యపు పొలిమేర పరగణా (North West Frontier Province) యనునది మొదటఁ గానిపించును. ఇందునకు రాజధాని పెషావర్ అనుపట్టణము. హిందూదేశముయొక్క యుత్తరపు సరిహద్దుమీఁద నున్న పర్వతారణ్యప్రాంతములలోని యనాగరిక జనులు తిరుగఁబాటు చేయక యుండుటకుఁగాను ఈ పరగణా యొకటి యేర్పఱిచి యచ్చట లెఫ్టెనెంట్ గవర్నర్ అను నధికారి యుంపఁబడెను. దీనికి నాగ్నేయమునఁ బంజాబుదేశము గలదు. దీనికి లాహోర్ అనునది ముఖ్యపట్టణము. ఇందు సిఖ్ మతస్థులును హిందుమతస్థులును ఉండురు. పంజాబునకు వాయవ్యమున ఆగ్రా అండ్ ఔధ్ సంయుక్తపు పరగణాలు (United Provinces of Agra and Oudh) అను ప్రాంతము కలదు. ఆగ్రా అనఁగా ప్రయాగప్రదేశము. ఔధ్ అనఁగా అయోధ్యా

ప్రదేశము. ఈ పరగణాలలోనే కాశి, ప్రయాగ, అయోధ్య యీ పుణ్యక్షేత్రములు గలవు. ఈ పరగణాలకు రాజధాని అలహాబాద్ అను మాఱుపేరుగల ప్రయాగపట్టణము. ఈ పరగణాలకు నాగ్నేయమున బంగాళాదేశము కలదు. అది యిదివఱకు నొక్కపరగణాగనే యుండెను. కాని రెండు సంవత్సరముల క్రిందట నందు ఆసామ్ (కామరూపము) అను దేశమును గలిపి దీని నంతను పూర్వ బంగాళము, బంగాళము అని రెండు పరగణాలుగా విభజించిరి. పూర్వ బంగాళమునకు ఢాకాపట్టణమును, బంగాళమునకు కలకత్తా పట్టణమును రాజధానులు. కలకత్తా నగరము హిందూదేశమున కంతటికిని రాజధాని. ఇచ్చట హిందూదేశములోని యింగ్లీషువారి రాజ్యమున కంతకును నధికారియు, రాజప్రతినిధియు నగు గవర్నర్ జనరల్ అండ్ వైసరాయ్ అను బిరుదుగల యుద్యోగస్థుఁడుండును. బంగాళమునకు నైరృతదిక్కున మధ్య పరగణాలు (Central Provinces) గలవు. వీనికి రాజధాని నాగపూరు పట్టణము. ఈ పరగణాలకుఁ జుట్టు వేఱు పరగణా లుండుటవలన వీనికి మధ్యపరగణా లని పేరుపెట్టిరి. ఈ పరగణాలకు నైరృతమున వర్హాడ్ (బీరార్ : Berar : విదర్భదేశము) అను నొక చిన్న పరగణా యిదివఱకు విడిగా నుండెను. కాని దాని నిటీవల, మధ్య పరగణాలలోఁ జేర్చిరి. ఈవర్హాడ్ అనునది నైజామునొద్దనుండి మరల నిచ్చుపద్ధతిమీఁద నింగ్లీషువారు తీసుకొనిరి. కాని మరల నీయనక్కఱలేని పద్ధతి ప్రస్తుత మేర్పఱుచుకొన్నారు! మధ్య పరగణాలకుఁ గొంచెము భాగము తూర్పుగను బంగాళమునకుఁ గొంచెము భాగము మాత్రము దక్షిణముగను, తూర్పు సముద్రము నంటుకొని దక్షిణ సముద్రము వఱకును, నచ్చటినుండి కొంచెము పశ్చిమ సముద్రమువఱకును వ్యాపించియున్నది మన చెన్నరాజధాని. దీనికి చెన్నపట్టము ముఖ్యస్థలము. ఈ రాజధానిలో ఉత్తరమున గంజాముజిల్లా మొదలుకొని దక్షిణమునఁ జెన్నపట్టణమువఱకును, పూర్వ సముద్రము నంటుకొని పశ్చిమమునకు గొంతవఱకును బ్రసరించియున్నది మన యాంధ్రదేశము, అనఁగాఁ దెలుఁగుసీమ, పశ్చిమసముద్రము నంటుకొని

హిందూదేశమునకుఁ బడమర నున్నది బొంబాయి రాజధాని. దీనికి బొంబాయి ముఖ్యపట్టణము. పశ్చిమ సముద్రపువైపునఁ జెన్నరాజధానికిఁ దగిలియే కుర్గు అను మిక్కిలి చిన్న పరగణా యొకటి కలదు. మర్కారా దీనికి ముఖ్యపట్టణము. ఇందలి విశేషం బేమన, హిందూదేశములోని యితర ప్రాంతముల వారినందఱిని ప్రభుత్వమువారు నిరాయుధులఁజేసినను వీరిని మాత్రము నిరాయుధులను జేయలేదు. అనఁగా నధికారుల యాజ్ఞఁ దీసికొనక తుపాకులు మొదలయిన యాయుధముల జను లుపయోగింపఁ గూడదను నిర్బంధ మచ్చట లేదు. ఈ ప్రాంతములన్నియు హిందూదేశములోనివి. బంగాళాదేశమునకును ఆసాముదేశమునకును తూర్పుననున్న బ్రహ్మదేశము (బర్మాదేశము : Burma) హిందుస్థానములోనిది గాకపోయినను దొరతనమువారు వ్యవహారమునందు దానినిగూడ నీదేశములోనిదిగానే భావించుచున్నారు. ఇవి యన్నియు నింగ్లీషువారిచే స్వయముగాఁబరిపాలింపఁబడుచున్న ప్రాంతములు.

స్వదేశ సంస్థానములు.

ఇవిగాక హిందూదేశములో నింగ్లీషువారికి సామంత రాజులుగా నున్నవారి రాజ్యములు కలవు. సామంతరాజు లనఁగా నొకానొక చక్రవర్తి యొక్క రాజ్యమునకు సమీపముననుండి యాతనికి లోఁబడిన రాజులని యర్థము. ఈస్వదేశ సంస్థానములను నిప్పుడు సంరక్షిత రాజ్యము లని యెదరు. సంరక్షిత రాజ్యములనఁగా నింగ్లీషువారిచేఁ గాపాడఁబడుచున్న రాజ్యములని యర్థము. అట్టి రాజ్యములలోఁ బంజాబునకుఁగూడ నుత్తరముననున్న కాశ్మీరదేశ మొకటి. హిమాలయసంబంధమైన పర్వతములతోను, అరణ్యములతోను, ఉపవనములతోను నిండియున్న యీరాజ్యమును చక్కఁదనమున భూమిమీఁది నందనవనమని చెప్పెదరు. దీనికి రాజధాని శ్రీనగరమను పట్టణము. పంజాబునకు దక్షిణమున రాజపుతానా (రాజపుత్రస్థానము) అను స్వదేశసంస్థానముల సమూహముగల దేశమొకటి కలదు. ఇందు జయపూర్, జోధ్‌పూర్, ఉదయపూర్ మొదలయిన యనేక రాజపుత్ర సంస్థానములు గలవు. ఈరాజపుత్రులు పౌరుషమే ప్రధానముగాఁగల శూరాగ్రేసరులు. మధ్య హిందూస్థానమునందు గ్వాలియర్, బడోదా (దీనినే యింగ్లీషులో బరోడా అని వ్రాయుదురు), ఇందోర్ ఈమూఁడును స్వదేశరాజ్యములు ముఖ్యమైనవి. దక్షిణమున నైజామ్ హైదరాబాదు రాజ్యము తెలుఁగువారికిఁ దెలిసినదియె. హైదరాబాదు రాజ్యములోని తూర్పు సగముభాగమంతయుఁ దెలుఁగు సీమలోనిది. హిందూదేశములోనున్న సంరక్షితరాజ్యములలో నన్నిటిలో హైదరాబాదు రాజ్యము మిక్కిలి పెద్దది. ఇచ్చట రాజ్యముచేయు రాజు మహమ్మదీయ మతస్థుడు. దక్షిణముననుండు స్వదేశ సంస్థానములలో మైసూరు, ట్రావన్కూరు, కొచ్చి అనునవి యెన్నఁదగినవి. పైనిజెప్పినవిగాక మఱెన్నియో చిన్న చిన్న స్వదేశ సంస్థానములు హిందూదేశంబునఁ గలవు.

స్వతంత్ర రాజ్యములు.

ఇట్లు ఇంగ్లీషువారుస్వయముగాఁ బరిపాలించుచున్న పంజాబు ప్రభృతి పూర్వోక్తప్రాంతములును, వారికి లోఁబడిన స్వదేశ సంస్థానములును గాక, యింగ్లీషువారికి లోఁబడక స్వతంత్రములయి సర్వాధికారములు కలిగి యింగ్లీషువారితోఁ జేరి సమానముగానుండు చిన్న సంస్థానములు కొన్ని హిందూదేశమునఁ గలవు. అందు నేపాల్, భూతాన్ అనునవి అయోధ్యా ప్రాంతమునకును బంగాళా దేశమునకును ఉత్తరమున హిమాలయప్రాంతమునం దుండును. నేపాల్ రాజులు హిందూమతస్థులు. తూర్పుసముద్రతీరమునఁ జెన్నపట్టణమునొద్దనున్న పాండిచేరి (పుదుచ్చేరి) యను గ్రామమును, కలకత్తాయొద్దనున్న చంద్రనగరమును, మఱి కొన్ని స్థలములను ఫ్రెంచివారు నిరంకుశాధికారముగ

పరిపాలించుచున్నారు. ఈ ఫ్రెంచి రాజ్యములలోనున్న హిందువులకు, ఫ్రెంచివారికిఁ గల యధికారము లన్నియు, హక్కులన్నియు నియ్యఁబడి యచ్చట ఫ్రెంచివారును, హిందువులును, ఒకరీతిగఁ జూడఁబడుదురు. పశ్చిమ సముద్రతీరమున గోవాయను పట్టణమున బుడతకీచులని మనవారిచేఁ బేర్కొనఁబడిన పోర్చుగీస్‌వారు స్వతంత్రాధికారము చెల్లించుకొనుచున్నారు.

జనుల మతములు.

పైని వర్ణించినట్లు పదునేడు లక్షల చదరపు మైళ్ళ వైశాల్యము గల యీ దేశములో రమారమి ముప్పదికోట్ల జనులు వాసము చేయుచున్నారు. ఇందు ననేకమతస్థులుగలరు. హిందువుల సంఖ్య యిరువదికోట్ల డెబ్బదిలక్షలను మించియున్నది. మహమ్మదీయ మతస్థులాఱుకోట్లు గలరు. బౌద్ధులు తొంబదియైదు లక్షలవఱకున్నారు. జైనులు ఇరువదితొమ్మిది లక్షలును, జగత్స్రష్ట మతస్థులు (పారసీకులు) తొంబదినాలుగు వేలును గలరు. వీరుగాక యితరమతస్థులు ను నీదేశమందుఁ గలరు. కాని వారిసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ యగుటచే నిచ్చట వీయ నక్కరలేదు.

భాషలు.

విశేష వైశాల్యముగల దేశముగాన నిందు నొక్కభాషగాక పెక్కుభాషలు గలవు. ఈ దేశములోని భాషలన్నియు సాంస్కృతిక భాషలనియు, ద్రావిడభాషలనియు రెండు శాఖలుగా విభజింపఁబడి యున్నవి. ఇందు నుత్తరహిందూదేశంబున వాడుకలోనున్నవి హిందీ, బంగాలీ, మరాఠీ, గుజరాతి, ఉరియా (ఓఢ్రము) మొదలగు భాషలు సాంస్కృతికములు. అనఁగా సంస్కృతమునుండి పుట్టినవి. దక్షిణమున వాడుకలోనున్న ద్రావిడము (అఱవము) కర్ణాటకము (కన్నడము), ఆంధ్రము (తెనుఁగు), మళయాళము అనునవి ద్రావిడభాషలు. అనఁగా నివి సంస్కృతములో నుండి

పుట్టని ద్రావిడభాషాభవములని యాధునిక విద్వాంసుల యభిప్రాయము. మన పూర్వగ్రంథకారులు వ్రాసినట్లు మనయాంధ్రభాష సంస్కృతభవము కాదనియు ద్రావిడభాషలోనుండిగాని, దానికి మాతృకగానుండిన మఱియొకభాషలోనుండిగాని, పుట్టినదనియు వారి యభిప్రాయము. పైనిఁ బేర్కొనఁబడిన భాషలు ముఖ్యమైనవి. ఇవిగాక రమారమి నూఱుభాష లీదేశంబున మాట్లాడెదరు. ఈదేశభాష లన్నిఁటిలో హిందీభాష మాటలాడు వారధికముగాఁ గలరు. వీరిసంఖ్య తొమ్మిదికోట్లను మించియుండును. హిందీకిఁ దరువాతిది బంగాలీ. దీనిని మాటలాడువారు నాలుగుకోట్లకంటె నధిక జనులు కలరు. మూఁడవది మన మాతృభాషయగు తెలుఁగు. తెలుఁగువారి సంఖ్య రెండుకోట్లను మించియున్నది. 'దేశభాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స' యని మనవారు వ్రాసినదిగాక యీదేశములోని యితరభాషలనన్నింటిని నభ్యసించిన యూరోపుదేశస్థులుకూడ నిది యన్నిభాషలకంటె నధిక శ్రవణానందకరమని చెప్పియున్నారు. మరాఠీ మాటలాడువారు కోటి యెనుబదిరెండు లక్షలును, ద్రావిడులు కోటి యఱువదియైదులక్షలును, కన్నడమువారు కోటి మూఁడులక్షలును, ఘూర్జరభాష మాటలాడువారు తొంబది తొమ్మిదిలక్షలును, ఓఢ్రము మాటలాడువారు తొంబదియాఱు లక్షలును, మళయాళమువారు అఱువదిలక్షలును గలరు. ఇవి ముఖ్యభాషలు.

ఒక్కదేశమా? పెక్కుదేశములా?

ఇట్లెన్ని రాజ్యంబులును, మతంబులును భాషలును గల యీఖండంబును పెక్కుదేశములని చెప్పక యొక్కదేశమని చెప్పుటకుఁ గారణమేమి యని చదువరులకు సంశయము కలుగవచ్చును. ఇందెన్ని మతములును, ఎన్ని భాషలును గలిగినను ఇందుండువారిలో విశేషజనులు హిందువులు. బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులను చాతుర్వర్ణ్యవ్యవస్థయు, నందుండి పుట్టిన

యిప్పటి యసంఖ్యాజాతులును ఈ దేశమందుఁ దప్ప మఱియే దేశమందును గానరావు. ఇట్లు పుట్టుకవలనఁ గల్గు వర్ణవిభేదమును బాటించు హిందువులలో నందఱకును నాల్గువేదములును, గల్ప సూత్రములును, స్మృతులును బ్రమాణగ్రంథములు. హిందువులందఱికిని నిట్టి సామాన్య లక్షణములుండుటవలన ఈ దేశము మొదటినుండియు నొక్క దేశముగానే యెంచఁబడుచు వచ్చెను. ఇదియుఁగాక ప్రస్తుత మాసేతు హిమాలయమంతయు నొక్క రాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడుటవలన నుత్తరమునందలి పంజాబ్ దేశస్థుఁడును, దక్షిణమునందలి యఱవ దేశస్థుఁడును, నొక్క దేశములోని వారే యనినమాట లోకులకుఁ దిన్నఁగాఁ దెలియుచున్నది.

ఈ ప్రకార మీదేశముయొక్క యాకారమును, వైశాల్యమును, ఇందలి జనుల వివరంబును, రాజ్యంబుల యునికియుఁ గనుఁగొనిన పిదప నీ దేశమునకు ఈ వివిధ జనంబు లెప్పుడెప్పు డెచ్చటి నుండివచ్చినది మనము కనుఁగొనవలసియున్నది. అనఁగా ఈ దేశపు చరిత్ర మనము తెలిసికొనవలయును.

చరిత్ర విభాగములు.

హిందూదేశచరిత్ర యంతయు మూఁడు మహాయుగములుగ విభజింపవచ్చును.

౧. హిందూ మహాయుగము. (Hindu Period):— ఇది హిందూరాజులు ప్రభుత్వము చేసినకాలము. ఈ మహాయుగముయొక్క వ్యాప్తి క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ మొదలు క్రీ. శ. ౧౨౦౦ వఱకు ననఁగా మూఁడు వేల రెండువందల యేండ్లని చెప్పనగు.

౨. మహమ్మదీయ మహాయుగము (Mahomedan Period):— ఇది మహమ్మదీయులు ప్రభుత్వము చేసినకాలము. క్రీ. శ. పదుమూఁడవ

శతాబ్ద ప్రారంభమునుండి పదునెనిమిదవ శతాబ్ద మధ్యమువఱకు ననఁగా రమారమి యైదువందల యేఁబది సంవత్సరములు ఢిల్లీశ్వరులు నిరంకుశాధికారము చేసిరి.

3. బ్రిటిషు మహాయుగము (British Period):— ఇది యింగ్లీషువారి ప్రస్తుత ప్రభుత్వకాలము. ఇది క్రీ. శ. పదునెనిమిదవ శతాబ్ద మధ్యమునఁ బ్రారంభమై నేఁటివఱకు జరుగుచున్నది. అనఁగా నూటయేఁబది యేండ్లకంటె నెక్కుడు వయస్సు కలదని యర్థము.

ఈ మూఁడు మహాయుగంబులలోని హిందూదేశచరిత్ర యిఁక వేర్వేఱ వర్ణింపఁబడును.

౧, హిందూ మహాయుగము.

క్రీ. పూ. ౨౦౦౦—క్రీ. శ. ౧౨౦౦

నాలుగువేలేండ్ల క్రిందట మనపూర్వులగు నార్యులను వారీదేశమునకు వచ్చినది మొదలు, ఏడువందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వము తురుష్కలీ దేశమును జయించిన కాలమువఱకును జరిగిన సమాచారములన్నియు నీ మహాయుగమును వర్ణించుటలో రాఁగలవు. ఈ మహాయుగమును జరిత్రకారు లయిదుయుగములుగా విభజింతురు. అవి యెవ్వియనః:—

౧. ఋగ్వేదయుగము (Vedic Age):— (క్రీ. పూ. ౨౦౦౦-౧౪౦౦) ఇది మన దేశచరిత్రలో నాదిమయుగము. ఈకాలపు చరిత్ర తెలియుటకు ముఖ్యాధారమైన గ్రంథము ఋగ్వేద మయినందున దీనికి ఋగ్వేదయుగమని పేరుపెట్టఁబడియె. వేదములు నాలుగని హిందువులందఱికిఁ దెలిసిన విషయమే. అందు ఋగ్వేదము మొదటిది. ఇతర

వేదములకంటెఁ బూర్వము వ్రాయఁబడినది. దీని ననుసరించియే యితర వేదములు తరువాత వ్రాయఁబడినవి. ఋగ్వేదములోని యాదిమసూక్తములు క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ యేండ్లనాఁడనఁగా నేఁటికి రమారమి నాలుగు వేలేండ్లక్రిందటనే వ్రాయఁబడినవని విద్వాంసుల యభిప్రాయము. ఇటీవలఁ గొందఱు మనదేశపు విద్వాంసులును బరదేశపు విద్వాంసులును ఋగ్వేద సూక్తములు కొన్ని యేడువేల యేండ్లక్రింద వ్రాయఁబడినవని స్థిరీకరించుచు గ్రంథముల వ్రాసియున్నారు. కాని వీరి సిద్ధాంతము లింకను వాదవివాదస్థితిలో నున్నవి; ఇతర విద్వాంసులచే నంగీకరింపఁబడ లేదు. కావునఁ బ్రస్తుతము మనము ఋగ్వేదసూక్తములు నాలుగు వేలేండ్లక్రింద టివి యనియే యనుకొందము. ఋగ్వేద మంత్రములు చరిత్ర దెలుపుటకు వ్రాయఁబడినవి కావు: అప్పటి ఋషులచేఁ జేయఁబడిన దేవతాది ప్రార్థనలు. అయినను ఆ మంత్రములలోని వర్ణనాదికములవలన నప్పటి దేశ స్థితియు, నాచార వ్యవహారంబులును, జనుల నాగరికతయు మనము కనుఁగొనవచ్చును. కాన నీ యుగపువర్ణన ఋగ్వేదము ననుసరించియే వ్రాయఁబడును.

౨. క్షాత్త్రయుగము (Epic Age):— (క్రీ. పూ. ౧౪౦౦-౧౦౦౦). ఈ యుగమునందు నార్యులు కురుపాంచాల విదేహాదిరాజ్యంబుల స్థాపించి, యొకరితో నొకరు ఘోరముగాఁ బోరుచు శౌర్య పౌరుషములే ప్రధానముగాఁ గలిగియుండిరి. కావున దీనికి క్షాత్త్రయుగమని పేరు. ఈ కాలముననే యజుస్సామాథర్వవేదములును, ఐతరేయ తైత్తిరీయాది బ్రాహ్మణములును, రామాయణ మహాభారతేతిహాసంబులును రచింపఁబడియె. ఈ యుగచరిత్రకు నీ గ్రంథములే యాధారములు.

౩. సూత్రయుగము (Sutra Age):—(క్రీ. పూ. ౧౦౦౦-౫౫౭) ఈ కాలమందుఁ గల్పసూత్రంబులును, వ్యాకరణాదిసూత్రములును, షడ్దర్శన

త్రములును రచింపఁబడియె. కాఁబట్టి దీనిని సూత్రయుగ మందురు. ఇది ందువులు తమ బుద్ధివైభవముఁ గనఁబఱచిన కాలంబగుటచే దీనిని బుద్ధి భవయుగ మనియుఁ (Rationalistic Age) జెప్పవచ్చును.

౪. బౌద్ధయుగము (Buddhist Age):— (క్రీ. పూ. ౫౫౭-శ. ౫౦౦) గౌతమ బుద్ధుఁ డుదయించి బౌద్ధధర్మమును స్థాపించినది దలు రమారమి వేయి సంవత్సరములవఱకు నీయుగము వ్యాపించియుండె. ద్ధ ధర్మగ్రంథములును, బౌద్ధరాజుల శాసనములును, ఈ కాలమందు దూదేశమునకు వచ్చిన గ్రీకువారును చీనావారును నీదేశమునుగుఱించి వ్రాసి ంచిన వర్ణనలును ఈ బౌద్ధయుగచరిత్రకు సాధనములయి యున్నవి.

౫. పౌరాణిక యుగము:—(Pauranic Age):—(క్రీ. శ. ౦-౧౨౦౦). ఈ కాలమునఁ బురాణములు రచింపఁబడియె. కావున కిఁ బౌరాణిక యుగమని పేరు. ఈ కాలములోని రాజులచే నిర్మిం డిన శిలాశాసనములవల్లను, బురాణములలో భవిష్యద్వార్తలని వ్రాయఁ వ భూతపూర్వరాజుల వంశావళులవలనను మనకీకాలపు రాజ్యములను ంచిన చరిత్ర తెలియుచున్నది.

ఇట్లీ యైదు యుగంబులను గుఱించిన చరిత్ర యైదు ప్రకరణంబులలో వేఱుగ వర్ణింపఁబడును.

—•—

రెండవ ప్రకరణము.

ఋ గ్వే ద యు గ ము.

(క్రీ. పూ. ౨౦౦౦ నుండి ౧౮౦౦ వఱకు).

ఆర్యుల మూలప్రదేశము.

ఎన్నియోవేల సంవత్సరములకుఁ బూర్వము 'ఆర్యులు' అను జనులు హిమాలయమునకు నుత్తరమున మిక్కిలిదూరమున ఆసియాఖండముయొక్క మధ్యభాగమందు నివసించి యుండిరి. వీరు మిక్కిలి నాగరికతఁ జెందిన వారు గాకపోయినను పశుగణంబుల సంపాదించి వానిని గాపాడుటకును, వ్యవసాయము చేయుటకును, కొన్ని లోహముల నుపయోగించుటకును, చిన్ని పడవల నిర్మించుటకును నేర్చియుండిరి. ఆకాశము, మేఘము, మేఘ గర్జన, చంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు, గొప్ప పర్వతములు, నదులు మొదలయిన సృష్టిలోని వినోదకరములగు వస్తువుల నీశ్వరభావమునఁ బూజించుచుండిరి.

ఆర్యులు నానాదేశంబులఁ బ్రసరించుట.

ఇట్లచ్చట నెన్నియోవేల యేండ్లుండఁగ జనసంఖ్య హెచ్చినందున నచ్చటనుండుటకుఁ దావును, దినుటకు నన్నాదిసామగ్రులును జాలక యప్పు డప్పు డచ్చటిజనులు మాతృభూమిని విడిచి ఆసియా యూరోపుఖండముల లోని యనేక దేశములలోఁ జొరఁబడి యచ్చటి జనుల గెలిచి తమ భాషయుఁ దమ నాగరికతయు వారికి నేర్పిరి.

మనపై రాజ్యముఁజేయు నింగ్లీషువారును, జర్మనీదేశపువారును, వళందు లనఁబడు డచ్ వారును, స్వీడన్ దేశస్థులును, పైనిజెప్పినప్రకారము మధ్యా

సియానుండి యప్పుడప్పుడు లేచి యూరోపు దేశమునకు వెళ్ళిన యొక తెగవారైన యార్యులు. వీరికి ట్యూటన్ ఆర్యులని పేరు. స్పెన్, ఫ్రాన్సు, ఐర్లండ్ దేశములలోని జనులు మఱియొక తెగవారగు నార్యులు. వీరికి కెల్టిక్ ఆర్యులని పేరు. రష్యా దేశస్థులు స్లావ్ ఆర్యులు; ప్రష్యాదేశస్థులును, ఇటాలీ దేశస్థులును ఇటాలిక్ ఆర్యులు; గ్రీస్ దేశపువారు హెలనిక్ ఆర్యులు. వీరందఱును యూరోపుఖండములోని యార్యులు.

హిందువార్యులు; పారసీకార్యులు.

ఇఁక నాసియాఖండములోని యార్యులనుగుఱించి విచారింతము. ఈ ఖండములో హిందూదేశపు ఆర్యులనియుఁ, బారసీకార్యులనియు నార్యుల ముఖ్యశాఖలు రెండు. ఈ యిద్దఱును మొట్టమొదట నొక్కసారియే మధ్యాసియాలోని తమ పూర్వస్థానమునుండి బయలుదేరి పెషావరు నొద్ది కనుమలమార్గమున నీదేశములోనికిఁ జొచ్చి సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమునఁ గొంతకాలమువఱకు నొక్క తెగవారి వలెనే గలిసియుండిరి. కాని కొన్ని దినములకు వారి యాచారవ్యవహారభేదములనుబట్టి వారిలో రెండు తెగ లేర్పడెను. ఒక తెగవారు తామారాధించు దేవతలకు సురలని పేరుపెట్టిరి; పశుయాగమును సోమపానమును స్వీకరించిరి. వీరు హిందూదేశములోని మన పూర్వులగు నార్యులు. రెండవ తెగవారు తమదేవతలను అసురులనిరి; పశుమేధమును సోమపానమును వర్జించిరి. వీరేపారసీకార్యులు. హిందూదేశపు ఆర్యులకును బారసీకార్యులకును గలహము మెండయ్యె. ఒకరు పూజనీయ దేవతలుగా నెంచినవారిని రెండవవారు నిందనీయములగు దయ్యములుగా నెంచఁదొడంగిరి. హిందూదేశపు టార్యులకుఁ బూజ్యులగు ఇంద్రుఁడు, శర్వుఁడు మొదలయిన వైదిక దేవతలు పారసీకార్యుల గ్రంథముల లో దయ్యములుగా వర్ణింపఁబడిరి. ఇట్లీరెండు తెగల యార్యులకును గలహము ముదిరి రెండవతెగవారు పారసీకమునకు వెడలిపోయిరి.

మొదటి తెగవారు పంజాబు దేశములో సింధునదమునొద్ద నుండిరి. ఇట్లీ రెండు తెగల యార్యులును జీలి హిందూదేశములోని యార్యులు పంజాబులో స్వతంత్రముగాఁ గాపురముఁజేయ మొదలు పెట్టిన కాలము క్రీస్తుశకమునకుఁ బూర్వము రమారమి ౨౦౦౦ సంవత్సరముల క్రింద ననఁగా నేఁటికి రమారమి ౪౦౦౦ సంవత్సరముల క్రిందటనై యుండును.

అనార్యులతో సంగ్రామము.

ఆర్యులు పంజాబు దేశమును సులభముగా గెలువలేదు. అంతకుఁ బూర్వ మాదేశమునఁ జెంచులు, కోయలు, ఎఱుకలు, భిల్లులు మొదలగు నారణ్యక జాతులవంటి యనాగరికజను లచ్చటచ్చట గ్రామము లేర్పఱుచుకొని వాసము చేయుచుండిరి. వీరు నల్లగను, బుజ్జముక్కుగల వారుగను, పొట్టిగను, జూచుటకుఁ గురూపులుగను ఉండిరి. వీ రార్యులవలె నాగరికులుగాక మోటువారుగ నున్నందున ఆర్యులు వీరికిఁ దిరస్కారభావముతో 'దస్యు' లనియు 'దాసు' లనియు 'అనార్యు'లనియుఁ బేళ్ళు పెట్టిరి. ఆర్యులకు వీరి భాష తెలియనందున వీరిని భాషలేనివా రనిరి; ఆర్యులవలె వీరు క్రతువులు చేయనందున వీరిని నిరీశ్వరు లనిరి. † ఈదేశములోని పూర్వనివాసులగు నీయనార్యులు క్రొత్తగావచ్చిన మనపూర్వులైన యార్యులత్రోవను నడ్డగించుచు వారిని మిక్కిలి బాధలు పెట్టుచుండిరి. ఈ విషయములు ఋగ్వేదములోని యీక్రింది ఋక్కులవలనఁ దేటపడఁగలవు.

౧. 'ఓ పూషుఁడా! మాప్రయాణముఁ బూర్తిచేయుటకు మాకు సాయమొసంగుము. అన్ని సంకటములు నివారింపుము.

౨. 'ఓ పూషుఁడా! మమ్ముఁ బెడత్రోవను దీసికొనిపోవువానిని, మమ్ముఁ గొట్టువానిని, దోఁచుకొనువానిని, మాకుఁ గీడొనరించువానిని మాత్రోవనుండి తొలఁగింపుము.

---

† (ఋగ్వేదము. ౧౦-౨౨-౮)

౩. 'ప్రయాణము నడ్డగించెడి యా మోసగానిని దూరముగఁ దఱిమి వేయుము.

౨. 'మమ్ము శత్రువు లడ్డగించి బాధఁ గలుగఁజేయకుండ మాకు మార్గముఁ జూపుము. సులభమైనట్టియు సంతోషకరమైనట్టియు మార్గమున మమ్ముఁ దీసికొనిపొమ్ము.' [౧-౪౨.

౪. 'ఓ యింద్రా! మా చుట్టును దస్యులున్నారు; వారు క్రతువులు చేయరు; వా రేమియు నమ్మరు; వా రసుర ప్రకృతులు. ఏ శత్రు సంహారకుఁడవైన యింద్రా! ఈ దాసుల సంహరింపుము.' [౧౦-౨౨.

ఆర్యులు దేశము నాక్రమించుట.

ఆర్యులలో ననేక నాయకులు వేర్వేఱుగాఁ గొందఱు జనులను గూర్చుకొని స్వతంత్రముగా ననార్యుల నాయకులతోఁ బోరుచుండిరి. [1] వారి సైన్యములోఁ బదాతులును గుఱ్ఱపురౌతులును నుండిరి. [2] ఋగ్వేదములో (౧-౬౫-౩) గుఱ్ఱపురౌతులు సైనికులతోఁ బోరాడినటు లున్నది. మఱియొక్కచోటఁ (౧-౨౩-౫) బదాతులు పదాతులతోను, ఆశ్వినేయు లాశ్వినేయులతోను బోరాడినటు లున్నది. నాయకుఁడు గోచర్మముతోఁ గప్పఁబడిన రథము నెక్కి యుద్ధమునకుఁ బోవును. [3] వానియనుచరులు చేతఁ గేతనంబు ధరించి, [4] తమపూర్వులయశంబును నింద్ర బృహస్పతులు తమ కొసంగిన సహాయంబును బాటలుగఁ బాడుచు, [5] శంఖంబుల నూఁదుచు [6] సంగరముచేయుచుండిరి. శత్రుగ్రామములు స్వాధీన పఱుచుకొన్నప్పుడు పెక్కుపర్యాయము లీయార్యులు గ్రామములో నందఱిని జంపుచుండిరి. ఒక్కొకప్పుడు గ్రామములో ధనము దోఁచుకొని [7] యంతటితో సంతుష్టిఁజెంది జనుల కపాయముఁ జేయక వెళ్ళుచుండిరి. గ్రామము స్వాధీనపడినపుడు అచ్చటఁ దమయాచార

1 (౧-౫౧-౬) 2 (౧-౨౩-౫) 3 (౬-౪౨-౭౬). 4 (౧-౧౦౩-౧)
5 (౧-౪౦;౧-౧౦౭) 6 (౧-౧౦౭-౧) 7 (౬-౨౫)

వ్యవహారములను ధర్మకల్పనలను బాదుకొల్పుచుండిరి. ఒకానొకప్పు డార్య నాయకుఁడు విశేషసంఖ్యగల శత్రువులను నోడి ధైర్యము చెడినయెడల, వానిపూర్వుల యశస్సును బాడి మంత్రద్రష్టలు వాని కుత్సాహముఁ గలిగించుచుండిరి. గెలువఁబడిన యనార్యులను వారి సుక్షేత్రభూములనుండి వెడలఁగొట్టి యార్యు లాభూమి నాక్రమించిరి.

బయలున జరిగిన యుద్ధములలో నార్యుల భుజబలంబునకుఁ దాళలేక యనార్యు లరణ్యములలోను, పర్వతగుహలలోను డాఁగియుండి రాత్రివేళల నార్యుల నివాసస్థలంబులపైఁ బడి పశు ధాన్యాదులఁ దోఁచుకొనుచుఁ ద్రోవలఁ గొట్టుచు నార్యులఁ బెక్కు తెఱంగులఁ బీడించుచుండిరి. మఱియు నార్యులతో ద్వంద్వయుద్ధమున గెలువలేక యనార్యులు నదులచేతను, సెలయేళ్ళచేతను సురక్షితములైన చోటులందుఁ దమ నివాసస్థలము లేర్పఱచుకొని పట్టణవాసులగు నార్యులఁ బీడింపఁజొచ్చిరి. కుయవుఁ డని విఖ్యాతిఁ జెందిన నల్లని యనార్యుఁ డొకఁడు, సిఫా, అంజసీ, కులిసీ, వీరపత్నియను నాలుగు నదులతీరమున బస యేర్పఱచుకొని యార్యుల నివాసస్థలములఁ గొల్లఁగొట్టుచుండె (౧-౧౦౪-౩,౪). కృష్ణుఁ డను మఱియొక యనార్యవీరుఁ డంశుమతీనదియొడ్డునఁ బదివేలబలముతో విడిది యేర్పఱచుకొనియె. ఆర్యులు వానిఁ గనిపెట్టి సంహరించిరి. [౭-౫౬.

అప్పటి రాజ్యములు.

ఋగ్వేదయుగమునందు (౩-౫౩-౧౪) ననార్యులది యగు కీకటదేశము వర్ణింపఁబడినది.

'నీయావులు కీకటములో నేమి చేయుచున్నవి? అవి హవిస్సునకై పాలియ్యవు; అగ్నిని బ్రజ్వలింపఁజేయవు. ప్రమగందుని సంపద మాకుఁ దీసికొనిరమ్ము. ఓ యింద్రా! నీచమనుష్యుని మాస్వాధీనము చేయుము.'

ఈ ఋక్కులోని 'కీకట' 'ప్రమగంద' శబ్దములు ముఖ్యమైనవి.

'కీకటోనామ దేశోఽనార్యనివాసః' (నిరుక్తము ౬-౩౨) అని యాస్కాచార్యులవారు వ్రాసియున్నారు. ప్రమగందుఁడనువాఁడు రాజని వ్రాసియున్నది. త్రికాండశేష మనుకోశములో (భూమివర్గము శ్లో॥ ౧౧) 'మాగధాః కీకటాః మతాః' అని వ్రాసియున్నది. కాన వైదికకాలములో గంగకుఁ దూర్పువైపునఁ గీకట మను ననార్యజన నివాసంబును, ఆర్యజనులచే నాక్రమింపఁ బడనిదియు నగు దేశ మొక్కటి యుండెనని మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

ఆర్యులలోఁ గుత్సుఁడనువాఁ డనార్యుల విధ్వంసకుఁడని మిక్కిలి విఖ్యాతిఁజెందిన శూరాగ్రేసరుఁడు. అతఁ డేఁబదివేల నల్లని శత్రువులఁ జంపెనఁట! ఇట్లే సుదాసుఁ డనువాఁడు శత్రునాశనమునకై ఖ్యాతిఁ గాంచె. ఇతఁడు వసిష్ఠ విశ్వామిత్రులకు నాశ్రయదాత. ఇట్లార్యులు పంజాబులో నచ్చటచ్చటఁ గొందఱును, హిమాలయ పర్వతప్రాంతమున, గొందఱును, సింధునదమునకు నుపనదులగు వితస్థా(జీలమ్), అసిక్ని (చీనాబ్) పరుష్ణి (రావి), ఆర్జికీయా (బియాస్), శుతుద్రి (సట్లజ్) నదులయొద్దనఁ గొందఱును, సింధునద ముఖమునొద్ద గొందఱును, యమునానది యొద్దనఁ గొందఱును, వేఱువేఱుగా ననార్యులతోఁ బోరాడి చిన్న చిన్న స్వతంత్ర రాజ్యముల స్థాపించిరి. హిమాలయములోని పెషావరువద్ది గుట్టలకును యమునానది పుట్టినస్థలంబునకును నడుమనుండు హిమాలయ ప్రదేశంబు క్రమక్రమముగా 'ఉత్తరకురుదేశము' 'ఉత్తరమాద్రదేశము' అను పేళ్ళతోఁ బేర్పడెను. సింధునదము, దానియొక్క యైదు ఉపనదులును, సరస్వతియు, ననువేడునదులలోని ప్రదేశము 'సప్తసింధు' దేశమయ్యెను *. ఋగ్వేదమునందుఁ బంజాబులోని సింధునదమునకును, దాని యుపనదులకును సంబంధించిన వర్ణనలు

* సింధునదమునకు నుపనదులును పంజాబులోనివియు నగు నైదునదులకు భిన్న భిన్న కాలములయందు భిన్న భిన్న నామము లుండెను. వాని నన్నిటినిఁ

విశేషముగా నుండినందునను, గంగా యమునానదుల పేళ్ళు రెండుమూఁడుసార్లు మాత్రము వచ్చినందునను, ఋగ్వేదకాలమున, నార్యులు ముఖ్యముగాఁ బంజాబులో నివసించియుండిరనియు, గంగా యమునల యొద్దనకుఁ గ్రమక్రమముగా రాఁ బ్రారంభించిరనియు నూహింపవలసియున్నది.

సింధు యమునానదుల మధ్యనుండు ప్రదేశమే యార్యుల ప్రథమ నివాసస్థలమని స్మృతి గ్రంథములవల్లను నూహింపవచ్చును. 'సరస్వతి'

ఇచ్చట సంగ్రహించుచున్నాఁడను: ప్రస్తుతము జీలమ్ లేక జిహాలమ్ అనఁబడు నది యన్నిటికంటెఁ బశ్చిమముననున్నది. దీనికి ఋగ్వేద శ్రోత్రయుగములలో వితస్థా యనిపేరు; దీనికి గ్రీకువారు హైడాస్పస్ (Hydaspes) అని పేరు పెట్టిరి. ప్రస్తుతము చీనాబ్ అనఁబడు నదికి ఋగ్వేదకాలములో అసిక్ని యని పేరుండెను; గ్రీకులు దీనికి అకెసినాస్ (Akesinos) అని పేరిడిరి. ఈ రెండు నదులును కలిసి పెద్దనదియై కొంతదూరము పాటి సింధువులోఁ గలియును. రెండు నదులు గలిసిన యీ పెద్ద నదికి వైదికకాలములో 'మరుద్వృధ' యనియుఁ దరువాతి కాలములో 'చంద్రభాగ' యనియుఁ బేరుండెను; దీనికి గ్రీకువారు స్యాండ్రోఫాగస్ (Sandrophagus) అనిరి. ఈ గ్రీకుమాటకు అలెగ్జాండరును మ్రింగునది యని యర్థమున్నందున అలెగ్జాండరు భయపడి నది దాఁటకయే తిరిగి వెళ్ళినట్లు జెప్పెదరు. తరువాతిదియగు రావియను నదికి వైదికకాలములో 'పరుష్ణి' యనియుఁ దరువాతి కాలములో 'ఐరావతి' యనియు, గ్రీకులో హైడ్రోఎటస్ (Hydraotes) అనియుఁ బేళ్ళుండెను. బియాస్ నదికి వైదికకాలమందు 'ఆర్జికీయ' యనియుఁ, దరువాత 'విపాశ' యనియు, గ్రీకుభాషలో హిపాసిస్ (Hypasis) లేక హిపానిస్ (Hypanis) అనియుఁ బేళ్ళు గలవు. సట్లజ్ నదికి వైదికకాలమున 'శుతుద్రి' యనియుఁ దరువాతి కాలమందు 'శతద్రు' అనియు, గ్రీకున జరడ్రిస్ అనియు నామాంతరములు.

'దృషద్వతి' యను దివ్యనదుల నడుమనుండు ప్రదేశము బ్రహ్మావర్తమనియు నచ్చటి యాచారమే గ్రాహ్యమనియు మనుస్మృతియందుఁ (౨-౧౭) జెప్పఁబడియున్నది. ఈ సరస్వతీ దృషద్వతీనదులు ఢిల్లీపట్టణమునకు వాయవ్యమున రమారమి నూరుమైళ్ళమీఁద నుండును. తురుష్కుల యెడ్లతెగని సహవాసమువలన పంజాబుదేశమువారి యాచారము లనేకములు మాఱిపోయినను హిందూదేశములో నెచ్చటను లేని యార్యాచారములు కొన్ని యచ్చట నిప్పటికిని గానవచ్చెడిని. అందొక యాచార మిచ్చట వర్ణించెదను. పంజాబువారు రాహోర్థమై చంపెడి గొఱ్ఱెను తెచ్చి దానిపై మొదట [illegible] చల్లెదరు; కొన్ని పుష్పముల నుంచెదరు. దానిని సంకల్పమాత్రమున [illegible] కల్పించెదరు. తరువాత నొక్కదెబ్బన దానితలఁ ద్రుంచెదరు. ఒక్క [illegible] తెగనియెడల దానిమాంసమును భుజింపరు. ఇదియంతయు నాది [illegible]ర్యులు యజ్ఞపశువిషయమై చేయుక్రియల యనుకరణ మని వేఱుగఁ జెప్ప [illegible]అలేదు.

సంఘ విభజనము.

అప్పటి యార్యులలోఁ గులపతులు, క్రతుకర్తలు, నాయకులు, జనసామాన్యులు అని నాలుగు తెగ లుండెను. ఇవి జాతి భేదములు కావు. ఒక్క[illegible]పతిగను, క్రతుకర్తగను, నాయకుఁడుగను నుండిన నుండవచ్చును. గౌతమకాణ్వవసిష్ఠాదులు కులపతులలోఁ జేరొందినవారు. ఋజ్రాశ్వాంబరీష సహదేవాదులు విఖ్యాత క్రతుకర్తలు. కుత్సపురుకుత్స దివోదాసాదులు ప్రఖ్యాతార్యనాయకులు.

ఆర్యులలో నంతఃకలహములు.

ఆర్యులు నల్లవారగు ననార్యులతోఁ బోరాడుటకాక తమలోఁదాము కలహించుకొనుచు, నొక తెగవారు మఱియొక తెగవారితోఁ బోరాడుచుండిరి. 1

1 ౬-౩౩ ; ౬-౬౦-౬ ; ౧౦-౩౮-౩ ; ౧౦-౬౯-౬.

ఆర్యనాయకులలో త్రిత్సువంశపు రాజులును, పురువంశపు రాజులును మిక్కిలి విఖ్యాతిఁజెందినట్లు గానవచ్చెడిని. వీరుగాక అను యదుతుర్వసులను మూఁడువంశముల రాజులును బేరొందిరి. వీరొకరితోనొక రాధిక్యమునకై ఘోరముగఁ బోరాడుచుండిరి. ఋగ్వేదకాలమున త్రిత్సువంశజుఁడగు దివోదాసుఁడును, నాతనికుమారుఁడో వంశజుఁడో యైన సుదాసుఁడును సుప్రసిద్ధిఁజెందిరి. ఈ వంశమువాఁడగు దివోదాసుఁడు పర్వతముల లోనున్న యనేక దస్యులజయించి, కల్లుతోఁ గట్టఁబడిన వారి కోటల ననేకములను గాల్చి నేలచేసెను. వీరికిఁ బురోహితుఁడు వసిష్ఠుఁడు. పురువంశమునఁ గుత్సుఁడనువాఁడు రాజిల్లె. ఈతఁ డింద్రునియంత చక్కనివాఁడు (౪-౧౬-౧౦). ఈతఁ డింద్రభక్తుఁడై కృష్ణుఁడు కయపుఁడు మొదలగు ననేక దస్యులఁ జంపెను 1. ఈతఁడు దస్యులకోటలను గాల్చి, వారి సైన్యములను జెల్లాచెదరు చేయఁగా వార నేకపర్యాయములు తమ ధనధాన్యాదికములన్ని యువదలి పాఱిపోయిరి. ఈతనికి విశ్వామిత్రఋషి పురోహితుఁడుగా నుండెను. ఈవిశ్వామిత్రుఁడు మొదట సుదాసునకుఁ బురోహితుఁడుగా నుండి, యేకారణముచేతనో వారి పౌరోహిత్యమును వదలి పురుభారతుల పౌరోహిత్యము నంగీకరించినట్లు గానవచ్చెడిని 2. ఋగ్వేదమునందు విశ్వామిత్ర కృతమైన కొన్ని శాపమంత్రములు కలవు. అవి యెవరినిగుఱించి వ్రాసినవో తెలిసికొనుటకు ఋగ్వేదమునందు నేమియు నాధారము లేదు; కానియవి వసిష్ఠుని దిట్టిన ఋక్కులనియు, నీ యభిశాపరూపము లయిన ఋక్కులు వసిష్ఠగోత్రులు చదువరు వినరనియు సాయనాచార్యులవారు తమభాష్యమునందు వ్రాసియున్నారు 3. మొత్తముమీఁద త్రిత్సువంశస్థులు వసిష్ఠుని నెక్కువగా గౌరవించినందువలన నీద్వేషము గలిగినట్లు గానవచ్చెడిని. ఈ ద్వేషము పురోహితులతో నేపోక వారివారి రాజులవఱకు నల్లుకొనియె. త్రిత్సువంశ

1. (౪-౧౬-౧౨) 2. (౩-౫౩) 3. (౩-౫౩-౨౩ మీఁది సాయన భాష్యపీఠిక చూడనగు).

జుఁడయిన సుదాసునకును, పురువంశజుఁడయిన కుత్సునకును బోరుకలిగె. ఈ పోరునుగుఱించి ఋగ్వేదమందు సప్తమమండలాంతర్గతమయిన పదునెనిమిదవ సూక్తమునందును, ఎనుబదిమూఁడవ సూక్తమందును, మఱి యితర సూక్తము లందును జెప్పఁబడియున్నది.

త్రిత్సునాయకుఁడగు సుదాసుఁడు సరస్వతియొడ్డున రాజ్యముచేయుచుండె. పురువంశజుఁడయిన కుత్సుఁడు పరుష్ణి (రావి) నదికి నుత్తరమున నుండెను. అచ్చట నాతఁడు సుదాసునిమీఁదికి దండువెడలవలెనని సైన్యమును సిద్ధపఱిచి నదియొడ్డున విడిసె. ఈతనికి నార్యులును అనార్యులును అనేకులు సహాయులయిరి. వీరికిని సుదాసునకును నడుమ విపశ (బియాస్), శుతుద్రి (సట్లజ్) యను రెండునదు లుండినందున వారానదుల దాఁటుటకు యత్నించిరి. కాని యీసంగతి తెలిసికొని సుదాసుఁడు తనకు సాహాయ్యమునకు వచ్చిన రాజులతో నానదులను దాఁటి శత్రులమీఁదఁ బడెను. శత్రు లకస్మాత్తుగా వచ్చినందున పురువంశపురాజును, సైనికులును, అతనికి సహాయులగు భరత, తుర్వస, వైకర్ణ, కవశ, ద్రుహ్యు, భేద ప్రముఖులయిన యార్యానార్యులగు దశ విధనాయకుల సైన్యంబులును బెదరి నదిలోనికి నుఱికి యనేకులు హతులైరి. అనేక వీరులు శత్రువులచేఁ జంపఁబడిరి. శత్రువుల ధనము దోఁచుకొనఁబడియె. సుదాసుని వెంట వసిష్ఠుఁడుండి వాని యశస్సునకై దేవతలఁ బ్రార్థించుచు వాని యశోగానము మంత్రరూపమునఁ జేసి మనకుఁ జెప్పెను. అందు కతనికి సుదాసుఁడు రెండువందల యావులను, రెండురథములను, హిరణ్యాలంకార యుక్తములయిన నాలుగు గుఱ్ఱములను నిచ్చెను.

పైని వర్ణించిన యుద్ధములోఁ గుత్సుఁ డేమయినదియు దెలియదు. కాని యాతని మనుమఁడు 'కురు' వనువాఁ డనియు, అతనివలననే భరతవంశజు లయినకౌరవులందఱుఁ గలిగిరనియుఁ బురాణాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

ఆర్యుల వృత్తులు.

ఆదినములలో నార్యుల ముఖ్యవృత్తి వ్యవసాయము. ఋగ్వేదసంహితలో వ్యవసాయమునకు సంబంధించిన సూక్తములనేకములు కలవు. అవి చదువుటకు నింపుగ నుండును. అందు నొకటిరెండుసూక్తముల యర్థ మిచ్చటఁ బొందుపఱచుచున్నాఁడను:

౪. 'ఎద్దులు సంతోషముతో బనిచేయుఁగాక ; మానవులు సంతోషముతోఁ బనిచేయుదురుగాక ; సంతోషముతో నాలు దున్నుఁడి. ములుకోల నానందముతో నుపయోగింపుఁడి.

౫. 'ఓ సునాసీరదేవతలారా ! ఈప్రార్థన నంగీకరింపుఁడు. మీ రాకసమున నిర్మించిన వర్షముతో నీభూమిని దడుపుఁడు.

౬. 'ఓ భాగ్యశాలినీ సీతా (నాఁగేటిచాలా) ! ముందుకు నడువుము. మేము నీకు వందనము చేయుదుము. నీవు మాకు నెక్కుడుగాఁబంటయు ధనంబును నొసంగుము.

౭. 'ఇంద్రుఁడు సీతను గ్రహించుఁగాత. పూషుఁడు దానిని ముందుకు నడుపుఁగాత. అది నీటితో నింపఁబడి మాకుఁ బంట నిచ్చుఁగాత.' [౪-౫౭.

౧౧. 'ఓ అశ్వులారా ! ఆర్యులకు నాఁగటితో వ్యవసాయము చేయుట, విత్తునాటుట నేర్పియుఁ, బైరునకు వర్షము లొసంగియు, మీ వజ్రాయుధమునదస్యుల నాశముఁజేసియు మీ తేజోమాహాత్మ్యమును గనఁబఱిచితిరి. [౧-౧౧౭.

3. 'కాడి తగిలించి అరక కట్టుఁడి. సిద్ధము చేయఁబడిన యీ భూమిలో విత్తు నాటుఁడి. మంత్రములఁ బఠించి పైరు పెరుఁగనిండు. పైరు సిద్ధముగా నున్న పొలములోఁ గొడవండ్ల నుపయోగింపుఁడి.

౫. పశువులు నీరు త్రాగుటకు తొట్టి చేయుఁడి. తోలుతోఁ జేయఁబడిన త్రాడు గట్టుఁడి. ఎప్పుడును నెండిపోక లోఁతు గలిగి చక్కఁగ నున్న యీ బావిలోనుండి నీరు తోడెదము.

౬. 'పశువులకొఱకు దొడ్లు చేయఁబడినవి. ఎప్పుడును నెండిపోని లోఁతు గలిగిన చక్కని బావిలోఁ దోలుత్రాడు శోభించుచున్నది. నీళ్ళు సులభముగాఁ బైకి వచ్చినవి.

౭. 'గుఱ్ఱములకు విశ్రాంతిఁ గలుగఁజేయుము. పొలములోఁ గుప్పవేసియున్న ధాన్యమును దీయుము. దానిఁ దీసికొనిపోవఁ బండిచేయుఁడు. పశువులకు నీరుత్రావ నీబావి సమృద్ధిమైనది; 'ద్రోణ' వైశాల్యము కల్గది. దానికి ఱాతి గిలక కలదు. మనుష్యులు త్రాగు జలసంగ్రహము స్కంధవైశాల్యముఁ గలది. దానిని నీళ్ళతో నింపుఁడు.' [౧౦-౧౦౧.

నీటి యాధారము లేక వ్యవసాయము జరుగుట దుర్లభము ; కావున నార్యులు బావులు త్రవ్వుటయు, వానిలోనుండి ఘటయంత్రములద్వారా నీరుతోడి కాలువలగుండ నీటిని బాఱించుటయు నేర్చిరి (౭-౪౯-౭). ఘటచక్రమన, నొక త్రాటికిఁ బెక్కుకుండ లొకటిక్రింద మఱియొకటి కట్టి, బావిమీఁది చక్రముపై వేసి, చక్రముఁ ద్రిప్పినకొలఁది నొక్కొక్క కుండ నీటిని బయటికిఁదెచ్చి కుమ్మరించి, మరల బావిలోనికిఁ బోవుచుండును. ఇట్టి చక్ర మిప్పటికిని ఉత్తరహిందూదేశమున నుపయోగింపఁబడుచున్నది.

పశువులమందలను సంగ్రహించుట యార్యులకు మఱియొక వృత్తియై యుండె. పశువులే ధనముగా నెంచఁబడుచు నెవ్వని కెక్కువపశువు లుండునో వాఁడు మిక్కిలి ధనవంతుఁడుగా గణింపఁబడుచుండెను. ఆఱు పాఁడియావులైనను లేనివాఁడు బీదవాఁడు. గోధన మనుశబ్ద మా కాలములోఁ బుట్టినదియె. ఆవులు, మేఁకలు, గొఱ్ఱెలు, బఱ్ఱెలు ఇవియన్నియు గోధనములోఁ జేరియుండెను. వ్యవసాయమునకును యుద్ధమునకునుగూడ గుఱ్ఱములను, మూటలు మోయుటకు ఎడ్లను, కావలికాచుటకుఁ గుక్కలను ఉపయోగించుచుండిరి.

విద్యలు; నాగరికత.

దారమువడుకుట, పేక పడుగులు వేసి బట్టనేయుట, రంగువేయుట, ఈ

విద్యలను పంజాబులోని యార్యులు నేర్చియుండిరి. [1] రాతితోఁ గట్ట బడిన నూఱు పురము లున్నట్లు ఋగ్వేదములోఁ జెప్పఁబడి యున్నది. [2] కావున వారు రాతికోటలు కట్టుచుండిరని యూహింపవలసియున్నది. అప్పటివారి యిండ్లు పెద్దవి గాకపోయినను చూచుట కింపుగను పరిశుద్ధముగను గాలి విచ్చలవిడిగ నాడునవిగను ఉండెను. అప్పటివారు గృహముముందఱను వెనుకను ఇరుపార్శ్వముల పుష్పవృక్షములచే శోభితంబులగు బాటలు నిర్మించుచుండిరని వాస్తోష్పతికి సంబంధించిన మంత్రములవలన గ్రహింపవలసియున్నది. ఇంటినడుమ యజ్ఞశాల యుండును.

అప్పటి యార్యులు లోహముల యుపయోగమును జక్కఁగ నెఱిఁగి యుండిరి. ధరించు నగలును యుద్ధములో నుపయోగించు శస్త్రాస్త్రంబులును వారు ఇనుము, బంగారము మొదలయిన లోహములతోఁ జేయుచుండిరి. [3] కవచము, శిరస్త్రాణము, డాలు, కత్తి, గండ్రగొడ్డలి, విల్లు, అమ్ముఁ బోది మొదలైనవాని నార్యులు యుద్ధములో నుపయోగించుచుండిరి. యోధులు రథము నెక్కి యుద్ధముచేయుచుండిరి. ఆరథాశ్వముల శరీరములు బంగారునగలచే శోభిల్లుచుండె. [4] వీరులుగూడ స్వర్ణ శిరస్త్రాణంబులును, కిరీటంబులును, కంఠ కర్ణ భూషణంబులును ధరించెడివారు. [5] ఇతరులుగూడ కడియములు హారములు మొదలయిన నగలు ధరించుచుండిరి.

జ్యోతిషశాస్త్రమును ఆర్యులు కొంతవఱకు సాధించినట్లుఁ గానవచ్చెడిని. మన ముండుభూమి మిక్కిలిచిన్నదనియు, విశ్వమంతయు దీనికంటె నెన్నియోరెట్లు పెద్దదనియు, [6] సకలభువనములు సూర్యుని నాశ్రయించుకొనియే యున్నవనియు, [7] ఋతుభేదమునకు సూర్యుఁడే కారణమనియు, [8]

---

1 (౭-3-౬;3౮-౪; ౧౦-౮౬-౬;౬-౨) **2** (౪-3౦-౮౦) **3** (౬-౭౫;) **4** (౧-౧౨౬-౪) **5** (౫-౫౪-౧౧) **6** (౧-౫౨-౧౧) **7** (౧-౯౦-౨) **8** (౧-౯౫-3).

సూర్యునికంటెఁ జంద్రుఁడు క్రిందను మనకుసమీపమునను ఉన్నాఁడనియు, సూర్యుఁ డొక్కఁడే యనియు ఉషయు నొక్కతెయ యనియు,[2] భూమి గుండ్రముగా నున్నదనియు,[3] సూర్యుఁడు భూమిమీఁదఁ గొన్ని స్థలములకు వెలుతురును, కొన్ని భాగములకుఁ జీఁకటియు నేక కాలమందు నిచ్చుచుండు ననియు,[4] సంవత్సరమునకు మున్నూటయఱువది దినములును పండ్రెండు నెలలును మూఁడుకాలములును గలవనియు,[5] పదమూఁడవమాస మొకటి యధికముగా వచ్చుననియు,[6] ఋగ్వేదకాలపు టార్యు లెఱిఁగియుండిరి. ఇరువదియేడు నక్షత్రముల పేళ్ళు లేకపోయినను కొన్ని నక్షత్రముల నామములు ఋగ్వేదమందుఁ గాన వచ్చుచున్నవి.[7]

క్రయవిక్రయ సంబంధములైన నియమము లప్పటికే యేర్పడినటుల నీ క్రింది ఋక్కులవలనఁ దెలియుచున్నది.

౯. “ఒకఁడు మిక్కిలి వెలగల తన వస్తువును, మొదటఁ గొద్ది వెల కమ్మి తరువాత కొన్నవానియొద్దకుఁబోయి యెక్కుడు వెల యడిగనేని వానికి మొదట స్థిరపడిన వెలకంటె నెక్కుడు వెల యియ్య నక్కఱలేదు. తక్కువ కానిఎక్కువకాని యమ్మక మప్పుడు నిర్ణయించిన వెలయే నిశ్చితము.“[౪-౨౪.

అప్పటివా రోడలుచేయుట నేర్చి సముద్రముమీఁదఁ బోవుచు, దేశదేశములనుండి సరకులఁ దెచ్చుచు,వర్తకము చేసి ధనము సంపాదించుచుండిరి. ‘లాభము సంపాదింపఁ గోరెడి నసంఖ్యవర్తకు లోడ లెక్కి సముద్రమును నింపెదరు’ (౧-౫౬-౨) అనెడి శ్రుతివచన మిప్పుడు శ్రోత్రియుల మనిపించుకొను వారు చదువఁదగియున్నది. శ్రుతు లిట్లు స్పష్టముగా సముద్రయానమును నంగీకరించుచుండఁగా నేఁడు సముద్రయానము వలదని శ్రోత్రియులు చెప్పుట వింతగదా?

1. (౧-౧౦౫-౧౧) 2. (౭-౪౭-౨) 3. (౧-౩౩-౭) 4, (౪-౫౩-౩) 5 (౧-౧౬౪-౪౭), 6. (౧-౨౫-౭) 7. (౧౦-౭౫-౨; ౪-౫౧-౨; ౪-౫౧-౪౨; ౧౦-౭౫-౧౩).

యవలును గోధుమలును అప్పటి ముఖ్యాహారధాన్యములు. వరిపంట యప్పుడు లేదు. అప్పటివారు మాంసము నిరాటంకముగా భుజించుచుండిరి. సోమము వారికిఁ బ్రీతికరమైన పానీయము.

వర్ణవ్యవస్థ.

అప్పటివారిప్పటి జాతిభేద మెఱుంగరు. ఆర్యు లనార్యులన్న భేదము తప్ప మఱి యేవర్ణభేదమును అప్పుడు లేదు. వృత్తినిబట్టి యప్పుడు జాతు లేర్పడలేదు. ‘చూడుఁడి నేను వేదమంత్రముల రచించువాఁడను, నాతండ్రి వైద్యుఁడు; నాతల్లి పిండివిసరును, (౯-౧౧౨-౩) అని యొక మంత్రద్రష్టఁ జెప్పియున్నాఁడు. అనేకఋషులు శూరులగు కుమారుల నిమ్మని దేవతలఁ బ్రార్థించుచుండిరి. కాన నాయుగంబున వృత్తినిబట్టిగాని, జన్మమునుబట్టిగాని వర్ణవ్యవస్థ లేదనుటయే నిశ్చితంబు. ఇటు లీ జాతు లాయుగమున లేక తర్వాతఁ బుట్టినవని విష్ణుపురాణము వాయుపురాణము హరివంశము అనుపురాణములుగూడఁ జెప్పుచున్నవి. కానఁ జాతుర్వర్ణ్య వ్యవస్థ మధ్య బుట్టినదని చెప్పెడుమాట క్రొత్తదిగాదు. పురాణకారులుగూడ నొప్పుకొన్న విషయమే.

సంఘస్థితి.

ఋగ్వేదకాలములో స్త్రీలను మిక్కిలి గౌరవించుచుండిరి. ఋషులవలెనే ఋషిపత్నులును, ఋషిమాతలును, వారికన్యలును వేదమంత్రములను రచించుచు యజ్ఞయాగాదిక్రతువులఁ జేయుచుండిరి. ఋగ్వేదములో స్త్రీలచే రచింపఁబడిన మంత్రము లనేకములు గలవు. ఇట్టి స్త్రీలలో విశ్వవారయను నామె మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందెను.

స్త్రీలును ఋషులతోఁగూడి యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయుచుండిరి. (౧-౧౩౦-౩; ౫-౪౩-౧౫). ఈసందర్భమున నీక్రింది ఋక్కులు చదువఁదగినవి:

1 (౨-౭౭-౩; ౪-౫౫-౬.)

౫. 'ఓ దేవతలారా! సమానమనస్కులయిన యీదంపతులు కలిసి సోమరసమును దీసి, దానిని శుద్ధిపఱిచి క్షీరముతోఁ గలిపిరి.

౬. 'ఈ దంపతులు సర్వదా సమృద్ధాన్నమును ధనమును గలవారయి కలిసి యజనముఁ జేయుదురుగాక.

౭. 'ఈదంపతులు మీ కసత్యములయిన మ్రొక్కులు మ్రొక్కరు; మిమ్ముఁ బ్రార్థింపక యుండరు. ఉత్తమపదార్థముల మీ కొసంగెదరు.

౮. 'పుత్త్రీపుత్త్రులతోను ఆభరణములతోను నీదంపతులు పూర్ణాయువు గలవారలయి యుందురు. [౮-౩౧.

ఇంటిపనులయందు నాకాలపు స్త్రీలు మిక్కిలి దక్షత గలిగి యుండిరి. ప్రస్తుతపు హిందూస్త్రీ లేయే సద్గుణములకై ప్రఖ్యాతిఁ గాంచుచున్నారో యాసద్గుణముల యంకురములన్నియు నప్పుడు నాటఁబడినవి.

అతిబాల్యవివాహ మప్పటివారికిఁ దెలియదు. స్త్రీలు ముసలివారగు వఱకుఁ గూడ నవివాహితలుగా నుండుదురు. తమ కనుకూలుఁడగు పతి దొరకిన వివాహ మాడుచుండిరి (౧౦-౮౫-౨౨). లేనిచో బ్రహ్మచర్య వ్రతమును బాలించుచునే దేహమును ద్యజించుచుండిరి. పితంతువులకు మగల వివాహమువలదనిన నిబంధన యప్పుడు లేదు. [1] చచ్చినపతితో సహగమనము చేయుపద్ధతి అప్పటివారెఱుంగరు. అప్పుడు స్వయంవర పద్ధతి యున్నటులీ క్రిందిబుక్కువలనఁ గానవచ్చెడిని:

'అనేక స్త్రీలు పురుషుని ధనమును జూచి మోహింతురు; కాని చక్కనిదియుఁ గల్యాణగుణము గలదియు నగు స్త్రీ యనేక పురుషులలోఁ దన కనుకూలునినే వెతకికొనును. [౧౦-౮౨-౯.

అప్పటిస్త్రీలు యుద్ధమునకుఁ బోయి శత్రువులతోఁ బోరాడుచుండిరి. వధ్రిమతి యనునామె యుద్ధము చేయుచుండఁగా నామెచేయి విరిగెను [2] అగస్త్యుఁడు పురోహితుఁడు గాఁగల ఖేలునిభార్య విశ్పలయను నామె యుద్ధము చేయఁగా నామె పిక్కనుశత్రువులు నఱికిరి.'

దాయభాగ సంబంధమైన నియమములుగూడ అప్పుడే స్థిరమైనటుల నీక్రింది బుక్కువలనఁ గానవచ్చెడిని.

౧. 'కుమారుఁడు లేనివాఁడు తన బిడ్డయొక్క కుమారుని నమ్మి సుఖముగ నుండును.

'కుమారుఁడు తన సహోదరికి భాగ మియ్యఁడు. దానిని నింకొకని కిచ్చి వివాహముచేయును. ఒక్కనికిఁ గుమారుఁడును గుమారికయుఁ బుట్టినయెడల పుత్త్రుఁడు పిండదానాదికములకుఁ గర్తయగు; పుత్త్రిక వస్త్రాభరణములచే గౌరవింపఁబడుటకుమాత్రము తగినది యగును. [౩-౩౧.

పిండదానాదికములు చేయువాఁడు గనుక పుత్త్రుఁడే దాయార్హుఁడనియుఁ బరవశమునకుఁ బోవునది గాన పుత్త్రికకు దాయార్హత లేదనియుఁ గుమారుఁడు లేనియెడలఁ బుత్త్రికకును దౌహిత్రునకును దాయార్హత గలదనియుఁ బ్రస్తుతపు హిందూధర్మశాస్త్రములోఁ గానవచ్చెడి సిద్ధాంతములన్నియు నీబుక్కులోనుండియే పుట్టినవనియుఁ జెప్పవచ్చును. అవివాహితగానుండిన కూఁతునకు భాగార్హత యుండినటులీ క్రింది బుక్కువలనఁ గానవచ్చుచున్నది.

'అవివాహితగా యావజ్జీవము తండ్రియింటనే యుండి భాగమును గోరు పుత్త్రికవలె నేను నిన్నుఁ బొందను. నాకు ధనం బొసంగుము' [౨-౧౭-౭.

చచ్చినవారిఁ బాతివేయు నాచారము మొదట నుండెను. [2] కాని శవమును గాల్చు నాచారము త్వరలోనే ప్రబలెను. [3] కాల్చినవెనుక నా బూడిదను మంత్రపూర్వకముగాఁ బాతివేయుచుండిరి.

ధర్మమతములు.

ఇఁక నప్పటియార్యుల ధర్మమతములనుగుఱించి విచారింతము. అప్పటివారు సృష్టిలోని చిత్రవిచిత్రసామర్థ్యంబులను జూచి యం దొక్కొక్క

(౧౦-౮౫-౮). 2 (౧-౧౧-౬).

1. (౧-౧౩౦). 2. (౧౦-౧౮-౧౧) .3. (౧౦-౧౬).

దానిలో నధిష్ఠాతగ నొక్కొక్క దేవుఁ డున్నాఁడని భావించి యట్టి దేవతలను బూజించుచుండిరి. సూర్యచంద్రనక్షత్రాదులచే వెలుంగుచున్న యాకసమునకు సంబంధించిన దేవతకు ద్యుఃపితయని నామంబిడిరి. యూరపుదేశములోని యార్యులును, ఆసియాఖండములోని యార్యులును జీలుటకుఁ బూర్వమే ఈ ద్యుఃపితరుని నార్యులు భజించుచున్నట్టు కానవచ్చుచున్నది. ఎందుకన సంస్కృతములోని ద్యుఃపితృశబ్దమును ఐరోపాఖండములోని జూపిటర్ శబ్దమును నేకశబ్దభవములే యై యున్నవి.

ఋగ్వేదములో నెచ్చటను మన మిప్పుడు గొల్చెడి శివవిష్ణువిఘ్నేశ్వరాది దేవతల మాహాత్మ్యము లేదు. శివనామముగల దేవత ఋగ్వేదములో లేనే లేదు. రుద్రుఁ డున్నాఁడు; కాని యతఁ డచ్చట మేఘగర్జనకు సంబంధించిన దేవత. విష్ణుదేవత గలదు; కాని యప్పటి గొప్పదేవతలలో నొకటికాదు. ఋగ్వేదములో నితరదేవతలకుఁ గల గౌరవ మీ దేవతలకు లేదు.

ఋగ్వేదకాలమునాఁటి యార్యు లుపాసించుచుండిన ముఖ్యదేవతలు మువ్వురు. అగ్ని, ఇంద్రుఁడు, సూర్యుఁడు.

అగ్ని—సర్వవేదములకును మూలమగు ఋగ్వేదము "అగ్నిమీళే పురోహితమ్" (పురోహితుఁడగు నగ్నిని బ్రస్తుతింతు) అను మంత్రముతోఁ బ్రారంభింపఁబడును. దేవతలకు నగ్నిభట్టారకుఁడు పురోహితుఁడనియు, ఆతనిద్వారా దేవత లాహుతులు గొందురనియు వారి నమ్మిక. ఋగ్వేదమునందు నగ్నిదేవతాకంబులగు సూక్తంబులు పెక్కులు గలవు.

ఇంద్రుఁడు—ఇంద్రుఁ డనఁగా వర్షము నిచ్చువాఁడు. అప్పటియార్యులకు వ్యవసాయమే ముఖ్యవృత్తియైనందున వారిసస్యాభివృద్ధికిఁ గావలసినవర్షము నిచ్చు నింద్రుఁడు వారికి ముఖ్యదేవత యయ్యెను. అట్టి దేవతనుగుఱించి వారెన్నియో కథలు గల్పించిరి. తనశత్రుఁడును మేఘరూపుఁడును నగు వృత్రాసురునిఁ జంపి యింద్రుఁడు జనులకు సువృష్టి నిచ్చునని చెప్పుకొనుచుండిరి.

ఋగ్వేదమునందు నింద్రదేవతాకసూక్తము లితరదేవతాకములగు సూక్తములకంటె నెక్కుడుగ నుండును.

సూర్యుఁడు—సవితృ, పూషన్ మొదలైన నామములతో నార్యు లీదేవతను గొలుచుచుండిరి. పండ్రెండు నెలలకుఁ బండ్రెండుసూర్యు లుండునట్లు భావించి వారికి వేఱువేఱు నామము లిడిరి. అందు విష్ణు వొక సూర్యుఁడు.

ఈ ముఖ్యదేవతలు గాక ఋగ్వేదకాలమం దితరదేతలనుగూడఁ బూజించుచుండిరి. అందుఁ గొన్ని దేవతల నిందుఁ దెల్పెద.

మరుద్దేవతలు.—వీరు వాయుసంబంధమైనవారు. వృత్రుని సంహరించునప్పు డింద్రునికి వీరు సహాయ మొసంగుదురు. అనఁగా మేఘరూపుఁడైన వృత్రునిఁ జెల్లాచెదరు చేయుదురని యర్థము.

బ్రహ్మణస్పతి.—యజ్ఞసంబంధమైన మంత్రాధిదేవత.

రుద్రుఁడు.—మేఘగర్జనసంబంధమైన దేవత. రుద్రుఁ డొక్కఁడుగాక యనేకరుద్రు లున్నట్లు ఋగ్వేదమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

మిత్రావరుణులు.—వీరు మొదట దివారాత్రముల కధిపతులు. తర్వాత వరుణుఁడు సముద్రాధిపతిగా నెంచఁబడియెను.

సోముఁడు.—ఇతఁడు సోమలతాసంబంధమైన దేవత.

యముఁడు.—పురాణాదులలో వర్ణింపఁబడిన యమునివలెను యమలోకమువలెను ఋగ్వేదములోని యముఁడును అతనిలోకమును భయంకరములు గావు. వైదికయముఁడు దర్శనీయుఁడు. మరణానంతరము సజ్జనులందఱు యమలోకమునకుఁ బోయి దివ్యకాయులై తేజోమండలములో శాశ్వత సుఖము ననుభవించుచు యముని సరస నుందురని ఋగ్వేదకాలపు టార్యుల యభిప్రాయమై యుండెను. [౧౦ - ౧౪.

స్త్రీదేవతలలో ఉషస్సు, సరస్వతియు ముఖ్యమైనవి. ఉషస్సు ఉషఃకాలసంబంధమైన దేవత. ఉషస్సంబంధమైన ఋక్కులు బహువినోదకర

ములుగను, రూపకాలంకారయుతంబులుగను ఉండి చదువువారిమనంబులకు మిక్కిలి యానందముఁ గలుగఁజేయును. సరస్వతి మొదట సరస్వతీనదీసంబంధమైన దేవతగ నుండెను. తర్వాత వాక్సంబంధమైన దేవతగను మాఱెను.

ఇటులు సృష్టిలోని యుపయోగకరములైనట్టియు, ప్రకాశవంతములైనట్టియు, జనహితకరములైనట్టియు, స్వాభావికశక్తులను జూచి యార్యులు దేవతాభావమునఁ బూజించిరి. కాని యహితకరంబులైన దుష్టస్వాభావికశక్తులను, అనఁగాఁ బ్రస్తుతపువారు ముత్యాలమ్మలనియుఁ, బోలేరమ్మలనియుఁ బూజించునట్లు పూర్వపుటార్యులు పూజించినవారు కారు. అందువలన నప్పటియార్యుల యత్యున్నతమైన నీతిసంపన్నతయు, సహజమైనయమాయికత్వమును తేటపడుచున్నవి.

ఇట్లు సూర్యుఁడు, మేఘము, వాయువు, ఉషస్సు మొదలయిన సృష్టిలోని స్వాభావికచమత్కారములను భిన్నదేవతలని యార్యులు గణించినను, ఈ భౌతికశక్తులకన్నిటికిఁ బరుండగు నీశ్వరుడొక్కఁడే కలఁడని వారు క్రమక్రమముగఁ దెలిసికొనిరి. [౧౦-౨౨-౩.

క్రతువులు.

అగ్నిహోత్రాదిక్రతువులఁ జేయుట యప్పటియార్యులకు గొప్ప ధర్మకృత్యమని తలంచుచుండిరి. అందుచే నొకరితో నొకరు పంతములు వేసికొనినట్లు, ఒకరుచేసిన క్రతువుకంటె మఱియొకరెక్కుడు వైభవముతోఁ జేయుచుండిరి. యజ్ఞసమయమునందే వీరుల యశస్సు గానము చేయఁబడుచుండెను. క్రొత్తఁగా మంత్రములు రచించిన ఋషులు తమ నూతనకావ్యముల నచ్చట జదివి సమ్మానమును బొందుచుండిరి. క్రొత్తఁగా నేర్చినవిద్యను జూపుటకు యజ్ఞమే యోగ్యమైన స్థలమై యుండెను. అచ్చటవిద్వాంసులు చక్కఁగఁ బరీక్షింపఁబడుచుండిరి, శ్రద్ధతో విద్య నేర్చుకొననివారికి వ్యవసాయము చేయుశిక్ష విధింపఁబడుచుండె. వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులవంటి ఋషులు మంత్రములు రచించువారనియుఁ, గ్రతువులఁ జేయించు పురోహితులనియుఁ బేరొందిరి. ధనవంతులును, రాజులును ఇట్టివారిచేఁ దమయింటి శ్రౌతకార్యములఁ

జేయించుకొనుచు వారిని మిక్కిలి గౌరవించుచుండిరి. కాని యితరజనులందఱు తమకుఁదామె పురోహితులగుచు నిత్యకర్మలఁ దామె నెఱవేర్చుకొనుచుండిరి.

వారు చేయు దేవతాప్రార్థనలు మిక్కిలి సులభశైలివియు, స్వాభావికముగను మనఃపూర్తిగను వచ్చినవియు నై యుండెను. వారి దేవతలను వారు రావలసినదనియు, హవిర్భాగమును గొనిపొమ్మనియు దమకు నాయువు, ఆరోగ్యము, పశువులు, సంతతి నిండనియుఁ, దమశత్రువులపైఁ దమకు జయము నొసంగుఁడనియుఁ బ్రార్థించుచుండిరి.

పశుమేధము, సోమపానము ఈ రెండును ఆర్యులకు విశేషప్రియంబులై యుండె. సోమరసము త్రాగుట కందఱు నర్హులు గాకుండిరి. విద్యాదిగుణములచే భూషితులగువారును క్రతువులు చేసినవారును మాత్రము సోమపానమున కర్హులుగా నెంచఁబడుచుండిరి. "యేబ్రాహ్మణాస్త్రిసుపర్ణంపఠంతి, తే సోమం ప్రాప్నువంతి" (త్రిసుపర్ణమును బఠించు బ్రాహ్మణులకు సోమము ప్రాప్తమగును) అనిన మంత్రము మనదేశపు బ్రాహ్మణు లెప్పుడును బఠించుచున్నదియే.

ద్యూతము.

ఋగ్వేదకాలమున ద్యూతవ్యసనము విశేషముగా నున్నటులఁ గానవచ్చుచున్నది. ఋగ్వేదసంహితయందు ద్యూతమునుగుఱించియు, నక్షములనుగుఱించియు ననేకపర్యాయములు వ్రాయఁబడినది. అందు తన్నయొక్క దుర్దశను వర్ణించుచు నొక జూదరిచెప్పిన సూక్తమొకటి కలదు. అది వింతగను బోధప్రదముగను ఉన్నందున దాని నిచ్చటఁ దెనిఁగించుచున్నారము.

౧. 'ముజవంతపర్వతముమీఁదఁ బుట్టిన సోమముయొక్క పానము యజమానునికి మైకము కలుగఁజేసినట్లు, గొప్ప విభీతకవృక్షము (తాండ్ర చెట్టు) లలోఁ బుట్టి కదలుచున్న యీయక్షములు (పాచికలు) నాకు నానందమును గలుగఁజేయుచున్నవి.

౨. 'నాభార్య నామీఁదఁ గోపపడలేదు, నన్ను వెక్కిరింపలేదు, నన్నును నామిత్రులను బాగుగనే చూచును. అయినను అట్టి యనుకూలవతిని నేను రెండవమాట దలఁపనీయని యీ ద్యూతమునకై వదలితిని.

౩. 'ఇప్పుడు నాయత్త నన్ను ద్వేషించును; నాభార్య నన్ను రానియ్యదు. జూదరికి సౌఖ్యము నొసంగువా రెవరును లేరు. వెలగల గుఱ్ఱమైనను ముసలిదయినతరువాత గవ్వకుఁ గొఱగానిదయినటులు జూదరి యెందుకుఁ బనికిమాలినవాఁడగును.

౪. 'ఎవఁడు ధనమంతయు జూదమునఁ బెట్టునో వాని భార్యను అన్యులు పట్టుకొనియెదరు. వాని తలిదండ్రులును అన్నదమ్ములును 'వీఁడు మావాఁడు కాఁడు. వీనిని బంధించికొనిపొండు' అని పలికెదరు.

౫. 'నావాండ్రు నన్ను విడుతురుగాన పాచికలను ముట్టనని మనోనిశ్చయము చేసికొనినను, పచ్చనిపాచికల ధ్వని వినినతోడనే జారస్త్రీ సంకేతస్థానమునకు వెళ్ళినట్లు వెళ్ళెదను.

౬. 'దీప్యమానుఁడగు జూదరి 'నేను గెలిచెద'నని చెప్పుచు ద్యూతసభకుఁ బోవును. కాని యక్షములు వానిధనమును బ్రతికితవునికి నొడ్డుపెట్టించి వాని ద్యూతేచ్ఛను వృద్ధిపఱుచును.

౭. 'ఈ యక్షములు (పాచికలు) అంకుశములు గలవియు, గాలములుగలవియు, మోసము చేయునవియు, సంతాపకరములును అయియున్నవి. మొదటఁ గొంచెము గెలుపును ధనమును గనఁబఱచి, తుదకుఁ గితవుని సర్వస్వము హరించి వానిని నశింపఁజేయును.

* * * * * * *

౯. 'ఈపాచికలు క్రిందనుండినను జూదమాడువారి హృదయముపైనుండును; చేతులు లేనివయ్యును చేతులుగల జూదరిని గెలుచును. అంగారసదృశములగు నీదివ్యాక్షములు చల్లగానుండియు జూదరిహృదయమును దహించును.

౧౦. ఎచ్చటనో తిరుగుచున్న జూదరియొక్క భార్య పెనిమిటిచే విడువఁబడినదై తపించుచుండును; తల్లి దుఃఖించుచుండును. ఋణముగలవాఁడై యందఱికి భయపడి జూదరి ధనముకొఱకు రాత్రి పరులయింటికిఁ బోవును.

౧౧. సుఖముగానుండు నితరుల గృహమును భార్యను జూచి జూదరి తనభార్యను దలఁచి దుఃఖించును .మరల పగలు జూదమాడును. రాత్రి కాచుకొనుట కగ్ని సమీపమునఁ బడును.

౧౨. ఓ అక్షములారా! మీలో ముఖ్యుఁ డెవఁడో వానికి నంజలి మొగిడ్చెద. ఇఁకమీఁద జూదమునకై ధనమును సంపాదింపను. నా పది వ్రేళ్ళను జూపి సత్యము చెప్పుచున్నాను.

౧౩. ఓ జూదరి! నీవు నామాటలయందు నమ్మికయుంచి జూద మాడవద్దు. కృషి చేసికొనుము. అందువలన నార్జించిన ధనమును అనుభవింపుము. కృషి చేసినందున నీకుఁ బశువులును ధనమును గలుగఁగలవు; భార్య రాఁగలదు. అని యీశ్వరుఁడయిన సవిత నాకు బోధించెను. [౧౦-౩౪.

ప్రస్తుతము చీట్లరూపమున జూదమాడువారును, 'ప్రావిడెంటుఫండ్లు' అని పేళ్ళుపెట్టి దేశమునందలి యనేకజనుల జూదరులుగఁ జేయువారును, నీశ్రుతిలోని బోధను జదివియైనను బుద్ధి తెచ్చుకొనియెదరుగాక!

ఋగ్వేదము.

ఈ రెండవప్రకరణములో వర్ణింపఁబడిన యంశములన్నియు ఋగ్వేదమును అనుసరించి వ్రాయఁబడినవని చదువరు లచ్చటచ్చట నుదాహరింపఁబడిన వాక్యములవలనఁ గనుఁగొనియుందురు. కావున నట్టి ఋగ్వేదమునుగుఱించి యిచ్చటఁ గొంత వ్రాయుట యుచితము.

ఋగ్వేదమునందు ౧౦౪౧౭ మంత్రములు కలవు. వీనికే ఋక్కులని పేరు. ఈమంత్రములలో ననేకవిషయము లుండును. ఒకమంత్రములో నొకానొక దేవతయొక్క స్తుతి యుండును, ఒకమంత్రములోఁ బూర్వవృత్తకథనమును. ఒకమంత్రములో నుపదేశమును, ఒకమంత్రములోఁ గోర్కులును, ఒక

మంత్రములోఁ బ్రశ్నలును ఇట్లు అనేకవిషయము లుండును, ఆయావర్ణనలఁ బట్టి మనమప్పటి చరిత్రాంశములను దెలిసికొనవలయును.

ఋగ్వేదము రెండువిధములుగా విభజింపఁబడినది. మంత్రము లేక ఋక్ అనునది యన్నిటికంటెఁ జిన్నవిభాగము. కావ్యగ్రంథములోని శ్లోకము వంటిది. కొన్ని ఋక్కులు గలిసి యొక సూక్తమగును. ఒకసూక్తమునకు నొక్కఁడే ఋషి; దేవత యొక్కటిగాని పెక్కులుగాని యుండును. ఇట్టి సూక్తములు ఋగ్వేదమునందు ౧౦౨౮ కలవు. ఇట్టి కొన్ని సూక్తములు కలిసి కొన్ని యనువాకము లగును. అనువాకముల సంఖ్య ౮౫. కొన్ని యనువాకముల సమూహమునకు మండలమని పేరు. ఋగ్వేదమంతయు దశమండలాత్మకము. ఇది యొక విభజనపద్ధతి. ఇదిగాక యీవేద మెనిమిది యష్టకములుగను, ప్రతియష్టక మెనిమిది యధ్యాయములుగను, అధ్యాయము ప్రాయశః ముప్పది మూఁడు వర్గములుగను, వర్గము కొన్ని మంత్రములుగను విభజింపఁబడియున్నది. ఈ విభజనము ననుసరించి ఋగ్వేదములో ౮ అష్టకములును, ౬౪ అధ్యాయములును, ౨౦౦౬ వర్గములును గలవు. ఈ వేదమునందు ౧౫౩౮౨౬ పదములును, ౪౩౨౦౦౦ అక్షరములును ఉన్నవి. ఇందు ౧౦౫౮౦ ఋక్కులున్నవని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. కాని కొందఱిమతమున ౧౦౪౦౨ ఋక్కులును, ఇతరులమతమున ౧౦౬౨౨ ఋక్కులును గలవు.

ఋగ్వేదములోని మంత్రముల రచించినవారు ఋషులు. అట్టివారనేకు లుండిరి. వేదము లపౌరుషేయము లనియెడువారు వీరిని మంత్రకర్తలనక మంత్రద్రష్ట లనియెదరు. ప్రథమదశమమండలములకు ఋషు లనేకులు కలరు. అందు స్త్రీలును పలువురు గలరు. వాక్, విశ్వవారా, శ్రద్ధా, సూర్యా, మొదలయిన స్త్రీలు ఋగ్వేదములోని కొన్ని సూక్తములను రచించిరి. ఋగ్వేదముయొక్క రెండవమండలమునకు గృత్సమదుఁడును, మూడవమండలమునకు విశ్వామిత్రుఁడును, నాల్గవమండలమునకు వామదేవుఁడును, అయిదవమండలమునకు అత్రియు, ఆఱవమండలమునకు భారద్వాజుఁడును, ఏడవమండలమునకు వసిష్ఠుఁడును, ఎనిమిదవమండలమునకుఁ గణ్వుఁడును, తొమ్మిదవమండలమునకు అంగిరసుఁడును ఋషులు. గృత్సమదవిశ్వామిత్రాదిశబ్దములవలన నొక్కొక్క ఋషియేయని గ్రహింపఁగూడదు. ఆసంతతివారనేకులని యెఱుఁగునది,

ఈ ఋగ్వేదమును ఇతరవేదములును హిందూధర్మమునకు మూలాధారములు. కావున వీనిలో నొకయక్షరముగూడ ఇటుదియటుగాకుండ బ్రాహ్మణులీవేదములను ముఖస్థముచేసి, యంతటితోఁ దృప్తినొందక, వేదమంత్రములలోనియొక్కొక్కశబ్దము తమకు గట్టిగా జ్ఞప్తియుండవలయునని సంహితాపాఠమును, పద, క్రమ, జట, ఘనపాఠములుగా నేర్పఱిచి యట్టిపాఠములను వల్లించెదరు. చదువరులకు నీ భిన్నభిన్నపాఠముల స్వరూపముఁ దెలియుటకును, మేము జటాపాఠుల మనియు, ఘనపాఠులమనియుఁ జెప్పుకొనువారు పడిన పరిశ్రమ స్వరూపముఁ దెలియుటకును, ఒక ఋక్కును దీసికొని దానియొక్క వివిధపాఠములను ఈ క్రిందఁ జూపుచున్నాఁడను:-

మూలఋక్-పవస్వ వాజసాతయే విప్రస్య గృణతో వృధే।
సోమరాస్వ సువీర్యమ్॥*

పదపాఠము-పవస్వ। వాజసాతయే। విప్రస్య। గృణతః।వృధే।
సోమ। రాస్వ। సువీర్యమ్॥

క్రమపాఠము-పవస్వవాజసాతయే। వాజసాతయేవిప్రస్య।వాజసాతయ ఇతి వాజసాతయే।విప్రస్యగృణతః।గృణతో
వృధే।వృధ ఇతి వృధే। సోమరాస్వ। రాస్వ సువీర్యం।
సువీర్య మితి సువీర్యమ్॥

జటాపాఠము - పవస్వ, వాజసాతయే వాజసాతయే, పవస్వ
పవస్వ, వాజసాతయే।వాజసాతయే,విప్రస్య విప్రస్య,
వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య।వాజసాతయ ఇతి
వాజసాతయే। విప్రస్య, గృణతో గృణతో, విప్రస్య
విప్రస్య, గృణతః। గృణతో, వృధేవృధే, గృణతో
గృణతో, వృధే। వృధ ఇతి వృధే॥

* ఓసోమ! మాకు సన్నలాభముకొఱకు నిన్ను స్తుతించునట్టి విప్రుఁడనగు నాకు నభివృద్ధియగుటకు రసమిమ్ము; వీర్యవంతుఁడగు మంచిపుత్త్రుని నాకు నిమ్ము.

సోమ, రాస్వ రాస్వ, సోమ సోమ, రాస్వ। రాస్వ, సువీర్యగ్ం సు
వీర్యగ్ం, రాస్వ రాస్వ, సువీర్యం। సువీర్యమితి సువీర్యమ్ ॥

ఘనపాఠము.- పవస్వ, వాజసాతయే వాజసాతయే; పవస్వ పవస్వ,
వాజసాతయే, విప్రస్య విప్రస్య, వాజసాతయే, పవస్వ ప
వస్వ, వాజసాతయే, విప్రస్య। వాజసాతయే, విప్రస్య
విప్రస్య, వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య, గృణతో
గృణతో, విప్రస్య, వాజసాతయే వాజసాతయే, విప్రస్య
గృణతః। వాజసాతయ ఇతి వాజసాతయే। విప్రస్య,
గృణతో గృణతో, విప్రస్య విప్రస్య, గృణతో, వృధే వృధే,
గృణతో, విప్రస్య విప్రస్య, గృణతో, వృధే। గృణతో,
వృధే వృధే, గృణతో గృణతో, వృధే। వృధ ఇతి వృధే।

సోమ, రాస్వ రాస్వ, సోమ సోమ, రాస్వ, సువీర్యగ్ం సువీర్యగ్ం,
రాస్వ, సోమ సోమ, రాస్వ, సువీర్యం। రాస్వ, సువీ
ర్యగ్ం సువీర్యగ్ం, రాస్వ రాస్వ, సువీర్యం। సువీర్యమితి
సువీర్యమ్॥ ఋ॥ ౯॥౪౪॥౬.

వేలకొలఁది ఋక్కులచే శోభితంబగు ఋగ్వేదమంతయు నొక్కసారి రచింపఁబడెననిగాని, దాని ననుసరించి వైదిక కాలములోని యార్యులనుగుఱించి పైఁ జెప్పఁబడిన యంశములన్నియు నొక్కకాలమునం దుండెననిగాని చదువరు లనుకొనఁగూడదు. ఋగ్వేదములో వర్ణింపఁబడిన యంశములన్నియు నొక్కసమయమున జరిగినవి గావు. ఆర్యులు హిందూదేశమునకు వచ్చి సింధునదము మొదలు గంగాయమునలవఱకుఁ దమ నివాసస్థలముల నేర్పఱుచుకొనుటకుఁ దక్కువలోఁ దక్కువ యాఱువందలసంవత్సరములైనను బట్టియుండును. కాన నన్ని సంవత్సరములలో జరిగినసమాచారములన్నియు ఋగ్వేదమునందు వర్ణింపఁబడినవి.

మూఁడవ ప్రకరణము.

క్షాత్త్రయుగము.

(క్రీ. పూ. ౧౪౦౦-౧౦౦౦).

ఆర్యులు సింధునదతీరమునను జుట్టుప్రక్కలను ఉండు ప్రదేశములను నాక్రమించి నివాస మేర్పఱుచుకొన్న సమాచారము క్రిందటిప్రకరణములో వర్ణింపఁబడినది. ఈయార్యు లంతటితో నూరకుండలేదు. అచ్చటినుండి క్రమక్రమముగా నార్యావర్తము నాక్రమించుకొన్నవిధమును, ఆకాలమునందలి యాచారవ్యవహారములును, ఈ ప్రకరణమునందు వర్ణింపఁబడును.

ఆకాలపువాఙ్మయము.

ఈ కాలమునందే యజుర్వేదంబును, సామవేదంబును రచింపఁబడియె. యజుర్వేదము గద్యపద్యాత్మకము. అందలిపద్యములు ఋగ్వేదమునుండి గ్రహింపఁబడినవి. గద్యభాగమునందుఁ గ్రతువులలో ఋగ్వేదమంత్ర ముపయోగించువిధములు వర్ణింపఁబడియున్నవి. తైత్తిరీయ సంహిత యనియు, వాజసనేయసంహిత యనియు యజుర్వేదము రెండువిధములు. తైత్తిరీయసంహితకే కృష్ణయజుర్వేదమని పేరు; వాజసనేయమునకు శుక్లయజుర్వేదమని పేరు. ప్రథమశాఖవారిది శుక్లయజుర్వేదము. వాజసనేయసంహితకంటెఁ దైత్తిరీయసంహిత యధిక ప్రాచీనమని పూర్వపశ్చిమపండితుల యభిప్రాయమైయున్నది. యజ్ఞసమయమునందు గానము చేయఁబడు మంత్రసంగ్రహము సామవేదముగా నేర్పడెను. మొట్టమొదట నీమూఁడు వేదములే యుండెననియుఁ దరువాత నెంతోకాలమునకు అథర్వ

వేద మేర్పడెననియు విద్వదభిప్రాయము. సంహితల తరువాత బ్రాహ్మణములను గ్రంథములును ఆరణ్యకములును రచింపఁబడియె.

వేదములు నాలుగనియు, నందుఁ బ్రతివేదమును సంహితాబ్రాహ్మణములను రెండుభాగములఁ గలిగియుండుననియుఁ జదువరు లెఱుంగునది. సంహితాభాగమనిగాని బ్రాహ్మణభాగమనిగాని చెప్పక కేవలము 'ఋగ్వేదము' 'యజుర్వేదము' అని చెప్పినయెడల ఋగ్యజుర్వేదముల సంహితాభాగములని తెలిసికొనవలయును. ప్రతివేదమునకును బెక్కుబ్రాహ్మణములు గలవు. అందు ఋగ్వేదమునకు ఐతరేయ కౌషీతకీబ్రాహ్మణములును, యజుర్వేదమునకు శతపథతైత్తిరీయబ్రాహ్మణములును, సామవేదమునకు తాండ్యషడ్వింశమంత్రబ్రాహ్మణములును, అథర్వవేదమునకు గోపథబ్రాహ్మణమును ముఖ్యములైనవి. ఈ బ్రాహ్మణములలో ఋగ్వేదాదిసంహితలలోని మంత్రములకు నర్థములును, యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయవలసినవిధములును, అప్పటి రాజులయొక్కయు రాజ్యములయొక్కయు నితిహాసంబులును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ గ్రంథములనుండియే మన మాకాలపుచరిత్రఁ గనుఁగొనవలసియున్నది.

ఈ యుగముయొక్క చివరభాగమున రామాయణమహాభారతములను ఇతిహాసగ్రంథములు రచింపఁబడినవి. ఈగ్రంథము లీయుగమున రచింపఁబడలేదనియుఁ దరువాతియుగమున రచింపఁబడినవనియుఁ గొంద అనియెదరు. ఈ యుగమునకుఁ దరువాత రచింపఁబడిన పాణినీయసూత్రములలో మహాభారతకథనుగుఱించియు, పతంజలికృతమహాభాష్యములో రామాయణకథను గూర్చియు నుల్లేఖ (Reference) ముండుటవలన ఈ గ్రంథము లీయుగముననే రచింపఁబడినటుల నిశ్చయింపవచ్చును. ఈ యితిహాసములు మొదట నింత పెద్దవిగా లేవు. వాల్మీకిరామాయణము మొదట నొక్కదినములోఁ బూర్తిగఁ జదువుటకు వీలయినంతదిగా నుండెను. వ్యాసకృతమహాభారతము మొదట నైదువేలశ్లోకములు గలదిగ నుండె. తరువాత నీగ్రంథములు క్రమక్రమముగాఁ బెరుఁగుచువచ్చినవి.

అప్పటి రాజ్యములు.

ఇట్లాకాలంబున రచింపఁబడి యప్పటిచరిత్రను గనుఁగొనుటకు సాధనభూతంబులగు గ్రంథములఁ దెలిపి యిఁక నప్పటిరాజ్యములనుగుఱించి వ్రాసెదము.

ఆర్యులు సప్తసింధుప్రదేశము దాఁటి యనార్యులఁ గొండలలోనికిఁ దరుముచుఁ గ్రొత్తదేశముల నాక్రమించుచు గంగాయమునానదులయొడ్డునఁ గ్రొత్తరాజ్యముల నిర్మింపఁదొడఁగిరి. ఇట్లు క్రొత్తఁగా నాకాలమందు నేర్పఱుపఁబడినరాజ్యములలోఁ గురుపాంచాలదేశములును, కాశీకోసలవిదేహదేశములును మొదటివి. ఈ దేశములను గుఱించియు, నచ్చటి రాజులనుగుఱించియు బ్రాహ్మణములలో ననేకలస్థలములఁ జెప్పఁబడియున్నది. కురుపాంచాలదేశములు గంగకుఁ బశ్చిమముననను, కాశీకోసలవిదేహదేశములు గంగకుఁ దూర్పునను ఉండెను.

కురుపాంచాలదేశములు.

కురుదేశము హస్తినాపురము రాజధానిగాఁ గలిగియుండెను. ఈరాజ్యము ప్రస్తుతపు డిల్లీనగరము చుట్టుప్రక్కలను వ్యాపించియుండెను. డిల్లీపట్టణమునకు నాతిదూరముననే ప్రసిద్ధమైన కురుక్షేత్ర యుద్ధభూమి గలదు. కురుక్షేత్రముయొక్క యెల్లలు మహాభారతమునందు [1] నుత్తరమున దృషద్వతియనియు దక్షిణమున సరస్వతియనియుఁ జెప్పఁబడినది. దీనినే మనుస్మృతికారుఁడు బ్రహ్మావర్తమనెను. [2] కాళిదాసుఁడును బ్రహ్మావర్తమునే కురుక్షేత్రమని చెప్పినాఁడు. [3] కాన 'కురుక్షేత్రము' 'బ్రహ్మావర్తము' సమానార్థకములుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. ప్రస్తుతము డిల్లీకివాయవ్యమున స్థానేశ్వరము కలదు. దాని యొద్దనుండియే సరస్వతీనది ప్రవహించును. ఇది రాజపుత్రస్థానపు టెడారిలో నదృశ్యమగును. దృషద్వతి మిక్కిలి చిన్నది గానఁ బటమునందు సాధారణ

---

1. ఆది. ౭౩-౪. 2. మను. ౨-౧౭. 3. మేఘ. శ్లో. ౪౮.

ముగాఁ జూపఁబడదు. ఈ సరస్వతీదృషద్వతీనదులయొడ్డున నుండు ప్రదేశము పవిత్రమైనదియని ఋగ్వేదకాలములోను నమ్మిక గలిగియున్నట్లు గానవచ్చెడిని. [1] భారతయుద్ధముగాక భరతఖండము నెవ్వరు పాలింపవలెనది నిర్ణయించిన మూఁడు పానిపతయుద్ధము లిటీవల ఈ కురుక్షేత్రముననే జరిగినవి. పాంచాలదేశము పూర్వము పశ్చిమోత్తరపరగణా (North West Provinces) లనఁబడుచుండినదేశములోఁ గొంతభాగము. కాన్యకుబ్జమనఁబడు కనౌజ్ పట్టణమును, కౌశాంబియు, మథురయనుపట్టణమును ఈ దేశములోనివియే. మహాభారతములోఁ బాంచాలదేశము హిమాలయము మొదలుకొని చర్మణ్వతీ (చంబల్) నదివఱకు వ్యాపించియుండెనని వ్రాయఁబడియున్నది. పాంచాలు లనువారికిఁ బూర్వము 'క్రివి' యను పేరుండెనని శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది (౧౩-౫-౪-౭). ఇట్టి పేరుగల జనులు సింధ్వసిక్నీ నదుల ప్రదేశమున ఋగ్వేదకాలమున నున్నటులు ఋగ్వేదములోని (౭-౨౦-౨౪) ఋక్కువలన మన మూహింపవలసియున్నది. కాన నీ పాంచాలురు మొదట సింధునదముయొక్క యొడ్డున నుండిరనియు నచ్చటనుండి చీనాబ్ నది యొడ్డునకును, తరువాతఁ గ్రమక్రమముగాఁ దూర్పునకు గంగానది యొడ్డునకునువచ్చిరనియు, మనము నిశ్చయింపవచ్చును.

ఈ కురుపాంచాలదేశములు మిక్కిలి ఘనతకెక్కిన శూరులగు రాజులచేఁ బరిపాలింపఁబడి పరిషత్తు లనఁబడు గొప్ప విద్యాపీఠములు కలిగియుండి, శౌర్యమునకును, విద్యలకును, యజ్ఞయాగాదిక్రతువులకును నాకరములయియుండిన ట్లనేకబ్రాహ్మణములలోఁ జెప్పఁబడియున్నది. మొదటఁ గురుపాంచాలు రనఁగాఁ గురుదేశపురాజులును పాంచాలదేశపురాజులును మిగుల స్నేహము గలవారలయి తరువాతఁ బోరాడిరని బ్రాహ్మణగ్రంథములవలనఁ గానవచ్చెడిని. కురుదేశపురాజగు దుర్యోధనునిపక్షమున నున్న కౌరవులకును, ధర్మరాజుపక్షమున నున్న పాంచాలరాజునకును రాజపుత్త్రులకును ఘోరయుద్ధము జరిగెనని చదువరు లెఱిఁగియేయుందురు. ఆయుద్ధమును నుద్దే

1. ఋగ్వే. 3-౨౪-౪.

శించియే బ్రాహ్మణగ్రంథములలోని కురుపాంచాల యుద్ధవర్ణనము వ్రాయఁబడియుండవచ్చునని యూహింపవలసినది.

ప్రస్తుత ముత్తరబేహార్ (North Behar) అనఁబడుదేశము పూర్వపు విదేహరాజ్యము. విజ్ఞానమునకై విఖ్యాతిఁజెందిన జనకుఁడు మొదలగు రాజర్షు లచ్చటి నృపతులే. శ్రీరామచంద్రుని భార్యయై మనదేశమందుఁ బతివ్రతాశిరోమణి యని పేరొందిన సీతయొక్క జన్మభూమి యీదేశంబే. ప్రస్తుతము ఔధ్ (అయోధ్య) అనఁబడుదేశము కోసలము. అటు తరువాతి కాలమున దక్షిణకోసలమను దేశ మొకటి యేర్పడినందున దీనిని ఉత్తరకోసల మనుచుండిరి. ఈదేశమునకు రాజధాని అయోధ్య. సూర్యవంశపు రాజు లచ్చట రాజ్యము చేయుచుండిరి. కోసలదేశమునకును, విదేహదేశమునకును గండకీనదియే పొలిమేరయని శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. (౧-౪-౧). కోసల మానదికిఁ బడమటను, విదేహము తూర్పునను ఉండెను.

ఈవఱకుఁ జెప్పఁబడిన దేశములన్నియు సింధు, గంగా, యమునా, గండకీనదులయొడ్డున నున్నవియని చదువరులు కనిపెట్టియుందురు. నివాసమున కిప్పుడును నదీతీరములు మిక్కిలి వీలయినవి గాన నార్యులు ప్రథమమున నదుల ననుసరించియే దేశముల గెలుచుచువచ్చిరి.

ప్రథమమున విఖ్యాతిఁజెందిన యీదేశములుగాక యార్యులు, ప్రస్తుతము దక్షిణ బేహార్ (South Behar) అనుచోట మగధరాజ్యమును, మధ్యపరగణాలలోని బిలాస్‌పూర్, జబల్‌పూర్ జిల్లాలవైపునఁ జేదిదేశమును, నర్మదకు నుత్తరంబున దక్షిణమాళవదేశప్రాంతమున నిషధదేశమును, స్థాపించినట్లు గానవచ్చెడిని. క్రమక్రమముగా నార్యు లీకాలమున హిమాలయవింధ్యపర్వతముల నడుమనుండు ప్రదేశమునంతను నాక్రమించుకొని దానికి ఆర్యావర్తమని పేరిడిరి. "ఆర్యావర్తః పుణ్యభూమిర్మధ్యం వింధ్య హిమాగయోః" అనుశ్లోకార్థము అమరకోశము చదివినవారికందఱికిని దెలిసినదియే. ఈయార్యావర్తంబుననే యార్యు లుండవలెననియు, దానిని దాఁటి వెడలఁగూడదనియుఁ దలంచుచుండిరి.

ఇట్లార్యులచే స్థాపింపఁబడిన దేశములుగాక వింధ్యపర్వతమునకు దక్షిణామున పులిందులు, శబరులు, ఆంధ్రులు మొదలగు అనార్యులును ద్రావిడులును దండకారణ్యమున నున్నట్లు బ్రాహ్మణగ్రంథములు చెప్పుచున్నవి. (ఐతరేయబ్రాహ్మణము ౨-౧౫). అందువలన నీయుగపు చివరకాలమున నార్యులు కొంచెముకొంచెముగా దక్షిణమునకుఁ బోవ నారంభించినట్లు గానవచ్చెడిని.

అప్పటి రాజ్యపద్ధతి.

పైనివర్ణింపఁబడిన రాజ్యములుగాక యైతరేయబ్రాహ్మణములో 'సర్వచరు, కురుక్షేత్ర, అవచత్నుక, ముష్టార్, సాచీగుణ' వృతఘ్నము'లను దేశముల నామములు కానవచ్చుచున్నవి. కాని వీని స్థలనిర్ణయముఁజేయుటదుష్కరము. ఆకాలమందు వేఱువేఱుదేశముల రాజులకు వేఱువేఱుపేళ్ళుండెనని యీబ్రాహ్మణమువలననే తెలియుచున్నది. ఇప్పుడు జర్మనీచక్రవర్తికి కైసరనియు, రషియారాజునకు ఝారనియు, పారసీకరాజునకు షహాయనియు, ఆఫగానిస్థాన్ వానికి అమీరనియు వేఱువేఱుబిరుదులున్నట్లాకాలమందు హిందూదేశములోని తూర్పువైపు రాజులకు సమ్రాటులనియు, దక్షిణపురాజులకు భోజులనియుఁ, బశ్చిమమందున్న అనీచ్య, అపాచ్యదేశపు రాజులకు స్వరాట్టులనియు, ఉత్తరకురు, ఉత్తరమద్రదేశములనాయకులకు విరాటులనియు, మధ్యదేశమందలి కురుపాంచాల వశోశీనరదేశముల రాజులకు 'రాజు' లనియు, వేఱువేఱుపేళ్ళుండెను. ఇందలి ఉత్తరకురు, ఉత్తరమద్రదేశములను గుఱించి వ్రాయఁబడిన యీక్రిందివాక్యము ముఖ్యమైనది. 'ఉదీచ్యాం దిశి యే కేచ పరేణ హిమవంతం జనపదా ఉత్తరకురవ ఉత్తరమద్రా ఇతి వైరాజ్యాయైవ తే అభిషిచ్యన్తే విరాళిత్యేనానభిషిక్తా నాచక్షత' (౩-౪), ఇందువలన నాకాలమందు నుత్తరకురు ఉత్తరమద్రదేశములు హిమాలయమునంటి యుత్తరదేశమునందుండెననియు, అప్పటి జనులు రాజు లేకుండ స్వయముగనే రాజ్యము చేయుచుండిరనియు, రాజు లేకుండఁగనే రాజ్యముచేయుట వారికొక్క

రైనందున వారు తమనాయకులుగా నేర్పఱుచుకొనినవారికి విరాట్ (రాజు లేనివారు) అని పేరుండెననియు నూహింపవలసియున్నది. అందువలన నాకాలమందుఁగూడ నీదేశమునఁ బ్రజాసత్తాకరాజ్యములు (Republics) కలవని తోఁచెడిని.

రాజపాలనము గల రాజ్యములందును రాజు నిరంకుశుఁడుగాక ప్రజాప్రతినిధులగు కొన్నిసభలయనుమతి ననుసరించి రాజ్యముచేయునట్లు గానవచ్చెడిని. అథర్వవేదమందు 'సభా' 'సమితి' యను రెండు రాజసంఘములున్నట్లును (౭-౧౩-౧), సభలో నుండువారు 'సభ్య' లనియు, సమితిలో నుండువారు 'సామిత్య' లనియు, ఆమంత్రణీయము (మంత్రిమండలము)లోనుండువారు 'ఆమంత్రణీయు' లనియు, (౪ - ౧౦ - ౪, ౯,౧౦, ౧౧) జెప్పఁబడియున్నది. మఱియొకమంత్రములో 'రాజు ప్రజల కనుకూలముగనుండును. సభాసమితిసేనసురలు రాజునకు ననుకూలముగా నుందురు; ఇట్లెఱిఁగిన వాఁడు సభాసమితిసేన సురలయొక్క ప్రియధామమగును.' (౧౯ - ౯-౧'౨,౩) అని యథర్వవేదమందు స్పష్టముగాఁ జెప్పబడియున్నది. ఇందువలనఁ బ్రస్తుత మింగ్లండులోని పార్లమెంటు సభవలెను, రాజమండలము (Cabinet)వలెను కొంతవఱకు రాజు నధికారమునకు నంకుశముగఁ గొన్నిసభలుండెనని స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. మఱియొక మంత్రములో (౭-౧౩-౨) 'ఓసభా! నీపేరు 'నరిష్టా' యని నే నెఱుఁగుదును. ఇందలిసభాసదు లెవ్వరో వారు నాతో సమానముగా (నా కనుకూలముగా) సంభాషించువారగుదురుగాత' మని రాజు చెప్పుచున్నాఁడు. ఇందు 'నరిష్టా' శబ్దము ముఖ్యము. ఇందుకు సాయనాచార్యులవారిట్లుభాష్యము వ్రాసిరి: 'బహవః సంభూయ యదేకం వాక్యం వదేయుః తద్ధి నపరై రతిలంఘ్యమ్। అత అనతిలంఘ్యత్వాత్ నరిష్టేతి నామసభాయాయుజ్యతే. అనగా ననేకులు కలసిచెప్పినమాట జవదాటుటకు నొకరికిని తరముగాదు. కావున ఆసభకు 'నరిష్టా' యను సార్థకనామమువచ్చెను. సభాసదులవాక్య మనతిలంఘ్యమైనందుననే రాజు వారు తనకనుకూలులు

గానుండవలెనని కోరుచున్నాఁడు. వైదికకాలములోని యీ 'సభా' 'సమితి' మొదలగు ప్రజాప్రతినిధిసంఘములనుగుఱించి యింకను శోధింపవలసియున్నది. నాల్గవకూర్పు వచ్చువఱకు వీనిశోధనము పూర్తి యగునని నమ్ముచున్నాడను.

అయోధ్యనుండి లంకకు మార్గము.

రామాయణములో వర్ణింపఁబడిన శ్రీరామచంద్రునికథ యందఱికిఁ దెలిసినదే యైనందున దానిని నిచ్చట మరల వ్రాయుట యనావశ్యకము. కాని మొట్టమొదట నుత్తరమునుండి యత్యంత దక్షిణమునకు వెడలి యచ్చటనుండి లంకకు వెళ్ళిన యార్యుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడే యని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నందున నయోధ్యనుండి లంకవఱకును రాముని మార్గమును నిర్ణయించుట యావశ్యకము. కాన నిచ్చట వాల్మీకిరామాయణానుసారము రామమార్గమును వర్ణించెదను. ఇందువలన నాకాలపు టనేక దాక్షిణాత్య ప్రదేశముల స్థలనిర్దేశము కాఁగలదు.

అయోధ్యనుండి లంకవఱకును రామమార్గమును జూపు పటమిందుతోఁ జతపఱుపఁబడినది. ఈవర్ణన చదువునప్పుడు దానిని చదువరులు చూచుచుందురు గాక.

ప్రస్తుతము ఔధ్ (Oudh) అనఁబడు ప్రాంతములోనున్న యయోధ్యయొద్దనే పూర్వపు అయోధ్య యుండెననుట యందఱు నొప్పుకొను విషయమే. కాని ప్రస్తుతము సిలోన్ అనఁబడు సింహళము రావణాసురుని లంక కాదనియు నది వేఱుగ నెచ్చటనో యుండెననియుఁ గొందఱు తలంచెదరు. కాని పురాతనగ్రంథములు చూడఁగా మనవాండ్రు మొదటినుండియు సింహళమునే రావణాసురుని లంకగాఁ దలంచుచుండిరని తోఁచెడిని. చరిత్రాత్మకమైన రాజతరంగిణియను గ్రంథములో సింహళ లంకాద్వీపముల యైక్యమే చెప్పఁబడియున్నది. సింహళములోని శాసనములలోఁగూడ నిదియే లంక

యని యున్నది. కానఁ బ్రస్తుతపు సింహళమే రామాయణీయలంక యని గ్రహింపవలెను.†

---

† సింహళము రావణాసురుని లంక కాదనువారికి నొక ప్రబలప్రమాణము కలదు. దాని నిచ్చట నుదాహరించుట యుక్తమని తలఁచెదము. మన జ్యోతిష్కులు లంకకు 'నిరక్ష' దేశమని పేరుపెట్టిరి. అనఁగా నక్షాంశములు (Latitudes) లేని దేశమని యర్థము. అచ్చటియక్షాంతములు సున్న అనఁగాఁ బ్రస్తుతమువారిచేఁ జెప్పఁబడెడు భూమధ్యరేఖ (Equator) యీ ప్రదేశము మీఁదుగాఁ బోవునని తాత్పర్యము. కాని ప్రస్తుతపు నక్షాంశసంబంధమైన భూమధ్యరేఖ (Equator) సింహళమునకు దక్షిణమున నేడంశముల (Degrees) మీఁద నున్నది. అంశమనఁగా డెబ్బదిమైళ్ళు, కాననీలెక్క ప్రకారము సింహళమునకు దక్షిణమున ౪౮౦ మైళ్ళమీఁద లంక యుండవలయును. ఈయంశమే భాస్కరాచార్యులవారిట్లు చెప్పియున్నారు:

'నిరక్షదేశాత్ క్షితిషోడశాంశే, భవేదవంతీగణితేనయస్మాత్'

తదంతరంషోడశసంగుణంస్యాత్, భూమానమస్మాత్ బహుకింతదుక్తం.

[గోలాధ్యాయము.

అర్థము.—నిరక్షదేశము (లంక) నుండి యవంతిపట్టణము భూమానముయొక్క పదియాఱవ యంశముమీఁద నున్నది. కాన నా రెండుస్థలముల లోని యంతరమును బదియాఱుచే గుణించిన భూమానము రాఁగలదు.

భాస్కరాచార్యులవారు వ్రాసిన ట్లవంతి ప్రస్తుతము క్షితిషోడశాంశము ($\frac{1}{16}$)న గమారగమి $22^0\frac{1}{2}$ ఇరువది రెండున్నర యక్షాంశములపై (Degrees of latitude) నున్నది. ఈసంఖ్య ($22\,^1/_2$)ను 16 తో హెచ్చవేసిన 360^0 యక్షాంశములు వచ్చుచున్నవి. ఇదియే భూమియొక్క మానము. ఇట్లు భాస్కరాచార్య మతమున నిరక్షదేశమనఁగా లంక, యవంతికి దక్షిణమున $22^0\frac{1}{2}$ యక్షాంశముల దూరమున నుండవలెను. ప్రస్తుతపు సింహళము

ఉత్తరము.

రామాయణీయకాలపు
దక్షిణహిందూదేశము.

దక్షిణము.

ఇఁక రాముని మార్గమును వర్ణించెదము. అయోధ్యనుండి ప్రయాగవఱకు రాముఁడు చేసిన ప్రవాసము సర్వవిదితమే. [1] ఈస్థలములు ప్రస్తుతకాలమందును ఆయా నామములనే కలిగియున్నవి. ప్రయాగలోఁ భరద్వాజాశ్రమ ముండెను. అచ్చట నొక రాత్రియుండి రాముఁడు చిత్రకూటమునకు వెళ్ళెను. చిత్రకూటము ప్రయాగకుఁ బది క్రోశములమీఁద నుండెను. [2] ప్రస్తుతపు లెక్క ననుసరించి ప్రయాగకుఁ జిత్రకూటము డెబ్బదియైదు మైళ్ళున్నది. కానఁ బ్రస్తుతపు ఏడున్నర మైళ్ళు రామాయణీయ క్రోశమునకు సరిగా నుండెనని మన మూహింపవలసి యున్నది. ఈ చిత్రకూటమునొద్ద మందాకిని యను నది యుండెను. [3] ప్రస్తుతముగూడ నాపేరుగల నదియే యాపర్వతమునొద్దనున్నది.

16° యక్షాంశములమీఁదనే యున్నది. కాన నిది లంక కాదేమోయని సంశ యింపవలసియున్నది. కాని యీయూహాలన్నియు, ప్రస్తుతపు ఈక్వేటరును (Equator) పూర్వపు నిరక్షదేశమును ఒకటియేయనియు, మనజ్యోతిష్కులు భూమధ్యరేఖ (Equator) మీఁదికిఁబోయి స్థలనిర్ణయము చేసిరనియు, దరువాత వ్రాసిరనియు మనము గ్రహించినయెడల, నిజములగును. అవంతి యొక్క యక్షాంశములను నచ్చటనే కనిపెట్టి, భూమియంతయు 360° యంశ ములని యెల్లజ్యోతిష్కులకుఁ దెలిసిన విషయమే గనుక నవంతి 'క్షితిషోడ శాంశ'మున నున్నదనిరి; సింహళ మవంతికి మిక్కిలి దక్షిణమున నున్నందున నది నిరక్షదేశముపై నున్నదనుకొని 'లంక' 'నిరక్షదేశము' అను శబ్దములను జ్యోతిషగ్రంథములలోఁ బర్యాయపదములుగా వాడుచు వచ్చిరని మాయభి ప్రాయము. ఒకవేళ సింహళము లంక గాక దాని దక్షిణమున నేడంశముల మీఁద నుండినను నయోధ్యనుండి రామేశ్వరమువఱకు మేము వర్ణించిన రామ మార్గమునకు నేమియు బాధ రాదు. కాన లంకాస్థలనిర్ణయచర్చ నింతటితోఁ జాలించెదము.

1. (వాల్మీకిరామాయణము ; అయోధ్యాకాండము, ౪౬ సర్గము మొదలు ౫౪ సర్గమువఱకుఁ జూడుఁడు). 2. (అయోధ్యా. ౫౪—౨౮)
3. (౯౫ అయోధ్యా).

కానఁ బ్రస్తుతము ప్రయాగపట్టణమునకుఁ బశ్చిమమున డెబ్బదియైదు మైళ్ళ
దూరముననున్న చిత్రకూటమను పర్వతమే రామాయణీయ చిత్రకూటమని
మనము నిశ్చయింప వచ్చును. అచ్చటినుండి యాగ్నేయదిక్కునకుఁబోయి
రాముఁడు (అత్రిఋషి)యొక్క యాశ్రమములోఁ బ్రవేశించెను. ఆశ్రమమనఁగా
నొక పర్ణశాలకాదు. కొన్ని మునిపల్లెల సమూహము. ఒకానొక గొప్పఋషి
నాశ్రయించి, యనేక శిష్యులు చుట్టుపట్టున నెంతోదూరమువఱకుఁ గుటీరముల
నిర్మించుకొని కాఁపుర ముండెడివారు. అట్టిమునిపల్లెలన్నియు నా మహాఋషి
యొక్క యాశ్రమమని పిలువఁబడుచుండెను. అత్ర్యాశ్రమము మిక్కిలి విశాల
మైనదిగా నుండెను. ప్రస్తుతపు రీవా ప్రాంతముయొక్క దక్షిణ సీమవఱకును
వ్యాపించెనని చెప్పవచ్చును. అత్రిఋషిభార్య అనసూయ. ఈమెకును సీత
కును జరగిన సంవాదము మిక్కిలి జ్ఞానప్రదము. ఇచ్చటఁ గొందఱు ఋషులు
వచ్చి రాక్షసులవలనఁ దమకుఁ గలిగెడి బాధను నివారణచేయుమని కోరఁగా
రాముఁ డొక మహారణ్యముఁ బ్రవేశించెను. [1] ఈయరణ్యమునకు దండకా
రణ్యమని పేరు. ఇది మిక్కిలి విస్తీర్ణమైనయరణ్యము. ఇందు నసంఖ్యఋష్యా
శ్రమములును,రాక్షస నివాసస్థలంబులును ఉండెను. ఈ మహారణ్యమునకు నుత్తర
మున గంగానదియొక్క దక్షిణతీరమును, వింధ్యపర్వతమును; పశ్చిమమున
ఉత్తరవింధ్యము, అత్ర్యాశ్రమము, దక్షిణవింధ్యము, దక్షిణకోసలము, విదర్భ
దేశము, దక్షిణాపథము, మలయాద్రియు; దక్షిణమున ద్రవిడపాండ్యదేశ
ములును; తూర్పున నుత్కల, కళింగ, ఆంధ్ర, చోళదేశములును ఉండెను.
కానఁ నిప్పుడు సిరగుజాప్రాంత మనఁబడుచోట రాముఁడు దండకారణ్య
మునఁ బ్రవేశించినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈ దండకారణ్యములో
రామునికిఁ ద్రోవచూపుటకుఁ గొందఱు ఋషులు వెంట నడచిరి. [2] రాము
నికి మొదట ననేక ఋష్యాశ్రమములు తగిలెను. తరువాతఁ గొంతదూరమున

1. (౬౫ అధ్యా. ౧౬-౨౨). 2, (ఆరణ్య. ౧౫ సర్గము).

విరాధవనము గానిపించెను. ఇది దండకాంతర్గతము. ఇది మధ్యపరగణాల
లోని బిలాస్‌పూరు జిల్లాలో నీశానదిక్కున నుండెను. ఇచ్చటనుండి యర్ధ
యోజనముమీఁద ననఁగాఁ బదునైదుమైళ్ళదూరమున శరభంగాశ్రమముం
డెను. [1] ఇది విరాధవనమునకు దక్షిణమున, బిలాస్‌పూరుజిల్లాలో ఉత్తరపు
వైపున ఈశాన్యమూల నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. రామదర్శనానంత
రము శరభంగుఁ డగ్నిప్రవేశము చేసెను. అచ్చట మునులనేకులు రామునిఁ
జూడవచ్చి, రాక్షసులచేఁ జంపఁబడిన ఋషుల యస్థుల గుట్టలను జూపిరి.
అందఱినిరక్షించెదనని రాముఁడభయవచనమిచ్చెను. [2] అచ్చటనుండి రాముఁడు
సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకుఁ బోయెను. అచ్చట నొకరాత్రి యుండి యితరాశ్రమ
ములఁ జూడఁబోయెను. త్రోవలో ననేక పర్వతములును, నదులును, అర
ణ్యములును దగిలెను. కొంతదూరమున గొప్ప సరోవర మొకటి కానిపించెను.
దానికిఁ బంచాప్సర స్సరస్సనిపేరు. రామునకుఁ ద్రోవచూపుచున్న ధర్మభృ
త్తుఁడను ఋషి దానినిగుఱించి కొన్ని యితిహాసములు రామునకుఁ జెప్పెను.
ఈసరోవరము మాండకర్ణిఋషియొక్క తపస్సుచే నిర్మింపఁబడెనఁట. [3] ఈ
స్థలము లెచ్చటనుండెనని మనము విచారింపవలసియున్నది. జనరల్ కన్నింగ్
హ్యాందొరవారు కొన్ని హేతువులను గనఁబఱిచి పంచాప్సరస్సరోవరము మధ్య
పరగణాలోని బిలాస్‌పూరుజిల్లాలో నుండినట్లు నిశ్చయించియున్నారు.
అందువలన సుతీక్ష్ణాశ్రమ మిప్పటి బిలాస్‌పూరు జిల్లాయును రాయపూర్
జిల్లాలోని యుత్తరభాగంబును వ్యాపించియుండెనని మన మూహింపవచ్చును.
కాళిదాసునిచే మేఘదూతమునందు వర్ణింపఁబడిన యక్షుని ప్రవాసస్థలమగు
రామగిరి [5] యీ యాశ్రమ ప్రాంతముననే యుండెనని విద్వాంసుల యభి
ప్రాయమై యున్నది. సుతీక్ష్ణాశ్రమమునకు దక్షిణమున నాలుగు యోజన

1. (౨వ-౩వ-౪వ సర్గములు). 2. (౬వ సర్గము). 3 (౧౧ సర్గ ౧-౨౦). 4. (Archeological Reports Vol. XI.) 5. (మేఘదూతము ౧వ శ్లోకము).

ములమీఁద నఁగా ౧౨౦ మైళ్ళమీఁద నగస్త్యమహాముని భ్రాతయొక్క యాశ్రమ ముండెను.[1] ఈ యాశ్రమము రాయపూరుజిల్లాయొక్క దక్షిణ భాగమును, బస్తర్ సంస్థానముయొక్క యుత్తరభాగమును వ్యాపించియుండె నని రామాయణీయవర్ణనవలన మన మూహింపవలసియున్నది. అగస్త్యభ్రాత యాశ్రమమునకు దక్షిణమున నొక యోజనము (30 మైళ్ళు) మీఁద నగస్త్యులవారి యాశ్రమ ముండెను.[2] ఈ యాశ్రమము బస్తరుసంస్థానపు దక్షిణ భాగమునందుండెను. ఎందుకన అగస్త్యాశ్రమమునకు దక్షిణమున రెండామడలదూరమున నఁగా ౬౦ మైళ్ళదూరమునఁ బంచవటీప్రదేశమును గోదావరియు నుండెను.[3] పంచవటి యనునది కొంత యారణ్యప్రదేశము. ఇందు గోదావరికి సమీపమునఁ బర్ణశాల నిర్మించుకొని సీతా రామలక్ష్మణులు కొన్ని దినములు నివసించి యుండిరి. ప్రస్తుతము గోదావరిజిల్లాలో భద్రాచలమునొద్దనున్న పర్ణశాలయను గ్రామములో శ్రీరాముని పర్ణశాలయుండెనని తెలుఁగుసీమవారి యభిప్రాయమై యున్నది. వాల్మీకిరామాయణములోని వర్ణనను ఆధునిక విద్వాంసుల యభిప్రాయములను బట్టి చూడఁగా నీనమ్మికయ నిజమైనదియని తోఁచుచున్నది. మహారాష్ట్రదేశములోని 'నాసిక' పట్టణము రామాయణీయ జనస్థానమనియు నచ్చటనే పర్ణశాల యుండెననియు మహారాష్ట్రుల యభిప్రాయము. కొంద ఱాధునిక గ్రంథకారులును నిటులే వ్రాసియున్నారు. కాని చిత్రకూటమునుండి నాసికకుఁ బోయినయెడల వింధ్యపర్వతమును, నర్మదానదియుఁ దగలక మానవు. ఈ పర్వతమును, నదియు శ్రీరాముని మార్గమున నున్నట్లు వాల్మీకి వ్రాసియుండలేదు, కావున నాసికపట్టణమే పర్ణశాలాస్థలమని వాదించువారికి వాల్మీకి రామాయణము బాధకముగా నున్నది. అందు వర్ణింపఁబడిన దిశలను జూచినను పర్ణశాల హిందూదేశపు తూర్పుపైపుననే యుండినట్లూహింపవలసియున్నది.

1. (అరణ్య. ౧౧-౩౭.) 2. (౧౧-౪౧.) 3. (౧౩-౧౧-౨౧ వఱకు.

రాముఁడు పంచవటిలో నుండఁగా శూర్పణఖ వచ్చి యాతని మోహించుట, దానిముక్కు గోయుట, ఖరాదులను జంపుట మొదలయిన రామాయణీయ కథాప్రసంగము జరిగినది. ఈ ఖరాదు లందఱును జనస్థానము నందుండిరి. కాన నీ జనస్థాన మెద్దియని మన మాలోచింపవలసియున్నది. మధ్యపరగణాలలోని రాయపూర్ జిల్లాయొక్కయు, బస్తరు సంస్థానముయొక్కయుఁ బూర్వభాగము, సంబల్పూరు జిల్లాలోని చాలభాగము, చెన్నరాజధానిలోని జయపురసంస్థానాంతర్గతమైన గోదావరికి నుత్తరమందలి కొంతభాగము, గోదావరికి దక్షిణమును, నైజామురాజ్యములోని చాలభాగము, ఈ జనస్థానారణ్యములోనివియై యున్నట్లు గానవచ్చెడిని. దీని కధిపతి రావణుని తమ్ముఁడగు ఖరుఁడు. వీని రాజధాని ఖరాలయము. రాయపూరు జిల్లాలో ఖరియాల్ అనఁబడు స్థాన మిదియే. శంబరపురమని వాల్మీకిచే వర్ణింపఁబడినది ప్రస్తుతపు సంబలపూర్. పంచవటీప్రదేశముకూడ జనస్థానాంతర్గతముగఁ గానవచ్చెడిని.

పర్ణశాలనుండి రావణుఁడు సీత నెత్తుకొనిపోవుట మొదలయిన సమాచార మందఱికిఁ దెలిసినదే. సీతాహరణానంతరము రాముఁడు మరల దక్షిణయాత్రకు బయలుదేఱెను. గోదావరికి నుత్తరమునఁ బంచవటీ ప్రదేశమునందును జనస్థానమందును సీతను వెతకి వెతకి, గోదావరియొడ్డునఁ గొంతదూరము వెళ్ళి పర్ణశాలకుఁదూర్పున రెండామడదూరమందున్న భద్రాచలమునొద్ద రామలక్ష్మణులు గోదావరి దాఁటిరి. ఈ నదికి దక్షిణమునఁ గొంతవఱకు జనస్థానములో నుండియే యన్నదమ్ములు ప్రవాసముచేసిరి.[1] అచ్చటఁ గొంతదూరమున జటాయువు కలిసెను. అచ్చటనుండి వారు పశ్చిమదిశను, నైరృతదిశను గొంత నడచి,[2] జనస్థానారణ్యమును దాఁటినతరువాత వారు నూటిగ దక్షిణదిశను బోయిరి.[3] జనస్థానానంతరమున మూఁడు క్రోశములమీఁద క్రౌంచా

1. (౬౨-౪-౯౬; 2. (౬౮-౧౨). 3. (౬-౪).

రణ్యము తగిలెను. ఇది నైజాముకాజ్యమునకు నైరృతదిశను ఉండెను. ఈ యరణ్యమును విడుచుటకుఁ బూర్వము మూఁడు క్రోశములు తూర్పుదిక్కునకుఁ బోయిరి. ఇచ్చట వీరికిఁ గబంధుఁ డడ్డపడెను. వాఁడు చెప్పినందున నచ్చటనుండి పశ్చిమదిశను పంపకుఁబోయిరి. పంచవటినుండి పంపవఱకు వాల్మీకి రామాయణములో నిచ్చిన యీదిశలను బట్టిచూచినను, నవి భద్రాచలమునొద్ద పర్ణశాలకు ననుకూలముగా నున్నవేకాని, నాసికపట్టణము జనస్థానమనుకొనుటకు ననుకూలముగా లేవు. రామాయణములోఁ బంపానది యని చెప్పఁబడినది ప్రస్తుతపు తుంగభద్రానది. పంపా, పంపాసరమని రామాయణములో వర్ణింపంబడినవి ప్రస్తుతము బళ్ళారిలో హంపీ, హంపీసాగరమను పేరఁ బరఁగుచున్నవి. తరువాతఁ దగిలిన ఋశ్యమూకము, మాల్యవంతము కిష్కింధ మొదలయిన ప్రదేశము లన్నియు హంపీ విరూపాక్షునొద్ద యానగొందికి సమీపముననున్న కొన్ని పర్వతాదులని యందఱి యభిప్రాయమై యున్నది. కిష్కింధనుండి రాముఁడు కపిసైన్యములతో బయలుదేఱి కొన్ని పర్వతారణ్య ప్రాంతములదాఁటి రామేశ్వరమునొద్ద సముద్రమును జూచుట సర్వవిదితమైన కథయే. కాన నీ మార్గాన్వేషణ మింతటితోఁ జాలించెదము.

సంఘస్థితి.

ఇఁక నాకాలములోని సంఘస్థితిని విచారింతము. ఋగ్వేదయుగముకంటెను ఈక్షాత్రయుగమునందు విద్యాసంపదయు, నాగరికతయు నధికములయ్యె. దేశమందు విస్తీర్ణమైన రాజ్యంబులును. ప్రచండసైన్యములును, ఘనతఁ జెందిన రాజులును, రాజధానులును, రాజసభలును,నభివృద్ధిం జెందెను. రాజ్యపరిపాలన నిమిత్తము లౌకికాధికారులు నియమింపఁబడిరి. జనుల కలహములఁదీర్ప న్యాయాధికారు లేర్పఱుపఁబడిరి. అందువలన వ్యవసాయము, వాణిజ్యము మొదలగు వృత్తులన్నియు దేశమునందు నిరంతరాయముగా జరుగుచు దినదినాభివృద్ధిఁ జెందఁజొచ్చెను.

కురుపాంచాలాది రాజుల యాస్థానములందు గొప్పపండితులును, పురోహితులును ఉండి గౌరవింపఁబడుచుండిరి. ఇట్లు రాజాశ్రయమున్న వారుగాక యనేక గ్రామములందు పరిషత్తు లనిపేర్కొనఁబడు విద్యాపీఠములుండెను. ఇప్పుడు మనదేశమందు నింగ్లీషువిద్య నభ్యసించినవారికి బి. ఏ. ఎం. ఏ. బిరుదులనిచ్చు యూనివర్సిటీలతో నీపరిషత్తులఁ బోల్పవచ్చును. అన్నివిద్యలలోఁ బారీణులగు నాచార్యు లిరువదియొక్కరు గలది పెద్దపరిషత్తు; నలుగురాచార్యులు గలది చిన్నిపరిషత్తు. విద్యను సంపాదింపఁదలఁచిన బ్రహ్మచారులందఱు నిట్టిపరిషత్తులకుఁబోయి చదువుచుండిరి.

వంశము చెప్పుకొనునపు డిప్పటివలెఁ గేవలము తండ్రితాతల పేళ్ళే చెప్పక తల్లులపేళ్ళును ఋషులు చెప్పుకొనుచుండిరి. బృహదారణ్యకోపనిషత్తులో (౬-౫) ఋషులు తమగురుపరంపర మాతృపూర్వకముగాఁ జెప్పిరి. పైతృకనామములవలెనే మాతృకనామములుకూడ ధరించుచుండిరి. భార్గవీ స్త్రీపుత్త్రుఁడు భార్గవేయుఁడు, కద్రు స్త్రీపుత్త్రుఁడు కాద్రవేయుఁడు, మమతాపుత్త్రుఁడు మామతేయుఁడు, ఇతరా స్త్రీపుత్త్రుఁడు ఐతరేయుఁడు. ఐతరేయుఁడే యైతరేయ బ్రాహ్మణవక్త.

పురుషులవలెనే స్త్రీలును బ్రహ్మవిద్యనుగూడ సంపాదించి, రాణీవాసములేక రాజసభలలోనికి వచ్చి విద్వాంసులతో శాస్త్రార్థము ముచ్చటించుచుండిరి. ఇందుకు జనకునిసభయందు యాజ్ఞవల్క్యునికిని గార్గీవాచక్నవికిని జరిగిన సంవాదమే దృష్టాంతము. ఈసంవాదము బృహదారణ్యకములో వివరముగా వర్ణింపఁబడియున్నది. అప్పటి స్త్రీలగ్నిహోత్రాదికములు స్వతంత్రముగాఁ జేయుచున్నట్లును, సంధ్యావందనము జేయుచుండినట్లును రామాయణములో వ్రాయఁబడియున్నది. † గొడుగును చెప్పులును ఒకానొక స్త్రీనిమిత్తమై మొదట చేయఁబడినట్లు మహాభారతమున వ్రాయబడియుండుట

---

† (వాల్మీకిరామాయణము. అయోధ్యకాండ, ౮౭౮ సర్గ, ౧౪-౧౯, శ్లోకములు. సుందరకాండ ౧౪-౪౯).

చే నప్పటి స్త్రీ లెండవానలవలన స్వదేహము రక్షించుకొను నిమిత్తముఁ బాదరక్షలను ఛత్రమును ఉపయోగపఱచుచుండిరని కానవచ్చుచున్నది. అప్పుడు నిర్బంధవైధవ్యము లేదు. గతభర్తృకలు మరల వివాహమాడుచుండిరి. బాల్యవివాహ మప్పుడు లేదు.*

ఈకాలముననే గోత్రము లేర్పడెను. గోత్రమనఁగా వంశము; తెగ. ఒకకులపతియొక్క సంతతివారుగాని, అనుయాయులుగాని యేకగోత్రమువారైరి. ప్రతిగోత్రమువారును దమతమ గోత్రము శ్రేష్ఠమైన దనుకొని యితరులను దమలోనికి రానియ్యరైరి. ఆంగీరసగోత్రపుచిన్నవాని భరతగోత్రమువారు పెంచుకొనుటకు వీలులేదనిరి. ఇట్లు గోత్రము లేర్పడెను.

జాతిభేదము.

బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్య శూద్రులను నాలుగుజాతు లీకాలముననే యేర్పడినవి. వేదమంత్రములరచించిన ఋషుల సంతతివారును, వేదాధ్యయనముచేసి యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు చేయువారును, జేయించువారును, అరణ్యములలో నివసించి పరతత్త్వవిచారము చేయువారును బ్రాహ్మణు లయిరి. దస్యులు మొదలగు శత్రువుల దండించి రాజ్యములు స్థాపించినవారు క్షత్రియు లయిరి. వ్యవసాయము మొదలయిన వృత్తులలో నున్నవారును, వాణిజ్యము

*అప్పటికాలపు స్త్రీలస్థితినిగూర్చి యధికముగఁ గనుఁగొనఁగోరువారు నాకు జ్యేష్ఠసహోదరియుఁ గీర్తిశేషురాలును నగు భండారు అచ్చమాంబగారిచే రచింపఁబడిన అబలాసచ్చరిత్ర రత్నమాలయొక్క రెండవ భాగము చూడనగు. ఇది 'సావిత్రీ' పత్త్రికలోఁ బ్రచురింపబడినది. అందుఁ గౌసల్య స్వతంత్రముగా హోమము చేసినందునకును, సీత సంధ్యావందనము చేసినందునకును, రామాయణాదికములలోని శ్లోకములుగూడ నుదాహరింపఁబడియున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచే నవియన్నియు నిచ్చట నుదాహరించుటకు వీలులేదు.

చేయువారును నగు నితరార్యులందఱును వైశ్యులైరి. ఆర్యులకు లోఁబడిన యనార్యు లందఱును శూద్రులుగా నెంచఁబడిరి, ఇట్లు మొట్టమొదట గుణకర్మముల ననుసరించి వర్ణవిభేద మేర్పడినది. కాని యప్పటివర్ణమువలె నప్పటి జాతి, ఇతరులు ముట్టినంతమాత్రముననను, ఇతరులతోఁ గలిసి భుజించినంతమాత్రముననను జెడిపోవునదికాదు. తక్కువజాతులవారియొద్ద నెక్కుడుజాతివారు విద్య నేర్చుకొనుటయు, నొకరియొద్ద నొకరు భుజించుటయు, నొకరిపిల్లల నొకరుచేసికొనుటయు, గుణకర్మములను బట్టి యొకవర్ణములోనివాఁడు మఱియొకవర్ణములోఁ జేరుటయు నప్పుడు చెల్లుచుండె. క్షత్రియుఁడగు విశ్వామిత్రుఁడు బ్రహ్మర్షియై విశ్వామిత్రగోత్రులగు నిప్పటి బ్రాహ్మణుల కందఱికి మూలపురుషుఁడయ్యెను. బ్రాహ్మణపుత్త్రికయగు దేవయాని క్షత్రియుండగు యయాతిని వివాహమాడి క్షత్రియవీరులగు యాదవులకు మూలజనయిత్రి యయ్యె. బ్రాహ్మణులును, క్షత్రియుఁడగు కృష్ణుఁడును దాసీపుత్త్రుఁడగు విదురునియింట విందారగించిరి. శ్వేతకేతు, ఆరుణేయుఁడు, సోమసుష్మి, సత్యయజ్ఞి, యాజ్ఞవల్క్యుఁడు అను ముగ్గురు బ్రహ్మర్షులు అగ్నిహోత్రవిధానమంతయు జనకమహారాజునొద్ద నేర్చుకొనిరనియు, జనకుఁడు బ్రాహ్మణుఁడాయెననియు శతపథబ్రాహ్మణము చెప్పుచున్నది. * శ్వేతకేతు ఆరుణేయుఁడును, అతని తండ్రియగు గౌతముఁడును పాంచాలదేశపు పరిషత్తునకుఁబోయి ప్రవహాన జైవలియను రాజునొద్ద బ్రహ్మవిద్య సంపాదించి రనియు నంతవఱకు నావిద్య క్షత్రియులకే తెలియుననియు బ్రాహ్మణులకుఁ దెలియదనియు ఛాందోగ్యమునఁ జెప్పఁబడి యున్నది. అయిదుగురు బ్రహ్మర్షులును ఉద్దాలక ఆరుణి యను మహోపాధ్యాయుఁడును, కైకయరాజగు అశ్వపతికి శిష్యులై యాశ్రయించి బ్రహ్మవిద్య సంపాదించిరి (శతపథము). రైక్వుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు జానశ్రుతి పౌత్రాయణుఁడను శూద్రుని కుమార్తెను వివాహమాడి యతనికి బ్రహ్మవిద్య నేర్పెను.[1] కవషుఁడను దాసీపుత్త్రుఁడు బ్రహ్మర్షిత్వమును జెంద

* (శతపథ. ౧౧-౬-౨-౧(. 1. (ఛాందోగ్య. ౪-౨౨).

ను. [1]సత్యకామ జాబాలుఁడను కులగోత్రము తెలియక లేని పిల్లవానికి, వానిసత్య సంధత్వమును మెచ్చి ఋషులు బ్రాహ్మణత్వ మొసంగిరి. ఇందువలన సత్య ప్రియత్వమును విద్యాసంపదయు నేమనుజునినైన నప్పటికాలములో బ్రాహ్మ ణత్వమునకు నర్హుని జేయుచుండెనని స్పష్టమగుచున్నది.

క్రతువులు.

ఈ యుగమునందు యజ్ఞయాగాదికముల మాహాత్మ్యము హెచ్చెను. బ్రాహ్మణులు క్షత్రియులు వైశ్యులు క్రతువులుచేయుట యొక ఘనమైన కార్యముగా నెంచిరి. తమ వైభవమంతయు జనులకుఁజూపిమిక్కిలి ఖ్యాతిఁ బొందుటకును, కామ్యముల సాధించుటకును, క్రతువులు సాధనములుగా నుం డెను. కాననప్పటిధనవంతులందఱును నెంతయోధనము వెచ్చించి క్రతువులఁ జేయుచుండిరి. అందుచే వింతవింతక్రతువులుపుట్టె. బ్రాహ్మణగ్రంథములలో నిట్టిక్రతువుల వివరము విశేషముగావర్ణింపఁబడినది. ప్రతిదినమును గృహపతి చేయవలసిన అగ్నిహోత్రమును, పూర్ణిమా వాస్యలకుఁ జేయవలసిన దర్శపూర్ణమాసేష్టులు మొదలుకొని పండ్రెండుసంవత్సరములు జరగవలసిన ద్వాదశవార్షికసత్రమువఱకును వేయికంటె నెక్కుడు విధములయిన క్రతువులు వర్ణింపఁబడినవి. పశుయజ్ఞములనియు, పాకయజ్ఞములనియు, హవిర్యజ్ఞములనియు, సోమయజ్ఞములనియు క్రతువులన్నియు నాలుగు విధములు. వీని వివర మిచ్చట వర్ణించుట యనావశ్యకము.

క్రతువులు చేయుటకుఁ బ్రతిపురుషునకు నొకపురోహితుఁ డుండుట యావశ్యకం బయియుండె. పురోహితుఁడు లేనిరాజుచేఁ బెట్టఁబడిన హవిర్భాగమును దేవతలః ముట్టుకొనరనియుఁ, గ్రతువులు చేయనొల్లని రాజుగూడ పురోహితుని నేర్పాటు చేసికొనవలయుననియు నైతరేయమునఁ జెప్పఁ బడియున్నది. [3] ఇట్లు బ్రాహ్మణులగు పురోహితుల మాహాత్మ్యము హెచ్చెను. ఈ పురోహితులే క్రతువిధానముల నేర్పఱిచిరి. క్రమము తప్పక

1. (ఐతరేయ.౭-౧౮-). 2. (ఛాందోగ్య ౪-౪). 3. (౮-౨౪).

క్రతువులు జరిగిన నవి విశేష ఫలదంబులగునని తలఁచినందునఁ గ్రతుకలాపమంతయు నత్యంత వివరముగ నిర్ణయింపఁబడియె. చేతిలోనిచెంబు క్రింద పెట్టెడి క్రియ మొదలు క్రతువులోని యన్నిక్రియలును విధియుక్తముగాఁ జేయవలసియుండె. కావున యజ్ఞసంబంధమైనపాత్రలు, హోమద్రవ్యములు, దర్భలు మొదలయిన వానిని పూర్వపు ఋత్విజులు విధియుక్తముగా నెంత శ్రద్ధతో నమర్చిపెట్టుకొనుచుండురో యంతటిశ్రద్ధతో నిప్పటివైద్యులు (డాక్టరులు)కూడ శస్త్రక్రియఁజేయఁబోవుటకుఁ బూర్వము తమశస్త్రముల నమర్చుకొనరనిచెప్పిన నతిశయోక్తి కానేరదు. కాన నందుఁ బ్రవీణులగు బ్రాహ్మణులు రారాజులకుఁ గూడ గౌరవనీయులుగా నుండి వారిని తమ చేతులలో నుంచుకొనిరి.

జ్యోతిషము.

ఆర్యు లీకాలమున జ్యోతిషశాస్త్రమును గొంతతవఱకు నభివృద్ధిపఱిచిరి. దృగ్ప్రత్యయగోచరమగు నీశాస్త్రము మనదేశమందుఁ గ్రమక్రమముగా నభివృద్ధిఁ బొందినది. సంవత్సరమునకుఁ బండ్రెండు చాంద్రమాసములనియు, మూఁడేండ్లకొకసారి యొక యధికమాసము లెక్కింపవలయుననియు ఋగ్వేదకాలపు టార్యులే యెఱిఁగియుండిరి (౧-౨౫-౮). పండ్రెండు మాసములకుఁ గ్రమముగా, మధు, మాధవ, శుక్ర, శుచి, నభస్సు, నభస్య, ఇష, ఊర్జ, సహస్, సహస్య, తపస్, తపస్య'లని నామములిడిరి (౭-౩౬), ఇందుఁ గ్రమముగ రెండురెండుమాసములు వసంతాదిఋతుసూచకములని తైత్తిరీయసంహితయందు వ్రాయఁబడియున్నది. (౪-౪-౧౧) ప్రస్తుతము మనమాలోచించుచున్న క్షాత్రయుగములో యాగాది క్రతువు లధికమైనందునను, ఏక్రతు వెప్పుడు ప్రారంభింపవలసినది , ఎప్పుడు ముగింపవలసినది చక్కఁగఁ గనుఁగొనఁవలసి వచ్చినందునను, ఆకాశమందలి సూర్యచంద్రులగతిని గుఱించి సూక్ష్మముగాఁ బరిశీలించుట యప్పటివారికి నావశ్యక మయ్యెను. శతపథ బ్రాహ్మణములో (౧-౬-3)నీయఁబడిన యీక్రింది యితిహాసమువలన జ్యోతిష

శాస్త్రాభివృద్ధికిని, క్రతువులకునుగల సంబంధము తెలియఁగలదు, "ప్రజాపతి ప్రజను పుట్టించిన తరువాత వానిపర్వములు శిథిలమయ్యెను. సంవత్సరమే ప్రజాపతి. అహోరాత్రములసంధ్యలును, పున్నమయు, అమావాస్యయు, ఋతువులయారంభకాలమును అనునవియే వానిపర్వములు, దేవత లిందుకు నుపచారముఁజేసిరి. అహోరాత్రముల సంధులను అగ్నిహోత్రములతో బాగు చేసి యథాస్థానమందుంచిరి; పౌర్ణమాసేష్టి, దర్శేష్టి యనువానిచేఁ బూర్ణిమామావాస్యలను చక్కఁబఱిచిరి; చాతుర్మాస్యయజ్ఞములచే ఋతుసంధులను బాగు చేసిరి." జ్యోతిషశాస్త్రజ్ఞులకు నక్షత్రదర్శులనియు, గణకు లనియుఁ బేరు పెట్టిరి (శుక్లయజుర్వేదము ౩౦-౧౦-౬౦; తైత్తిరీయబ్రాహ్మణము ౩-౪-౧). ఆకాశమునఁ జంద్రుఁ డెచ్చటనున్నాఁడో కనుగొనుటకు నాకాశమును నిరువదియేడు భాగములుగా విభజించి వానికి నశ్వని, భరణి మొదలయిన నామము లిడిరి. సూర్యుని యుత్తర దక్షిణ గమనమును గనిపెట్టి సంవత్సరమును ఉత్తరాయణ దక్షిణాయనములుగా విభజించుకొని, సాంవత్సరిక సత్రయాగములను దదనుగుణముగ రెండు సమాన భాగములుగా విభజించిరి. ఇది యంతయు క్రీ. పూ. ౧౪౦౦ సంవత్సర ప్రాంతమున ననఁగా నేటికి రమారమి మూఁడువేల నైదువందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వము జరిగి యుండవచ్చును.

వేదాంతములు.

పైని వర్ణింపఁబడిన విద్యలేగాక యీయుగమున నార్యు లధ్యాత్మవిద్యను పెక్కుడుగ సాధించిరి. వేదాంతములను మాఱుపేరుగల యుపనిషత్తు లిందుకు దృష్టాంతములు. గొప్పగొప్ప ఋషులును ఋషిపుత్త్రులును నొక్కచోటఁ జేరి ఆత్మయననేమి, అనాత్మయననేమి, జీవుఁడనెవ్వఁడు, జీవేశ్వరుల సంబంధ మెట్టిది, మన మెచ్చటనుండి వచ్చితిమి, ఎచ్చటికిఁ బోయెదము, అను గహన ప్రశ్నలనుగుఱించి చర్చచేయుచుండిరి. ఇట్టి గహనమైన ప్రశ్నలకు వారిచ్చిన

యుత్తరములే యుపనిషత్తులు. ఈ యుపనిషత్తులలోని యధ్యాత్మవిద్యను గౌరవముతో మనము మూఁడువేల సంవత్సరములనుండి యభ్యసించుచుండుటయేగాక పాశ్చాత్యపండితు లెందఱో వానిని భక్తితో నభ్యసించి వేయినోళ్ళఁ గొనియాడి యున్నారు. విఖ్యాత పాశ్చాత్య పండితులును, గహన తత్త్వవేత్తలును నగు, స్పైనోజా, స్కోపన్హార్, మ్యాక్సుముల్లరు, డ్యూసన్ మొదలగువారీయుపనిషత్తులను బట్టులవలెఁ బొగడియుండుటఁ జూడ నుపనిషత్తుల యోగ్యత వేఱుగఁ జెప్పవలెనా?

ఉపనిషత్తులసంఖ్య ప్రస్తుతమధికముగానున్నది. నూటయెనిమిది యుపనిషత్తులపేళ్ళొకచోట నీయఁబడినవి. కాని యాపట్టికలోలేని లింగోపనిషత్, అల్లోపనిషత్ మొదలయినవి యనేకములు కానవచ్చుచున్నవి. ఇవి యన్నియుఁ బురాతనములుకావు. ఇందుఁ బదిమాత్రమాదిశంకరాచార్యులవారి కాలములో సర్వమాన్యత వడసినట్లు కానవచ్చుచున్నవి. అందుచేతనే ఈశ, కేన, కఠ, ప్రశ్న, ముండక, మాండూక్య, తైత్తిరీయ, ఐతరేయ, ఛాందోగ్య, బృహదారణ్యకములను దశోపనిషత్తులమీఁదనే యాచార్యులవారు భాష్యములువ్రాసిరి. మిగిలిన యుపనిషత్తు లిటీవలికాలములో నిర్మింపఁబడినవని యూహింపవలసియున్నది.

నాల్గవ ప్రకరణము.

సూత్రయుగము.

(క్రీ. పూ. ౧౦౦౦-౫౦౦).

హిందూదేశములోని జనుల బుద్ధివైభవము మిక్కిలి ప్రకాశించినది యీ యుగమునందే. మానవబుద్ధికి సాధ్యములగు జ్ఞానవిషయము లెన్నికలవో యన్నిఁటినిగుఱించియు నీయుగంబున నార్యులు కృషిచేసి యా విద్య లన్నిఁటిని సాధించిరి.

కల్పసూత్రములు.

ఈ కాలమునందు రచింపఁబడినవి ముఖ్యముగా సూత్రగ్రంథములు. సూత్రమనఁగా నెంతయోయర్థమును గొద్దిలో నిమిడ్చి చెప్పెడి యొక చిన్న వాక్యము. సూత్రగ్రంథములలో మొదటిది శ్రౌతసూత్రము. ఒక్కొక వేదమునకుఁ బెక్కుబ్రాహ్మణము లున్నట్లు సూత్రములును బెక్కు కలవు. ఆర్యు లనేకదేశములలో వ్యాపించినకొలఁదిని, ఒక్కదేశపు టార్యుల యాచారము లింకొకదేశపు టార్యుల యాచారముకంటె భిన్నముగా మాఱుచు వచ్చెను. ఈ యాచార వ్యవహారభేదములు బ్రాహ్మణముల కాలముననే ప్రారంభమయినట్లు గానవచ్చెడిని. దర్శపూర్ణమాసేష్టులు చేయువిధము పైంగ్యులలో నొక విధముగను, కౌశలీకులలో నొక విధముగను ఉండెను (ఐతరేయ ౭-౧౧). ఇందువలన భిన్నసూత్రములును శాఖలును గలిగె. ఈ శ్రౌతసూత్రములయందు యజ్ఞయాగాదిక శ్రౌత కర్మలుచేయువిధము వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇవిగాక ప్రతివేదమునకును గృహ్యసూత్రములు గలవు.

ఇందు గృహస్థుఁడు చేయవలసిన షోడశ కర్మలను గుఱించిన నిబంధన లుండును. నామకరణోపనయన వివాహాదు లీషోడశకర్మలలోనివే. ప్రస్తుతము హిందువులు వివాహాదికార్యము లేసూత్రము వారా సూత్రానుసారముగ జరుపుకొనుచున్నారు. ఒక సూత్రమువారు తమయాచారమును వదలి యన్యసూత్రమువారి యాచారమును స్వీకరించినఁ బతితులుగా నెంచఁబడిరి. ఋగ్వేదమునకు నాశ్వలాయనహిరణ్యకేశీయ సూత్రములును, యజుర్వేదమునకు ఆపస్తంబ బోధాయనకృత సూత్రములును ముఖ్యమైనవి. ఆంధ్రదేశమునందలి వారికి నాపస్తంబసూత్రములు విశేషగౌరవనీయములు. ఎందుకన నీదేశమందుండు నాఱువేల నియోగులును, వైదికులలో నూటికి డెబ్బదిమందియును అనఁగాఁ దెనుఁగుసీమలోనుండు బ్రాహ్మణులలో నెక్కుడుమంది యాపస్తంబ సూత్రులు. ఆపస్తంబఋషి ఆంధ్రదేశము మహావైభవములో నున్నప్పుడు అచ్చట జన్మించి ధర్మశాస్త్రగ్రంథముల నిర్మించినవాఁడని విద్వాంసుల యభిప్రాయమైయున్నది. పైనివర్ణించిన శ్రౌతగృహ్యసూత్రములుగాక మూఁడవతెగ సూత్రములు గలవు. వీనికి ధర్మసూత్రములని పేరు. దాయభాగము, దత్తస్వీకార విచారము, న్యాయవిచారణ చేయువిధము మొదలగు వ్యవహారధర్మములన్నియు నీ సూత్రములందుండును. ఇట్టిసూత్రముల ననుసరించియే తరువాతికాలములో మన్వాదిస్మృతులు వ్రాయబడినవి. పైని వర్ణింపఁబడిన శ్రౌతగృహ్య ధర్మ సూత్రములు గలిసినఁ గల్పసూత్రములని పేరు. ఇట్టికల్పసూత్రము లనేకములు వ్రాయఁబడియెఁగాని వానిలోఁ గొన్నిమాత్ర మిప్పుడు గానవచ్చుచున్నవి.

వ్యాకరణము.

సూత్రకాలములో వ్రాయఁబడినగ్రంథములలో పాణినికృతమైన యష్టాధ్యాయి యనఁబడు వ్యాకరణగ్రంథము మిక్కిలి ఘనత వహించినది. భాషలోని శబ్దములన్నిటిని శాసించి, వాని వ్యుత్పత్తిని దెలుపుచు నింతవిపులముగను, నింత నియమబద్ధముగను నున్న మఱియొక వ్యాకరణ మేభాషయందును నేఁటివఱకు వ్రాయఁబడలేదని చెప్పిన నీ పాణినీయవ్యాకరణముయొక్క ఘనత చదువరులకుఁ దెలియఁగలదు. ప్రతిభాషలోని పదము

లన్నియుఁ గ్రియార్థసూచకములగు ధాతువు (roots) లలోనుండి పుట్టినవని యూరోపులోని వ్యుత్పత్తి శాస్త్రవేత్తలు (Philologists) నేఁటికిఁ గనుఁ గొనిరి. కాని యీ యంశమునే మూఁడువేల యేండ్లక్రిందఁ బాణిన్యాచార్యుల వారు తన యష్టాధ్యాయిలో సోదాహరణ పూర్వకముగా సిద్ధాంతీకరించిరి. పాణిని క్రీ. శ. మునకుఁ బూర్వ మేడవ శతాబ్దంబుననో, యెనిమిదవ శతాబ్దంబుననో వ్యాకరణము రచించె. పాణినికిఁ బూర్వముకూడ గొప్ప వ్యాకరణము లున్నట్లు గానవచ్చెడిని. కాని యా గ్రంథములన్నియు శ్రేష్ఠమైన పాణినివ్యాకరణమువలన లోపించెను. పాణినికిఁ దరువాతివాఁడగు కాత్యాయనుఁడు పాణినీయ సూత్రములపై వార్తికములు వ్రాసె. పాణినికిఁ దరువాత రమారమి రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బుట్టిన 'పతంజలి' యను ఆచార్యుఁడు పాణిని సూత్రములపై భాష్యము వ్రాసెను. దీనికి వ్యాకరణ మహాభాష్యమని పేరు. ఈ మహాభాష్యము కేవల వ్యాకరణము నేర్చుకొనువారికే కాక యందు సందర్భవశమునఁ జర్చింపఁబడిన యనేక విషయములనుబట్టి, ఆకాలమునందలి దేశస్థితిని, సంఘ స్థితిని, ధర్మకల్పనలను, ఆచారవ్యవహారములను గనుఁగొనుటకు నందఱికి నొక్క గొప్పసాధనమై యున్నది. అందువలనఁ బాణినీయముకంటె నీమహాభాష్యమునకు నధిక గౌరవము కలదు. పాణిని, కాత్యాయనుఁడు, పతంజలి ఈముప్వురకు వ్యాకరణసంబంధమైన 'మునిత్రయ'మని పేరు.

ఆకాలమందును, దానికిఁ దరువాతి కాలమందును ఉండిన యార్యుల మేధాశక్తియొక్క ప్రాభవమును గనఁబఱుచు సూత్రగ్రంథములు మఱికొన్ని కలవు. వానికి షడ్దర్శనములని పేరు. వానినిగూర్చి ముందు వివరముగా వ్రాయుదుము.

షడంగములు.

ఈకాలమునందే వేదములయొక్క షడంగములును నిర్మింపఁబడియెనని యూహింపవచ్చును. పైనివర్ణించిన కల్పసూత్రములు షడంగములలో నొక్కటి. శిక్ష, ఛందస్సు, వ్యాకరణము, జ్యోతిషము, నిరుక్తము, కల్పసూత్రములను నీయాఱింటికి వేదాంగములని పేరు. 'శిక్ష' యందు వర్ణోచ్చారణ విధంబుండు. ఇది పాణినికృత మనియెదరు. ఛందస్సునందు వేదములలోని వృత్తంబులవిధము వర్ణింపఁబడు. కేవల వేదమునకు సంబంధించిన భాషా విషయక వ్యాకరణములకుఁ బ్రాతిశాఖ్యలని పేరు. వేదాంగజ్యోతిష మెప్పుడు వ్రాయఁబడిన దనిన విషయమై విద్వాంసులు భిన్నాభిప్రాయులై యున్నారు. నిరుక్తమనఁగా వేదమంత్రముల కర్థము. ఇది యాస్కాచార్యకృతము. అర్థము తెలియకుండ వేదమంత్రములను వల్లించెడి యాచారము ఋగ్వేదకాలమునుండియు నిందింపఁబడుచు వచ్చెను. 'పవిత్రమయిన మంత్రమును నర్థము తెలియక పఠించిన నేమిప్రయోజనము?' అని యొకఋషి చెప్పెను. (ఋగ్వేద ౧-౧౬౪-౪). బ్రాహ్మణములకాలమున వేదమంత్రముల యర్థమును దెల్పఁ బ్రయత్నముచేసిరి. కాని ప్రాఁతవి యైనకొలఁదిని ఋగ్వేదాదిమంత్రముల యర్థము లోకులకు నేమియుం దెలియకపోయె. అందువలన గ్రుడ్డిపాఠము లెక్కువయ్యెను. అప్పుడు 'అర్థము తెలియక వేదము చదివినవాఁడు కట్టెమొద్దు; బరువుమోయు వెట్టివాఁడు' (నిరుక్తము) అని తలఁచి యాస్కాచార్యులవారు వేదములోని శబ్దముల వ్యుత్పత్తియు నర్థంబును దెలుపుచు గ్రంథమువ్రాసి వేదార్థమునకుఁ ద్రోవఁజూపిరి. ఇదియ నిరుక్తము. వేదముల కర్థము చేయువారికి నిరుక్తమును, నిఘంటు వనఁబడు వైదికకోశంబును నిప్పటికిని మిక్కిలి యావశ్యకంబులు.

ఇట్లు పైని వర్ణింపఁబడిన గ్రంథములన్నియు నొక్కసారిగాని మేము వర్ణించిన క్రమమునఁ గాని, వ్రాయఁబడియెనని చదువరు లనుకొనఁ గూడదు. ఇవి యన్నియు సూత్రయుగమునందును, దర్వాతి బౌద్ధయుగమునందును మొత్తముమీఁద నెనిమిదివందల సంవత్సరములలో వ్రాయఁబడియె. వానిలోఁ గొన్ని తప్ప నితరగ్రంథములలో నిది ముందు ఇది వెనుక వ్రాయఁబడెనని చెప్పుటకు వీలులేదు.

ఆకాలపు రాజ్యములు.

ఇఁక నాకాలపు రాజ్యములనుగూర్చి విచారింతము. వెనుకటి ప్రకర

ణములో నార్యులు దక్షిణమున వింధ్యమువఱకును దూర్పునఁ గోసలమువఱకును వ్యాపించిన సమాచారము వ్రాసియుంటిమి. ప్రస్తుతము వర్ణింపఁబడు యుగమున నార్యులు తూర్పున బంగాళమంతయు దక్షిణమున రామేశ్వరము వఱకును వ్యాపించి యచ్చటచ్చట రాజ్యములస్థాపించిరి. అప్పటి యన్ని రాజ్యముల పేళ్ళిచ్చట వ్రాయుట యనావశ్యకము. ముఖ్యమైనవానిఁ బేర్కొన్నఁజాలును. ప్రస్తుతము దక్షిణబేహార్ అనఁబడు దేశప్రాంతమున మగధరాజ్యమును, పశ్చిమబంగాళమున సంగరాజ్యమును, పూర్వ బంగాళమున వంగరాజ్యమును, ఓరిస్సా అనఁబడు ఓఢ్రదేశమున కళింగరాజ్యమును ఏర్పడెను. ఇవి తూర్పు దేశములు. పశ్చిమమున అవంతి (మాళవ), సౌవీర, సౌరాష్ట్ర (గుజరాత్) రాజ్యములును,దక్షిణమునఁ గృష్ణాగోదావరులనడుమ ఆంధ్రదేశమును, మిక్కిలి దక్షిణమునఁ బాండ్యరాజ్యంబును, దానికిఁ దగిలి తూర్పున చోళరాజ్యంబును, పశ్చిమమున చేరరాజ్యంబును, గ్రమక్రమముగ స్థాపింపఁబడియె. వింధ్యమునకు దక్షిణంబున నున్న దేశము లార్యులు గెలిచినవి కావు. అచ్చట ద్రావిడులను జను లార్యులకంటెఁ బూర్వమే వచ్చి కొంతవఱకు నాగరికత గలిగియుండిరి. ఉత్తరదేశమునుండి యార్యులు కొందఱు దక్షిణమునకు రాఁగా నీ ద్రావిడులు వారి ధర్మమును, నాగరికతను నేర్చుకొన్నవారై వారిలోఁ గలిసిపోయిరి. కాన ఆంధ్ర, పాండ్య, చోళ, చేర రాజ్యము లార్యులచే స్థాపింపఁబడినవి కావు. ఆర్యులు ద్రావిడులు కలిసినతరువాత నీరాజ్యము లభివృద్ధిఁ జెందె. అంతకుఁ బూర్వము సాధారణ స్థితియందుండిన నుండవచ్చును.

ద్రావిడులు.

దక్షిణమునన్నెదున్న యీ నాగరికద్రావిడు లెవ్వరని చదువరులకు సంశయము కలుగవచ్చును. ఆర్యులకంటె నెన్నియో వేలయేండ్లకుఁ బూర్వము మధ్యాసియానుండి బయలుదేఱి, హిమాలయముదాఁటి యీ దేశమునకు వచ్చి సింధునద ప్రాంతమునుండి, గంగానది ప్రవహించెడు పల్లపు నేలమార్గమునఁ దూర్పునకువచ్చి, వింధ్యమునకుఁ దూర్పువైపు త్రోవన దక్షిణపువైపుగఁ దిరిగి తూర్పు కనుమలకును సముద్రమునకును నడుమనున్న సమభూమిమార్గమున

ముందుముందునకు నడచుచు నీ ద్రావిడులు కన్యాకుమారివఱకును బోయి చేరిరి. ద్రావిడులు దక్షిణమునకు వచ్చునపుడు అచ్చటచ్చట నిలిచిపోయినవారి వంశజు లిప్పటికిని మాటలాడుభాషల సామ్యమువలన వారు పయనమైవచ్చిన మార్గము నిశ్చయింపఁబడినది.

ద్రావిడు లందఱిది మొట్టమొదట నొక్కభాషయే యైనను గాలక్రమమున వేర్వేఱు భాగములలో నుండినవారిభాషలు వేర్వేఱయ్యెను. వానిలో అఱవము, తెలుఁగు, కన్నడము, మళయాళము ముఖ్యమైన ద్రావిడభాషలు.

ఆర్యులు దక్షిణమువఱకుఁ బ్రసరించినను ఆర్యావర్తమునుమాత్రము పుణ్యస్థలముగాఁ దలఁచుచుండిరి. ఆర్యావర్తముమాత్రము క్రతువుచేయుటకుఁదగిన దేశమనియు, నితరదేశములు క్రతువునకుఁ దగవనియు వారియభిప్రాయమై యుండె. ఆర్యావర్తంబుననే విద్యాపీఠములును, విద్యావంతులయిన శిష్టులును ఉండిరి. అప్పటి యార్యావర్తమునకు నుత్తరమున హిమాలయమును, దక్షిణమున వింధ్యమును, బశ్చిమమున ఆదర్శావలి పర్వతములును, దూర్పునఁ గాలకవనపర్వతములును, ఎల్లలుగా నుండె. కాలకవన పర్వతము లనఁగాఁ బ్రస్తుతపు రాజమహాల్ గుట్టలు. ఆదర్శావలి యనఁ బ్రస్తుతపు ఆరావలి గుట్టలు. ఆదర్శావలి యన అద్దములపంక్తియని యర్థము. ఈ గుట్టలలో సంగమర్మరు (marble) అనఁబడు తెల్లని చంద్రకాంతశిల లున్నందున వీనికీ పేరు వచ్చెను. పరిషత్తులును విద్యావంతులగు శిష్టులును ఆర్యావర్తంబుననే యుండిరి. సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమునుండు బాహ్లికదేశస్థులు క్రతువులు చేయని వారయినందునఁ బతితులుగా నెంచఁబడిరి. బాహ్లికదేశపు పశువు గూడ యజ్ఞమునకుఁ బనికి రాదనిరి (మహాభాష్యము ౧-౧-౫).

వింధ్యమునకు దక్షిణమున నార్యులు క్రమముగాఁ బోయినమార్గమునకు దక్షిణాపథ మని పేరుపెట్టిరి. దక్షిణములోని నాసికాపట్టణమును, కాంచీ నగరమును పతంజలికాలమునాఁటికే విఖ్యాతిఁ జెందినటు లున్నవి (మహాభాష్యము ౬-౧-౩; ౪-౨-౨).

ఈ కాలమున సాకేతములపైని మధ్యదేశములపైని యవనులు దండెత్తి వచ్చినటులు గానవచ్చెడిని (మహాభాష్యము ౩-౨-౨). ప్రస్తుతముకాబూ

అనఁబడు కాంపిల్య యను పట్టణమునకును నావలనుండు ఉషీనరదేశము నుండి యూర్ణవస్త్రములు బాహ్లీకదేశమునకు వచ్చుచుండె. బాహ్లీకమనఁ బ్రస్తుతపు పంజాబులోని పశ్చిమభాగమును కాబూలులోని కొంతభాగమును.

పాణినికాలమందు సంస్కృతమునందే జనులు మాటలాడుచుండినటులు గానవచ్చెడిని. తూర్పువారిభాషలోను, పడమటివారిభాషలోను గల భేదము పాణిని చూపియున్నాఁడు (పాణిని. ౬-౨-౧౦). ఆయా దిక్కులవారు సంస్కృతము మాటలాడుచుండినఁ గాని యిట్టి శబ్దభేదములు కలుగనేరవు. పతంజలికాలమువఱకు జనసామాన్యము ప్రాకృతము మాటలాడఁజొచ్చె. సంస్కృతముయొక్క యపభ్రంశము ప్రాకృతము. ఈ ప్రాకృతమే క్రమక్రమముగా మాఱి ప్రస్తుతపు హిందీ, మరాటీ, బంగాలీ మొదలయిన యార్య భాషలయ్యె.

రాజ్యవ్యవస్థ.

ఈకాలమున రాజు నిరంకుశాధికారియై యుండెనని కొందఱు వ్రాసి యున్నారు. కాని యది నిజము కాదు. నిరంకుశాధికార మంతవఱకు? న్యాయముగను, పక్షపాతరహితముగను, ప్రజాక్షేమమే పరమోద్దేశముగను రాజ్యము చేసినంతవఱకు. రాజులు ధర్మము నెఱిఁగి పక్షపాతము లేక యపరాధులఁ దగినట్లు శిక్షచేయక యుండిన యెడలను,[1] రాజ్యము లోని విద్వాంసులయెడ వినయవిధేయతలతో నుండనియెడలను[2] వారు రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొనియెద రని యప్పటివారు వ్రాసియున్నారు. గర్వాతిరేకమువలన వేనుఁడు, నహుషుఁడు, సుదాసుఁడు, సుముఖుఁడు, నిమియు నశించి రని ధర్మశాస్త్రకారులు రాజుల యుపయోగార్థము స్పష్టముగ వ్రాసియుంచిరి.[3] ఇంతియ కాదు. ఇతఁ డపరాధము చేసిన యెడల నితరులకంటె నెక్కుడుగా దండనీయుఁడుగా భావింపఁబడి యుండెను. ఇతర జనులకు నొక రూపాయి దండుగ తగిలించునట్టి యపరాధమే రాజు చేసినయెడల నతనియొద్దనుండి వేయిరూపాయిలు దండుగ పుచ్చు

(1. మనుస్మృతి౭-౨౭-౨౮-౨౯). 2. (౭-౩౦) 3. (౭-౪౧)

కొనవలయు నని ధర్మశాస్త్రకారులు విధించిరి.[1] ఇట్లు రాజు స్వతంత్రుఁడయినను నాతని స్వాతంత్ర్యము ప్రజలచేఁ గొంతవఱకు నడ్డగింపఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని. రాజేడుగురునిగాని యెనిమిదిమందినిగాని మంత్రుల నేర్పఱిచి యం దొక విద్వాంసుఁడగు బ్రాహ్మణుని ముఖ్యమంత్రిగ నియమించి, యీ మంత్రి మండలమువారి (Cabinet) యాలోచనప్రకారము రాజ్యముచేయుట యుత్తమముగాఁ దలంచిరి.[2] వీరు గాక రాజ్యముయొక్క సువ్యవస్థకై ప్రతి గ్రామమున కొక యధికారిని, దశగ్రామాధికారులపై నొక యధికారిని, నూఱుగ్రామములపై నొక యధికారిని, వేయిగ్రామముల కొక మండలేశ్వరుని నేర్పాటుచేయుచుండిరి.[3] వీరిప్పటి కరణము, సముద్దారు (Revenue Inspector), తహస్సీలుదారు, కలెక్టరు మొదలయిన యధికారుల కూటస్థులని చెప్పవలసి యున్నది. ఈ యధికారులు పల్లెలకుఁ జుట్టు క్రోసెడు దూరమువఱకును బట్టణమునకుఁ జుట్టు యోజనమువఱకును దొంగలు రాకుండ రక్షించుచుండిరి. ఈసరిహద్దులోపల వీరి యజాగ్రత్తవలన నేమిపోయినను వీ రచ్చుకొనవలయును.[4] గ్రామములో జరుగు నపరాధాది సమాచారములు క్రింది యధికారి పైయధికారికిఁ దెలుపుచుండవలెను.[5] గ్రామస్థులు ప్రతిదినము రాజున కీయవలసిన మామూలుధాన్యము, పానము, వంటసామగ్రి మొదలయినవి యొక గ్రామమునకు నధిపతియైనవాఁడు జీతముగాఁ దీసికొనవలయును. దశగ్రామాధిపతికి నొక కులముభూమి యనఁగా నొక కుటుంబమునకుఁ జాలునంత భూమియు, శతగ్రామాధికారికి నొకగ్రామమును, సహస్రగ్రామాధికారికి కొకపురమును వేతనముక్రింద నీయఁబడుచుండెను.[6] ఈయధికారులందఱుఁ దమతమపనులు న్యాయముగను క్రమముగను జేయుచున్నారా లేదా యని విచారించుటకు ఘనతవహించి మిక్కిలి గొప్పగా నుండు నధికారులను గ్రామమునందు నేర్పాటు చేయుచుండిరి.[7] లంచములు దీసికొనినయుద్యో

1. (౮-౩౩౬). 2. (౭-౫౪-౫౬-౫౭-౫౮). 3. (విష్ణుధర్మసూత్రములు ౩-౭-౮,౯,౧౦). 4. (ఆపస్తంబధర్మ ౨-౧౦-౨౬-౩-౭౮). 5. (మను-౭-౧౧౬-౧౧౭). 6. (౭-౧౧౮-౧౧౯). 7. (౭-౧౨౧).

గస్థుల ధనమంతయుఁ దీసికొని వారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టుచుండిరి.[1]

వ్యవసాయముచేసిన భూమికి నాఱవపాలును, పశువులు, బంగారము, బట్టలు మొదలగు వానికి నేఁబదియవ పాలును, మాంసము, తేనె, వనస్పతులు, సుగంధద్రవ్యములు, చర్మము మొదలగువానికి నాఱవపాలును, తనరాజ్యములో నమ్మఁబడిన సరకులకుఁ బదియవ పాలును, ఇతరరాజ్యములో నమ్మఁబడిన సరకులకు నిరువదియవపాలును రాజు తన ప్రజల యొద్దనుండి సుంకముగా గ్రహించుచుండెను.[2] పన్ను గాఁబట్టుకొనుటకేకాని రాజునకు భూమియందు వేఱె యధికారములేదనియు, ప్రస్తుతము 'జిరాయితీ హక్కు' అనఁబడు క్షేత్రాధికారము అప్పుడు రాజునందు లేక రైతునందే యుండెననియుఁ దోఁచుచున్నది. అడవి కొట్టి భూమిని దున్నుకొన్న వాఁడే యా భూమికి నధిపతి యనియు, మొదట బాణము వేసినవాఁడే లేడికి యజమానుఁ డనియు మనువు స్పష్టముగా వ్రాసియున్నాఁడు.[3]

యుద్ధములు.

చారులవలనను రాయబారులవలనను బగరాజ్యముల వృత్తాంతములఁ దెలిసికొని రాజులు ఫాల్గుణ చైత్రమాసములలో నైనను, లేక తనశత్రుఁ డెప్పుడు బలహీనుఁడుగా నుండునో యప్పుడైనను యుద్ధమునకు బయలుదేఱుచుండిరి.[4] సేనయంతయు సైన్యాధిపతి యాజ్ఞలోనుండును.[5] పరరాజుయొక్క రాజ్యములోనికిఁ జొరఁబడి దేశమును గొల్లకొట్టుచుఁ దమకు ననుకూలమైన సంధి యాతఁడుచేసికొనునట్లు చేయుదురు.[6] సంధికి రానియెడల యుద్ధము చేయుదురు. గెల్చినరాజ్యములోని రాజవంశమును అంతమొందింపక యా వంశపు వానిని దమకువశునిగాఁ జేసికొని రాజ్యముపై వానినే యుంచుచు వచ్చిరి. శత్రుని మందిరమునుగాని, రాజధానినిగాని నాశము చేయుట తప్పుగా నెంచుచుండిరి.[7] యుద్ధములో ధనము దొరకిన దొరికిన వానిదే. విడిగా నొక

1. (౭-౧౨౪). 2. (విష్ణుధర్మ ౩-౩౯.) 3. (మను ౯-౪౪). 4. (౭-౧౭౨(. 5. (౭-౬౫(, 6. (౭-౧౭౧-౧౯౭ వఱకు.) 7. (విష్ణుధర్మ. ౩-౪౭-౫౩ వఱకు).

నికి దొరకక మొత్తముమీఁద దొరకినయెడలనందఱు పంచుకొనుచుండిరి. అప్పటి యుద్ధధర్మములను జూచి యిప్పటి రాజులుగూడఁ గొంత నేర్చుకొనవచ్చును. విషముగాని నిప్పుగాని గల బాణములు వేయఁగూడదు. శస్త్రవిహీనులను క్షతగాత్రులను, శరణుచొచ్చినవారిని దాఁకఁగూడదు. గుఱ్ఱముమీఁదఁగాని రథముమీఁదఁగాని కూర్చున్నవాఁడు కాలిబంటుతో యుద్ధము చేయఁగూడదు. శ్రమచేఁ గూర్చుండినవానితోను, నిద్రపోవువానితోను, పాఱిపోయినవానితోను, ఇతరునితోఁ బోరాడుచున్న వానితోను బోరాడ రాదు. క్రొత్త రాజ్యములో నాదేశపు ధర్మమును ఆచారములను నిలుపవలయును. ఆదేశపు రాజవంశపువానినే రాజ్యారూఢుని జేయవలెను.[1]

న్యాయ విచారణ.

రాజు స్వయముగాఁ గూర్చుండి, యితరవిద్వాంసుల సహాయులుగఁ దీసికొని ప్రజల వ్యాజ్యెములు తీర్చుచుండె.[2] తనకుఁ దీఱనప్పుడు నలుగురు ధర్మశాస్త్రవేత్తలచే నీపని చేయించుచుండెను.[3] రాజునెదుట విచారింపఁబడిన యప్పునుగుఱించిన వ్యాజ్యెములోఁ బ్రతివాది మొదటనే యప్పు నొప్పుకొనినయెడల నాతఁడు రాజునకు వ్యాజ్యెమొత్తముమీఁద నూటికి నైదురూపాయిలును మొదట నొప్పుకొనక తరువాత నప్పు రుజువైనయెడల నూటికిఁ బదిరూపాయిలును నిచ్చుచుండెను.[4] ఇది యప్పటి కోర్టుఫీజు. రాజు ధర్మశాస్త్రమును శాస్త్రజ్ఞులను, నాచారములను విచారింపకయే తీర్పు చెప్పరాదు.[5] ఒకసారి విచారించి తీర్పుచెప్పఁబడిన యంశమును మరల విచారణ చేయఁగూడదు.[6] దీనినే ప్రస్తుతము పునర్విచారణ దోషము (Resjudicata) అనియెదరు.

ఇవిగాక దాయభాగమునుగుఱించియు, అప్పుపత్రములను గుఱించియు కుదువపెట్టిన ద్రవ్యములను గుఱించియు, వడ్డీలను గుఱించియు, పొలిమేరత

1. (మను. ౭-౯౦-౯౩ వఱకు) 2. (౭-౨౦౧-౨౦౨-౨౦౩) 3. (మను ౮-౧-౨). 4. (౮-౯-౧౦-౧౧). 5. (౮-౧౩౯) 6. (౮-౩౯౦-౪౫).

వాదాలను గుఱించియు, మఱి యెన్నియో విషయములను గుఱించియు ననేక నియమములు చేయఁబడినవి. ఏయే యపరాధముల కెట్టి శిక్షల విధింపవల యునో తెలిపెడి శిక్షాస్మృతి (Penal Code) సంబంధమైన నియమములు కూడ బహు వివరముగాఁ జేయఁబడెను. [1]

సాంఘికస్థితి.

ఇఁక నప్పటి సాంఘికస్థితిని విచారింతము. అప్పటి స్త్రీలు వేదాధ్య యనమును మీమాంసాశాస్త్రమునుగూడ నభ్యసించుచుండిరి. బహుపత్నీత్వ మనఁగా నొక్కభార్య బ్రతికియుండగనే రెండవభార్యను జేసికొను నాచార మప్పుడుండెను. కాని కేవల సంతానప్రాప్తికొఱకే యట్టి వివాహ మంగీక రింపఁబడియె; ఇతర సమయములందు నిషేధింపఁబడియె. 'తన ధర్మకృత్యములఁ జేయుటకు నిష్టమును సామర్థ్యమును గలిగి పుత్రవతియగు భార్య కలవాఁడు రెండవభార్యను జేసికొనఁగూడదు.' అని యాపస్తంబుఁడు వ్రాసియు న్నాఁడు. అన్యాయముగ భార్యను వదలువానికి క్రిందిశిక్ష విధింపఁబడి యున్నది. 'అన్యాయముగ భార్యను వదలిపెట్టినవాఁడు, గాడిదతోలుఁ గప్పుకొని, తలవిరియఁబోసికొని, యేడిండ్లలో భిక్షమెత్తవలయును.' (ఆప స్తంబధర్మ ౧-౧౦-౨౮-౧౯).

అతిబాల్యవివాహ మీకాలమునఁ దిన్నఁగాఁ బ్రారంభమాయెను. గాని 'రజస్వలయైన కన్య మూఁడుసంవత్సరములవఱకు నెదురు చూడవలయు' ననిన వసిష్ఠ వచనమునుబట్టి ప్రౌఢావివాహము లింకను బూర్తిగఁ బోలేదని యెంచవలసియున్నది,

జాతిభేదము.

ఈ కాలమునందు జాతిబంధనములు మిక్కిలి దృఢము కాఁజొచ్చె. బ్రాహ్మణుల మాహాత్మ్య మెక్కువయ్యె. బ్రాహ్మణులకు దానముచేయుట,

1. (౯-౨౩౩). 9. మను. ౮-౯. అధ్యాయములుచూడనగు).

బ్రాహ్మణులకు భోజనముపెట్టుట, పుణ్యప్రదమని తలఁపఁజొచ్చిరి. సంకరజాతు లభివృద్ధి కాఁదొడఁగె.[a] యజ్ఞయాగాది క్రతువులు చేయవలదని జనులకు బోధించు మస్కరు లనఁబడు పరివ్రాజకు లప్పు డుండిరి (మహాభాష్యము ౬-౧-౫). శూద్రుని మిక్కిలి నీచముగఁ జూడసాగిరి. శూద్రుఁడు వేద ముచ్చరించినయెడల నాలుక కోయవలసినదనియు, వేదము విన్న యెడల సీసము కరగించి చెవిలోఁ బోయవలసినదనియు, వాఁడు వేదము జ్ఞాపకముంచు కొన్నయెడల వానిదేహమును రెండుతునుకలు చేయవలసినదనియు శాసించిరి.[1] బ్రాహ్మణ క్షత్రియ వైశ్యులలోను గ్రిందివారికంటెఁ బైవారు శ్రేష్ఠు లని స్పష్టముగాఁ జెప్పసాగిరి.[2] బ్రాహ్మణుఁ డనువాఁ డెట్టి తప్పుచేసినను వానికి శారీరదండనము వద్దనిరి.[3] బ్రాహ్మణుఁడువచ్చి సభలో సాక్ష్యమీయ నక్కఱ లేదు.[4] బంధువులుపోయినపుడు బ్రాహ్మణుఁడు పదిదినములును, క్షత్రియుఁడు పదునొకొండుదినములును, వైశ్యుఁడు పండ్రెండు దినములును, శూద్రుఁడు నెల దినములును ఆశౌచ ముండవలె నని విధించిరి.[5] తనరాజ్యములో నే బ్రాహ్మణుఁ డును భోజనము లేక యుండకుండఁజూచుట రాజునకుఁ గర్తవ్యమని వ్రాసిరి.[6] రాజ్యమును రక్షించుటకుఁ బైమూఁడుజాతులవారే నేమింపఁ బడవలెను. కాని శూద్రులు పనికి రాకపోయిరి.[7] బ్రాహ్మణులకు పన్నుకట్టుట తప్పు.[8] ఈప్రకారముగా జాతిమత్సరము విశేషముగా వృద్ధినొందెను.

ప్రతిమాపూజ.

ఈ కాలంబున జనులు ప్రతిమాపూజకులయిరి. వెనుకటి రెండు యుగం బులలో నార్యులు ప్రతిమలను బూజించినట్లు గానరాదు. ఈ యుగమునం దుఁ బ్రతిమలఁ బూజించుచు నూరేగించుచు వచ్చిరి. బ్రహ్మ, ప్రజాపతి, శి

a. (వసిష్ఠధర్మసూత్రములు ౧౮ అధ్యాయము). 1. (గౌతమధర్మ శాస్త్రము ౧౨-౪-౫-౬). 2.(ఆపస్తంబధర్మశాస్త్రము ౧-౧-౧-౪). 3. (గౌతమ ౧౨-౪౬). 4. (గౌత. ౧౩-౪). 5. (గౌతమ ౧౪-౧-౨-౩-౫). 6. (ఆపస్తంబధర్మ. ౨-౧౦-౨౫-౧౧).7. (ఆప.౨-౧-౨౬-౪). 8. (ఆప. ౨-౧౦-౨౬-౧౦).

పుఁడు, వైశ్వానరుఁడు, స్కందుఁడు, విశాఖుఁడు అను దేవతల ప్రతిమలఁ బూజించుచుండిరి. మౌర్యు లను ధనకాంక్షగలవారిట్టి ప్రతిమలఁ జేసి యమ్ముచుండిరి (మహాభాష్య ౫-౩ ౯౯).

రేఖాగణితము.

ఈ కాలమందు నార్యు లనేకవిద్యల నభివృద్ధిఁ జేసిరని వెనుక వ్రాసియున్నారము. రేఖాగణిత (Geometry)మందు ననేక సూక్ష్మ సిద్ధాంతములఁ (Propositions)గనిపెట్టిరి. యజ్ఞసంబంధమైన వేదులు వేయునపుడు కొన్ని త్రిభుజాకృతిగను, గొన్ని చతుష్కోణములుగను, గొన్ని పరిమండలములుగను నిర్మింపవలసి వచ్చెను. ఇంతియకాదు. త్రిభుజవేదితో సమాన పరిమాణము గల పరిమండలవేది యుండవలసి వచ్చె; పరిమండలవేదికి నాల్గవవంతు పరిమాణముగల చతుష్కోణవేదిక కావలసివచ్చె. ఇట్లు యజ్ఞసంబంధమైన వేదులును, కుండములును నియమితాకారప్రమాణములు గలవిగ చేయవలసి వచ్చినందున నప్పటి యార్యులకు రేఖాగణిత సంబంధమైన సిద్ధాంతములను గనిపెట్టుట యావశ్యకమయ్యె. ఈసిద్ధాంతములు ఆపస్తంబకృతశుల్వ సూత్రములలో వర్ణింపఁబడినవి. అంకగణితాంతర్గతమైన దశాంశ (Decimal) గణితమును ఈకాలమునందలి యార్యులే కనిపెట్టిరి. వీరివద్దనుండి అరబ్బీవారును వారియొద్దనుండి యూరోపువారును నేర్చికొనిరి.

జ్యోతిశ్శాస్త్రము.

ఈయుగమునందు జ్యోతిశ్శాస్త్ర మధికముగా నభివృద్ధి యైనదని చెప్పవచ్చును. పౌలిశ, రోమక, వాసిష్ఠ, సౌర, పితామహ సిద్ధాంతము లనఁబడు గణితపద్ధతు లీకాలమునందే యుదయించినవని తోఁచెడిని. కాని, యప్పటి సిద్ధాంతగ్రంథము లిప్పుడు లేవు. ఈపేళ్ళతో నిప్పుడు కానవచ్చెడిగ్రంథము లిటీవలివి. ఆకాలములో గ్రహధూమకేతు నక్షత్రాదుల యస్తిత్వమును, గతివిశేషములను ఆకాశవేధ (Astronomical observation) మార్గమున నాచార్యులు కనుఁగొనుచుండిరనియు, ఎవరెవరు కనుఁగొనిన నక్షత్రగోళములకు

వారివారి పేళ్ళు పెట్టఁబడుచుండె ననియుఁ గానవచ్చెడిని. వరాహమిహిరుఁడు తనబృహత్సంహితలోఁ గేతుచారమను అధ్యాయమందు అనేకధూమకేతువులను వర్ణించి యున్నాఁడు. అతఁ డచ్చటఁ దాను గర్గ, పరాశ,ర్యసిత, దేవలు లను ఋషులవర్ణనల ననుసరించి వ్రాయుచున్నటుల చెప్పినాఁడు. ఇందుపై టీకవ్రాయుచు భట్టోత్పలుఁ డనువాఁడు పరాశరాదుల వాక్యము లనేకము లిచ్చియున్నాఁడు. అందుఁ గొన్నిఁటి నిట నుదాహరించెదను. 'పైతామహకేతు వైదువందల సంవత్సరములు తిరిగితిరిగి యుదయించును. ఉద్దాలక శ్వేతకేతువు నూటపదిసంవత్సరములు పరిభ్రమించి యుదయించును. శూలాగ్రమువంటి శిఖను ధరించు కాశ్యప శ్వేతకేతువు పదినైదువందల సంవత్సరములవఱకుఁ బ్రవాసముచేసి పద్మకేతువను తోఁకచుక్కవచ్చిపోయినతరువాత పూర్వదిక్కున నుదయించి, బ్రాహ్మ (అభిజిత్) నక్షత్రమును, ధ్రువనక్షత్రమును, బ్రహ్మరాశిని, సప్తర్షిని స్పృశించి, ఆకాశముయొక్క మూఁడవ వంతుభాగమును ఆక్రమించి అపసవ్యమార్గమునఁ బోవును. అర్ధవర్తులాకారమైన జటలుగల యీధూమకేతు వెన్ని నెలలు కానవచ్చునో యన్ని సంవత్సరములు సుభిక్షకాలమగును. నూఱేండ్లుచుట్టి 'విభావసుజరశ్మికేతు' అనునది ఆవర్తకేతువు వచ్చిపోయినతరువాతఁ గృత్తికానక్షత్రమందు నుదయించును. దానికిధూమశిఖకలదు'* ఇందు నుద్దాలక, కశ్యపేత్యాద్యనేక నామములు ఋషులవి. అనఁగా నాయాకేతువులను గుఱించి చక్కఁగఁ గనుఁగొని లోకులకుఁ దెలిపినఋషుల నామములు వానికిఁ బెట్టిరి. ప్రస్తుతకాలమందు హాలే ధూమకేతువు, ఎన్కీయొక్క

* "పైతామహశ్చలకేతుః పంచవర్ష శతం ప్రోష్యఉదితః......అథోద్దాలకః శ్వేతకేతుర్దశోత్తరం వర్షశతంప్రోష్య...దృశ్యః. శూలాగ్రాకారాంశిఖాందర్శయన్ బ్రాహ్మనక్షత్రముపస్పృత్యమనాక్ ధ్రువంబ్రహ్మరాశిం సప్తర్షీన్ సంస్పృశ్య...కాశ్యపః శ్వేతకేతుః పంచదశం వర్షశతంప్రోష్యైంద్ర్యాంపద్మకేతోశ్చారాంతే...నభస్త్రిభాగ మాక్రమ్యాపసవ్యం నివృత్యార్ధప్రదక్షిణ జటాకారశిఖః సయావంతోమాసాన్ దృశ్యతే తావద్వర్షాణి సుభిక్షమావహతి... అథ రశ్మికేతుర్విభావసుజః ప్రోష్యశత మావర్తకేతోరుదితశ్చారాంతే కృత్తికాసు ధూమశిఖః."

ధూమకేతువు మొదలయిన పాశ్చాత్యనామములు మనము వినుచున్నారము. ఆలాగుననే మనపూర్వులును జ్యోతిషాచార్యులను గౌరవించుచుండినట్లు గాన వచ్చుచున్నది.

షడ్దర్శనములు

పైని వర్ణించిన యన్నివిద్యలకంటెను షడ్దర్శనము లను తత్త్వసంబంధము లయిన గ్రంథము లీకాలపు టార్యుల యనుపమేయ కుశాగ్రబుద్ధిని వెల్లడి చేయుచున్నవి. షడ్దర్శనము లనఁగా ౧. కపిలకృత సాంఖ్యదర్శనము; ౨. పతంజలికృత యోగదర్శనము: ౩. గౌతమకృత న్యాయదర్శనము; ౪. కణాదకృత వైశేషిక దర్శనము; ౫. జైమినికృత పూర్వమీమాంస; ౬. వ్యాసకృతోత్తరమీమాంస. ఉత్తరమీమాంసకే బ్రహ్మసూత్రములని యు, వేదాంత సూత్రము లనియు నామాంతరములు.

సాంఖ్యశాస్త్రమునందుఁ బురుషప్రకృతులను గుఱించియు మనోబుద్ధ్యహంకారములను గుఱించియు, ఇంద్రియతత్త్వములను గుఱించియు వివరింపఁ బడియున్నది. పురుషప్రకృతు లనఁగాఁ జేతనజడములు. ఇవి యనాదులును, స్వయంభువులును అయియున్నవి. శరీరాదిక సర్వసృష్టి ప్రకృతిజన్యమే గాని పురుషకృతము గాదు. దేహమందుఁ బురుషుఁడు (ఆత్మ) తటస్థుఁడై నిమిత్తమాత్రుఁడై యుండి ముక్తిసమయమున నందుండి వేఱయి పోవును. ప్రకృతి గ్రుడ్డిమనుష్యునివంటిది. ఆత్మ కుంటిమనుష్యునివంటిది. స్వతంత్రముగా గ్రుడ్డివాఁడుగాని కుంటివాఁడుగాని నడువలేఁడు. కాని గ్రుడ్డివానిభుజముపైఁ గుంటివాఁడు కూర్చుండితప్పుత్రోవను బోకుండ గనిపెట్టిన వారిద్ద ఱెంతదూరమైనను వెళ్ళవచ్చునుగదా! అట్లేతటస్థుఁడగు పురుషుఁడును జడమైన ప్రకృతియుఁ గలిసి యీప్రపంచమంతయు నిర్మించుచున్నారు. యజ్ఞయాగాది కర్మలవలన ముక్తి లేదనియుఁ జ్ఞానమువలన ముక్తి కలదనియు వీరి సిద్ధాంతము. ఈశాస్త్ర మందుఁ బురుషుఁ డనఁగా జీవుఁ డని యర్థము; ఈశ్వరుం డని యర్థము గాదు. ఈశ్వరునియునికి వీ రొప్పుకొనరు గాన వీరిని నిరీశ్వరసాంఖ్యు లనియెదరు.

ప్రాణాయామాది సాధనములవలన శరీరమంతయు స్వాధీనపఱుచుకొని సమాధిమూలముగా ముక్తి సాధింపవలయు ననునది యోగసిద్ధాంతము. ఈయోగసూత్రములందు మానసశాస్త్ర (Psychology) సంబంధమైన యనేక సిద్ధాంతము లేర్పడి యున్నవి.

న్యాయశాస్త్రములో యథార్థజ్ఞానసంపాదనకు సాధనములగు ప్రత్యక్షము అనుమానము, ఉపమానము మొదలగు ప్రమాణములను గుఱించియుఁ, బరపక్షమువారి సిద్ధాంతముల ఖండించి స్వమతస్థాపన చేయుమార్గంబులును, సృష్టియందలి పదార్థముల స్వరూపములును వివరింపఁబడినవి. ఈశాస్త్రమునకు తర్కశాస్త్రమని మాఱుపేరు.

వైశేషిక దర్శనమునందు న్యాయశాస్త్రములోని విషయములే యనేకము లున్నను నిందు పరమాణువాద మను నొకవిశేషము కలదు. మిక్కిలి చిన్నవగు నణువుల సమ్మేళనమువలన నీసృష్టియంతయుఁ బుట్టెననియు మరలఁ బ్రళయకాలమున నీపదార్థములన్నియుఁ బరమాణువులుగా మాఱుననియు వీరి సిద్ధాంతము. జగత్తునకుఁ బరమాణువులే కారణమని చెప్పి యీశ్వరుని గుఱించి యేమియుఁ జెప్పనందున వీరిని గొందఱు నాస్తికులందురు.

యజ్ఞయాగాది క్రతువులును నిత్యకర్మానుష్ఠానమును జేసినందువలన ధర్మ మను నొక దేవతావిశేషము పుట్టిమరణానంతర మా మనుజునికి స్వర్గాది సౌఖ్యములఁ గలుగఁజేయు నని పూర్వమీమాంసా సిద్ధాంతము. వేదములను గుఱించి యితరులు చేయు నాక్షేపణల కన్నిటికిని హేతుపూర్వక ప్రత్యుత్తరములును, క్రతుసంబంధమైన క్రియాకలాపముల కన్నిఁటికిని సయుక్తిక హేతువులును ఇం దియ్యఁబడియున్నవి. వేదవాక్యములకు నర్థము చేయునెడ నుపయోగపఱుపవలసిన న్యాయములును ఇందు వివరింపబడినవి. ఏమతస్థుఁడైనను ఈన్యాయముల ననుసరించినఁగాని వేదవాక్యములకు నర్థము కననేరఁడు.

జీవబ్రహ్మ సంబంధమైన యుపనిషద్వాక్యము లన్నియు నుత్తరమీమాంస యను నొక దారముతో గ్రుచ్చఁబడినవి. ఈ మీమాంసయందలి

ప్రతిసూత్రమునకును ఉపనిషత్తులలోని యనేక వాక్యములతో సంబంధ ముండును. ఇట్టివాక్యములను ఉపబృంహిత వాక్యము లనియెదరు. ఇందు ననేక యుక్తిప్రయుక్తులతో జీవబ్రహ్మసంబంధమును ఆత్మానాత్మవివేకమును వర్ణింపఁబడినవి. ఈ సూత్రములయొక్క యర్థమునుగుఱించి పెక్కు వివాదములు గలవు. ఈ సూత్రముల కనేకు లనేకభాష్యములు వ్రాసిరి. మొట్టమొదట భాష్యము వ్రాసినవాఁడు నీలకంఠశైవాచార్యుఁడు; దీనిని నీలకంఠభాష్య మని యెదరు. ఇందు శివపరముగ నర్థము చేయఁబడినది. లోకవిఖ్యాతులగు శంకరాచార్యులవారీసూత్రములపై వ్రాసిన భాష్యము శాంకర శారీరక భాష్యమని జగత్ప్రసిద్ధము. యుక్తివాదమున నీగ్రంథమును మించినగ్రంథము వేఱొకటి యుండఁబోదు. ఇందు బ్రహ్మ సత్యమనియు, జగత్తు మిథ్యయనియు, జీవుఁడే బ్రహ్మమనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. రామానుజకృతమైన విశిష్టాద్వైతభాష్యము మూఁడవది. దీనికి శ్రీభాష్య మని పేరు. వీరు గాక, మధ్వాచార్యులవారు ద్వైతపరముగను, వల్లభాచార్యులవారు శుద్ధాద్వైతపరముగను భాష్యము లిటీవల వ్రాసియున్నారు.

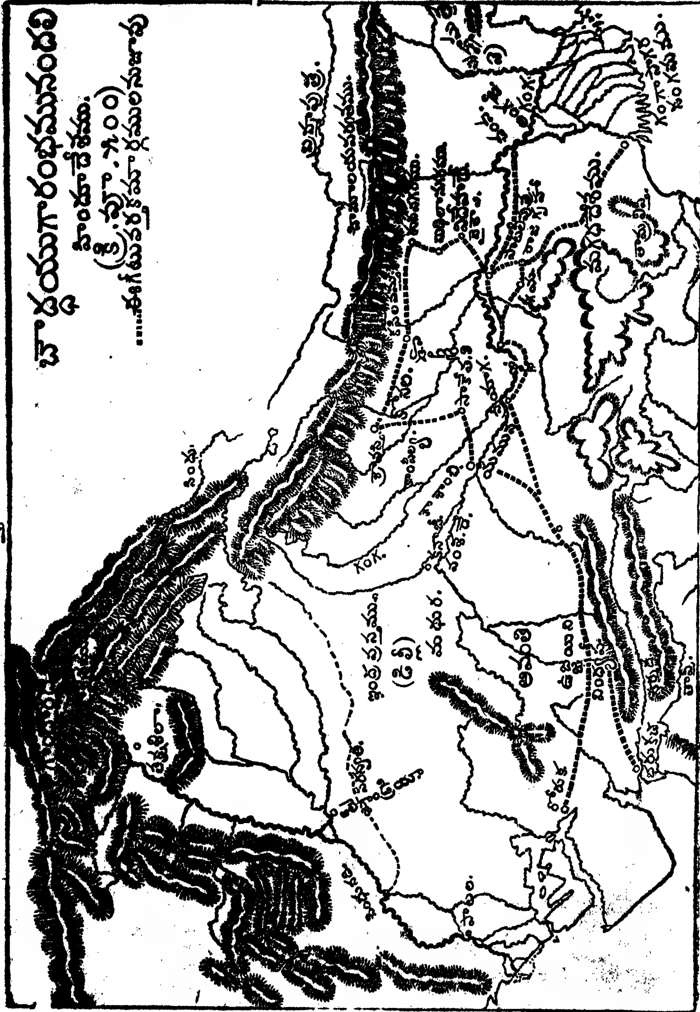
ఈ షడ్దర్శనము లన్నియు సూత్రకాలములోనే వ్రాయఁబడినవి కావు. ఇందలి విషయచర్చయుఁ గొన్ని సూత్రములును నీ యుగంబున నేర్పడెఁ గాని, ప్రస్తుతము గానిపించెడి గ్రంథరూపము వానికి బౌద్ధకాలమునఁ గలిగి యుండవచ్చు నని విద్వాంసుల యభిప్రాయము.

ఇతర సూత్రములు.

పైని వర్ణింపఁబడిన సూత్రగ్రంథములుగాక వాత్స్యాయనకృత కామసూత్రములును, పింగళాచార్యకృత ఛందస్సూత్రములును గలవు. ఇటీవలివారిచే వ్రాయఁబడు కామశాస్త్రాదిగ్రంథములకు నీ కామసూత్రములే మూలాధారములు. ఇటీవలి ఛందశ్శాస్త్రముల కన్నిటికిని పింగళసూత్రములే యాదిమాతృకలు.

ఇవిగాక యనుక్రమణు లను గ్రంథములు గలవు. ఒక్కొక వేదమునకు నొక్కటిగాని పెక్కులుగాని యనుక్రమణు లుండును. ఇందు నాయావేదములలోని సూక్తములు, ఋషులు, ఛందములు, దేవతలు మొదలయినవాని వివర ముండును. ఆయాసంహితలలోఁ బిమ్మట నెవ్వరును క్రొత్తమంత్రములు కలుపకుండ, ఇందిన్ని మంత్రములు, ఇన్ని పదములు, ఇన్ని యక్షరములు ఉన్నవని వ్రాయఁబడును. ఋగ్వేదములో ౧౦౧౭ సూత్రములును, ౧౦౫౮౦ ఋక్కులును, ౧౫౩౮౨౬ పదములు (శబ్దములు) ను, ౪౩౨౦౦౦ అక్షరములును గలవని ఋగ్వేదానుక్రమణిలోఁ జెప్పఁబడి యున్నది! అనఁగా నాకాలమందు వేదములను నంతసూక్ష్మనిరీక్షణతో నభ్యసించిరని యర్థము. ఈయనుక్రమణులు కొన్ని పద్యరూపముగను, గొన్ని గద్యరూపముగను ఉండును.

అయిదవ ప్రకరణము.

బౌద్ధయుగము.

(క్రీ. పూ. ౫౦౦—క్రీ. శ. ౫౦౦).

క్రిందటి ప్రకరణములోఁ జెప్పినట్లు బ్రాహ్మణుల యాధిక్య మెక్కువ కాఁజొచ్చె. బ్రాహ్మణులుతప్ప నితరులకు అధ్యయనాధ్యాపన (చదువుకొనుట, చదువుచెప్పుట) సంబంధమైన యధికారములు లేవనియు, యజ్ఞయాగాదికములఁ జేయించుటకు బ్రాహ్మణేతరు లనర్హులనియు వారు వాదింపఁజొచ్చిరి. అనార్యులను, శూద్రులను మిక్కిలి యసూయతోను దిరస్కారభావముతోను జూచుచుండిరి. అందువలన శూద్రులకు మిక్కిలి బాధ గలుగుచుండె. బ్రాహ్మణుఁ డెట్టి యపరాధముచేసినను వానికి శిక్షలేదు. శూద్రుఁడు కొలఁది తప్పు చేసినను వానికిఁ గఠినశిక్ష విధింపఁబడుచుండెను. వేదమంత్రములు విని నంతమాత్రమున శూద్రుని చెవిలో సీసము కరఁగించిపోయుమనిరి. ఇట్లు క్రింది జాతివా రణఁగఁద్రొక్కఁబడుచున్నందున బ్రాహ్మణులు చేయు స్వార్థపర ధర్మబోధలు జనసామాన్యమునకు గ్రాహ్యములు కావయ్యె. కాన జాతిభేదము లేక యందఱు జనులను సమానముగాఁ జూచి యందఱికి సాధ్యమగు నీతి సిద్ధాంతములే తత్త్వములుగాఁ గలిగిన యొక క్రొత్తధర్మమును స్థాపించి సంఘసంస్కరణముచేయ నప్పటి సంస్కర్తలనేకులు యత్నించిరి. వారిలో మహావీరుఁ డనువాఁడును, బుద్ధుఁ డనువాఁడును ముఖ్యులు. మహావీరుఁడు జైనమతస్థాపకుఁడు. బుద్ధుఁడు బౌద్ధమతస్థాపకుఁడు. వీరిని గుఱించియు వీరి క్రొత్తమతముల గుఱించియు మన మిప్పుడు గొంత కనుఁగొందము.

మహావీరుఁడు.

ఈతఁడు బుద్ధునకు సమకాలీనుఁ డనియు నతనికి బంధువుఁ డనియుఁ జెప్పెదరు. ఈతఁడు వైశాలీపురమునందు క్రీ. పూ. ౫౯౯-వ సంవత్సర ప్రాంతమున జన్మించెను. వైశాలి యనుపట్టణము, ప్రస్తుతము బేహారులోని పాట్నా పట్టణమునకు నుత్తరమున నిరువదియేడుమైళ్ళదూరమున నున్న బిసర్ అనుపల్లెకు సమీపమం దుండె నఁట. అచ్చట రాజ్యముచేయువాఁ డొక రాజుగాక, యనేక క్షత్రియ కుటుంబములలోని నాయకులందఱుఁ గలిసి రాజ్యము చేయుచుండిరి. దీనిని నాయక సత్తాకరాజ్యము (Oligarchical Republic) అనియెదరు. అట్టి క్షత్రియనాయకులలో 'నత' వంశజుఁడగు నొక నాయకుని చిన్నకుమారుఁ డీ మహావీరుఁడు. ఈతఁడు ముప్పదేండ్ల వయస్సున సర్వసంగపరిత్యాగము చేసి పారసనాథులను సన్యాసులలోఁ గలసి రెండుసంవత్సరము లుండెను. తరువాత నాతఁడు స్వతంత్ర మతమును స్థాపించి నలుబదిరెండేండ్లవఱకు ధర్మోపదేశము చేయుచు నుత్తర దక్షిణబేహారు దేశములందే కొన్ని మతము లేర్పాటుచేసి క్రీ. పూ. ౫౨౭ లోఁ బరమపదముఁ బొందెను. ఈ మతమువారిని మొదట నిర్గ్రంథులనిరి. వేదాదికములయిన యే గ్రంథములను నమ్మనివారని యందు కర్థము. మహావీరుని, ఇంక నితర మతస్థాపకులను ఈమతమువారు 'జిను' లని యన్నందున నీ మతమునకుఁ దరువాత జైనమత మని పేరువచ్చెను. కొంతకాలమునకు వీరిలో దిగంబరు లనియు, శ్వేతాంబరు లనియు రెండుతెగ లేర్పడెను. ఈమతము క్రమక్రమముగా దక్షిణమునందును ప్రసరించె. క్రీ. శ. తొమ్మిదవ శతాబ్దంబున నీ ధర్మము, పశ్చిమతీరమునను, మధుర మైసూరు రాజ్యములందును బ్రబలినట్టుగాఁ గానవచ్చెడిని. కాంచీపట్టణములో అకలంకుఁడను జైనాచార్యుఁడు బౌద్ధుల నోడించి వెడలఁగొట్టించెనఁట. అఱవములోను కన్నడములోను జైనులు చక్కని గ్రంథములు వ్రాసియున్నారు. క్రీ. శ. పండ్రెండవ శతాబ్దంబున శైవమతస్థులును, వైష్ణవమతస్థులును ప్రబలి దక్షిణమునందలి జైనమతమును

గౌతమబుద్ధుఁడు.

రూపుమాపిరి. ప్రస్తుతము హిందూదేశమున పదుమూఁడులక్షల జైనులుమాత్ర మున్నారు.

జైన సిద్ధాంతములు.

౧ వేదము లపౌరుషేయములు కావు. ౨. అరూపగుణుఁడను సర్వేశ్వరుఁ డొకఁడు కలఁడు. వాఁడు సర్వశక్తిమంతుఁ డయ్యును తటస్థునివలె నుండును. ౩. ఈశ్వరుఁడు మనలను నిష్టమువచ్చినట్లు రక్షింపఁడు; శిక్షింపఁడు. మన సదాచరణ దురాచరణములే మనలను రక్షించును, శిక్షించును. ౪. సృష్టియు, జీవులును అనాదులు; అవినాశులు, వినాశము చెందునవికావు. ౫. ఈ భూలోకమునకుఁ గ్రింద నేడునరకములును, బైని బదునాలు దేవలోకములును గలవు. అన్నిఁటికిఁ బైనిఁ బదునేడవది అగమీంద్రలోకము కలదు అందు సర్వేశ్వరుఁ డుండును. పుణ్యాత్ము లచ్చటికిఁ బోయెదరు. పాపాత్ములు నరకమునకుఁ బోయెదరు. ౬. ఇదివఱకు నిరువదినలుగురు తీర్థంకరు లను గురువులు వచ్చివెళ్ళిరి. వారిని దేవతలకంటె నెక్కుడుగ భావించి వారి ప్రతిమలను జైనులు పూజించెదరు. ౭. అహింస యనునది వీరి యన్ని వ్రతములలో గొప్పది. రాత్రి భోజనము సేసినఁ జీఁకటిలో జీవకోటికి హింస కలుగునేమో యని వీరు సాయంకాలముననే భోజనము చేయుదురు. వడియఁబోయనినీరు త్రాగరు. మొదట వీరిలో జాతిభేదము లేకపోయినను నిటీవలి జైనులు జాతిభేదమును బాటించుచు శివవిష్ణ్వాదిదేవతలఁ బూజింతురఁట.

గౌతమ బుద్ధుడు.

ఆకాలమునందలి సంస్కర్తలలోనే గాక భూమిపై నేఁటివఱకును బుట్టిన యందఱు సంస్కర్తలలోను, విరాగులలోను, మహానుభావులలోను గౌతముఁ డగ్రగణ్యుఁ డనుటకు సందేహము లేదు. కావున నిచ్చట నాతని చరిత్ర కొంచెము వివరముగ వ్రాసెదను.

కోసలదేశమునకు నీశాన్యమున శాక్యవంశపురాజులయొక్క చిన్నరాజ్య

ముండెను. దానికి రాజధాని, రోహిణీనది యొడ్డునున్న కపిలవస్తునగరము.* ఈ నగరము కాశికి నుత్తరమున నూఱుమైళ్ళమీఁద, హిమాలయప్రాంతమం దుండె. అచ్చట నాకాలంబున శాక్యవంశజుఁడును, గౌతమగోత్రుఁడును అగు శుద్ధోదనుఁడను రాజు తనవంశజులైన యితరనాయకులతోఁ గలసి రాజ్యము చేయుచుండెను. ఆతనికి మాయాదేవి యను భార్య గలదు. ఈ దంపతులకుఁ క్రీ. పూ. ౫౫౭-వ సంవత్సరమునందు నొక కుమారుఁడు కలిగెను. కపిలవస్తునగరమునకు నాఱుమైళ్ళ మీఁదనుండు లంబినీవన మనఁబడు తోఁటలో బుద్ధుఁడు జన్మించినస్థలంబునఁ దరువాతికాలమున అశోకమహారాజొక శిలాశాసనము వేయించెను. అది యిప్పటికి నచ్చటనే యున్నది.

బుద్ధునికిఁ జిన్నతనమునం దేమి పేరుపెట్టిరో తెలియదు. కాని తరువాత నాతనికిఁ గౌతమగోత్రుఁ డగుటచే గౌతముఁ డనియు, శాక్యవంశజుఁ డగుటచే 'శాక్యముని' లేక 'శాక్యసింహుఁ' డనియుఁ, బరతత్త్వబోధ కలిగినవాఁ డగుటచే బుద్ధుఁ డనియు, వచ్చినకార్యమును సాధించినవాఁడు గాన సిద్ధార్థుఁ డనియు నామములు గలిగె. ఈసిద్ధార్థుఁడు చిన్ననాఁటనుండియు, సమస్తభూతములయందును నత్యంత దయ గలవాఁడయి సంసారసుఖము నొల్లక యెప్పుడును నేకాంతంబున జింతాక్రాంతుఁడై యుండె. అది చూచి యతని తండ్రి, తనకుమారుఁడు రాజులకు సహజమైన శౌర్యము నొల్లక సన్యాసులకుఁ దగిన సత్త్వగుణమును స్వీకరించియుండుటకుఁ జింతించి, యతనిని సంసార బంధములోఁ బడవైచిన నతఁడు వైరాగ్యవృత్తిని మానునని తలఁచి 'యశోధర' యను రాజకుమారికను దెచ్చి, సిద్ధార్థున కిరువదవయేట

---

* ప్రస్తుతము యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ ఆఫ్ అగ్రా అండ్ ఔడ్ అనఁబడు పరగణాలలోని, బస్తీ అను జిల్లాలో ఈశాన్యమూలన నుండు 'పిప్రహావా' యనుపల్లె యున్న స్థలముననే కపిలవస్తు నగర ముండె నని యిటీవలి శోధకులచే నిశ్చయింపఁబడెను.

వివాహముచేసెను. వివాహానంతరము కొన్ని దినములవఱకు సిద్ధార్థుఁడు సంసారములోఁ గొంచెము మునిఁగియుండె. కాని యొకదినమున నాతఁడు పట్టణముఁ జూడఁబోవఁగా నాతనికి నొకరోగియు నొక ముదుసలివాఁడును నొక పీనుఁగును త్రోవను బోవుచుండఁ గానవచ్చెను. అందుపై సంసారములోనుండు మానవుల కందఱికిని, రోగజరామరణములు సహజములనియు, వీనిని దప్పించుకొన నిర్వాణమార్గమును గనిపెట్టవలయు ననియు నాతనికిఁ దోఁచి వైరాగ్య మినుమడించెను. ఇంతలో నతనికి రాహులుఁడను ముద్దులబిడ్డఁడు పుట్టె. ఇఁక నింట నుండినయెడల సంసారమోహ మెక్కువై జననమరణములు లేని నిర్వాణోపాయముఁ గనిపెట్టుట దుర్లభమని తలఁచి సిద్ధార్థుఁ డిలువిడిచి పోవఁదలఁచెను. ఎవరికిఁ దెలియకుండఁ దనరథము మధ్యరాత్రి సిద్ధపఱచి యుంచవలసినదని విశ్వసనీయుఁడగు తన సారథితోఁ జెప్పి, యిలు వెడలునపు డొకసారి తనముద్దులకొమరుని ముద్దాడి వెళ్ళెదనని యాతఁడు కుమారుని యున్నయొద్దికిఁ బోయెను. అచ్చట నాతనిభార్యయగు 'యశోధర' యప్సరసలఁబోలిన పరిచారికాజనంబుచేఁ బరివేష్టితయై నిదురించుచుండె. జాజ్వల్యమానముగా వెలుఁగుచున్న దీపంబుల ప్రకాశంబు ముఖముపైఁబడ నాతరుణీలలామ రతీదేవివలె శోభిల్లె. అట్లు నిద్రావశలయిన యాజవ్వనుల ముఖకమలంబులచే నిండియున్న యాయంతఃపురకాసారంబు తన్ను ముంచునేమోయని సిద్ధార్థుఁడించుక భయమందెను. కాని మనోనిగ్రహముగల మహానుభావుఁడు గాన గ్రక్కున మనస్సును ద్రిప్పుకొని, కుమారుని ముద్దాడినయెడల వాఁ డేడ్చుననియు, నది కారణముగాఁ దనభార్యయు నితరస్త్రీలును లేచి తన ప్రయాణకార్యమునకు భంగము గలిగించెదరనియుఁ దలఁచి తనపట్టిని ముద్దయిన నాడక, మనస్సును రాయిచేసికొని పరిపూర్ణవైరాగ్యవంతుఁడై, తన గొప్పరాజ్యమును, చక్కని భార్యను, ముద్దులకుమారుని, సకలైహికసౌఖ్యములను వదలి సిద్ధార్థుఁ డెవరికిఁ జెప్పక ముక్తిమార్గమును సాధించుటకు ముప్పదవయేట బయలుదేఱెను! అసామాన్య వైరాగ్యమన నిట్టిదికదా!

ఇట్లు వెడలినవాఁడు కొంత దూరము వఱకు రథముమీఁదఁ బోయి, రథముదిగ్గి, తన రాజవేషమంతయు సారథి కిచ్చి, సారథి వేషముఁ దాను ధరించి, తన కురులన్నియుఁ గత్తిరించి వైచి సన్న్యాసిరూపము ధరించెను. సారథిని దిరిగి తనపట్టణమునకుఁ బంపివైచెను. కొంతదూరము పోఁగా నాతనికి శిష్యులచేఁ బరివృతుఁడై తత్త్వవిచారము చేయుచున్న ఆరాదకాలపుఁడను ఆచార్యుఁడు గానవచ్చె. అతనియొద్దఁ గొన్ని దినములుండి సిద్ధార్థుఁడు శాస్త్రములలోని ముక్తిమార్గమును నభ్యసించెను. తరువాత రుద్రకుఁడనువానియొద్దఁ బ్రాణాయామాది సమాధి సాధనంబుల నేర్చెను. దాని యందువలన నతనికి మనస్సమాధానము కాలేదు. అటుతర్వాత బుద్ధుఁడు మగధదేశమునకు రాజధానియగు రాజగృహమునకుఁ బోయెను. శరీరమును కష్టపెట్టి తపస్సుచేయక ముక్తి దొరకదని యచ్చట బోధింపఁబడినందున గయయను పట్టణమునొద్ద నరణ్యములో నాఱు సంవత్సరములవఱకును నైదుగురు శిష్యులతోఁగూడ నాహారముమాని తప స్సొనరించెను. అన్నాహారములులేక శరీరమును కృశింపఁజేసియు, పంచాగ్ని మధ్యమునఁ దనువును దపింపఁజేసియుఁ దప స్సొనరించినను నందువలన నతనికి నేమియు లాభము గానరాక యొకపరి యాతఁడు మూర్ఛవచ్చి పడిపోయెను. తర్వాత శరీరశోషణమువలన లాభములేదని చూచి యాతఁడు దానిని వదలివేసెను. అందులకై శిష్యులాతనియందు భక్తితగ్గినవారై యాతనిని వదలివెళ్ళిరి. పిదప గయయొద్ద నొక రావిచెట్టుక్రిందఁ గూర్చుండి శాంతమనస్సులోఁ దత్త్వమును విచారింపఁగా నాతనికి నిర్వాణసాధకంబగు తత్త్వము బోధపడి యాతఁడు బుద్ధుఁడయ్యెను, అతఁడు [illegible] చెందినస్థలమే బుద్ధగయ. అతఁ డశ్వత్థవృక్షముక్రింద బుద్ధత్వముఁ జెందెఁ గావున నదియ యత్యంతపవిత్రమైన వృక్షమని బౌద్ధుల విశ్వాసము.

సిద్ధార్థుఁ డిట్లు తత్త్వమును గాంచి బుద్ధత్వమును జెంది తనమతము నితరులకు బోధించునిమిత్తము ముప్పదియాఱవయేట [illegible]. మొట్టమొదట కాశీపట్టణమునకుఁ బోయి యచ్చట సకలజనులకుఁ దన నూతన సిద్ధాంతముల బోధప [illegible]చెను. మూఁడు నెలలలో నఱువది శిష్యులాతనిమతమును స్వీకరించిరి.

[illegible] దశదిశలఁ బ్రసరింపఁజేయుటకై యాతఁ డా యఱువది శిష్యుల దేశదేశములకుఁ బంపి "ఈ యుత్తమధర్మము నందఱికి బోధింపుఁ"డని యాజ్ఞాపించెను. ఈ భూగోళముమీఁది మొట్టమొదటి మతప్రబోధక సంఘ (Religious Mission) యిదియే. ఇటీవలి క్రైస్తవ మతప్రబోధక సంఘములన్నియు బౌద్ధసంఘముల యనుకరణంబులే.

కాశీపట్టణమున మఱికొందఱు శిష్యులసంపాదించి మగధదేశమునకు రాజధానియగు రాజగృహమునకుఁబోయి యచ్చట బింబసారుఁడను రాజునకును మఱి యనేక జనులకును నూతన ధర్మదీక్ష నొసంగెను. సంవత్సరమునకు దొమ్మిది నెలలు నానాదేశములు తిరిగి ధర్మబోధచేయుచు, శాక్యమునియగు బుద్ధుఁడు వర్షాకాలము నాలుగునెలలును రాజగృహమునొద్దనున్న వేణువనమునఁ గడపుచుండెను. అనేక రాజులును విద్వాంసులును బ్రహ్మక్షత్త్రియులును వేణువనమునకు వచ్చి యాతని మతమును స్వీకరించిరి.

బౌద్ధసన్న్యాసులకు భిక్షువులని పేరు. వీరినే ప్రాకృతమున భిఖ్ఖులనియని యందురు. అట్టి యనేక భిక్షులతోడ బుద్ధుఁడు తనరాజధానియగు కపిలవస్తుపురంబునకు భిక్షువేషముతో వెళ్ళి తనముదుసలి తండ్రికిని కుమారునకును భార్యకును దీక్షనొసంగెను. బౌద్ధమతములోఁ బురుషులకుఁబోలె స్త్రీలకును సన్న్యాసము కలదు. అట్టి స్త్రీని భిక్షుని యనియెదరు. బుద్ధునిభార్యయగు యశోధర మొదటి భిక్షుని యయ్యె. ఇట్లు బౌద్ధమతము బుద్ధుని జీవితకాలమునందే కాశీ కోసల మగధదేశంబులఁ బ్రసరించెను. బుద్ధుఁడు నూతనమతాభివృద్ధికై నలుబదినాలు గేండ్లు పాటుపడి క్రీ. [illegible] వ సంవత్సరములో, ప్రస్తుతము గోరక్‌పూర్ జిల్లాలో కాశియా యని పిలువఁబడు కుశినగరము నందు తన యెనుబదవయేట నిర్వాణము చెందెను.

బౌద్ధమతాభివృద్ధి.

బుద్ధుఁడు నిర్వాణము చెందిన సంవత్సరమున రాజగృహము నొద్ద పర్వత

ప్రదేశమందు నేనూఱుగురు బౌద్ధాచార్యులు చేరి బుద్ధుని యుపదేశవాక్యంబుల మూఁడు పిటకలుగా సంగ్రహించిరి. బుద్ధుఁడు తనశిష్యులకుఁ జేసిన యుపదేశమునకు సుత్త(సూత్ర) పిటకమని పేరు; సంప్రదాయసంబంధమైన నిబంధనలకు వినయపిటకమని పేరు; మతసిద్ధాంతములకు అభి (ధర్మ) దమ్మ పిటకమని పేరు. ఈ పిటకత్రయము బౌద్ధులకు వేదతుల్యము. పిటకమనఁగా పెట్టె.

రమారమి నూఱు సంవత్సరములకుఁ దర్వాత వైశాలియను నగరమందు బౌద్ధాచార్యుల రెండవపరిషత్తు కూడెను. అచ్చటి కేడువందల బౌద్ధాచార్యులు వచ్చియుండిరి. ఆపరిషత్తులో మతభేదములు కలిగి వారిలో రెండు సంప్రదాయములు పుట్టెను.

తరువాత రెండువందల సంవత్సరములవఱకును బౌద్ధధర్మ ముత్తర హిందూదేశ మంతటను వ్యాపించెను. క్రీ. పూ. ౨౬౭-వ సంవత్సరప్రాంతమున మగధదేశపు విఖ్యాతచక్రవర్తియగు నశోకమహారాజు బౌద్ధమతమును నవలంబించి ఆ ధర్మముయొక్క యభివృద్ధికై మిక్కిలి పాటుపడి, దక్షిణహిందూదేశము, సింహళము, బ్యాక్ట్రియాదేశము మొదలయిన దేశములకు ధర్మోపదేశకులఁ బంపెను. క్రీ.పూ. ౨౪౨లో అశోకమహారాజు తనరాజధానియగు పాటలీపుత్త్రమందు బౌద్ధాచార్యుల మూఁడవ పరిషత్తును జేయించెను. బౌద్ధులమని చెప్పెడి కొందఱు మోసగాండ్రచే ధర్మగ్రంథములలోఁ గలుపఁబడిన ప్రక్షిప్తభాగము లీ పరిషత్తునందు విడఁదీయబడియె. ఘనుఁడైన యీ యశోకచక్రవర్తినిగుఱించి మౌర్యవంశచరిత్ర వ్రాయునపు డధికముగా వ్రాయఁబడును.

క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దమునందుఁ గణిష్కుఁడను శకవంశపురాజు కాశ్మీరదేశమును గెలిచి రాజ్యము చేయుచుండె. అతఁడు బౌద్ధమతమునం దాసక్తి కలవాఁడై యుండెను. అతఁడు రాజ్యము చేయుచుండఁగా క్రీ. శ. ౪౦లో బౌద్ధాచార్యుల నాల్గవ పరిషత్తు జరిగెను. అందు మూఁడు పిటకములకు మూఁడుభాష్యములు వ్రాయఁబడియె.

కాశ్మీరమునుండి బౌద్ధధర్మంబును బౌద్ధగ్రంథములును చీనాదేశమునకుఁ బోయి నాల్గవ శతాబ్దమున నచ్చట వ్యాపించెను. అచ్చటినుండి బౌద్ధమతము కొరియాకు నాల్గవ శతాబ్దమందును, జపానుకు నాఱవ శతాబ్దమందును బోయెను. చీనానుండియే యీధర్మము, ఫార్మోజా, మంగోలియా, సైబీరియా దేశములలోఁ బ్రసరించెను. టిబెట్టువారు నేపాళమువారి యొద్దనుండియు, బాల్క్, బొఖారా, తార్తారదేశస్థులు కాశ్మీర కాబూల్ దేశములవారియొద్దనుండియు నీ నూతనధర్మమును నేర్చుకొనిరి. ఈదేశములోని బౌద్ధధర్మమునకు నుత్తర సంప్రదాయమని పేరు.

క్రీ. శ. ౪౫౦ లో బుద్ధఘోషుఁడను బౌద్ధాచార్యుఁడు బౌద్ధధర్మగ్రంథములకు భాష్యములు వ్రాసి మగధదేశమునుండి సింహళమునకును, నచ్చటినుండి బర్మాదేశమునకునుబోయి యచ్చటివారిని బౌద్ధులుగా మార్చెను. ఏడవ శతాబ్దమునందు, సయాం, జావా, సుమత్రాదేశములం దీమతము వ్యాపించెను. ఈదేశములలోని బౌద్ధధర్మమునకు దక్షిణ సంప్రదాయమని పేరు.

బౌద్ధధర్మసిద్ధాంతములు.

(i) ధర్మతత్త్వములు.—ఈశ్వరుఁడు, జీవుఁడు వీరికిఁగల సంబంధము మొదలయిన విషయము లతీంద్రియములు; అవాఙ్మానసగోచరములు. అవి యజ్ఞేయములు. అనఁగా నవి యున్నవనిగాని లేవనిగాని తెలిసికొనుటకు వీలులేదు. కావున నిట్టి విషయములనుగుఱించి విచారించుట యనావశ్యకము. ప్రత్యక్షానుమానములే ప్రమాణములు; వేదాదిశబ్దములు ప్రమాణములు కావు. ఈ సృష్టినిగుఱించి వీరి ముఖ్యసిద్ధాంతములు నాలుగు. వీనిని బౌద్ధపరిభాషలో 'భావన' లనియెదరు. అవి యెవ్వియన: ౧. 'సర్వం దుఃఖం దుఃఖమ్' అనఁగా సంసార మంతయు దుఃఖమయమని యర్థము. ౨. 'సర్వం క్షణికం క్షణికమ్' అనఁగాఁ బ్రతిపదార్థము క్షణకాలముమాత్రమే యుండును. రెండవ క్షణమున నుండదు. ఆత్మ యనునది యొకస్వతంత్రద్రవ్యము కాదు.

విజ్ఞానము, వేదన, సంజ్ఞ, సంస్కారము, రూపము అను పంచస్కంధముల పరిణామము. ఇప్పుడాలోచించు నాత్మ యింకొక క్షణమున కుండదు. క్రొత్తది వచ్చును, ముఖ్యముగా నిది విజ్ఞానమయము. పూర్వవిజ్ఞాన ముత్తరవిజ్ఞానమును అవలంబించి తాను అంతరించును. ఇట్లు విజ్ఞానధార యెప్పుడు ప్రవహించుచుండు. అనఁగా నిది యొక నదివంటిది. ఎప్పటప్పటికిఁ గ్రొత్తనీరు వచ్చుచుఁ బ్రాఁతనీరు పోవుచున్నప్పటికి నదిమాత్ర మొక్క పేరటనే పరఁగుచుండునటు లాత్మయొక్కటియే యని చెప్పుట వ్యావహారికము. ౩.'సర్వం స్వలక్షణం స్వలక్షణమ్' అనఁగా సృష్టిలోని యొకవస్తువుతో నింకొకదానిని బోల్చుటకు వీలులేదు. ఈవస్తు వావస్తువవలె నున్న దనుట తప్పు. కావున నేవస్తువులక్షణము దానికే చెల్లు. ఇతర వస్తువునకుఁ జెల్లదు. ౪.'సర్వం శూన్యం శూన్యమ్'. అనఁగా నంతయు సున్న యని యర్థము. ఈ చతుర్విధ భావనల యథార్థజ్ఞానమువలన ముక్తి కలుగును 'సర్వం శూన్యమ్' అను భావనయొక్క యర్థమును గుఱించి బౌద్ధులలో నాలుగు శాఖాభేదములు గలిగె. మాధ్యమికు లనువారు సర్వశూన్యత్వము నొప్పిరి. యోగాచారు లను బౌద్ధులు బాహ్యశూన్యత్వమును మాత్ర మంగీకరించిరి. విజ్ఞానము సత్యమే యని వారి యభిప్రాయము. సౌత్రాంతికు లను వారు బాహ్యార్థములు కేవల మనుమేయములు; ప్రత్యక్షములు కావనిరి. వైభాషికులు బాహ్యార్థములే ప్రత్యక్షములనియు, విజ్ఞానమే యను మేయ మనియు గ్రహించిరి. బౌద్ధసిద్ధాంతమునఁ గర్మమాహాత్మ్య మెక్కువ. ఇచ్చటఁ గర్మ యనఁ యజ్ఞయాగాదిక వైదిక కర్మ కాదు. మానవుఁడు చేయు ప్రతిపనియుఁ గర్మ యనియే యర్థము. చేసిన చెడుపనికిని మంచిపనికిని బ్రతిఫల మనుభవించి తీరవలెను. తప్పించుకొనుట యెవరికిని నశక్యము. కావునఁ జెడ్డపని చేయకయే యుండవలెను. చేసినయెడల దానిఫల మనుభవింపక తప్పదు. దేవునికిఁ గొబ్బరకాయ కొట్టిన లాభము లేదు. మంచిచెడ్డపనుల ఫలము లనుభవించుటకుఁ బునర్జన్మంబులు నెత్తుచుండవలెను. కాని జన్మరాహిత్యముం గోరువారు కర్మసన్యాసముఁ జేయవలెను. [sic: last words read as printed: "జేయ" partly obscured]

(ii) నీతిబోధ.—తత్త్వవిచారము జనసామాన్యమునకుఁ దెలియదు. కావున బుద్ధుఁడు నీతివర్తనమే యందఱికి ముఖ్య మని శాసించెను. పరిశుద్ధాలోచన, పరిశుద్ధవాక్కు, పరిశుద్ధాచరణయు నిర్వాణమునకు ముఖ్యసాధనములు. పరోపకారము, భూతదయ ధర్మముయొక్క ముఖ్యాంగములు. ఇవి యందఱికి సాధ్యములు. బ్రాహ్మణునికి నాధిక్యము లేదు; శూద్రునికి నీచత లేదు. సత్ప్రవర్తనగలవా రెవరయినను బూజ్యులే. ఇట్లందఱికి సాధ్యమయినట్టియు నందఱికిఁ దెలియునట్టియు నీతితత్త్వములను బోధించినందున నీధర్మము బహుశీఘ్రకాలములోనే నానాదేశములు వ్యాపించెను.

అప్పటి రాజ్యములు.

ఇట్లు బౌద్ధకాలంబునఁ బ్రబలిన నూతనధర్మముయొక్క చరిత్ర కనుఁగొనినపిదప నాకాలమందుఁ బ్రసిద్ధికెక్కిన రాజ్యములనుగుఱించియు, రాజకీయ వ్యవహారములనుగుఱించియు విచారింతము. బౌద్ధగ్రంథముల వెదకి చూచిన యెడల నాకాలమందు నుత్తర హిందూదేశంబున '౧. అంగ, ౨. మగధ, ౩. కాశి, ౪. కోసల, ౫. వంశ, ౬. కురు, ౭. పాంచాల, ౮. మత్స్య, ౯. శూరసేన, ౧౦. అస్సకా (అశ్వక), ౧౧. అవంతి, ౧౨. గాంధార, ౧౩. కాంభోజము' లను నీ పదుమూఁడు రాజ్యములు బుద్ధునకుఁ బూర్వము కొంతకాలమును దరువాత కొంతకాలమును బ్రసిద్ధి వహించినట్లు కానవచ్చెడిని. ఇవిగాక యొక్క రాజుచేఁ బరిపాలింపఁబడక పెక్కుక్షత్రియ నాయకులచే నేలఁబడు నాయకసత్తాక రాజ్యములు కొన్నియుండెను. అందు ౧౩. శాక్య, ౧౪. మల్ల, ౧౫. వజ్జి యను నాయకదేశంబులు ముఖ్యమైనవి. ఈ రాజ్యము లన్నిటినిగుఱించి కొంచె మిచ్చట వ్రాసెదము.

౧. అంగరాజ్యము.—ఇది మగధదేశమునకుఁ దూర్పున నుండెను. చంపానగరము దీనికి రాజధాని. ప్రస్తుతము భాగల్పూరు అనఁబడు

పట్టణమునొద్ద చంపానగర ముండెను. బుద్ధునికాలమందు నీరాజ్యము మగధదేశమునకు లోఁబడి యుండెను.

౨. మగధరాజ్యము.—ప్రస్తుతము బేహారనఁబడు దేశము పూర్వపు మగధమని చదువరులకుఁ దెలిసియే యున్నది. బౌద్ధకాలమందు మొదట నీరాజ్యమునకు నుత్తరమున గంగానదియు, దక్షిణమున వింధ్యమును, దూర్పున చంపానదియుఁ, బశ్చిమమున శోణనదమును ఎల్లలుగా నుండినట్లు గానవచ్చెడిని. బుద్ధునికాలమందు నీరాజ్య మంగరాజ్యముతోఁ గలిసి రెండువేల మూఁడువందల మైళ్ళు చుట్టుకొలతకలదియు, నెనిమిదివేలగ్రామములు గలదియు నైయుండె.

అప్పటి యన్నిరాజ్యములలోను మగధరాజ్యము గొప్పదియై సార్వభౌమత్వమును గలిగియుండెను. మహాభారతయుద్ధకాలమునుండి క్రీ. పూ. ఏడవశతాబ్దమువఱకును నిందు నిరువదియేడుగురు రాజులు రాజ్యముచేసిరి. ఏడవశతాబ్దంబును శిశునాగుఁడనువాఁడీరాజ్యమును గెలిచెను. ఈవంశమునందు నైదవవాఁడగు బింబసారుఁడనురాజు రాజ్యముచేయుచుండఁగనే గౌతమబుద్ధుఁడు తనధర్మమును లోకులకు బోధించి యీతనికిని దీక్షయొసంగెను. ఈతఁడు శాంతస్వభావము గలరాజు. ఇతని కుమారుఁడగు అజాతశత్రుఁడీతనిఁ జంపించి రాజయ్యె. ఈయజాతశత్రుఁడు మొదట దేవదత్తుఁడనువాని దుర్బోధలచే దుర్మార్గవర్తనుఁడై, తరువాత పశ్చాత్తాపము కలవాఁడై బౌద్ధదీక్షను గ్రహించెనఁట. బుద్ధుఁడు నిర్వాణముఁజెందిన సంవత్సరమననే క్రీ. పూ. ౪౮౭ లో రాజగృహము నొద్ద జరిగిన ప్రథమబౌద్ధాచార్య పరిషత్తు నిమిత్తమై యీరాజు సప్తపర్ణిగుహాలోఁ గొప్పమండపముఁ గట్టించెనఁట.

ఈ యజాతశత్రువునకును, గోసలదేశపు రాజునకును జరిగిన యుద్ధమువిషయమై యొకవింతకథ కలదు. అప్పటి కోసలాధీశ్వరుని పేరు పసేనది(ప్రసేనజిత్). ఈతని యక్కయగు కోసలాదేవి బింబసారునిభార్య; అనఁగా అజాతశత్రునకు సవతితల్లి. తన సవతికొమారుఁడగు నజాతశత్రుఁడు తనభర్తను జంపఁగాఁ గోసలాదేవి యాదుఃఖముతో మరణమందెను. కోసలరాజులు కాశీరాజ్యములోని కొన్నిగ్రామములు కోసలాదేవికి నరణమిచ్చియుండిరి. ఆమె పోఁగానే యాగ్రామములు గోసలరాజయిన పసేనదిచే నాక్రమింపఁబడియె. అందుపై ముసలివాఁడగు పసేనదికిని నతని సవతిమేనల్లుఁడగు నజాతశత్రువునకును యుద్ధము ప్రారంభమాయెను. మొదట నజాతశత్రునకుఁ గొంచెము జయము కలిగెఁగాని నాల్గవసారి అతఁడు దాడివెడలినప్పుడు పసేనదిచేఁ జెఱఁబెట్టఁబడియె. కాశీదేశపుగ్రామములపై నజాతశత్రునకు నేమియు హక్కులేదని యనిపించుకొని యాతనిని గోసలేశ్వరుఁడు విడిచిపెట్టెను. కాని చెఱలో నున్నకాలమందు నాతనికిని గోసలేశ్వరుని కూఁతునకును ప్రేమయంకురించినందునఁ గోసలేశ్వరుఁడు తనకూఁతురగు వజిరా (వజ్రా) దేవిని అజాతశత్రువునకిచ్చి వివాహముచేసి వివాహగ్రామములే యామె కరణమిచ్చెను.

అజాతశత్రునితరువాత నలుగురు రాజులతో నీవంశ మంతరించె. అటుమీఁద నందుఁడును అతని పుత్రు లెనమండుగురును రాజ్యముచేసిరి. ఈవంశములోని కడపటిరాజున్ను సంహరించి చంద్రగుప్తుఁడనురాజు మగధాధీశ్వరుఁడయ్యెను. ఈతనివిగుఱించి ముందు మౌర్యవంశమును వర్ణించునపుడు విశేషముగా వ్రాయఁబడును.

౩. కాశీరాజ్యము.—ఈరాజ్యము పూర్వము స్వతంత్రముగా నున్నను బుద్ధునికాలమందు గోసలరాజ్యములోఁ గలిసియుండెను. దీని చుట్టుకొలత రెండువేలమైళ్ళుండెను.

౪. కోసల రాజ్యము.—క్షాత్రయుగమునుండి విఖ్యాతిఁగాంచిన యీరాజ్యమునకు బుద్ధకాలమున సావత్తి (శ్రావస్తి) యనుపట్టణము రాజధానిగ నుండెను. గోరఖ్ పురమునకు వాయవ్యమున డెబ్బదిమైళ్ళమీఁద నీపట్టణముండెనఁట. ఈరాజ్యమునకు దక్షిణపశ్చిమముల గంగానదియుఁ, దూర్పున

గండకీనదియు, నుత్తరమున హిమవత్పర్వతమును ఎల్లలు. బుద్ధుని కాలమున నీరాజ్యము మిక్కిలి ప్రబలి మగధరాజ్యమునకుఁ బ్రబలప్రతిస్పర్ధి యయ్యె. అంతకుఁబూర్వము మగధములోఁ జేరిన కాశీపట్టణమును బట్టుకొనుటకు, దబ్బసేన (దర్భసేన) కంసులను కోసలరాజులు మగధరాజులతో యుద్ధముచేసిరి. కంసుఁడనువాఁడు తుదకు దానిని స్వాధీనపఱుచుకొనెను. ఇది బుద్ధజన్మమునకుఁ బూర్వము జరిగిన వృత్తాంతము.

బుద్ధునికి సమకాలీనుఁడగు నీదేశపురాజు పసేనది (ప్రసన్నధీ) యనువాఁడు. ఈతనికిని మగధాధీశ్వరుఁడగు నజాతశత్రునకును జరిగిన యుద్ధసమాచారము పైని వ్రాసి యున్నారము. ఈతఁడు తక్షశిలానగరమందలి పాఠశాలయందు విద్యలన్నిఁటిని సంపాదించిన విద్వాంసుఁడు. విద్వాంసులకును తత్త్వవేత్తలకును నాశ్రయదాత. సత్సహవాసమునందే యతనికి నెక్కువశ్రద్ధయుండెను. అన్నిమతముల యాచార్యులకును నాశ్రయదాతయై విద్వద్గోష్ఠితోఁ గాలముఁ గడుపుచుండెను. ఈతఁడు బుద్ధుని బోధవలన బుద్ధధర్మమునందు నధికశ్రద్ధకలవాఁ డయ్యె. ఈతని మేనత్తయగు మహాకోసలాదేవి బుద్ధభిక్షుని యయ్యెను.

బుద్ధుని వంశముతో సంబంధము చేయవలయునని యిచ్చకలవాఁడయి యీరాజు తన కొకపిల్ల నిమ్మని శాక్యవంశజుల నడిగెనఁట. కాని కోసలాధీశ్వరునకంటెఁ దాము శ్రేష్ఠమైన వంశపువారమని తలంచి, శాక్యులు తమ బిడ్డనియ్యక తమ దాసీపుత్త్రికను దమపుత్త్రికయనియే పంపిరి. ఈదంపతులకు విదూతభుఁడు పుట్టె. ఈతఁడు రాజ్యముచేయునప్పుడు శాక్యులుచేసిన పైమోసము వెల్లడియయ్యెను. అందుపై రాజునకు మిక్కిలి కోపమువచ్చి యాతఁడు శాక్యులపై దండెత్తివెళ్ళి వారిలో ననేకుల సంహరించెను. ఇది బుద్ధునిమరణానంతరము కొద్దికాలములో జరిగిన సమాచారము.

౫. వంశరాజ్యము.—ఇది యవంతి కుత్తరమున యమునానదియొడ్డున నుండెను. దీనిరాజధాని కౌశాంబిపట్టణము. బుద్ధునకుఁ బూర్వమచ్చటఁ

బరంతపుఁడను రాజు రాజ్యముచేసెను. అతనికుమారుఁడగు ఉదయనుఁడు బుద్ధునికాలమం దచ్చట రాజుగా నుండి యుజ్జయిని రాజధానిగాఁ గల యవంతి రాజ్యమునకు నేలికయగు పజ్జోతు (ప్రద్యోతు) ని కొమార్తెను వివాహమాడెను. ఆకథ యెంతయు వింతగనున్నది.

అవంతిరాజగు పజ్జోతుఁడు తనకంటె నధికులెవరైన నున్నారాయని యడుగఁగాఁ గౌశాంబీరాజగు ఉదయనుఁడు వైభవమునందు మీకంటె నధికుఁడని యొద్దనుండువారు చెప్పిరి. అందుపై నాతని గెలువవలయునని ప్రద్యోతునికిఁ గోర్కి పుట్టె. కాని బహిరంగముగా యుద్ధముచేసినయెడల నుదయనుఁడు తనకు వశుఁడు గాఁడని తలఁచి, యొకమోసము పన్నెను. కఱ్ఱతో మాయాగజమును జేయించి యందు శస్త్రధరులగు భటులను ఉంచి, యద్దానినరణ్యంబున నిలిపెను. ఏనుఁగులను వేటాడు వ్యసనముగల యుదయనుఁ డొంటిగా నాయేనుఁగును వేఁటాడవెళ్ళినప్పుడు లోనిభటు లాతనిఁ జెఱఁబెట్టిరి. ఉదయనుఁడు గజహృదయమను శాస్త్రమును నేర్చినవాఁడు గాన నాశాస్త్రము తనకుఁజెప్పిన నిన్ను వదలివేయుదునని పజ్జోతుఁ డుదయనునికిఁ జెప్పె. ఆచార్యులకుఁ జేయువిధిప్రకారము వందనము లాచరించి శిష్యత్వముఁజేసిన నేర్పెదనని యుదయనుఁడు బదులుచెప్పెను. వందన మాచరించుటకుఁ బజ్జోతుఁడు సమ్మతింపఁడయ్యె. కాని యాతఁ డావిద్యను నేర్చుకొనుటకై తన కొమార్తెను నేమించెను. ఆమె గూనిగల యొక క్షుద్రస్త్రీయని యుదయనునికిని, ఉదయనుఁడు మఱుగుజ్జువాఁడని యామెకును జెప్పి, తెరవెనుకనుండి యామె వందనముచేసి విద్యనభ్యసించునట్లు లేర్పాటుచేసెను. కాని యామె తిన్నగా నభ్యసింపనందున నొకనాఁడు కోపమువచ్చి గురువులవారు 'గూనిపోరీ' యని సంబోధించిరి. 'అట్లేల యనియెదవు మఱుగుజ్జువాఁడా' యని యామె మాఱుపలికెను. అందుపై నిద్దఱికిని పజ్జోతరాజు చేసినమోసము తెలిసి, వారొకరినొకరు చూచుకొని పరస్పరానురాగబద్ధు లయిరి. అచ్చటినుండి వెడలుట కొకయుక్తిపన్నిరి. పెద్దయేనుఁగుపైనెక్కి రాత్రి యొకానొకమూలికఁ గోసినఁగాని విద్య ఫలింపదని

చెప్పి యామెతనతండ్రియొక్క భద్రగజమును దీసికొనియెను. బంగారునాణెముల సంచులు కొన్ని తీసికొని యామెయు, నుదయనుఁడును గజముపైనెక్కి కౌశాంబికి బయలుదేఱిరి. కొంతసేపటికి నీమోసము తెలిసికొని ప్రద్యోతుఁడు వారిని బట్టుకొనివచ్చుటకుఁ గొందఱిని బంపెను. కాని యుదయనుఁడు వెంటఁ దీసికొనిన సంచులలో నొక్కసంచిలోని మాడల వారియెదుట వెదచల్లెను. వారవి యేరుకొనుచుండఁగా దంపతులు ముందుకు దాఁటిరి. భటులు మాడ లేరుకొని వెంబడింపగా మరల నొకసంచి పాలువైచిరి. ఇట్లు వారు కౌశాంబికిఁ జేరి యామె ఉదయనునకుఁ బట్టమహిషి యయ్యెను. ఈమె పేరు వాసవదత్త.

౬. **కురురాజ్యము.**—ఇది పూర్వకాలమునందు మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందియుండెను. కాని యీకాలమునందు దాని కంతగా విఖ్యాతిలేక యుండెను. ఈకాలమునందు దానికి నింద్రప్రస్థము రాజధాని; ఇది డిల్లీపట్టణమునకు సమీపమం దుండెను. దీనికిఁ దూర్పునఁ బాంచాలదేశమును, దక్షిణమున మత్స్యదేశమును నుండె. దీని చుట్టుకొలత రెండువేలమైళ్ళు. బుద్ధుఁడీ కురుదేశమున ననేకబోధలు చేసెను. ఆబోధలే ధర్మగ్రంథములయ్యె. ఈదేశపు అప్పటిరాజు రటపాలుఁడు (రాష్ట్రపాలుఁడు).

౭. **పాంచాలరాజ్యము.**—కురుదేశమునకు దక్షిణమున రెండు పాంచాలరాజ్యములుండెను. తూర్పున గంగానదియు. బశ్చిమమున ఆరావళి పర్వతములును నీపాంచాలములకు నెల్లలు. కాంపిల్య, కనౌజ్ అను పట్టణములు వీనికి రాజధానులు.

౮. **మచ్ఛ (మత్స్య) రాజ్యము.**—ఇది కురుదేశమునకు దక్షిణమునను, యమునకుఁ బశ్చిమమునను నుండెను. దక్షిణపాంచాలమునకును వీరికిని యమునానది మధ్య నుండును.

౯. **శూరసేనరాజ్యము.**—మత్స్యదేశమునకు నిది, నైరృతదిశ నుండెను. దీనికి రాజధాని మధురాపట్టణము.

౧౦. **అస్సకా (అశ్వక) రాజ్యము.**—ఈ దేశము పేరు బుద్ధగ్రంథములలో నుండుటయకాని యిది యీదేశమని విద్వాంసులు నిశ్చయింపలేదు. బుద్ధునికాలమున గోదావరి యొడ్డున నశ్వకు లుండిరి 'పొటలి' అను పడి వారి రాజధాని.

౧౧. **అవంతిరాజ్యము.**—దీనికి రాజధాని ఉజ్జయిని. ఈరాజ్యమునకే తరువాత మాళవదేశమను పేరుగలిగెను. ఆకాలమందిచ్చట ప్రద్యోతుఁడు రాజ్యముచేయుచుండె. [illegible]కరుఁ డగుటచే నీతనిఁ జండప్రద్యోతుఁ డనుచుండిరి.

౧౨. **గాంధారరాజ్యము.**—ప్రస్తుత కందహారుకుఁ బూర్వము గాంధారమనిపేరు. ఈదేశమందు ఆఫ్గానిస్థానములోని దూర్పుభాగమును, పంజాబులోని వాయవ్యభాగంబును నిమిడియుండెను. దీనికి తక్షశిలానగరము రాజధాని. దీనినే ప్రాకృతములో 'తక్కసిలా' అనియు, గ్రీక్ దేశమువారు ట్యాక్సిలా (Taxila) అనియు వ్రాయుదురు. బుద్ధునికి సమకాలీనుఁడగు నీదేశపురాజు పేరు 'పుక్కుసాతి'. ఈతఁడు బింబసారుని యొద్దకు రాయబారులఁ బంపెనఁట.

౧౩. **కాంభోజరాజ్యము.**—ఇది ద్వారక రాజధానిగాఁ గల రాజ్యము.

౧౪. **శాక్యనాయకులు.**—కపిలవస్తునగరము రాజధానిగా ఈనాయకులు రాజ్యముచేయుచుండిరి. బుద్ధునితండ్రియగు శుద్ధోదనుఁ డీ నాయకులలోనివాఁడు. శాక్యవంశమునం దెన్ని కుటుంబములుండెనో యందఱు నాయకులు కలిసి రాజ్యము చేయుచుండిరి. కపిలవస్తు పట్టణములోవలెనే యితరగ్రామములలోను బల్లెలలోను గ్రామములలోని మహాజనులే యచ్చటివ్యవహారములఁ జూచుకొనుచుండిరి. కపిలవస్తుపురంబున సంతాగారమను నొక్కభవనముండె. అచ్చట నాయకులందఱును గలిసి రాజ్యసంబంధమైన వ్యవహారములఁ జేయుచుండిరి. ఈనాయకులలో నొక్కని

నగ్రాసనాధిపతిగా నియమించుచుండిరి. ఈతఁడు 'రాజు' అనుబిరుదు వహించుచుండెను. బుద్ధుని తండ్రియు, నతని జ్ఞాతియునగు భద్ధియుఁ డనువాఁడును 'రాజ' శబ్దము ధరించినట్లు గానవచ్చెడిని. బుద్ధుఁడు న్యగ్రోధారామమం దున్నప్పుడు కపిలవస్తు నగరంబున నింకొక శాంతాగారముకట్టిరి. అందు నన్నిమతముల భిక్షువులుండ వీలుచేసిరి. ఈ శాంతాగారముయొక్క గృహప్రవేశోత్సవము గౌతమబుద్ధుని యాధిపత్యము క్రిందనే జరిగెను. అందు బుద్ధుఁడును నతనివిఖ్యాతశిష్యులగు ఆనందుఁడును, మొగ్గల్లన యను నతఁడును ప్రథమమువ రాత్రిసమయములందు ధర్మోపన్యాసంబు లిచ్చిరి. ఆబోధలన్నియు బౌద్ధులు తమధర్మగ్రంథములలో సంగ్రహించియున్నారు.

ఇప్పటి పోలీసువారివలె నప్పుడు రాజులయొద్ద భటులుండిరి. వీరందఱును నొక్కరీతి విచిత్రమైన దుస్తులను ధరించుచుండిరి. లోకులను నన్యాయముగా బాధపెట్టి వారియొద్దనుండి లంచములు లాగుదురని వీరిపై నపవాద కలిగెను. ఈ శాక్యులు కోసలరాజుచేఁ జంపఁబడిరని ఇదివరకే వ్రాసియున్నారము.

౧౪ మల్లనాయకులు.—వీరును శాక్యులవలెనే యందఱు కలిసి ప్రభుత్వముచేయుచుండిరి. కుశీనర యనుపట్టణము వీరికి రాజధాని. చీనా బాటసారుల వ్రాఁతలు చూడఁగా శాక్యనాయకుల దేశమునకుఁ దూర్పునను, వజ్జియనాయకుల దేశమునకు నుత్తరమునను బర్వతప్రాంతమున వీరిరాజ్య ముండినట్లు గానవచ్చెడిని. కాని కొందఱీదేశ మాశాక్యులకుదక్షిణమునను, వజ్జ్యులకుఁ దూర్పునను నుండె ననియెదరు.

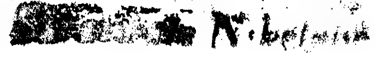
౧౫. వజ్జియననాయకులు.—వీ రెనిమిది గోత్రములవారుండిరి. వారిలో లిచ్ఛవి'లనువారును 'విదేహు' లనువారును ముఖ్యులు. పూర్వము జనకుని రాజధానియగు విదేహరాజ్యము బౌద్ధకాలమందు నాయకులసంఘముచేఁ బరిపాలింపఁబడు రాజ్యముగా మాఱుట చూడ వింతగానున్నది. విదేహముకు రాజధాని మిథిలానగరము. ఇది ప్రస్తుతము తిర్ హూత్ జిల్లాలో

నున్నది. దీని చుట్టుకొలత యప్పుడేఁబది మైళ్ళుండెనఁట. 'లిచ్ఛవి' నాయకుల రాజధాని 'వైశాలి' పట్టణము. అచ్చటనుండిన నాయకులు, అప్పటి మగధరాజులకును, తరువాత వచ్చిన మౌర్యులకును, గుప్తరాజులకును, ప్రస్తుతపు నేపాళరాజులకును రక్తసంబంధులు. అప్పుడు స్వతంత్రముగా నుండిన నాయకరాజ్యము లన్నింటిలో నిది మిక్కిలి గొప్పపట్టణమయి యుండెను. ఈపట్టణ మెచ్చటనుండెనో నిశ్చయముగాఁ దెలియదుగాని, యిది తిర్ హూట్ జిల్లాలో, గంగకుత్తరమున నిరువదియైదుమైళ్ళమీఁదను, రాజగృహమునుండి ముప్పదియెన్మిదిమైళ్ళమీఁదను నుండెనని తెలియుచున్నది. దానికి నుత్తరమున 'మహాజన' మను గొప్పయరణ్యము హిమాలయమువఱకుఁ బ్రసరించియుండెను. ఈయరణ్యములో బుద్ధునికొఱకు నొక యాశ్రమము కట్టఁబడెను. అందు నాతఁ డెన్నియో ధర్మబోధ లొనరించెను. ఈపట్టణమునకు సమీపమందె జైనమతాచార్యుఁడగు మహావీరుఁడు పుట్టెను. ఆపట్టణమునందు ౭౭౦౭ రు క్షత్రియులును, దానిచుట్టు మూఁడుప్రాకారంబులును నుండెనఁట.

ఈవజ్జియనులు శాక్యులవలెనే శాంతాగారమునందుఁ జేరి రాజ్యవ్యవహారములను బరిష్కరించుచుండిరి. 'న్యాయాధీశులు' న్యాయవాదులు' ధర్మశాస్త్రవచనపాఠకులు, ఎనిమిదిగోత్రముల ప్రతినిధుల సభ, సైన్యాధిపతి, యువరాజు, రాజు, ఇంద అచ్చటి యధికారులు. వీరందఱును అపరాధులకు శిక్షవిధించు నధికారులయి యుండిరి. నిరపరాధుఁడని తలఁపబడినవానిని వదలిపెట్టు నధికార మందఱికి నుండెను. కాని యిందొక రెవనినైన నపరాధి యని శిక్ష విధించిరేని, యాతీర్పు పైవారికిఁబంపి వారిసమ్మతిఁ గైకొనవలసియుండె. ఇట్లపరాధికి శిక్షవిధించు చరమాధికారము రాజునం దుండెను.

అజాతశత్రుఁడు వైశాలిలోని క్షత్రియులలో నంతఃకలహములు పుట్టించి, యొకబ్రాహ్మణుని విశ్వాసఘాతమును సాయముగఁ దీసికొని యాక్షత్రియరాజుల నాశ మొందించెను.

ఇట్లప్పటి ముఖ్యరాజ్యములను వర్ణించి కొన్ని ముఖ్య పట్టణములను గుఱించి వ్రాసెదము.

తక్షశిలా.—ఈ పట్టణము గాంధారదేశమునకును రాజధానిగా నుండె నని కొందఱును, స్వతంత్రమైన చిన్న రాజ్యముగా నుండె నని కొందఱును వ్రాసియున్నారు. ఇచ్చటి జనులను తక్షు లనియెదరు. ఇట్టిజాతివారు ప్రస్తుతముకూడ తక్కులను పేరిట నున్నారు. క్షశిలానగరము పంజాబు దేశములో రావల్‌పిండి యను జిల్లాలో రా ది పట్టణమునకు వాయవ్యమునను, హాసక్ అబ్దుల్ అను మైదానమున గ్నేయమునను నుండెను. ఇది బౌద్ధకాలములో మిక్కిలి గొప్పపట్టణముగను విఖ్యాతవిద్యాపీఠముగను నుండెను. అలెగ్జాండరు వచ్చినపుడు (క్రీ. పూ. ౩౨౭.) ఇచ్చట ఆంభి యను రాజు రాజ్యముచేయుచుండెను. తరువాతికాలమున నిది మౌర్యులచే గెలువఁబడెను.

వారాణసి.—ప్రస్తుతము కాశి, బనారస్, అనఁబడు పట్టణము పూర్వపు కాశీదేశమునకు రాజధానిగ నుండెను. ఈదేశ మున్నతదశయందుండునప్పుడు పట్టణ మెనుబదిమైళ్ళు చుట్టుకొలత కలిగియుండె. అచ్చట నొక విశాలమైన సభాభవన ముండెను. అందు రాజ్యసంబంధమైన చర్చలు జరుగుచుండెను. కాశీరాజ్యము కోసలరాజ్యములోఁ గలిసినతరువాత బుద్ధునికాలమున నీభయందు ధర్మసంబంధమైన చర్చలు జరిగెను.

చంపా.—అంగదేశమున కిది రాజధాని. ఇచ్చట నొక చక్కని కోనేఱుండెను. అది గగ్గరా యను రాజ్ఞిచే నిర్మింపఁబడియె. ఈకోనేటికి సమీపమునఁ జంపకవనము గలదు. ఈవనము పేరునుబట్టియే యీపట్టణమునకు 'చంపా' యను నామము గలిగెను. ఈచంపకారణ్యములో బుద్ధునికాలమందు ధర్మోపదేశకులు బసచేయుచుండిరి.

కాంపిల్యపట్టణము.—దీనిని పాలీగ్రంథకారులు కాంపిల్ల అని వ్రాసిరి. ఇది యుత్తరపాంచాలదేశమునకు ముఖ్యపట్టణము.

కౌశాంబి.—'వత్స' లేక 'వంశ' అను పేరుగల దేశమున కిది రాజధాని. ఇది నదీమార్గమునఁ గాశికి రెండువందల ముప్పదిమైళ్ళదూరమున యమునాతీరమున నుండెను. ఆకాలమునందు దక్షిణమునుండియుఁ బశ్చిమమునుండియు వచ్చి కోసల మగధదేశములకుఁ బోయెడిబాట సారులకును, వర్తకప్రవరకులకును నిది కూడలిత్రోవ. బుద్ధుని జీవితకాలములోనే యీపట్టణపు చుట్టుపట్టు 'బదరిక' 'కుక్కుట' 'ఘోషిత' 'ఆమ్రవన' అను పేళ్ళుగల నాలుగు బౌద్ధభిక్షువుల యాశ్రమము లేర్పడియె. బౌద్ధుల ముఖ్యధర్మగ్రంథములలో నున్న యనేకబోధ లీయాశ్రమములోనే బుద్ధమునిచేఁ జెప్పఁబడినవి.

మధురానగ శూరసేనదేశపు రాజధాని. బుద్ధునికాలమందచ్చటనున్న రాజునకు 'అవంతిపుత్త' (అవంతిపుత్త్రుఁడు) అను పేరు గలిగియుండె. అందువలన నాతఁ డుజ్జయినీ రాజపుత్త్రిక కుమారుఁడేమోయని యూహింపవలసియున్నది. బుద్ధుఁ డీగ్రామమును నెన్నియోసారులు తన యాగమనముచేఁ బవిత్రముచేసెను. అతని ముఖ్యశిష్యులలో నొక్కఁడును, పాలీభాషకు వ్యాకరణము మొట్టమొదట రచించినవాఁడును నగు మహాకక్కాయనుఁడను వాని కీనగరమే నివాసస్థలమై యుండెను.

రాజగృహము.—ఇది మగధరాజధాని. దీనినే పాలీ గ్రంథకారులు 'రాజగహ' అనియెదరు. ఈపేరుగల పట్టణములు రెండున్నట్లు గానవచ్చెడిని. ప్రాతపట్టణము పర్వతదుర్గమై గిరిబజ్జ (గిరివ్రజ) మను నామాంతరము గలిగియుండెను. ఇది మహాగోవిందుఁడను శిల్పిచేఁ గట్టఁబడియెనఁట. క్రొత్త పట్టణము పర్వతముక్రింద బుద్ధునిసమకాలీనుఁడగు బింబసారునిచేఁగట్టింపఁబడియె. ఇదియే నిజమైన 'రాజగృహము' బుద్ధుని సమయమందును, తరువాత కొంతకాలమువఱకును నీపట్టణము మిక్కిలి వైభవ మనుభవించెను. కాని శిశునాగుఁడనురా జచ్చటినుండి రాజధానిని వైశాలికి మార్చెను. అతని పుత్త్రుఁడగు కాలాశోకుఁడు దానిని పాటలీపుత్రమునకుమార్చెను. గిరివ్రజపు చుట్టుకొలత నాలుగునరమైళ్ళును, రాజగృహము చుట్టుకొలత మూఁడుమైళ్ళును. గిరివ్రజపు రాతిగోడలే ప్రస్తుతము మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు, నేఁడుగానవచ్చెడి మిక్కిలి పురాతనపుశిల్ప సంబంధమైన పనులు.

రోరుక.—దీనికి రోరువ అనియుఁ బేరుకలదు. ఇది సౌవీరమునకు రాజధాని. ప్రస్తుతపు 'సూరత్' (surat) పట్టణ మిందులోనిదియే. ఇదిసముద్రతీరమునందలి విఖ్యాతవర్తకస్థలముగా నుండెను. ఇచ్చటినుండి హిందూదేశములోని యన్ని రేవులకేగాక, సింహళము, ప్యాలెస్టైన్ మొదలయిన దేశములకును సరకులు వెళ్ళుచుండెను. ఇది ప్రస్తుతపు గల్ఫ్ఆఫ్ కచ్ఛ వద్దనుండెను. దీనిఖ్యాతి తగ్గినతరువాత భరుకచ్ఛ మనఁబడు బరోచ్ పట్టణమొక గొప్ప రేవయ్యెను.

శ్రావస్తి.—పాలిభాషలో దీనిని 'సావత్థి' అనియెదరు. బౌద్ధకాలములో నిది యుత్తరకోసలమునకు రాజధానిగా నుండెను. ఇచ్చటనే పసేనదియను రాజు రాజ్యముచేసెను. బుద్ధుని గౌరవించిన మహాపట్టణములలో నిది యొక్కటి. ఇది యచిరావతియను నదియొడ్డున నుండెను. ఇది యెచ్చటనుండెనో మనకు నిశ్చయముగఁ దెలియదుగాని సాకేతమున కుత్తరమున రమారమి పండ్రెండుమైళ్ళమీఁదను, రాజగృహమునకు వాయవ్యమున మూఁడువందల పదిమైదుమైళ్ళమీఁదను నుండెనని బౌద్ధగ్రంథములవలనఁ దెలియుచున్నది.

ఉజ్జయిని.—దీనికి నవంతి రాజధాని. కక్కాణుఁడను బుద్ధుని ప్రియశిష్యుఁడును, అశోకమహారాజుకుమారుఁడునగు మహిందుఁడును నిచ్చటనే జన్మించిరి. మొదట నీదేశమునకు మాహిష్మతి రాజధానిగ నుండెను.

పైని వర్ణించిన పట్టణములుగాక అయోధ్య, విదేహరాజధాని యగు మిథిల, వైశాలి మొదలగు పట్టణంబులును ఆకాలమునఁ బ్రసిద్ధిఁ జెందియుండెను.

ఆకాలమున జనుల ప్రవాహముకొఱకును వర్తకులు తమసరకు లొకదేశమునుండి యొకదేశమునకుఁ దీసికొనిపోవునిమిత్తమును హిందూదేశమందు త్రోవ లుండినట్లు గానవచ్చెడిని. ఆత్రోవలు ప్రస్తుతపు రోడ్లవలె శ్రేష్ఠ

మైనవి కాకపోయినను ఆకాలంబున యూరోపులోనుండిన త్రోవలకంటె వేయిరెట్లు శ్రేష్ఠమైనవిగా నుండెను. అందు ముఖ్యమైనవి యీక్రిందివి.

౧. ఉత్తరమునుండి నైరృత (దక్షిణపశ్చిమ) పుఁద్రోవ—ఈ త్రోవను శ్రావస్తినుండి పాటిథాన (ప్రతిష్ఠాన, పైఠణ్) పట్టణమునకుఁ బోవుచుండిరి. పైఠణ్ గోదావరి యొడ్డున మహారాష్ట్రమునం దున్నది. ఈత్రోవమీఁద మాహిష్మతి, ఉజ్జయిని, గోనర్ద, వేదిశ, కౌశాంబి, సాకేతము, శ్రావస్తి అను పట్టణములుండెను.

౨. ఉత్తరమునుండి యాగ్నేయమునకు (దక్షిణపూర్వమునకు) త్రోవ—ఈత్రోవను జనులు శ్రావస్తినుండి రాజగృహమునకుఁ బోవుచుండిరి. ఈత్రోవ వెంట శ్రావస్తి, సేతవ్య, కపిలవస్తు, కుశీనర, పావా, హస్తిగ్రామము, భండగ్రామము, వైశాలి, పాటలిపుత్రము (పాట్నా), నాలంద, రాజగృహములనునవి మకాముచోటులయి యుండెను. ఈ త్రోవయే గయావఱకుఁ బోయినటుల గానవచ్చెడిని.

౩. తూర్పునుండి పడమటి త్రోవ—గంగలో సహజాతి గ్రామమువఱకుఁ బశ్చిమమునను, యమునలోఁ బశ్చిమమునఁ గౌశాంబివఱకును పడవలమీఁదఁ బ్రయాణము చేయుచుండిరి.

౪. పశ్చిమమునుండి తూర్పునకుత్రోవ—గంగానదిలో ఆనదీముఖమువఱకును, అచ్చటినుండి సముద్రపుటొడ్డున బర్మాదేశమునకును వెళ్ళుచుండిరి.

మొట్టమొదట గంగానదీమార్గమునఁ బైనుండి చంపవఱకే సరకులు వచ్చుచుండెను. అచ్చటినుండి కౌశాంబికిఁ బోయి పైవర్ణించిన మొదటి త్రోవను దక్షిణమునుండి వచ్చిన సరకులఁ గలసికొని యచ్చటినుండి నైరృత వాయవ్యదిక్కులకుఁ బైవర్ణించిన మార్గములఁ బోవుచుండెను.

ఈమార్గములు గాక విదేహమునుండి గాంధారమునకును, మగధమునుండి సౌవీరమునకును, భరుకచ్ఛము (భరోచ్) నుండి పశ్చిమ సముద్రమును తూర్పుసముద్రమును నంటి సముద్రముమీఁద బర్మావఱకును, వర్తకులు

వెళ్ళుచున్నటులు గానవచ్చెడిని. రాజపుత్రస్థానములోని యెడారిలోనుండి వెళ్ళునపుడు వర్తకులు బాట చూపువాని వెంట నుంచుకొనుచుండిరి. బవేరు అనఁబడు బ్యాబిలోనుకుఁగూడ సముద్రముమీఁద వెళ్ళుచుండిరి.

అలెగ్జాండరు దండయాత్ర.

అలెగ్జాండరను ఘనతవహించిన గ్రీసుదేశపురాజు, క్రీ. పూ. ౩౨౭ లో హిందూదేశము జయించుటకై గొప్పసైన్యముతో హిమాలయపర్వతపుకనుమల మార్గమున ఈదేశమునకువచ్చెను. ఈతఁడు వీరాగ్రేసరుఁడు, మహాయోధుఁడు. భూమినంతను జయింపవలెనన్న తృష్ణచే, ఎంతయో రాజ్యము కలవాఁడయ్యెను, ఈదేశముపైదండెత్తివచ్చి సింధునదమును దాఁటి తక్షశిలా (రావల్పిండి) ప్రదేశమునందు విడిసెను. అప్పుడు పంజాబుదేశములో ననేకములైన చిన్నచిన్న రాజ్యములుండె. వారైకమత్యములేక, యొకరితో నొకరు పోరాడుచుఁ బరస్పర మత్సరగ్రస్తులై పరదేశీయుఁడగు నలెగ్జాండరును నెదిరింపక యనేకు లతనికి సహాయులై తమకుఁదామ విషముపోసికొనిరి. ఇట్లు స్వదేశాభిమానశూన్యులై కొందఱు నృపాధములు పరరాజునకుఁ దోడ్పడినందున నతనికి విజయమే సంప్రాప్తమయ్యె. జేలం, చీనాబ్ నదులనడుమ పౌరవులను పౌరుష ప్రధానులగు రాజు లప్పుడు రాజ్యము చేయుచుండిరి. అప్పటి రాజు పేరు పురుషోత్తముఁడు. ఈతఁడు స్వాభిమానమును (self respect) స్వదేశాభిమానమును, స్వాతంత్ర్యాభిరుచియుఁ గలవాఁ డగుటచే నన్యదేశీయుఁడును హూణుఁడు నగు నలెగ్జాండరును జేలంనదియొద్ద తన చతురంగసేనతో నెదిరించెను. ప్రస్తుతము చిలియాన్‌వాలా యనఁబడు మైదానమునకుఁ బశ్చిమమునఁ బదునాల్గుమైళ్ళదూరమున నదియొడ్డున ఘోరమైన పోరు గలిగె. ఇంటిగుట్టు లంకకుఁ జేటన్నటు లీయుద్ధములోఁ దక్షశిలారాజులు తమ స్వదేశస్థుఁడగు పురుషోత్తమునికి సాహాయ్యముచేయుటకు మాఱుగా దేశఘ్నులై తమసైన్యముతో నలెగ్జాండరు పక్షమునఁ బోరిరి. అందువలనను, పురుషోత్తముని రథంబులు నదియొడ్డు బురదలో దిగఁబడినందునను, అతని యేనుఁగులు తిరుగఁబడి యతనిసైన్యమునే నాశనముచేసినందునను, అలెగ్జాం-

డరు సైన్యములు పురుషోత్తముని సైన్యములకంటె నెక్కుడుగా నున్నందునను, అతనికిఁ బరాభవము గలిగి యలెగ్జాండరునకే జయము గలిగెను.

౨౨౩౮-సంవత్సరముల క్రిందట నిట్లు హిందూదేశము యొక్క స్వతంత్రతను నపహరింపవచ్చిన యలెగ్జాండరు కాలమునుండియు నేఁటివఱకును మనహిందువులైకమత్యములేనివారై, సామర్థ్యముగలవారయ్యును బరస్పర ద్వేషములచే నాసామర్థ్యంబును వ్యర్థపుచ్చుకొనుచుఁ, దమవారికి సాయము చేయుటకుమాఱుగా దమవారినిఁ దామే గెలిచి పరులకు నప్పగించుచుఁ దుదకుఁదామును నాశమొందుచుండుటచూడ నెంతయు నాశ్చర్యంబును విషాదంబును గలుగుచున్నవి. మొదటినుండియు మన యంతఃకలహంబులే మనకు విషమయ్యె; పరరాజులకైకమత్యమే వారికి నమృతంబయ్యె. అది యట్లుండె.

అలెగ్జాండరు పంజాబుదేశములోను, సింధుదేశములోను, రెండుసంవత్సరములవఱకు నుండెను. ఇంతకాలములో నుత్తరపంజాబులోను, తక్షశిల (డేరిషహాన్), నికాయా (మాంగ్); దక్షిణపంజాబులోని అలెగ్జాండ్రియా, (వుచ్), సింధుదేశములో పాటల (హైదరాబాద్), అను స్థలముల రాజులను దనకు వంకితులఁ జేసికొనియె. తనసైన్యములోఁ గొంతభాగ మచ్చట నుంచెను.

అతనికి హిందూదేశమంతయు జయింపవలయునను కోర్కెయుండెను. గాని గంగానదియొడ్డున మిక్కిలి ప్రచండ సైన్య మున్నదని వినినందునను ఈదేశపు వేడిమికిఁదాళలేనందునను, ఆతని సైన్యములు తిరుగఁబడియె. అందువలనను, స్వదేశాభిమానులగు నీదేశములోని కొందఱు దొరలు తిరుగఁబడినందునను, సట్లజ్ నదినిగాని యమునానదినిగాని దాఁటకయే యాతఁడు తన సైన్యములతో క్రీ. పూ. ౩౨౬ లోఁ దిరిగిపోవలసినవాఁడాయెను. ఈతఁడు క్రీ. పూ. ౩౨౩ లో మృతుఁడయ్యె, అప్పు డాతఁడు హిందూదేశములో సంపాదించిన రాజ్యము సెల్యూకస్ అనువానికిఁ బోయెను.

మగధదేశము; మౌర్యవంశము.

చంద్రగుప్తుఁడు. (క్రీ. పూ. ౩౨౨-౨౯౮.)

పైని వర్ణించినట్లు పరదేశీయుఁ డగు నలెగ్జాండరు హిందూదేశంబునఁ గొంతరాజ్యము సంపాదించి, దాని రక్షణార్థమై కొందఱు సైనికుల నీదేశమున

నుంచి, వెడలిన తరువాత, ఆ పరదేశీయులగు గ్రీకువారిని వెడలఁగొట్టి దేశము యొక్క దైన్యమును దొలఁగింపవలెనని యప్పటి కొందఱు దేశాభిమానులకుఁ దోఁచెను. అట్టివారిలో విశేష విఖ్యాతిఁ జెందినవాఁడు చంద్రగుప్తుఁడు. ఈ శూరాగ్రేసరుఁడప్పు డిరువదిసంవత్సరములకంటె మించనివయస్సుకలవాఁడయి యుండెను. ఈతఁడు మగధరాజునకును శూద్రస్త్రీకిని బుట్టినవాఁడని చెప్పెదరు. ఆతనిజన్మ మెట్టిదయినను ఆతనియందు నెలకొనియున్న శౌర్యము, స్వాభిమానము, స్వదేశాభిమానము అను సద్గుణములవలన నాతఁడు మనకందఱికిని బూజనీయుఁడు; ప్రాతస్స్మరణీయుఁడు.

అప్పుడు మగధదేశములో మహాపద్మనందుఁడు రాజ్యముఁ జేయుచుండె. చంద్రగుప్తుఁడు ప్రబలి తన్ను పదభ్రష్టునిఁ జేయునేమోయని భయపడి నందుఁడు చంద్రగుప్తుని తనరాజ్యమునుండి వెడలఁగొట్టెను. ఇట్లీతఁడజ్ఞాతవాసము నం దున్న కాలమునందే యలెగ్జాండరు పంజాబుదేశమునకు వచ్చెను. చంద్రగుప్తుఁడలెగ్జాండరును స్వయముగాఁ జూచెననియు వదంతికలదు. కాని యప్పు డాతఁ డజ్ఞాతవాసమందును, నేకాకిగాను నున్నందున నేమియుఁ జేయలేకపోయెను. తరువాతఁ గొన్ని దినములకాతఁడు తిన్నతిన్నగా సైన్యముల సమకూర్పఁజొచ్చె. వాయవ్యప్రాంతమందలి యుద్ధప్రియులగు భటులనుజేర్చుకొని గొప్పసైన్యము సిద్ధపఱుచుకొని పంజాబుదేశమునుండి గ్రీకువారిని నెల్ల వెడలఁగొట్టి పంజాబును స్వాధీనపఱుచుకొనియె. (క్రీ. పూ. 3౨౨.) తరువాతఁ దన శత్రుఁడును దాయాదియుఁ దుష్ప్రవర్తనవలన జనులకు నహితుఁడును నయిన మహాపద్మనందునిఁ దెగటార్చి చంద్రగుప్తుఁడు మగధసింహాసనము నాక్రమించి మౌర్యవంశమునకు మూలపురుషుఁడయ్యె. ఈతని తల్లిపేరు ముర గాన నిది మౌర్యవంశ మయ్యె. నందుని, నందవంశజులను అంతమొందించుటలో నితనికిఁ జాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు మిక్కిలి సహాయుఁడుగా నుండెను. ఈకథయంతయు ముద్రారాక్షస నాటకమునందుఁ జక్కఁగ వర్ణింపఁబడినది.

సైన్యము నభివృద్ధి పఱచుట.

చంద్రగుప్తుఁడిట్లు మగధరాజ్యమును సంపాదించి, హిందూదేశమంతటను నేకచ్ఛత్రాధిపత్యము సంపాదింపఁదలఁచి తన సైన్యముల మిక్కిలి యభివృద్ధిచే

సెను. ఆతనియొద్ద నాఱులక్షల కాల్బలమును, ముప్పది వేలస్వారులును, తొమ్మిది వేల గజంబులును నుండెను. ఈప్రచండసైన్యంబుతో నాతఁడుత్తర హిందూదేశమందలి యన్ని రాజ్యములను గెలిచి, నర్మదాహిమాలయములు దక్షిణోత్తరములు ఎల్లలుగను, బూర్వపశ్చిమ సముద్రంబు లాయాదిక్కుల ఎల్లలుగనుగలయార్యావర్తంబున కంతటికిని ప్రథమచక్రవర్తియయ్యెను.

గ్రీకురాజు నోడించుట.

అటు వెడలఁగొట్టఁబడిన గ్రీసువారి యప్పటి రాజగు శెల్యూకస్ అను వాఁడు, పోయిన పంజాబురాజ్యమును మరల గెలువవలెననెడి యిచ్ఛకలవాఁడయి క్రీ. పూ. 3౦౫ లోఁ జంద్రగుప్తునిమీఁదికి దండెత్తివచ్చెను. చంద్రగుప్తుఁడీతని నెదిరించి సంపూర్తిగా నోడించెను. ఇటు లీదేశపు స్వాతంత్ర్యంబు నపహరింపవచ్చిన గ్రీకురాజు, హిందూదేశపు సత్పుత్త్రుఁడగు చంద్రగుప్తునిచేఁ బరాజితుఁడయి, యాతని శరణుజొచ్చి, తా నాశపడి వచ్చిన రాజ్యమును వదలుకొనుటయేకాక, సింధునదమునకుఁ బశ్చిమమున నున్న కాబూల్ రాజధానిగాఁగల 'ప్యరోవనిసదాయ' (Parapanisadai), హీరట్ రాజధానిగాఁగల ఏరియా (Aria), కందహారు రాజధానిగాఁగల అరకోషియా, గద్రోశియా (Godrosia) యను నీనాలుగు క్షేత్రపీ (Satrapies) లనఁబడు రాజ్యములను, దన కొమార్తను చంద్రగుప్తచక్రవర్తికినిచ్చి యాతనితో సంధిచేసికొని, బ్రతుకు జీవుఁడా యని వచ్చిన మార్గమునఁ దిరిగి వెళ్ళెను (క్రీ. పూ. 3౦3.)! ఇట్లు చంద్రగుప్తుని రాజ్యపుటుత్తరసీమ పోయిపోయి హిందూకుశపర్వతముల నంటుకొనియె. తమ రాజ్యపు పరిహద్దింతవఱకుఁ బోవునట్లు జేయవలయునని మొగలులును ఇటీవలఇంగ్లీషువారును భగీరథ ప్రయత్నములు చేసియు భగ్నమనోరథులైరి. అందువలన, మనదేశము సాధింపవచ్చిన యన్యదేశీయుల వెడలఁగొట్టి వారిదేశమునే స్వాధీనపఱుచుకొనిన చంద్రగుప్తుని యద్వితీయ స్వదేశాభిమానమును, అనన్యసామాన్యశౌర్యమును మనము వేయినోళ్ళఁ గొనియాడవలసియున్నది.

పదునాఱు సంవత్సరములలో నింత విశాలరాజ్యమును నిర్మించి, దానిని మిక్కిలి జాగ్రత్తతోఁ గాపాడిన యీరాజును, భూమండలములో మిక్కిలి ఘనతవహించిన ఫిలిఫ్, అలెగ్జాండర్, హ్యానిబల్, నెపోలియన్ మొదలయిన శూరాగ్రేసరులలో నొక్కనిఁగా నెంచవలెనని యొకానొక పాశ్చాత్యుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు.

రాయబారి మెగస్థనీస్.

సంధిచేసికొనినతరువాత సెల్యూకస్ అనురాజు, మెగస్థనీస్ అనువానిని పాటపుత్రమందేఁ జంద్రగుప్తునియొద్ద రాయబారిగ నంచెను. (క్రీ. శ. ౩౦౨.) ఈ రాయబారి యప్పటి రాజ్యవ్యవస్థనుగుఱించియు, దేశస్థితినిగుఱించియు వ్రాసియున్నాఁడు. క్రింది యంశము లాతని వ్రాఁతలవలననే మనకుఁ దెలిసెను.

పాటలిపుత్రము.

రాజధానియగు పాటలీపుత్రము, గంగాశోణ సంగమము తలనఁగలిగిన యంతర్వేదిలో, శోణకుత్తరమునఁ దొమ్మిదిమైళ్ళ పొడవును రెండుమైళ్ళ వెడల్పును గలదియై యుండెను. దానిచుట్టును దారుప్రాకారంబును, జలమయపరిఖయు (కందకము), అయిదువందల డెబ్బది బురుజులును, నఱువదినాల్గు ద్వారంబులును గలవు. చుట్టునున్న కందకము శోణనదముయొక్క యుదకముతో నింపఁబడుచుండెను. ఒక యుద్యానవనములో నచ్చటి రాజమందిరముండెను. అయ్యది బంగారపు స్తంభములచేతను, వానిపైఁ జెక్కఁబడిన వెండితీఁగెలచేతను, బంగారపు పిచ్చుకలచేతను, రత్నమయపుష్పములచేతను సుశోభితంబయి, పూర్వకాలమున విఖ్యాతిఁ జెందిన సూసా, ఎగ్బటానా పట్టణములలోని రాజమందిరములను బరిహసించుచుండెను.

గ్రామరక్షక సంఘము (Municipal Corporation)

ఇట్టి రాజధానియు రాజమందిరంబును గాపాడుటకు ముప్పదుగురు ఉద్యోగస్థుల సంఘమొకటి యేర్పఱుపఁబడియెను. ఇది యప్పటి మునిసిపాలిటీ యన

వచ్చును. ఇందుండు ముప్పదిమందియు నాఱుపంచాయతులుగా విభజింపఁబడిరి. ఒక్కొక్క పంచాయతిలో నైదుగు రుద్యోగస్థులుండిరి. అందు మొదటి పంచాయతివారు పట్టణములోని కలాకౌశల్యాభివృద్ధికి నుత్తరవాదు లయి యుండిరి. అనఁగా నిప్పుడు మన దేశాభిమానులు కొందఱుచేయుచున్న స్వదేశోద్యమము వంటి యుద్యమ మీ యుద్యోగస్థు లప్పుడు చేయుచుండిరి. రెండవపంచాయతివారు పాటలీపుత్రమునకు వచ్చెడి యన్యదేశీయులఁ గాపాడుచుండిరి. అన్యదేశీయులు రాజ్యము గుట్టు కనుఁగొనవచ్చిన మోసగాండ్రో లేక నిజముగా నేదో యన్యకార్యముమీఁద వచ్చినవారో కనుఁగొనుట, అన్యకార్యముమీఁద వచ్చినవారిని గౌరవించుట, వారికి నేమియు నిబ్బంది లేకుండఁ గాపాడుట, వారికిఁ గావలయు భోజనపదార్థము లిప్పించుట, జబ్బుగ నున్నవారికి నౌషధము లొసంగుట, మృతిఁ జెందినవారికి నంత్యసంస్కారములు చేయించి వారి సొత్తేమైన నున్నయెడల వారి వారసులకుఁ బంపుట, వీరిపనులయి యుండెను. ఇందువలన నాకాలమందు ననేక పరదేశీయు లీదేశమునకు వచ్చుచుండిరనియుఁ జంద్రగుప్తునకు ననేకపరరాజులు స్నేహితులుగ నుండిరనియుఁ గానవచ్చుచున్నది. మూఁడవ పంచాయతీవారు గ్రామములోని జననమరణముల లెక్కలను జూచుచుండిరి. నాగరికతఁ జెందిన యింగ్లీషు దొరతనమువారుకూడ మొన్నమొన్నటివఱకు నీదేశంబున జననమరణముల లెక్కలఁ బ్రారంభింపలేదు. ప్రారంభించి కొద్దికాలమేయాయెను. ఇట్టిస్థితిలో రెండువేలేండ్లక్రిందఁ జంద్రగుప్తుఁడు ప్రజాక్షేమము తెలియుకొఱకును, పన్ను వేయుటకు వీలుగనుండుకొఱకును ఈలెక్కల వ్రాయించుట చూడ నతని బుద్ధివైభవమునకు నెవ్వ రాశ్చర్యపడకుందురు? నాల్గవపంచాయతీవారు వాణిజ్యాధికారము గలవారయి యుండిరి. తూనికలు కొల్తలు తప్పవి కాకుండను, అమ్మెడివస్తువులలో మోసము లేకుండను జూచుట వీరిపని. అయిదవ పంచాయతీవారు చేతిపనులమీఁది యధికారులు. వారు వర్తకులమ్మిన సరకులమీఁదఁ బన్నులు పోగుచేయువారు.

ఈవిడివిడిపనులుగాక వీరందఱును గ్రామములోని యితరవ్యవహారము లన్నిఁటిని జూచుచు, గుళ్ళు, రేవులు, అంగళ్ళు, మొదలయినవానిఁ గాపాడుచుండిరి.

ఇది పాటలిపుత్రరక్షణవిధము. ఇటులే యితరపురంబులన్నియు రక్షింపఁబడుచుండెను.

సైన్యవ్యవస్థ.

చంద్రగుప్తునియొద్దఁ గొప్పసైన్య ముండెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. అప్పుడు రాజునొద్ద నాఱులక్షలపదాతిసైన్యంబును, ముప్పదివేల కాల్బలమును, తొమ్మిదివేల యేనుంగులును, ఎనిమిదివేల రథంబులును ఉండెనని తెలియుచున్నది. కాల్బలములోని ప్రతిసైనికునియొద్దను ముఖ్యముగ నొక కత్తియు విల్లమ్ములును నుండె. మనుష్యునంతపొడవుగల విల్లెక్కుపెట్టి బాణమువిడిచిన నది యెట్టిపలకనైనను (Shield), ఎట్టికవచము నైనను ఛేదించుచుండెను. అశ్వసైనికుఁడు రెండుబల్లెములును డాలును యుద్ధమునకుఁ గొంపోవుచుండె; రథము రెండుగుఱ్ఱములచేఁగాని నాల్గుగుఱ్ఱములచేఁగాని యీడ్వఁబడుచుండె. సారథి కాక ప్రతిరథముమీఁదను ఇద్దఱు రథికు లుందురు. అందుచే నెనిమిదివేల రథములనఁగా నిరువదినాలుగువేల భటులని యర్థము. ప్రతియేనుఁగుపై మావటివాఁడు గాక ముగ్గురు యుద్ధభటు లెక్కుచుండిరి. కాన తొమ్మిదివేల గజములనఁగా ౩౬౦౦౦ జనులని యర్థము. ఇట్లు వీరినందఱిని లెక్కవేయఁగా రమారమి యేడులక్షలజను లగుచున్నారు.

ఇంత గొప్పసైన్యమునందు వ్యవస్థ యేర్పఱిచి, యెవ్వరిపని వారు క్రమముగాఁ జేయుచుండుటఁ గనుపెట్టి, యేక్షణమునందుఁ గావలయుననిన నాక్షణమునందు సైన్యము యుద్ధమునకు సిద్ధముగా నుండునట్లు సూత్రములన్నియుఁ దనచేతిలో నుంచుకొనిన చన్ద్రగుప్తుని వ్యవస్థాప్రతిభను మన మెంతయుఁ గొనియాడవలసియున్నది. సైన్యవ్యవస్థకై యీచక్రవర్తి ముప్పది యధికారుల సంఘ మేర్పఱిచి దానినిగూడ నాఱుపంచాయతులుగ విభజించె. మొదటి

వారు సముద్రసైన్యమునకును (Admiralty), రెండవవారు వస్తుసామగ్రి (Commissariat) ప్రయాణప్రయత్నము (Transport) సైన్యమునకుఁ గావలసిన నఫరువాండ్రు గడ్డికోయువారు మొదలగు క్షుద్రసేవకుల సంపాదించుట మొదలగువానికిని, మూఁడవవారు కాల్బలమునకును, నాల్గవవారశ్వసైన్యంబునకును, అయిదవవారు రథసైన్యంబునకును, ఆఱవవా రేనుఁగు సిబ్బందికిని నధికారులయి యుండిరి.

రాజ్యవ్యవస్థ.

దూరపు దేశములఁ బాలించుటకుఁ బ్రాంతాధికారు లంపఁబడుచుండిరి. వ్యవసాయము, కాలువలు, అరణ్యములు, మొదలగువానిని రక్షించుట, పన్నుల రాఁబట్టుట, బాటలనిర్మించుట, గ్రామాదులలోని కలాకౌశల్యములఁ జేతిపనుల నభివృద్ధిచేయుట, యీ ప్రాంతాధికారుల కర్తవ్యములయి యుండె.

వ్యవసాయాభివృద్ధి.

రాజ్యంబునందుఁ గాలువలు త్రవ్వించి, జలసమృద్ధి కలుగఁజేసి ప్రజలవ్యవసాయము నభివృద్ధిసేయుట కీయద్వితీయ చక్రవర్తి మిగుల శ్రద్ధవహించెను. చెఱువులు వేయించి, యానకట్టలు కట్టించి, కాలువలుత్రవ్వించి, వానిలోనుండి పిల్లకాలువలు తీయించి, వానికిఁ దూములుపెట్టించి, యందునుండి కొందఱికిమాత్రము నీరుపోయి కొందఱికిఁ బోకుండునేమోయని యాతూములమీఁద నధికారుల నియమించి, యందఱిభూములకును సరిపోవునట్లు నిష్పక్షపాతబుద్ధితో నీరు పంచిపెట్టుఁడని శాసించెను. ఈవిషయమునఁ దన రాజధానియొద్దనున్న ప్రజలనెట్లుకాపాడెనో యట్లే దూరముననున్న వారినిఁగూడ రక్షించుచుండె. పాటలిపుత్రమునకు వేయిమైళ్ళమీఁదనున్న గిరనారులోఁగూడ నొక నదికి ఆనకట్ట వేయించెను.

సస్యసమృద్ధి; కఱవులు లేకపోవుట.

పైని వర్ణించినట్లు దేశములోని వ్యవసాయము మిగుల శ్రద్ధతోఁ గాపాడఁబడినందున 'భూములన్నియు సమరకమై, జలసమృద్ధికలిగి సంవత్సరమునకు రెండుపంట లిచ్చుచుండె..... అందువలననే హిందూదేశమునందుఁ గఱవులు లేవనియు, జీవనాధారమగు నాహారము ప్రజలకందఱికి దొరకుచుండెననియుఁ జెప్పఁబడును.' ప్రతిసంవత్సరము కఱవువచ్చి లక్షలకొలఁది ప్రజలు నాశమొందెడి యీకాలమునఁ బుట్టినమనకు, రాజుయొక్క శ్రద్ధచే దుర్భిక్షమన్న మాటలేని యీ చంద్రగుప్తచక్రవర్తికాలము కృతయుగమువంటిదిగదా?

ప్రజలసత్యసంధత్వము.

అప్పటి జనసామాన్యమునుగుఱించి మెగస్థనీసిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. 'హిందూదేశస్థులు ఆహారవ్యవహారములయందుఁ గించిత్తయినను డంబములేనివారును, మితవ్యయులునై సుఖజీవనము చేయుచుందురు......వారి లౌకికవ్యవహారంబులును, వారిచట్టంబులును ఎక్కువ చిక్కులు కలిగినవి కావు. అందుచే వారు సాధారణముగా దివాణ మెక్కరు. అప్పులనుగుఱించిగాని, కుదువపెట్టిన ధనమునుగుఱించిగాని వారిలో నెన్నఁడును కలఁతలు కలుగవు. అందునుగుఱించి వారు రాజసభకుఁబోవు ప్రయోజనముండదు. అప్పిచ్చుటకును బుచ్చుకొనుటకును వారికిఁ బత్రములతోను, ముద్రలతోను, సాక్షులతోను, బనిలేదు. అవి యేమియు లేకయే యొకరినొకరు నమ్మి యప్పిత్తురు. తమ యిండ్లను, సొత్తును వారు భయములేక విడిచియుందురు. కాపుదల చేయక పోయినను వానిని నెవ్వరును దొంగిలింపరు.......సత్యమును సత్ప్రవర్తనయు వారికిఁ బరమదైవతములు.'!

వార్తలఁ దెలుపు చారులు.

తన రాజ్యమునందును, నితరరాజ్యములలోను జరుగుచున్న వర్తమానములు తెలుపుటకై యీ రాజు సకలదేశంబులందును దనచారుల (news men)

నియమించియుండె. ఈచారులు మిక్కిలి సూక్ష్మబుద్ధిగలవారుగను, చతురులుగను, సత్యప్రియులుగను ఉండిరి. వీరు పంపు వార్తలలో నెన్నఁడును నసత్యము వచ్చుట లేదనియు, అసత్యమనెడి ఘోరపాతకమును హిందువు లెవ్వ రెఱుఁగరనియు ఏరియన్ (Arian) వ్రాసియున్నాఁడు.

రాజవినోదములు.

గొఱ్ఱెపొట్టేళ్ళు, ఆఁబోతులు, ఏనుఁగులు, ఖడ్గమృగములు మొదలయిన పశువులపందెములు రాజునకు వినోదకరము లయియుండె. ఒక్కొక బండికి నడుమ గుఱ్ఱము, దానికి రెండువైపుల రెండెడ్లుకట్టి వానిని బరుగెత్తించి పందెము లాడుచుండిరి. వేఁటాడుట రాజునకు మిక్కిలి మోదకరమై యుండె. మృగయావినోదార్థమై రాజు మిగుల డంబముతో నరణ్యమునకుఁ బోయి, యెత్తగుస్థలమునందుఁగాని యేనుఁగుమీఁదఁగాని కూర్చుండి మృగముల సంహరించును. రాజు పోయెడి త్రోవయంతయు త్రాళ్ళతోఁ గనుపఱుపఁబడును. ఆమార్గమున నితరు లెవ్వరును బోఁగూడదు. పోయిన మరణదండనకుఁ బాత్రులయ్యెడివారు. ఈమృగయకుఁగాని యితరస్థలములకుఁ గాని వెళ్ళునపుడు రాజులవెంట యవనస్త్రీలు వచ్చుచుండిరి. అప్పటిరాజులు గ్రీస్ బ్యాక్ట్రియా మొదలయిన దేశములనుండి యవనస్త్రీలను గొనితెచ్చి, తమకు సంగరక్షికలగా నుంచుకొనుచుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. శాకుంతలనాటకములో దుష్యంతునివెంట యవనకన్యక లున్నట్లు వర్ణింపఁబడియున్నది. కొన్ని ప్రతులలో వీరు కిరాతకన్యలని యున్నది. చంద్రగుప్తునివెంట 'శోణోత్తరా' యను యవనస్త్రీ యున్నట్లు ముద్రారాక్షస నాటకంబునం దున్నది.

రాజు సాధారణముగా స్త్రీభటులచే రక్షితంబయిన యంతఃపురమునందు నివసించుచుండెను. నందాదులను జంపి రాజ్యమునకు వచ్చినవాఁడుగాన వారి స్నేహితు లనేకులు చంద్రగుప్తునిఁ జంప నెన్నియో మాయోపాయంబులు పన్నుచుండిరి. అందువలన నాత్మరక్షణమునకై రాజు నేఁడుశయనించిన మంది

రమున రేపు శయనింపకయుండెడి. ప్రతిదినము సభాభవనమునకు నొక్కసారి వచ్చి, స్వయముగాఁ బ్రజల విన్నపములు వినుచుండెను.

క్రీ. పూ. ౨౯౭ లో నీమహాచక్రవర్తియగు చంద్రగుప్తుఁడు మృతి నొందెను.

బిందుసారుఁడు.

(క్రీ. పూ. ౨౯౭–౨౭౨.)

చంద్రగుప్తుఁడు కాలధర్మమునొందఁగా నాతనికుమారుఁడగు బిందుసారుఁడు రాజయ్యె. ఈతఁ డిరువదియైదుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసి, నర్మదకు దక్షిణమునఁ గృష్ణానదివఱకు నుండిన యనేకరాజ్యముల గెలిచి 'అమిత్రఘాతుఁ'డను బిరుదు వహించెను.

ఈతనిరాజ్యకాలములో గ్రీకువారీతనితో మిగుల స్నేహభావముతో నుండిరి. మేగస్థనీసునకు బదులుగా డీమెకాసనువాఁడు పాటలీపుత్రములో గ్రీకు రాయబారిగా నంపఁబడియె. ఈరాయబారియు నీదేశమునుగుఱించి గ్రంథము వ్రాసియుంచెను. కాని యాగ్రంథ మిప్పుడు ఖిలమై పోయినది. క్రీ.పూ.౨౮౦లోఁ జంద్రగుప్తుని మామయగు శెల్యూకస్ మృతుఁడయి యతని కుమారుఁడగు ఆంటియోకస్ సోటర్ రాజయ్యెను. ఈ యాంటియోకసు రాజును, ఈజిప్టు రాజగు టాలమీఫిలాడెల్ఫస్ (క్రీ. పూ. ౨౮౫–౨౪౭) అనువాఁడును బిందుసారునికి స్నేహితులుగానుండి యాతని యొద్దకుఁ దమ రాయబారులఁ బంపుచుండిరి.

ఈరాజు క్రీ. పూ. ౨౭౨–లోఁబరలోకగతుఁడయ్యెను.

అశోకవర్ధనుఁడు.

(క్రీ. పూ. ౨౭౨–౨౩౧)

బిందుసారుని తరువాత నాతని కుమారుఁడగు నశోకవర్ధనుఁడు చక్రవర్తియయ్యె. ఈతనిని సాధారణముగా నశోకుఁ డనియెదరు. ఈ యశోకమహారాజు భూమండలములో మిక్కిలి విఖ్యాతిచెందిన రాజులలో నొక్కఁడు. ఈతని ఖ్యాతి హిందూదేశములో నేగాక యీభూమండలములోని యనేక దేశములలోఁ బ్రసరించి యున్నది.

అశోకుఁడు తండ్రికాలములో యువరాజుగానుండి, తక్షశిలోజ్జయినీ ప్రాంతములకు రాజప్రతినిధి (Viceroy) గాఁ బంపఁబడెను. ఆప్రాంతములలోను దండ్రియొద్దను నీతఁడు రాజ్యపరిపాలనక్రమము నేర్చెను. ఈతడు క్రీ. పూ. ౨౭౨–లో రాజ్యమునకు వచ్చినను, మూఁడుసంవత్సరములతరువాత (క్రీ. పూ. ౨౬౯ లో)నితనికి రాజ్యాభిషేకము జరిగెను. ఈతని యన్నదమ్ము లనేకులుండి వారీతనితో రాజ్యమునకై పోరాడుచుండిరనియు, నందువలన నీమూఁడేండ్లవఱకుఁ బట్టాభిషేకము చేసికొనక యంతఃకలహములు తీరినతరువాత నశోకుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁ డయ్యెననియుఁ జరిత్రకారు లూహించుచున్నారు.

క్రీ. పూ. ౨౬౧–లో ననఁగాఁ దాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పండ్రెండవయేట నీతఁడు కళింగదేశముపై దండువెడలెను. కళింగదేశమనఁగా గోదావరీ మహానదులకు నడుమనున్న సముద్రతీరప్రాంతము. అప్పటికిఁ గాళింగులు బలవంతు లయి యుండిరి. అఱువదివేల కాల్బలమును, వేయి స్వారులును, ఏడువందల యేనుఁగులును గలిగియుండిరి. కావున వారు తమ స్వాతంత్ర్యమునకై ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. తుదకు నశోకుఁడే కాళింగుల గెల్చెను. కాని యాయుద్ధమందు నుభయసైన్యములలోను గలసి, లక్షజనులకంటె నధికముగా హతులయిరి; లక్ష యేఁబదివేలజనము శత్రువులచేఁ జెఱపట్టఁబడియె; ఇంక నెందఱో యుద్ధమువలనఁ గలిగిన రోగదుర్భిక్షాదులవలన నశించిరి! ఇట్టి యసంఖ్య నిరపరాధజనవినాశంబుఁ జూచి హృదయము కరఁగినవాఁడయి, తన రాజ్యతృష్ణయే దీనికంతకును గారణమని తలఁచి యాదయానిధియగు నశోకుఁ డటుతరువాతఁ దానయి యితరుల రాజ్యములమీఁదికి దండువెడలనని

ప్రతిజ్ఞ చేసికొని, తన నలువదిసంవత్సరముల ప్రభుత్వకాలములోఁ దత్ప్రతిజ్ఞానువర్తియై యుండెను.

ఇంతియగాక యీ రాజు బౌద్ధధర్మమునందు మిక్కిలి శ్రద్ధగలవాఁడయి 'యితరరాజులను శస్త్రములతో గెలుచుటయే తమధర్మ మని రాజులు తలఁచుట తప్పు. ధర్మమువలన సంపాదించిన జయమే నిజమైన జయము.' అని శాసించెను. † తాను క్రొత్తగా సంపాదించిన కళింగదేశములోని ప్రజలకు నేమియు నిబ్బంది లేకుండఁ బాలించుటకు నధికారుల నియమించి, ప్రజలను బీడించు నధికారులకుఁ గఠినముగా దండనలు విధించుచుండెను.

ఈ రాజు మొదట హిందూ ధర్మమునందు శ్రద్ధగలవాఁడయి తరువాత నుపగుప్తుఁ డను బౌద్ధాచార్యుని బోధవలన బౌద్ధమతావలంబియయ్యె. అప్పటినుండియు నా రాజు రాజసవృత్తిని బూర్తిగాఁ బరిత్యజించి సాత్వికుఁడయి తనరాజ్యమునందును, నితరదేశములందును ధర్మాభివృద్ధిచేయుటయే తనపరమకర్తవ్యమని నిశ్చయించెను.

తాను రాజ్యమునకు వచ్చిన పదునాలవ పదునేడవ యేండ్లలో (క్రీ. పూ. ౨౫౭-౨౫౬) నశోకుఁడు తనధర్మమతముల లోకులకుఁ దెలుపుటకునై దేశమందంతటను బదునాల్గు శిలాశాసనములఁ జెక్కించెను.

ఇరువదిమూఁడేండ్లు రాజ్యము చేసినతరువాత నశోకుడు క్రీ.పూ. ౨౪౯-లో బౌద్ధులకుఁ బవిత్రమైనస్థలముల సందర్శించుటకు యాత్ర వెడలెను. ఉత్తరదిశను ప్రస్తుతము ముజఫర్ పూర్, చంపారణ్ అనఁబడు జిల్లాలలోనుండి హిమాలయముయొక్క వెలుపలి దక్షిణప్రాంతమునకుఁ బోయెను. అచ్చటినుండి పశ్చిమమునకుఁ దిరిగి నేపాల్ తెరాయియొద్ద బుద్ధుని జననస్థానమగు లుంబినీవనము చూచి యచ్చట నొకశాసనము వేయించెను. అది యిప్పటికిని నచ్చటఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇదిగాక, బుద్ధుని తండ్రియొక్క రాజధానియగు కపిలవస్తునగరము, కాశియొద్ద బుద్ధుఁడు ప్రథమమున బోధచేసిన స్థలమగు సారనాథము, బుద్ధుఁ డనేక సంవత్సరములు నివసించియున్న శ్రావస్తి, బుద్ధుఁడు బుద్ధత్వమును జెందిన గయలోని బోధివృక్షము, బుద్ధుఁడు నిర్వాణముఁ జెందిన కుశినగరము మొదలయిన బౌద్ధపవిత్ర క్షేత్రములఁజూచి యచ్చట దానధర్మములు చేసి శాసనముల వేయించెను.

రాజు నేపాళదేశమునకు (క్రీ. పూ. ౨౪౯-లో) యాత్ర వెడలినపుడు అచ్చట లలితపట్టణమను నొకరాజధానిని గట్టించెను. ఇది ప్రస్తుతపు రాజధానియగు ఖట్మండూనగరమునకు నాగ్నేయమున మూఁడుమైళ్ళమీఁదనున్నది. ఈ లలితపట్టణమునకే బౌద్ధగ్రంథములందు లలితపాటన్, పాటన్, లలితపూర్ అను నామాంతరములు కలవు. ఈ లలితపట్టణమును మిక్కిలి పవిత్రమైనస్థలముగా భావించి యశోకుఁడచ్చట నైదుస్తూపములఁ గట్టించె. ఇందుఁ బట్టణమునకు మధ్యను నొక్కటియుఁ, బట్టణముయొక్క నాలుగువైపులను నాలుగును నిర్మింపఁబడియె. ఇవి యిప్పుడును గానవచ్చుచున్నవి.

అశోకుఁడు నేపాళదేశమునకు వెళ్ళినపు డాతని కొమార్తయగు చారుమతీదేవి యాతనివెంటవెళ్ళి నేపాళములోనే యుండిపోయెను. ఈమె గతిభర్తృకగాఁ గానవచ్చుచున్నది. ఈమె పెనిమిటిపేరు దేవపాలక్షత్రియుఁడు. ఆతనిపేరట నామె యచ్చట దేవపట్టణమను నొకనగరము కట్టించెను. పశుపతినాథ్ అను గ్రామములో నుత్తరపువైపున నొక భిక్షుక్యాశ్రమము (Nunnery) కట్టించి యందుననే యుండి యామె దేహము సార్థకపఱుచుకొనెను.

క్రీ. పూ. ౨౪౨-లో అశోకమహారాజు సప్తస్తంభశాసనముల వేయించి యందుఁ దాను ధర్మాభివృద్ధికై చేసిన ప్రయత్నముల సింహావలోకనము (Review) చేయుచుఁ బశువధ చేయఁగూడదని శాసించెను.

క్రీ. పూ. ౨౪౦-లో నశోకుఁడు సన్న్యాసి యయ్యె. భిక్షువయినఁగాని ముక్తిలేదని బౌద్ధసిద్ధాంత మయినందున నీతఁడు వైరాగ్యము గలవాఁ డగుటచే భిక్షువయి రాజ్యముయొక్క పాలనాంశముల యువరాజునకును మంత్రులకు

† (శిలాశాసనము ౧౩.)

కును వదలెను. కాని రాజ్యములోని ముఖ్యవిషయములం దానే విచారించుచున్నుండెను. శాసనములన్నియు నితని పేరటనే వ్రాయుచుండిరి.

ఈతని రాజ్యకాలమందు నీతని రాజధానిలో నొక బౌద్ధభిక్షువులపరిషత్తు జరిగినదని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాము. ఈపరిషత్తు రాజు సన్న్యసించిన తరువాత జరిగియుండును.

అశోకుని రాజ్యవిస్తారము.

వాయవ్యదిక్కున హిందూకుశపర్వతమువఱ కీతని రాజ్యము వ్యాపించియుండెను. అనఁగా ప్రస్తుతపు అఫ్ గానిస్థాన్ రాజ్యమంతయు, బలూచిస్థాన్, సింధ్ ప్రాంతములును ఆరాజ్యములోనివేయైయుండెను. సవాత్, బాజౌర్ అను కొండకనుమలప్రదేశమును, కాశ్మీర నేపాళదేశములును అశోకునికి లోఁబడియుండెను. కాశ్మీరమున నీతఁడు శ్రీనగరమను పట్టణము కట్టించెను. అది యిప్పుడు రాజధానియై యొప్పుచున్నది.

తూర్పున గంగానది ముఖమునొద్దనున్న తామ్రలిప్తి (ప్రస్తుతపు తాంబ్లూక్) వఱకు బంగాళమంతయు నీతని తాతకాలముననే స్వాధీనపడెను. క్రీ. పూ. ౨౬౧-లో నీతఁడు కళింగమును జయించెను. ఆంధ్రదేశము స్వతంత్రరాజులచే బరిపాలింపఁబడుచు నశోకునికి సామంత రాజ్యముగానున్నట్లుఁ గానవచ్చెడిని.

దక్షిణమున మైసూరురాజ్యమువఱకును నశోకుని రాజ్య మున్నట్లు లచ్చటి యాతని శాసనములవలనఁ దోఁచుచున్నది. అంతకుదక్షిణముననున్న పాండ్య, చేర, చోళ, కేరళ దేశములు స్వతంత్రములయి యుండె. వానిపై నశోకునికి నేమియు నధికారము లేకయుండెనని చెప్పవచ్చును.

ఇట్లశోకునిరాజ్యవిస్తారమంతయు లెక్కచేయఁగా దక్షిణములోని కొన్ని చిన్నిరాజ్యములు తప్ప ప్రస్తుత మింగ్లీషువారి స్వాధీనమందున్న హిందూదేశమంతయును, బలూచిస్థానమును, ఇంగ్లీషువారిస్వాధీనములోలేని అఫ్ గానిస్థాన్ నేపాళదేశములును అశోకచక్రవర్తికి లోఁబడియుండి యాతని 'చక్రవర్తి' బిరుదును సార్థకపఱచెనని చెప్పవచ్చును.

పాటలీపుత్ర రాజధానియందుండి మధ్యదేశమును రాజే స్వయముగాఁ బాలించుచుండె. దూరపుప్రదేశముల నేలుటకై రాజవంశపువారు రాజప్రతినిధులుగాఁ బంపఁబడుచుండిరి. అశోకునికాలమున నిట్టిరాజప్రతినిధులు నలుగురుండిరి. వాయవ్యప్రాంతములఁ బాలించు రాజప్రతినిధికి తక్షశిల రాజధానిగానుండెను. పంజాబు, సింధ్, కాశ్మీరము, సింధునదమునకు నావలిదేశములును ఈప్రతినిధిసత్తాలోనివి. పూర్వప్రాంతము నేలుటకొక ప్రతినిధితోశలిలోనుండె. తోశలి యెచ్చటనుండెనో యిప్పుడు నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకువీలులేదు. ఈ తోశల్యధిపతియే కళింగదేశమును గూడఁ బాలించుచుండెను. పశ్చిమప్రాంతములగు మాలవ, గుజరాత్, కాఠియవాడ్ దేశములఁ బాలింప నొకప్రతినిధి యుజ్జయినిలో నుండెను. నర్మదానదికి దక్షిణమునందుండు ప్రాంతములఁ బరిపాలింప నొక ప్రతినిధి యుండె. ఇట్లు నలుగురు రాజప్రతినిధులుండిరి.

శిలాశాసనములు.

అశోకమహారాజు తనప్రజలను రాజువలెఁ బాలింపక ధర్మగురువువలెఁ బాలించెను. ప్రజలధర్మాభివృద్ధికై యాతఁడు ధర్మశాసనములఁ జెక్కించి తన రాజ్యమునం దంతటను, ప్రజలబాటలలోను, సంతలనిమిత్తమైకాని యాత్రలనిమిత్తమైకాని ప్రజలు విశేషముగా గుంపులుకూడుచోట్లను వేయించెను. అశోకునిశాసనము లీదేశములోని మిక్కిలి పురాతనశాసనములు. ఇంతకంటెఁ బురాతన శాసనములు మఱియేవియు లేవు. ఈశాసనములవలన నశోకునిచరిత్ర మనకుఁ దెలియుచున్నది. ఈశాసనము లతని రాజ్యమం తంతటను అనఁగా హిమాలయము మొదలుకొని మైసూరువఱకును పూర్వసముద్రము మొదలుకొని పశ్చిమసముద్రమువఱకును వ్యాపించియున్నవి.

ఈశాసనములు ప్రాకృతభాష యనఁగా నప్పటిజనులు మాటలాడెడు భాషలో వ్రాయఁబడినవి. ఇందలి యక్షరములు రెండువిధము లయినవి. హిందూదేశముయొక్క వాయవ్యపు సరిహద్దుమీఁది శాసనము లన్నియు

ఖరోష్ఠీ లిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ప్రస్తుతపు అరబ్బీ, పారసీ భాషల లిపియే మూలము. ఇది కుడివైపునుండి యెడమవైపునకు ననఁగా నపసవ్యముగా వ్రాయఁబడును. కడమశాసనములన్నియు బ్రాహ్మీలిపిలో వ్రాయఁబడినవి. ఇది యెడమవైపునుండి కుడివైపునకు వ్రాయఁబడును. ప్రస్తుతపు దేవనాగరి యక్షరములకును, తెలుఁగు కన్నడముల యక్షరములకును ఈ బ్రాహ్మీలిపియే మాతృక. అశోకుని శాసనములలోని లిపి సామాన్యజనుల కిప్పుడు తెలియదు. పాశ్చాత్య పండితు లెంతో శ్రమపడి యాయక్షరముల నన్నిఁటిని గనుఁగొనిరి. అశోకునిచే వేయింపఁబడిన శాసనముల నన్నిఁటిని మనకుఁ దెలిసినంతవఱకు నీ క్రింది యెనిమిదివిధములుగా విభజింపవచ్చును.

౧. పదునాల్గు శిలాశాసనములు.—ఇవి క్రీ.పూ. ౨౫౭, ౨౫౬-లో వేయింపఁబడియె. ఇందు ధర్మసిద్ధాంతములు బోధింపఁబడినవి. ఈ పదునాలుగు శాసనములు నేడుస్థళములలోనున్నవి.

౨. రెండు కళింగశాసనములు.—క్రొత్తగా జయింపఁబడిన కళింగదేశములోనివి. క్రీ. పూ. ౨౫౬-లో వేయింపఁబడియె.

౩. మూఁడు గుహాశాసనములు.—ఇవి గయయొద్ద బరాబరు అనుచోట, క్రీ. పూ. ౨౫౭-లోను, క్రీ. పూ. ౨౫౦-లోను, అజీవికులను జైనమతస్థులకొఱకుఁ గట్టఁబడిన మహావిహారములోఁ జెక్కఁబడినవి. ఈశాసనములు రాజుయొక్క దానమును వర్ణించును.

౪. రెండు టెరాయి స్తంభ శాసనములు.—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౪౯ లో రాజు నేపాళమునకు వెళ్ళినపుడు వేయించినవి.

౫. ఏడు స్తంభశాసనములు.—ఇవి రాతిస్తంభముల మీఁద జెక్కఁబడినందున వీనికి నీపేరు పెట్టఁబడియె. ఈశాసనములు క్రీ. పూ. ౨౪౩; ౨౪౨ లో వేయింపఁబడి యాఱుచోట్ల వీని ప్రతులు గలవు. మొదటి పదునాల్గుశాసనములలో వర్ణించిన ధర్మమునే యీశాసనములలో విపులముగా విశదీకరించి యేడవశాసనములో ధర్మాభివృద్ధికై యశోకుఁడు చేసిన ప్రయత్నములన్నియు వర్ణింపఁబడినవి.

౬. పరిశిష్ట స్తంభశాసనములు—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౪౦-లో వేయింపఁబడియె.

౭. లఘు శిలాశాసనములు—ఇవి క్రీ. పూ. ౨౩౨-లోనో ౨౩౧-లోనో యనఁగా నశోకుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినతరువాత నలువదియొక్క సంవత్సరములకు వేయింపఁబడియె. ఇవి యశోకుని యంతిమసంవత్సరమునఁ జెక్కింపఁబడియెఁ గాఁబోలును.

౮. భాబ్రాశాసనము—ఇదియుఁ బైశాసనములు చెక్కించిన సంవత్సరముననే వేయింపఁబడియె. ఇందు సన్న్యాసియైన రాజు, బుద్ధభిక్షులకును భిక్షుకీజనమునకును, నితరజనులకును, బుద్ధుని భాషణములన్నియు సుభాషితములయి నప్పటికి నందు నేడువచనముల విశేష శ్రద్ధతోఁ జదువుటకును ననుష్ఠించుటకును బోధించెను.

ఇట్లశోకమహారాజుచే జనోపయోగమునకై క్రీ. పూ. ౨౫౭-నుండి క్రీ. పూ. ౨౩౧ వఱకును శాసనములు చెక్కింపఁబడినట్లు గానవచ్చుచున్నది.

ఈశాసనములలో ధర్మముయొక్క స్వరూపమును, ధర్మప్రచారమునుగుఱించి చేసిన యేర్పాటులును వర్ణింపఁబడినవి. తర్కవితర్కములుగాని యుక్తివాదముగాని చేయక ధర్మస్వరూపము స్పష్టముగా వర్ణింపఁబడినది. సత్ప్రవర్తనయు భూతదయయు ముఖ్యముగా ధర్మస్వరూపమని చెప్పఁబడినది.

భూతదయ.

పిపీలికాది సకలభూతములను దయతోఁ జూడవలయుననియు, నేజీవమును జంపఁగూడదనియు నమ్మిక కలవాఁడు గావునఁ దన సువారములో వంటకుఁ బూర్వము భోజనమునకై జరుగుచున్న పశువధను నాపివేసెను.[1] అశోకుని తాతయైన చంద్రగుప్తుని కాలమునుండియు మృగయావినోదము రాజులకత్యంతప్రియమై యుండెను. కాని యన్యాయముగా నిరపరాధములగు నరణ్యమృగములఁ జంపుట తగదని యశోకుఁడు వేటాడుట చాలించెను. వేటకు బదు

1. ౧-వ శిలాశాసనము.

లుగా రాజ్యములోని ప్రజల కష్టములఁగనుఁగొనుటకును, పవిత్రమైన స్థలములను జనులను చూచుటకును, ధర్మబోధచేయుటకును దేశయాత్రచేయుట మంచిదని శాసించెను.[2] తన రాజ్యములోని ప్రజలు కొన్ని మృగముల నెన్నఁడును జంపనేకూడదనియు, మాంసాహారులయిన శూద్రాదులుగూడ సంవత్సరములో నేఁబదియాఱు విశిష్టదినములందు నెట్టి ప్రాణులను జంపఁగూడదనియు నాజ్ఞాపించెను.[3] (క్రీ. పూ. ౨౪౩). దయామయుఁడగు నీరాజు పశువుల రోగచికిత్సకై పశువైద్యశాలల నిర్మించెను.[4] భూతదయ యింతకు మించ నేరదుగదా?

తలిదండ్రుల గౌరవించుట.

అశోకుఁడు చేసిన రెండవబోధ, కొమారులు తమతలిదండ్రులను గురువులను పెద్దలను మిక్కిలి గౌరవముతోఁ జూడవలసినదని. అట్లే పెద్దవారును తమ కుమారులను సేవకులను, దయతోను వారికిఁ దగిన మర్యాదతోను జూడవలెనని యాజ్ఞాపించెను. బంధువులను, భిక్షువులను (సన్యాసులను), బ్రాహ్మణులను గౌరముతోఁ జూచి వారివిషయమై యౌదార్యముఁ గనఁబఱుపవలెను.

సత్యప్రియత్వము.

అశోకుఁడు బోధించిన మూఁడవధర్మము సత్యము. ఈ మూఁడుతత్త్వములును నీక్రింది ౨-వ శిలాశాసనమునందు సంగ్రహముగాఁ జెప్పఁబడినవి. ఆశాసనముయొక్క భాషాంతర మిందు నిచ్చుచున్నారము:

"పియదశి[5] యిట్లనిశాసించె: తలిదండ్రులమాట వినవలయును. అట్లే భూతదయను బాటింపవలయును; సత్యము మాటలాడవలయును. ఇవి యనుష్ఠింపవలసిన ధర్మముయొక్క లక్షణములు. గురువును గౌరవింపవలెను. బంధువుల మన్నింపవలెను. ఇది దీర్ఘాయుఃప్రదమగు పురాతనధర్మమర్యాద. మానవులు దీని ననుష్ఠింపవలయు."

---

2. ౭వ శిలాశాసనము. 3. ౫వ స్తంభశాసనము. 4. ౨వ శిలాశాసనము.
5. పియదశి (ప్రియదర్శి) యనునది యశోకుని బిరుదునామము.

పరమతసహిష్ణుత.

తాను బౌద్ధధర్మాభిమాని యయ్యును అశోకుఁడు పరమతములయెడ ద్వేషములేనివాఁడయి యన్నిఁటిని సమభావముతోఁ జూచుచుండె. బౌద్ధభిక్షువులకు నాశ్రమములు కట్టియిచ్చినట్లే యజీవుకు లనఁబడు జైనులకును గట్టించి యిచ్చెను. బౌద్ధాచార్యుల గౌరవించినట్లే బ్రాహ్మణుల గౌరవించుచుండెను. ఇది యీ మహాత్మునియందుండిన గొప్ప గుణములలోని గొప్పగుణము. తాను నమ్మినధర్మము నాచరింపవలసినదేకాని యితరుల మతములను నిందచేయఁ గూడదనియు, నన్నిధర్మములలోను నింద్రియ నిగ్రహము, పవిత్రాచరణము ముఖ్యములని చెప్పఁబడినందున నన్నిధర్మముల ముఖ్యసిద్ధాంతము లొకటియే యనియు, భేద మముఖ్యమైన విషయములను గుఱించిన దని తెలిసికొనవలయు ననియు, మతసంబంధమైన చర్చలలోఁ బరస్పర నిందావ్యంజకశబ్దముల నుపయోగింపఁగూడదనియు శాసించెను.[2] ఇప్పుడు మామత మెక్కువ మామత మెక్కువ యని పోరాడువా రశోకుని శాసనములు చదివియైనను బరమత సహిష్ణుత (Religious toleration) నేర్చికొనియెదరుగాత.

బాటసారులకు వసతులు.

ఒకదేశమునుండి మఱియొక దేశమునకు నడచి వెళ్ళెడిబాటసారులకు వీలుగానుండుటకు నచ్చటచ్చట స్తంభములు వేయించి వానిపైఁ గ్రోశములసంఖ్య వేయించు నాచారము అశోకుని తాతయగు చంద్రగుప్తునికాలమునుండియుఁ గలదు. అశోకుని ప్రభుత్వమున మనుష్యులకును పశువులకును నీడనిమిత్తమై త్రోవపొడుగున మఱ్ఱిచెట్లును మామిడితోఁపులును వేయింపఁబడియె; క్రోశక్రోశమునకును బావి యొకటిత్రవ్వింపఁబడియె! చావడులు కట్టింపఁబడియె; జలపానప్రదేశములు మనుజులకొఱకును బశువులకొఱకును నిర్మింపడియె.[3]

---

2. 3-వ శిలాశాసనమును, ౧౨-వ శిలాశాసనమును జూడనగు.
3. ౭-వ స్తంభశాసనము; ౨-వ శిలాశాసనము.

ఔషధ శాలలు.

రోగార్తు లెవ్వరైనను వారికి నౌషధంబు లిచ్చుటకు నీయద్వితీయకరుణా మూర్తియగు నశోకచక్రవర్తి, తనరాజ్యమంతటను ఔషధాలయముల నేర్పఱచెను. సర్వజీవులయందును గరుణగలవాఁడు గావున నీవైద్యశాలలలోఁ బశువులకుఁగూడ నౌషధంబు లిచ్చునట్లేర్పాటు చేసెను. అంతటితోఁ దృప్తిఁ జెందక తనకు స్నేహితులుగానున్న యితరరాజులరాజ్యములలోను దనధనము పెట్టి యిట్టి యౌషధశాలలఁ గట్టించెను. ఉత్తరమున హెలెనిస్టిక్ ఏశియా (Hellenistic Asia) యనఁబడు దేశములలోఁగూడ నశోకుని యౌషధశాల లుండెను! ఈ శాలలకుఁ గావలసిన యౌషధులఁ దోఁటలలో వేయించుచు, నితరస్థలములనుండి తెప్పించుచు నౌషధసంగ్రహము చేయుచుండిరి.[4]

ధర్మాధికారులు.

తన శాసనముల ననుసరించి ప్రజలు ప్రవర్తించుచున్నారో లేదో కనుఁగొనుటకును, నపరాధుల దండించుటకును నీరాజు ధర్మాధికారుల నేర్పఱచెను. ప్రజల నీతిని గాపాడుటయు వీరిలోఁ గొందఱి పని యై యుండెను. 5 వీరు గాక సాధారణ రాజకీయాధికారు లనఁగాఁ బ్రస్తుతముగవర్నర్, కమిష్నర్, కలెక్టర్ అనఁబడు వారివంటి యధికారులు సంచారమునకు వెడలినపుడు జనులను గుంపులుగాఁ జేర్చి వారికి ధర్మోపదేశము చేయుచుండవలెనని రాజు శాసించెను. 6

పరరాజ్యములకు ధర్మోపదేశకుల నంపుట.

తన రాజ్యములో ధర్మాభివృద్ధి పైని వర్ణించినప్రకారము చేసి యంతటితోఁ దృప్తినొందక, తాను నమ్మినమతమును నీతి కల్పనలును జగత్తంతయుఁ బ్రసరించునట్లు చేయుటకు ననన్య సామాన్యుఁడగు నశోకుఁడు యత్నింపసాగెను. అందుకై ధర్మోపదేశకుల నేమించి, తనకు లోఁబడిన సామంతరా

4. ౮-వ శిలాశాసనము. ౫. ౫-వ ౧౨ శిలాశాసనములు; ౭-వ స్తంభశాసనము. 6. ౩వ శిలాశాసనము. కళింగశాసనములు.

జులరాజ్యములకును, తనకు లోఁబడక పోయినను స్నేహితులుగా నుండురాజుల దేశములకును వారిని బోధ నిమిత్తమై పంపెను. ఈ బౌద్ధధర్మోపదేశకులు (అనఁగా పాద్రీలు లేక మిషనరీలు) ఏయేదేశములకుఁ బంపఁబడిరో మన మశోకుని శాసనములవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును.

క్రీ. పూ. ౨౫౬-కుఁ బూర్వమనఁగా శిలాశాసనములు వేయనపుడు టిబ్బెతు దేశములోని కాంభోజుల దేశము, హిమాలయప్రాంతమందలిరాజ్యములు, కాబూలు కనుమలలోని గాంధారయవనదేశములు, వింధ్యపర్వతములోను పడమటి కనుమలలోను ఉన్న పుళింద పిటేనికలను అనాగరికుల ప్రాంతములకును, కృష్ణా గోదావరీ మధ్యనున్న యాంధ్రదేశము అను నీ సామంతరాజుల రాజ్యములలోనికి నీరాజుయొక్క ధర్మోపదేశకులు వెళ్ళియుండిరి.

మిక్కిలి దక్షిణమునందలి చోళ పాండ్య కేరళ సత్యపుత్ర రాజ్యములు స్వతంత్రముగా నుండెను. ఆరాజ్యములలోనికి నశోకుని ధర్మోపదేశకులు పంపఁబడిరి. సత్యపుత్ర దేశమనఁగా మంగళూరు మధ్యగా గలిగియున్న తుళువభాష మాటలాడు దేశమని కొందఱియభిప్రాయమైయున్నది.

మహేంద్రుఁడను తనకుమారుని, సంఘమిత్ర యను తనకూఁతును నశోకుఁడు సింహళమునకు ధర్మోపదేశార్థము పంపెను. వారచ్చట నాటిన ధర్మబీజమే నేఁటికిని అచ్చటఁ బ్రబలియున్నది. ఈకథ మహావంశమను సింహళచరిత్రలో నున్నది. కాని మహేంద్రుఁడనువాఁడు అశోకుని కుమారుఁడు కాఁడనియుఁ, దమ్ముఁడనియుఁ గొందఱు వ్రాసియున్నారు.

బర్మాదేశములోని పెగుప్రాంతమునకును ధర్మోపదేశకులు పోయినట్లు మహావంశకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. కాని యీయంశము శాసనములలోఁ జెప్పఁబడలేదు.

పైని వర్ణించిన దేశములన్నియు హిందూదేశమునకుఁ జుట్టుప్రక్కవి. ఇవిగాక అప్పుడు అంటియోకస్ థియోస్ రాజుచేఁ బాలింపఁబడుచున్న సిరియా

టాలెమీ ఫిలాడెల్ఫాసుచే నేలఁబడుచున్న యీజిప్టు (మిసర్), మాగ్యాసుచేఁ బరిపాలింపఁబడుచున్న సిరీన్, అంటిగోనోస్ గొనాటస్ చే దొరతనము చేయఁబడుచున్న మ్యాసిడోనియా, అలెగ్జాండరుచేఁ బ్రభుత్వము చేయఁబడుచున్న యెపిరస్, అను దేశముల కన్నిఁటికి హిందూదేశమునుండి మతాచార్యులు ధర్మోపదేశమునకై వెళ్ళియుండిరి. ఈదేశములందు నశోకునిచేఁ బశువుల యుపయోగార్థమును, మనుష్యుల యుపయోగార్థమునుజికిత్సాశాల లేర్పఱుపఁబడియె! అనఁగా నశోకునిబోధకులు (మిషనరీలు) ఏశియా, యూరోప్, ఆఫ్రికాఖండములలోని గొప్పగొప్ప రాజ్యములలో ధర్మోపదేశము చేయుచుండిరి.

ఇట్లు బౌద్ధధర్మమును జగత్తంతయు వ్యాపింపఁజేయ నశోకుఁడన్ని దేశములకును ధర్మోపదేశకులఁ బంపినందున బౌద్ధధర్మమత్యంతముగా నభివృద్ధియై క్రమక్రమముగా నితరమతముల మ్రింగివేసెను. తరువాత రెండువందల సంవత్సరములకుఁ బుట్టిన క్రైస్తవధర్మము రాజాశ్రయముచేతను, బ్రజల యాశ్రయముచేతను నభివృద్ధిఁ జెందినను నేఁటివఱకును జగత్తులో బౌద్ధమతమును మించలేకయున్నది. నేఁడు క్రైస్తవుల సంఖ్యకంటె బౌద్ధులసంఖ్యయే యెక్కుడుగా నున్నది. దీనికంతకును అశోకుని మతబోధకసంఘమే ముఖ్యకారణము. కాన నశోకుఁడు జగత్తునకంతకు నవీన ధర్మము నేర్పిన మహానుభావుఁడని చెప్పవలసియున్నది.

ప్రస్తుతము క్రైస్తవ ధర్మబోధనిమిత్తమై అమెరికా యూరోపు దేశములనుండి బోధకులు వచ్చుట మనము చూచుచున్నారము. ఇటులు మతబోధనిమిత్తము పరదేశములకు బోధకులఁ బంపు పద్ధతి జగత్తునకు మొదట నేర్పినవాఁడు బుద్ధుఁడు. తరువాత నుదాహరణపూర్వకముగా నభివృద్ధిపఱిచినవాఁడు అశోకుఁడు. బుద్ధుని యుపదేశకు లీదేశముననే బోధచేసిరి. అశోకుని యుపదేశకులు జగత్తంతయుఁ బ్రసరించిరి. ఇట్లు పరదేశములకు నుపదేశకులఁ బంపియు, నౌషధశాలాదులఁ గట్టించి లోకులకు నుపకారముచేసియు, ధర్మము

వృద్ధిచేయు మార్గములను బౌద్ధులవలననే క్రైస్తవులు నేర్చికొనిరనుటకు సందేహము లేదు. ఇదియుఁగాక, బౌద్ధధర్మతత్త్వము లనేకములు తీసికొని పురాతన క్రైస్తవులు తమ ధర్మగ్రంథముల నిర్మించుకొనిరని కొందఱియభిప్రాయమై యున్నది. కాని యీవిషయ మింకను విచారణీయము.

అశోకుని స్వభావము.

పరమసాధువుయొక్క సాత్త్విక సద్గుణములును, అసాధారణ చక్రవర్తి యొక్క రాజ్యధురంధరత్వమును నొక్కచోటఁ గలిపి యీ యశోకుఁడు చేయఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని. అహింసామాహాత్మ్య మెఱిఁగినతోడనే మాంసాహారమును మానుటయు, మృగయావినోదమును వదలుకొనుటయు, యుద్ధములవలనఁ బ్రజాక్షయ మగునని పరరాజ్యములఁ గెలుచుటమాని 'కళింగ యుద్ధములో జరిగిన ప్రజాక్షయములో వేయవపాలు ప్రజాక్షయ మయినను నేను సహింపలేన'ని శాసించుటయుఁ జూడ నీతని సాధుత్వము పదునాఱువన్నెలది యని చెప్పకతప్పదు. రాజ్యతృష్ణచే లక్షలకొలఁది జనులను నాశమందించెడి ప్రస్తుతపు రాజు లీ యశోకునిచరిత్ర చదివిరైనను బ్రజాక్షయకరకృత్యముల మానుదురుగాక. 'పరు లెంత యపకారముచేసినను పియదసి శాంతముగా సహించు' నని చెప్పెడి రాజుయొక్క సత్త్వగుణము మనము వినుచున్న సాక్రటీస్ తుకారాము వేమన మొదలగు సాధువులగుణమును బోలినదియని చెప్పుట కేమి సందేహము? అశోకునిప్రభుత్వములో నున్న రాజ్యముయొక్క సువ్యవస్థయే యాతని రాజ్యధురంధరత్వమును వేనోళ్ళఁ గొనియాడుచున్నది. అతఁడు తనప్రజల కష్టములను వినుటకునెప్పుడును సిద్ధముగా నుండెను. రేయుంబవళ్ళట్లు ప్రజాసుఖమునకై పాటుపడుచు నంతటితో సంతుష్టి చెందక తాను సోమరినని నిందించుకొనును. ఇట్లు తనరాజ్యమును రక్షించుకొనుచు దూరదూరదేశములందుండు విఖ్యాతరాజులతో స్నేహముచేయుచు వారి రాజ్యములలోనికిఁ దనధర్మోపదేశకులను బంపుటచూడఁగా నశోకుఁడు, ప్రస్తుతము ఇంగ్లండ్, జర్మనీ, అమెరికాదేశములోని ప్రభుత్వము వారికిఁ గల సాధ

ర్థ్యంబును, దూరదృష్టియు, రాజకార్యధురంధరత్వమును గలిగియుండెనని చెప్పుటకు సందేహము లేదు.

ఇట్టి యద్వితీయ చక్రవర్తియగు నశోకమహారాజు క్రీ. పూ. ౨౩౧-లో నిర్వాణము చెందినట్లు గానవచ్చుచున్నది.

మౌర్యవంశావసానము.

అశోకుని మరణానంతరము మౌర్యవంశపురాజుల ప్రతాపము తగ్గఁజొచ్చి కొలఁదికాలములోనే క్రీ. పూ. ౧౮౪-లో యంతరించెను. ఆకథ నిచ్చట కొంచెములో ముగించెదము.

అశోకుని పుత్త్రులనుగుఱించి మనకు విశేషమేమియుఁ దెలియదు. అతనికి కారువాకీయను రాణియు తీవరుఁడను కుమారుఁడు నుండినటు లొకశాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. అశోకునికి మొదట అసంధిమిత్రయను భార్యయొకతెకలదనియు, నామెకు కునాలుఁడను కుమారుఁడుండెననియు, నామె మరణానంతరము అశోకుఁడు తిష్యరక్షిత యను నామెను వివాహమాడెననియు నొకవదంతికలదు. ఈ కునాలునిగుఱించియు, నాతనిసవతితల్లియగు తిష్యరక్షితనుగుఱించియు మనదేశమున సారంగధరచిత్రాంగులనుగుఱించి చెప్పు కథవంటి కథయొకఁటి చెప్పెదరు. అందువలనఁ గునాలుని కన్నులు తీయింపఁబడెనఁట. కాని యీచిత్రకథ నమ్మఁదగినదిగాదు. అశోకునికి జలౌకుఁడను నొక కుమారుఁడుండెననియు, నీతఁడు కాశ్మీరమునకు రాజయ్యెననియు నచ్చటినుండి యాతఁడు పరదేశీయులఁ గొందఱ వెడలఁగొట్టించి కనౌజ్ పట్టణమును రాజ్యమున గలిపెననియు, బౌద్ధధర్మమునకు శత్రువుగానుండి యాతఁడును అతని భార్యయగు నీశాన్యాదేవియు ననేక శివాలయములఁ గట్టించిరనియుఁ గాశ్మీరమున వాడుకకలదు. కాని శాసనమునందుఁ బేర్కొనఁబడిన తీవరుఁడుతప్ప నితరు లుండిరో లేదాయని మనము సంశయింపవలసియున్నది. ఈతీవరునిగుఱించి మన కెక్కువగా నేమియుఁ దెలియదు.

అశోకుని మరణకాలమువఱకు నొక కుమారుఁడయిన జీవించి యుండనందున నాతనిమనుమఁడగు దశరథుఁడు రాజయినట్లు గానవచ్చుచున్నది. (క్రీ. పూ. ౨౪౧.) ఈతనితండ్రి పేరు సుయశుఁడని విష్ణుపురాణమునందుఁ జెప్పఁబడియున్నది. ఈ దశరథుఁడు నాగార్జునపర్వతమునొద్దఁ దాతగారు కట్టించిన యజీవిక జైనుల మతములో నొకశాసనము చెక్కించెను. దశరథునికాలమునకో తరువాతఁ గొంత కాలమునకో కళింగులును, ఆంధ్రులును స్వతంత్రులైరి. దశరథుని తరువాత నలుగురు రాజులైరి. మౌర్యవంశపు కడపటిరాజు పేరు బృహద్రథుఁడు. ఈతఁడు మిక్కిలి దుర్బలుఁడు. ఈతనికి బుష్యమిత్రుఁడను వాఁడు సేనాపతి యై యుండెను. పుష్యమిత్రుఁ డొకనాఁడు తనప్రభువునకు సైన్యమంతయుఁ జూపుమిషను తనబలములన్నియు నిల్పియుంచి, చూడవచ్చిన రాజుపైఁ దిరుగఁబడి యాతనిఁ జంపెను.[1]

ఇట్లు మగధరాజులగు మౌర్యు లింతటితో నంతరించిరి. కాని తరువాత నీ వంశమువా రనేకశతాబ్దములవఱకుఁ జిన్నచిన్న మండలాధీశులుగా నున్నట్లు తోఁచుచున్నది.

శుంగవంశపురాజులు.

బృహద్రథ మౌర్యుని సైన్యాధీశ్వరుఁడగు పుష్పమిత్రుఁడు[2] తనరాజును జంపి మౌర్యరాజ్యమున కంతకును క్రీ. పూ. ౧౮౪-వ సంవత్సరమున రాజయ్యెను. ఈ వంశమునకు శుంగవంశమని పేరు. వీరు పాటలీపుత్రము రాజధానిగాఁగలిగి నర్మదానదివఱకు రాజ్యముచేసిరి. పశ్చిమమునఁ బంజాబుదేశమును, నర్మదానదికిదక్షిణమునందలి దేశములును, వీరికి లోఁబడక స్వతంత్రములయ్యెను.

పుష్యమిత్రుని రాజ్యముయొక్క యుత్తరార్థములో బ్యాక్ట్రియా రాజునకు బంధువగు మేనాండరు అను యవనుఁడు హిందూదేశముపై దండెత్తివచ్చి సాకేతమును మాధ్యమిక దేశములును (రాజపుత్రస్థానములోని చిత్తూరియొద్ద దేశమును) ముట్టడించెను; మథురానగరమును సౌరాష్ట్రమును (కాథియవాడ్) ఆక్రమించెను. కాని తుదకుఁ బుష్యమిత్రుని సైన్యము లీపరరాజును దమ విక్రమముచే నీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టెను (క్రీ. పూ. ౧౫౩). భూ

1. బాణకృత హర్ష చరితము. 2. ఈతనినే పుష్యమిత్రుఁ డందురు.

మార్గమున హిందూదేశమునకు వచ్చిన యూరోపియ రాజులలో నీతఁడు కడ పటివాఁడు. అటుపిమ్మటవచ్చిన యూరోపియ రాజులు జలమార్గమున వచ్చిరి. ఇట్లు అలెగ్జాండరు, శెల్యూకస్, మెనాండరు అను యూరోపురాజు లీదేశ మునకు వచ్చి, మొదటఁ గొంతజయమును రాజ్యమును సంపాదించిరి. కాని యీదేశపురాజుల శౌర్యసాహసముల నెదిరించి శాశ్వతముగ నిచ్చట నిలువ లేక తుదకీదేశమునుండి వెడలిపోవలసినవారయిరి. ఇది యప్పటి హిందువుల పౌరుషమునకు వన్నెగదా!

కళింగదేశాధీశ్వరుఁడగు ఖారవేలుఁడు ఈ కాలమునందుననో, యింతకుఁ గొంత పూర్వమో పుష్యమిత్రునితోఁ బోరాడి యాతనిని గొన్ని యుద్ధములలో నోడించెను. కాని పుష్పమిత్రుఁడు త్వరలోనే బలములఁ గూర్చుకొని తనరా జ్యమును వృద్ధిపఱిచినట్లు కానవచ్చెడిని.

ఈతనికి అగ్నిమిత్రుఁడను కుమారుఁ డుండెను. మాళవికాగ్నిమిత్రమను కాళిదాసకృతమైన నాటకములోని నాయకుఁ డీ యగ్నిమిత్రుఁడే. తండ్రి జీవి తకాలమునందీతఁడు విదిశాపట్టణమందుఁ బుష్పమిత్రునికి దక్షిణమున నర్మదా నదివఱకుండు రాజ్యమునకుఁ బ్రతినిధిగా (Viceroy) రాజ్యముచేయుచుండె. ఈతఁడు విదర్భ రాజునోడించి యాతనిరాజ్యములో సగమాతని పినతండ్రి కిప్పిం చెను, వీరి యిద్దఱిరాజ్యములకు వరధానదియే పొలిమేరగా నేర్పఱుపఁబడియె. అగ్నిమిత్రుని పట్టపుదేవిపేరు ధారణి. ఈ దంపతులకు వసుమిత్రుఁడను కొమారుఁడు గలిగె. ఈవసుమిత్రుఁడు తన తాతగారగు పుష్పమిత్రుని సేనా పతిగ నుండెను.

ఇట్లు శూరాగ్రేసరుఁడగు కుమారుఁడును మనుమఁడును గల యారాజు, అశ్వమేధయాగముఁజేయ నిశ్చయించి యశ్వమును వదలి, దానిరక్షణార్థమై వెంటఁ దనమనుమని సైన్యములతోఁ బంపెను. వసుమిత్రుఁ డాగుఱ్ఱమువెంటఁ బోయి యడ్డమువచ్చినవారినిజయించుచు ముఖ్యముగా సింధునదపుటొడ్డున గుఱ్ఱ మును బట్టుకొనిన యవనాశ్వికుల జయించి, గుఱ్ఱమును విడిపించుకొని తాత యొద్దికి జయజయధ్వనులతో వచ్చెను. తరువాతఁ బుష్పమిత్రుఁ డశ్వమేధ

యాగమును వైభవముతోఁ జేసెను. ఈ విషయములన్నియుఁ గాళిదాసుని యీ క్రిందివాక్యములవలనఁ దేటపడగలవు:

'శ్రీరస్తు. విదిశానగరమందున్న చిరంజీవియై మాపుత్త్రుఁడగు నగ్నిమి త్రుని సేనాపతియైన పుష్పమిత్రుఁడు ప్రేమపూర్వకముగా నాలింగనముచేసి కొని యజ్ఞశాలనుండి పుత్తెంచిన పత్త్రిక. నేను రాజయజ్ఞ దీక్షితుఁడ నయి యుండి నూఱువురు రాజపుత్త్రులను దోడిచ్చి మన వసుమిత్రునిఁ దురంగరక్షు ణార్థము సంవత్సరముక్రిందట నియోగించి తనమనసువచ్చినట్లుగా సంచరించు టకయి గుఱ్ఱమును విడిచిపెట్టితిని. అది సింధునదదక్షిణతీరమునఁ దిరుగుచుం డఁగా దాని నశ్వసేనాధిపతియైన యొక యవనుఁడు పట్టుకొనియె. అప్పు డుభయసేనలకు ఘోరయుద్ధము సంభవించె. అతులధన్వియగు వసుమిత్రుఁడు నాగుఱ్ఱమును తీనికొనిపోవ యత్నించిన యాశత్రువుల నోడించి నాయుత్తమా శ్వమును మఱలించెను. అంశుమంతుఁడు సగరున కశ్వమునుదెచ్చి యిచ్చిన ట్లుగా నాపౌత్త్రుఁడు నాకు యజ్ఞాశ్వమును దీసికొనిరాఁగా నేనిప్పుడు చే యఁగలిగిన యీయజ్ఞమునకు నీవు రోషముమాని వధూజనసహితముగాయు క్తసమయమునకు రావలయును.'[1].

మహాభాష్యములోని కొన్నివాక్యములనుబట్టి పతంజలి యీయశ్వమే ధయాగ మప్పు డుండెననియు,అతఁడు పుష్యమిత్రునికి సమకాలీనుఁడనియుఁ గొందఱు పాశ్చాత్యు లూహించియున్నారు. కాని వారి యూహలు సరి యైనవికావు. పతంజలి యింతకుఁబూర్వ మాఱువందలయేండ్లక్రిందనే యుం డెననుట కాధారము లున్నవి. [2]

ఈరాజు బ్రాహ్మణధర్మమునం దభిమానము గలవాఁడయి యజ్ఞయాగాది క్రతువులు విశేషముగాఁ జేసెను. కాని కొందఱు వ్రాసినటుల బౌద్ధులఁ బీడించెననుటకు నేమియు నాధారము లేదు.

---

1. (మాళవికాగ్నిమిత్రము. ౫-వ యంకము.) 2. Vide Kunte's **Vicissitudes of Aryan Civilization in India.**

పుష్యమిత్రుఁడు క్రీ. పూ. ౧౪౮-లో మృతిచెందెను. అంతవఱకు **యువ** రాజుగను దక్షిణరాజ్యమునకు రాజప్రతినిధిగను ఉన్న యగ్నిమిత్రుఁడు రాజయ్యె. ఈతని తరువాత సుజ్యేష్ఠుఁడనువాఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెఁ. ఈతఁడు పుష్యమిత్రుని రెండవకుమారుఁడు కాఁబోలును. ఈతఁ డేడుసంవత్స రములు రాజ్యముచేసెను. సుజ్యేష్ఠుని తరువాత వసుమిత్రుఁడు పట్టాభిషిక్తుఁడ య్యె. ఈతనితరువాత నీతని తమ్ముఁడగు సుమిత్రుడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁడు విషయాసక్తుఁడు. ఎప్పుడును నటులతో సహవాసము చేయుచు నాటకములఁ జూచుటయందే కాలము గడపును. ఒకనాఁ డీతఁడు నాట కములో నిమగ్నుఁడయి యుండ మిత్రదేవుఁడనువాఁ డీతని తలద్రుంచివే సెను. తరువాతఁ గొన్ని దినములవఱకు నీతని వంశజులు రాజ్యముచేసిరి. కాని యనామధేయులయి తమమంత్రుల చేతులలోని కీలుబొమ్మలుగ నుం డిరి. తుదకు నీవంశములోని పదియవరాజగు దేవభూతి యనువానిని నాతని మంత్రియగు వసుదేవుఁడు చంపి రాజ్యమును దా నాక్రమించుకొనియె. (క్రీ. పూ. ౭౩.).

కాణ్వవంశము.

ఈ వసుదేవుఁడు బ్రాహ్మణుఁడు; కణ్వగోత్రజుఁడు. కావున వీరిది కా ణ్వవంశమయ్యె. ఈవంశమునుగుఱించి మన కంతగా నేమియుఁ దెలియదు. ఈవంశమున నలుగురు రాజులు నలుబదియైదేండ్లు రాజ్యముచేసినట్లును (క్రీ. పూ. ౭౩-౨౮),కడపటిరాజు క్రీ. పూ. ౨౮-లో నాంధ్రరాజుచేఁ జంపఁబ డినందున ఈవంశ మంతమందినట్లును వాయుమత్స్యపురాణములవలనఁ గాన వచ్చుచున్నది. మగధరాజ్య మంతటితో నడుగంటెను.

ఆంధ్రరాజులు.

మగధరాజ్యము తరువాత హిందూదేశములో మిక్కిలి యున్నతదశ ననుభవించినది యాంధ్రరాజ్యము.

పురాతనగ్రంథములన్నియు వెదకిచూడఁగా నాంధ్రజనులపేరు మొట్టమొ దట నైతరేయబ్రాహ్మణములోఁ గానవచ్చుచున్నది. [1] ఐతరేయబ్రాహ్మణము

1. (౭-౧౮.)

క్రీ. పూ. ౧౦౦౦సంవత్సరప్రాంతమున రచింపఁబడినదని విద్వాంసులు నిర్ణయిం చియున్నందున నిప్పటికి మూఁడువేల సంవత్సరములక్రింద నాంధ్రులను జను లున్నట్లు నిశ్చయింపవచ్చును. ఐతరేయబ్రాహ్మణములోని వర్ణన చూడఁగా నప్పటి యాంధ్రులు ఉత్తరదేశములోని యార్యులతోఁ బోరాడిలేచివచ్చి దం డకారణ్యములోని యనార్యజనమధ్యంబున నివసించెడి యొక తెగవారగు నా ర్యులని తోఁచుచున్నది. వాల్మీకిరామాయణమందును, భారతమందును నాం ధ్రదేశవర్ణనలు కలవు. కాని యందువలన మనకు విశేషాంశము లేమియుఁ దెలియవు. తరువాత క్రీ. పూ. ౩౦౦ సంవత్సరప్రాంతమున నాంధ్రరాజ్యము మహోన్నతదశయం దున్నట్లు చంద్రగుప్తుని యాస్థానమందున్న మేగాస్థనీ సను రాయబారి వ్రాసియున్నాఁడు. హిందూదేశమునందు నాకాలమునఁ జంద్రగుప్తునిరాజ్యముతప్ప ఆంధ్రరాజ్యమునుమించిన మఱియొకరాజ్యము లేక యుండె. ఆంధ్రరాజ్యమునం దప్పుడు ముప్పదిదుర్గములును, లక్షకాల్బల మును, రెండువేల గుఱ్ఱపుసైన్యంబును, వేయి యేనుఁగులును ఉండెను.ఆంధ్ర దేశపురాజులు అశోకునిసమయమున (క్రీ. పూ. ౨౬౯) నాతనికి సామంతు లయియుండినటు లాతని శాసనమువలనఁ గానవచ్చుచున్నది. [1] కాని యశో కుని మరణానంతరము (క్రీ. పూ. ౨౩౧) ఈయాంధ్రరాజులు మగధేశ్వరు లను లక్ష్యపెట్టక పూర్తిగా స్వతంత్రు లయిరి.

ఇట్లు స్వతంత్రులయిన రాజులవంశము పురాణాదులలోను, శాసనా దులలోను ఆంధ్రవంశమనియు, శాతకర్ణవంశమనియు వర్ణింపఁబడియున్నది. ఈవంశపురాజులు మొట్టమొదటఁ గృష్ణా గోదావరీ నదుల ముఖముల నడుమ ననఁగాఁ దూర్పుసముద్రమునంటిన ప్రదేశమునఁ దమరాజ్యము గలవారయి, క్రమక్రమముగాఁ గృష్ణాగోదావరీ నదుల మూలమువఱకును, మగధదేశము వఱకును రాజ్యమును నాక్రమించుకొనిరి. పౌరాణిక యుగములోఁ జాళుక్య రాజులు పశ్చిమమునుండి తూర్పునకుఁ బ్రసరించినటు లీయాంధ్రులు తూర్పు నుండి పశ్చిమమువఱకు జయించుచుఁ బోయిరి. అందువలన వీరికిఁ దూర్పున

1. ౧౩-వ శిలాశాసనముఁ జూడుఁడు.

నొక రాజధానియుఁ, బశ్చిమమున నొక రాజధానియుఁ గావలసివచ్చెను. మొట్ట మొదట నీరాజులకు శ్రీకాకుళము రాజధానిగా నుండెను. ఈశ్రీకాకుళము కృష్ణానదిముఖమునొద్ద కృష్ణాజిల్లాలోని చల్లపల్లి జమీన్దారిలో నున్నది. ఇచ్చట నాంధ్రవిష్ణుదేవాలయముఁ గలదు. ఒకానొకరాజు విష్ణ్వంశమున నిచ్చటఁ బుట్టెననియు, నాతని ద్యోతకముగనే యీదేవాలయము నిర్మింపఁబడె ననియుఁ జెప్పుదురు. క్రీ. శ. ౧౫౧౫-లోఁ గృష్ణదేవరాయలవారు 'కళింగదేశ విజిగీషామనీషం దండెత్తిపోయి విజయవాటిం గొన్ని వాసరంబులుండి శ్రీకాకుళ నికేతనుఁడగు నాంధ్రమధుమథను సేవింపఁబోయి' నప్పుడు విష్ణుచిత్తీయమను గ్రంథము తెనుఁగున రచింప నాతనిఁ బురిగొల్పి:—

'గీ. తెలుఁగదేలయన్న దేశంబు తెలుఁగేను
దెలుఁగువల్లభుండఁ దెలుఁగొకండ
యెల్లనృపులుఁగొలువ నెఱుఁగవే బాసాడి
దేశభాషలందుఁ దెలుఁగులెస్స.'

అని చెప్పినది యీ యాంధ్రవిష్ణువే; ఇది యటుండె. ఈశ్రీకాకుళము కాక యాంధ్రులకుఁ గొంతకాలము అమరావతియు ధరణికోటయు రాజధానులుగానుండెనని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. రాజ్య మభివృద్ధియైనతరువాత వీరికిఁ బ్రస్తుతము పైతణ్ అనఁబడు ప్రతిష్ఠానపురము పశ్చిమరాజధానిగా నుండెను. రాజ్య మభివృద్ధియైనతరువాతఁ జళుక్యులవలెనే యాంధ్రరాజులును పూర్వాంధ్రులు పశ్చిమాంధ్రులని రెండు తెగలవారలు వేఱు వేఱుగ రాజ్యముచేయుచుండిరని కొందఱు పండితులయభిప్రాయము[1] కాని యందులకుఁ బ్రబలమైన నిదర్శనములు లేవు. ఒక్కవంశమువారె యుభయత్ర రాజ్యముఁ జేసినట్టు గానవచ్చుచున్నది.

పురాణములలోని వర్ణనలు చూడఁగా నీవంశములో ముప్పదుగురు రాజులు నాలుగువందల యేఁబదియాఱు సంవత్సరములవఱకు రాజ్యముచేసినటు తేర్పడు

1. ఇది ముఖ్యముగా డాక్టరు భాండార్కర్ గారి యభిప్రాయము.

చున్నది. వారందఱిపేళ్లిచ్చట నుదాహరించుట యనావశ్యకము. అందు ముఖ్యమైనవారిని వర్ణించినఁజాలును.

మగధరాజుల ధిక్కరించి స్వతంత్రులయిన రాజులలో మొదటివాఁడు శ్రీముఖుఁడు (క్రీ. పూ. ౨౨౦); రెండవవాఁడు 'కన్హ' అనఁబడు కృష్ణుఁడు. వీరు మహాశూరాగ్రేసరులయి యనేకరాజులను జయించి యాంధ్రరాజ్యపుఁబొలిమేరను గోదావరి మూలస్థానమగు నాసికాత్ర్యంబకేశ్వరమువఱకును జరిపిరి.

మూఁడవవాఁడో నాల్గవవాఁడో యగు నాంధ్రరాజు తనసఖుఁడగు ఖారవేలుఁడను కళింగరాజుయొక్క సాహాయ్యార్థమై యొక ప్రచండ చతురంగసేనను బంపెను (క్రీ. పూ. ౧౬౮). ఈకాలమునుండి రమారమి నూటయేఁబది సంవత్సరములవఱకు నీయాంధ్రరాజుల చరిత్ర మన కంతగాఁ దెలియదు. అప్పటి శాసనములు కానవచ్చుట లేదు.

క్రీ. పూ. ౨౭-వ సంవత్సరమున నాంధ్రవంశపురాజొకఁడు కాణ్వవంశజుఁడగు మగధరాజును జంపి మగధరాజ్యము నాక్రమించుకొనియె నని యిదివఱకే వ్రాయఁబడినది. ఇట్లు గాణ్వరాజును జంపినవాఁడు ఆంధ్రరాజులలో మొదటివాఁడగు శ్రీముఖుఁడే యని పురాణకారులు వ్రాసిరి. కాని యీ యుభయులకాల మొక్కటికానందున నీమాట నమ్ముటకు వీలులేదు. కాణ్వరాజగు సుశర్మను జంపినవాఁడు, ఆంధ్రరాజులలోఁ బన్రెండవవాఁడగు కుంతలశాతకర్ణి, పదుమూఁడవవాఁడగు శాతకర్ణి, పదునాల్గవవాఁడగు ప్రథమపులుమాయి యను నీముగ్గురిలో నెవ్వఁడో యొక్కఁడై యుండును. అట్టివాఁడు వీఁడే యని నిశ్చయముగాఁ జెప్పుటకు వీలులేదు.

ఈ వంశములోని పదునేడవరాజగు హాలుఁడనువాఁడు విక్రమార్క, భోజ, కృష్ణరాయ సదృశుఁడయి, విద్వాంసులను గవులను నాదరించుచుఁ దానును విద్వాంసుఁడును గవియునయి యుండె. (క్రీ. శ. ౬౮). ఈ[illegible] 'సప్తశతి' యను గ్రంథంబొకటి ప్రాకృతంబున రచించెను. 'బృహత్క[illegible] యను గ్రంథంబును, కాతంత్ర వ్యాకరణమును ఇతని మంత్రులు పైశాచీభా

షన రచించిరి. పైశాచీ యనునది ప్రాకృతభాషలో నొకభేదము. ఇట్టిరాజు దేశభాషాభివృద్ధికై మిక్కిలి పాటుపడినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఇట్టిరాజచంద్రు లేరికిఁ బూజ్యులు కారు?

తరువాత నాంధ్రవంశవృక్షములోని నిరువదియొకటవవాఁడగు మొదటి విలివాయకురుఁ డనువాఁ డాఱునెలలుమాత్రము రాజ్యముచేసెను. (క్రీ. శ. ౮౪.) ఈతనికి 'చకోరుఁడు' 'రాజతశాతకర్ణి' యనుబిరుదునామము లుండెను. ఈతఁడు వాసిష్ఠీ పుత్త్రుఁడు. అనఁగా నీతని తల్లి వసిష్ఠగోత్రమువారియింటి యాఁడుఁబడుచు. ఈరాజునొద్ద నుండి తరువాతిరాజులందఱును దమతల్లుల పేళ్ళు శాసనాదులలోఁ జెప్పినందున వీరితల్లులు విఖ్యాతవంశజ లనియు, లోక విద్యాదిగుణములచేఁ బ్రఖ్యాతలనియు మన మూహింపవలసియున్నది.

ఈతని కుమారుఁడగు శివాలకురుఁ డిరువదియెనిమిది సంవత్సరములు (క్రీ. శ. ౮౫-౧౧౩) రాజ్యముచేసెను. ఈతనికి మాధవీపుత్త్రుఁ డనియు, శివశాతకర్ణుఁడనియు, శకసేనుఁడనియు బిరుదులు కలవు. ఇందువలన నీతఁడు శకవంశపు పరరాజుల నోడించినట్లు గానవచ్చెడిని.

ఈతని కుమారుఁడగు రెండవ విలవాయకురుఁ డిరువదియైదేండ్లు (క్రీ. శ. ౧౧౪-౧౩౮) రాజ్యము చేసెను. ఈతఁడు గౌతమీపుత్త్రుఁడు. ఆంధ్రరాజులలో నందఱిలో నీతఁడు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడును స్వదేశాభిమాన పూరితుఁడును నగునని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. శక, పహ్లవ, యవనులు అను విదేశీయులనేకు లీరాజు రాజ్యమునకు వచ్చుటకుఁబూర్వమే బలుచిస్థాన్ మొదలయిన పశ్చిమదిక్కులనుండి హిందూదేశములోఁ జొరఁబడి యచ్చటివారిని గెలిచి, యింకను ముందుకువచ్చి యాంధ్రరాజ్యములోఁ గొంతభాగముఁగూడ నాక్రమించుకొనిరి. ఆంధ్రరాజాగ్రగణ్యుఁడగు రెండవ విలివాయకురుని కాలమున నాంధ్రరాజ్యములోని పశ్చిమభాగమును ఆక్రమించుకొనియున్న పరరాజు 'నహపానుఁడు' అను క్షేత్రపుఁడు (Satrop). ఈతఁడు క్షహరాట వంశజుఁడు. ఈతఁడు పరదేశీయుఁ డయినందున హిందువులయందును వారిశాస్త్రములయందును ననూయగలవాఁడయి వారినిమిక్కిలి

బాధపెట్టుచుండెను. ఇట్టి శత్రువుతోఁ బోరాడి, విలివాయకురుఁ డాతనిని క్రీ. శ. ౧౨౬-లోఁ బూర్తిగ నోడించెను. ఇటులే యన్యదేశీయులగు రాజుల ననేకులనాశమొందించి దేశమును పారతంత్ర్యమునుండితొలఁగించి, స్వరాజ్యమును స్వధర్మమును నిలిపెను. ఈరాజు తల్లియు గౌతమగోత్రోద్భవయు నగు బలశ్రీయను వీరమాత క్రీ. శ. ౧౪౪-లో వేయించిన జయశాసనమందు 'శకపహ్లవ యవనుల నాశమొందించి చాతుర్వర్ణ్యసంకరము గాకుండఁగఁ జేసినట్టియు, ధర్మశాస్త్రానుసారముగఁ బ్రజలయొద్దనుండి పైకొనిన పన్నుల యుక్తమగునటుల వెచ్చించినట్టియు'వీరాగ్రేసరునకుఁ దాను తల్లియైనటుల గౌరవపూర్వకముగా శిలాక్షరములఁ జెక్కించెను.[1]

ఈరాజు నహపానునిఁ గెలిచినతరువాత నచ్చటఁ దన ప్రతినిధిగా చష్టనుఁడనువాని నుంచెను. ఈతఁడు శకవంశజుఁడగు క్షేత్రపుఁడు. చష్టనుఁడు ఉజ్జయిని రాజధానిగా రాజ్యమేలె. నాల్గవ శతాబ్దమున గుప్తవంశజుఁ డగు విక్రమార్కుఁడు ప్రబలి యీరాజ్యమును ఆక్రమించుకొనువఱకు నీతనివంశజులే యచ్చట రాజ్యముచేయుచుండిరి.

క్రీ. శ. ౧౩౮-లో రెండవ పులుమాయి రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఈతఁ డాంధ్రరాజుల వంశవృక్షమునందు నిరువదినాల్గవవాఁడు. వాసిష్ఠీపుత్త్రుఁడు. ఈతని తండ్రియగు రెండవ విలవాయకురునిచే నుజ్జయినికి క్షేత్రపునిగా నేమింపఁబడిన చష్టనుని మనుమఁడగు రుద్రమాన్ క్షేత్రపుఁ డప్పుడు ఉజ్జయినిని పాలించుచుండెను. ఈ రుద్రమానుని కూఁతురగు 'దక్షమిత్ర' యనునామెను ఈపులుమాయి వివాహమాడెను. కాని రాజ్యసంబంధమై మామకును నల్లునకును పోరాటంబయి యందు రుద్రమానుఁడే విజయుఁడయ్యె. అందువలన నాతఁడు ఆంధ్రుల రాజ్యములోని సౌరాష్ట్రము (కాఠియవాడ్). మాళవము, కచ్ఛము, సింధుదేశము, కొంకణము అను రాజ్యములను ఆక్రమించుకొని స్వతంత్రుఁడయ్యె (క్రీ. శ. ౧౪౫). ఈ రెండవపులుమాయి తన రాజ

1. ౪౭-వ కార్లి శాసనముఁ జూడనగు.

థానిని ప్రతిష్ఠానపుర మనఁబడు పైఠట్ పట్టణమునకు మార్చెను. ఈతఁడు ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి మృతుఁడయ్యె (క్రీ. శ. ౧౩౮–౧౭౦).

ఈ రాజుకాలమునుండియే యాంధ్రవంశపు రాజుల వైభవదశ తగ్గఁజొచ్చెనని చెప్పవచ్చును. తరువాత రాజ్యముచేసిన రాజులలో యజ్ఞశ్రీయను రాజుమాత్రము పేర్కొనఁదగినవాఁడుగ నున్నాఁడు. ఈతఁడు గౌతమీపుత్త్రుఁడు; క్రీ. శ. ౧౮౪ మొదలు ౨౧౩ - వఱకు నలువదితొమ్మిదేండ్లు రాజ్యముచేసెను. ఉజ్జయినీ క్షేత్రపులచే నాక్రమింపఁబడిన రాజ్యములలోఁ గొన్నింటిని గెలిచి, యచ్చటఁ జెల్లుబడినిమిత్తము వెండినాణెములఁ జేయించెను. ఓడయొక్క ముద్రగల నాణెము లీరాజుపేరు గలవి. అందువలన నీతనిరాజ్యములో సముద్రవర్తకము విశేషముగా నున్నట్టు మన మూహింపవచ్చును.

ఈరాజు తరువాత ముగ్గురురాజులు రాజ్యముచేసినట్టును దరువాత నీవంశ మంతరించినట్టును బురాణములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. క్రీ. శ. మూఁడవశతాబ్దమునందలి హిందూదేశచరిత్ర యంధకారబంధురమైయున్నందున నీయాంధ్రవంశ మెట్లంతరించినదియు వీరి రాజ్య మెవరాక్రమించుకొనినదియు స్పష్టముగాఁ దెలియదు. అయినను ఈరాజ్యమంతయు ననేకరాజులచే నాక్రమింపఁబడి చిన్నచిన్న రాజ్యములుగా మారెనని తోఁచుచున్నది. పశ్చిమరాజ్యమంతయు ఉజ్జయినివా రాక్రమించిరి. ఉత్తరమున రాష్ట్రకూటులును కాలచూరి రాజులును ప్రబలిరి. క్రీ. శ. ౨౪౯-లో కాలచుర్యులాంధ్రులను ఓడించిరి. అప్పటినుండియే కాలచుర్యశకము ప్రారంభమయ్యె. దీనినే చేదిశక మనియెదరు. దక్షిణమున కాదంబులు, పల్లవులు, వేఁగిరాజులు ఆంధ్రరాజ్యమును ఆక్రమించుకొనిరి. ఈలాగున నీమహోత్తరమైన యాంధ్రరాజ్యము మూఁడవ శతాబ్దమందుఁ దునుకలు తునుక లయ్యెను.

ఈ యాంధ్రరాజులు మొట్టమొదట బౌద్ధమతస్థులుగానుండి కృష్ణా గుంటూరు మండలములలోని అమరావతి జగ్గయ్యపేట మొదలగుస్థలములలో

బౌద్ధస్తూపముల గట్టించిరనియుఁ దరువాత వారు బ్రాహ్మణమతస్థులుగ మారిరనియుఁ దోఁచుచున్నది. అయినను నీవిషయ మింకను విచారణీయము.

శక, పహ్లావ, యవన, బ్యాక్ట్రియన్ కుశనులను పరదేశీయులు.

అలెగ్జాండరునకు దరువాతి గ్రీకురాజులు హిందూదేశమునకుఁ దగిలియున్న బ్యాక్ట్రియా యనుదేశమును ఏలుచుండిరి. ఆంధ్రరాజులు మహావైభవమునం దున్నకాలమున హిందూదేశపు ఉత్తర పశ్చిమములనుండి యీ బ్యాక్ట్రియను లనేకులు మన దేశములోనికి వచ్చిరి. క్రీ. పూ. ౧౩౦-లో నీ బ్యాక్ట్రియనులను ట్యురేనియను లనువారు గెలిచిరి. అట్లోడిన బ్యాక్ట్రియను లనేకు లీదేశమునకు విశేషముగా వచ్చి యచ్చటచ్చట రాజ్యముల నేర్పఱుచుకొని కొన్ని దినంబులకు హిందువులలోఁ గలిసిపోయిరి.

పశ్చిమ ప్రాంతమగు మాళ్వాదేశమున నున్న శకరాజుల నచ్చటిదేశస్థులందఱును గలసి క్రీ. పూ. ౫౭-లోఁ బంజాబులోని కారూరునొద్ద నోడించిరి. అప్పటినుండియే విక్రమసంవత్సరము ప్రారంభమాయెను. క్రీ. శ. ౧౨౬-లో నాంధ్రరాజగు రెండవవిలవాయకురుఁడు నహపానుఁడనువాని నోడించిన సమాచార మప్పటివఱకే వ్రాయఁబడినది.

కనిష్కమహారాజు.

ఈ శాకులను దరువాత పల్లవు లనఁబడు పార్థియనులుజయించిరి. వారిని కుశనవంశజులు జయించిరి. ఈవంశమునఁ గనిష్కుఁడను రాజు క్రీ. శ. రెండవశతాబ్దారంభమునందు విఖ్యాతిఁ జెందెను. అశోకుని తరువాత బౌద్ధధర్మమునందు మిక్కిలి శ్రద్ధగలిగి దాని యభివృద్ధికై పాటుపడినరా జీతఁడే. ఈతని ఖ్యాతి హిందూదేశమునందే గాక చీనా, టిబ్బెట్, మంగోలియా మొదలయిన దేశములందును ఇప్పటికిని వ్యాపించియున్నది. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౦-వ సంవత్సరముననో, లేక, ౧౨౫-వ సంవత్సరముననో రాజ్యారూఢుఁడయ్యెను. ఈతనిరాజ్య ముత్తరమున కాబూల్ వఱకును, దక్షిణమున వింధ్యపర్వతమువఱకును వ్యాపించియుండెను.

కనిష్కుఁడు కాశ్మీరదేశముఁ గెలిచి యచ్చటఁ గనిష్కపురమును నిర్మించెను. ప్రస్తుతము దీనిని కానిస్పూరు అనియెదరు. కనిష్కుని కాలమునుండియు నక్బరు కాలమువఱకును గల కాశ్మీరదేశచరిత్ర కల్హణకృతమైన రాజతరంగిణి[1] గ్రంథమునందు వర్ణింపఁబడినది. ఈరాజు పాటలీపుత్రము వఱకును జయించి, యచ్చటనున్న యశ్వఘోషుఁడను బౌద్ధాచార్యునిఁ దనవెంటఁ గొనిపోయెనఁట.

ఈతని రాజధాని పురుషపుర మనఁబడు ప్రస్తుతపు పేషావర్ పట్టణము. అచ్చట నీతఁ డొకగొప్ప గోపురము కట్టించెను. అది పదుమూఁడంతస్తులు గలిగి నాలుగువందల యడుగులకంటె నెత్తుగ నుండెను. అది చిత్రవిచిత్రముగాఁ జెక్కఁబడినకఱ్ఱతోఁ జేయఁబడియె. తరువాతికాలమున నిది రెండుమూఁడు పర్యాయములు కాలిపోయెను. దాని నప్పటిరాజులు మరలఁగట్టించిరి. ఈగోపురమునొద్దనే యొక గొప్పవిహారమనఁగాఁ బౌద్ధసన్యాసులయాశ్రమ ముండెను. ఈయాశ్రమము తరువాత పెక్కువందల సంవత్సరముల వఱకును విద్యాపీఠమని ప్రఖ్యాతిఁ జెందియుండెను. ఈ యాశ్రమము గజ్నిమహమ్మదుచేత నాశమందింపఁబడినట్లు గానవచ్చెడిని.

పరరాజుల జయించుట.

ఈ కనిష్కమహారాజు పార్థియనుల నెదిరించి యోడించెను. హిందూదేశములోని రాజ్యములతోఁ దృప్తిఁజెందక యీతఁడు తిబ్బేటుదేశమున కుత్తరమునందును పామిర్స్కుఁదూర్పునను ఉన్న కాష్గర్, యార్కండ్, ఖోటాన్ అను దేశముల జయించెను. ప్రస్తుతమువలెనే యప్పుడును నీదేశములు చీనారాజునకు లోఁబడి యుండెను.

చీనా రాజ్యములోని యీభాగమును జయించి చీనా వారితో సంధిచేసికొని, యీసంధిలోని యంశములను దప్పక వారు నడుపుటకై జామీనుగాఁ

1. మిక్కిలి మనోహరమైన యీ చరిత్ర కాకినాడలో సరస్వతీ పత్రికాధిపతులచేఁ దెనిఁగింపఁబడినది.

చీనాదేశపు సరదారులను వెంటఁదీసికొని వచ్చెను. అందుఁ జీనారాజుపుత్త్రుఁడును ఒకఁడుండె. కనిష్కుఁ డీచీనావారిని మిక్కిలిగౌరవముతోఁ జూచుచు వారు ఉష్ణకాలము వర్షాకాలము శీతకాలములం దుండుటకు వేఱువేఱుస్థలముల నేర్పఱచెను. కాబూలున కవతలనుండు కపిశి యనుచోటనున్న యాశ్రమ ముష్ణకాలమున మిక్కిలి చల్లగా నుండుటవలన నది చీనా రాజపుత్త్రుని యుష్ణకాలపు నివాసస్థల మయ్యెను. ఈరాజపుత్త్రుఁడు తాను చీనాదేశమునకుఁ బోకమునుపు అసంఖ్యధన మాయాశ్రమమునకు నిచ్చెను. అందువలన నేడవ శతాబ్దమున హుయెన్‌స్యాంగు వెళ్ళి చూచువఱకును నీరాజపుత్త్రుని పేరచ్చటిసన్యాసులు మిక్కిలి గౌరవముతోఁదలఁచుకొనుచుండిరి.

ఈ చీనా రాజపుత్త్రుఁడు చలికాలమునఁ బంజాబు దేశములోఁ గాపురముండుచు వచ్చెను. అతఁడు గాపురముండెటిచోటికిఁ 'జీనాపతి'యని పేరుపడెను. ఇచ్చటను నొక బౌద్ధాశ్రమ ముండెను. దీనికి నీరాజపుత్త్రుఁ డనేకలక్షలు వెలగల బంగారపు కణికలును, రత్న మాణిక్యములును నిచ్చె. ఈధనముపై యక్షరాజగు వైశ్రవణుఁడు కాపుగానుండి యెవ్వరిని దానివద్దకు రానీయకయుండెననియు, హుయెన్‌స్యాంగు వచ్చినప్పుడు ఆవిహారముబాగుచేయుటకు ధనము కావలసివచ్చినందున, నాతఁడు ధూపదీపాదికములచే వైశ్రవణుని సంతృప్తునిఁజేసి యాశ్రమము బాగు చేయుటకుఁ గావలసిన ధనముమాత్రము తీయించి తక్కినధనంబును మరలఁ బాతివేయించె ననియు నొక వింతయైన కథ కలదు.

కనిష్కుఁడు మొదట నన్యమతస్థుఁడుగానుండి తరువాత బౌద్ధమతస్థుఁడయ్యెనని చెప్పెదరు. అశోకునివలెనే యితని పూర్వచరిత్రనుగుఱించి యనఁగా బుద్ధమతమును స్వీకరించుటకుఁ బూర్వపు చరిత్రను గుఱించి యనేక కథలు కలవు. కాని వాని నన్నిఁటిని మనము నమ్ముటకు వీలులేదు. ఈతని నాణెములవలన నీతని మతము క్రమముగా మాఱుచు వచ్చినట్లు మాత్రము గానవచ్చుచున్నది. ఈతని మొదటినాణెములమీఁద సూర్యచంద్రుల ప్రతి

ములు గ్రీకు పేళ్ళతో (హేలియస్ Helios; సెలీనే; Selene) వేయఁబడినవి. ఈనాణెములలో గ్రీకుభాషయు, గ్రీకక్షరములును వాడఁబడినవి. తరు వాతి నాణెములమీఁద గ్రీకు పారశీక-హిందూదేశములలోని దేవతల

ప్రతిమలు వేయఁబడినవి. భాష పురాతన పారసీకభాష; లిపిగ్రీకు. కడపటి నాణెములమీఁద బుద్ధుని ప్రతిమయు, గ్రీకక్షరములతో నాతని పేరును వేయఁబడినవి. అట్టిబంగారునాణెమొకటి యీప్రక్కనఁగను పఱచఁబడినది. ఇందు నాణెముయొక్క రెండువైపులనున్న ప్రతిమలు చూపఁబడినవి. కుడివైపుది బుద్ధునిప్రతిమ.

ఈరాజు కాలమునందు బౌద్ధాచార్యుల నాల్గవపరిషత్తు జరిగెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నాము. ఈపరిషత్తునకు వసుమిత్రుఁ డనువాఁ డగ్రాసనాధిపతిగానుండెనఁట. 'వైభాషికులు' 'సర్వాస్తివాదు' లనఁబడు బౌద్ధసంప్రదాయములవారి భాష్యము లిచ్చట నంగీకరింపఁబడినవఁట.

కనిష్కరా జిరువదియైదుసంవత్సరములో ముప్పదిసంవత్సరములో రాజ్యముచేసి క్రీ. శ. ౧౫౭ ప్రాంతమున మృతుఁ డయ్యెను.

కనిష్కుని తరువాత హువిష్క వాసుదేవులనువారు రాజ్యముచేసిరి. తరువాత క్రీ. శ. ౨౨౫ వఱకు నీవంశము క్రమక్రమముగా నంతరించెను. వీరిని ప్రథమమున పారసీకులగు సెసానియన్ వారును దరువాత గుప్తవంశము వారును జయించిరి.

గుప్తవంశము.

నాల్గవయైదవ శతాబ్దంబులలో శ్వేతహూణు (White Huns) లను దేశదిమ్మరులయిన యల్లరి మూఁకలు (Nomadic Hords) పారసీక హిందూ దేశములందుఁ జొరఁబడసాగెను. అప్పుడు కనౌజ్ దేశమును గుప్తవంశజులగు

రాజులు పరిపాలింపుచుండిరి. ఆంధ్రరాజుల ప్రభ తగ్గిన యొక శతాబ్దమునకు నీవంశపురాజులు తలయెత్తసాగిరి.

క్రీ. శ. ౨౮౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున మగధదేశములో గుప్తుఁడను వాఁడొకఁడుండెను. వాఁడు శూద్రుఁడు. ఎటులో వీఁడు మహారాజ బిరుదును సంపాదించెను. ఈతని మనుమండగు మొదటి చంద్రగుప్తుఁడను వాఁడు లిచ్ఛవి వంశపువారింటి యాఁడుఁబడుచును వివాహమాడెను. లిచ్ఛవివంశపువారు బౌద్ధయుగమున విఖ్యాతిఁజెందిన రాజులని చదువరులెఱింగియే యున్నారు. వారిసాయమునను, తన శౌర్యముచేతను నీతఁడు క్రీ. శ. ౩౨౦ లోఁ బ్రయాగవఱకు రాజ్యమునాక్రమించుకొనెను. ఇదియే గుప్తసామ్రాజ్యమునకుఁ బ్రారంభము. ఈతని కుమారుఁడు సముద్రగుప్తుఁడు.

సముద్రగుప్తుఁడు.

(రమారమి క్రీ. శ. ౩౨౬–౩౭౫.)

ఈతఁ డుత్తర హిందూదేశములోని యనేకరాజ్యములను దక్షిణమున రామేశ్వరమువఱకునున్న రాజ్యములను గెలిచి యనేకరాజులవలన గప్పములందుకొనియె. ఈతని దిగ్విజయములను గుఱించి యొకశాసనము ప్రయాగలో నున్నది. ఇందలి పద్యాదికములు హరిసేనుఁ డనురాజకవిచే వ్రాయఁబడి యశోకునిచే వేయింపఁబడిన శాసనముగల స్తంభముమీఁదనే చెక్కఁబడినవి. ఇందు సముద్రగుప్తుఁడు నాలుగుసారులు దండయాత్రలకుఁ బోయి, యొకసారి దక్షిణములోని పదునొకండుమందిరాజులను, రెండవసారి ఆర్యావర్తములోని తొమ్మండుగురు రాజులను, మూఁడవసారి ఆరణ్యకనాయకులను, నాల్గవసారి సరిహద్దుమీఁది రాజులను గెలిచినటు లున్నది. ఈతఁడు మౌర్యచంద్రగుప్తుని రాజ్యమంతవిస్తారముగల రాజ్యమును సంపాదించె ననుటకు సందియము

లేదు. తనవిజయములను జగత్తునకుఁ దెల్పుటకై యీరాజు అశ్వమేధయాగము చేసెను. అప్పు డాతఁడు తన యశ్వమేధ సూచకమగు నాణెముల వేయించెను. అట్టి నాణె మొకటి యీక్రింద గనఁబఱుపఁ బడినది. అశోకుని వలెనే యీతఁడును దూరదూరదేశపు పరరాజులతో స్నేహముచేసి వారి యొద్దకు రాయబారులఁ బంపుచుండెను.

ఈతని ప్రభుత్వసమయమునందు నీతని యనుజ్ఞవడసి సింహళదేశపురాజగు మేఘవర్ణుఁడు బుద్ధగయలో బోధవృక్షమునొద్దఁ దనదేశమునుండి వచ్చెడి బౌద్ధయాత్రికులకుఁ గాను ఒక భవ్యమయిన విహారముఁ గట్టించెను. ఇందు మూఁడంతస్తులును, ఆఱు విస్తీర్ణమైన చతుశ్శాలలును (Halls), చక్కని చెక్కడపుఁబనియు, వెండిబంగారములతోఁ జేయఁబడి రత్నములు చెక్కఁబడిన బుద్ధప్రతిమయు నుండెను. ఏడవ శతాబ్దంబున నిందు వేయిమంది బౌద్ధసన్యాసు లుండిరి. ఈరాజు సంగీతసాహిత్యములందును మిక్కిలి ప్రవీణతగలిగి 'కవిరాజు' అను బిరుదును వహించెను.

రెండవచంద్రగుప్తుఁడు.

(క్రీ. శ. ౩౭౫-౪౧౩.)

స్కంధగుప్తుని కుమారుఁడగు చంద్రగుప్తుఁడు, అప్పటివఱకుఁ దమకు లోఁబడని పంజాబు, గుజరాత్, బెంగాల్ దేశముల గెలిచెను. డిల్లీపట్టణములో నొక లోహస్తంభముమీఁద నీ జయములనుగుఱించి వ్రాయఁబడినది. పశ్చిమక్షత్రపులని (Western Satraps) పేరొందిన యుజ్జయినీ రాజులగు శకనృపతుల నీతఁడు క్రీ. శ. ౩౯౫-లో గెలిచెను. ఇందుచే నీతనికి విక్రమాదిత్యుఁడను బిరుదనామము వచ్చెను. ఈతని కాలముననే ఫాహియన్ అను చీనా బాటసారి యీదేశమునకు వచ్చెను.

కుమారగుప్తుఁడు.

(క్రీ. శ. ౪౧౩-౪౫౫.)

ఈతఁడును తాతవలెనే పరాక్రమవంతుఁడయి యశ్వమేధ మొనరించెను. ఈతని యవసానకాలమున శ్వేతహూణులువచ్చి యాతని రాజ్యమునకు మిక్కిలిబాధ కలుగఁజేసిరి. వీండ్రుగాక పుష్యమిత్రమను రాజ్యపు రాజుతో నీతనికి యుద్ధము సంభవించెను. అందు నీతనికిఁ బ్రథమమున గొప్పపరాజయము సంభవించెఁగాని యీతని కుమారుఁడగు స్కంధగుప్తుఁ డనువాఁడు మిక్కిలికష్టపడి రాత్రి భూశయ్యాసయితము చేసి శత్రుని జయించెను.

రెండవ స్కంధగుప్తుఁడు.

(౪౫౫-౪౮౦.)

ఈరాజు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడు. ఉసుళ్ళ మందలవలె వచ్చెడి శ్వేతహూణు (White Huns)లఁ దాను రాజ్యమునకువచ్చిన యొకసంవత్సరములోనే మాళవములో నోడించి, వారిని నీదేశమునుండిపాఱఁదోలి యవనదేశమునందును దనపరాక్రమముఁ గనఁబఱిచెను. పరరాజుల నోడించి, దేశమునకు స్వాతంత్ర్యము నొసఁగి యాతఁడు తనతల్లియొద్దికివెళ్ళి వందేమాతరమ్మని నమస్కారము చేసెను. అప్పు డాశూరమాతకుఁ గల్గిన యానందము నెవ్వరైనను వర్ణింపఁగలరా?

ఈతని వృద్ధావస్థలో మరల హూణు లీతని రాజ్యముపైకి వచ్చినటులును, కొంతభాగ మాక్రమించుకొనినట్లును గానవచ్చెడిని. ఈ స్కంధగుప్తుఁడు క్రీ. శ. ౪౮౦ ప్రాంతమునఁ బరలోకగతుఁడయ్యె. ఈగుప్తవంశముయొక్క వైభవ మంతటితో సమాప్తమయ్యెనని చెప్పవచ్చును. తరువాత త్వరలోనే రాజ్యమంతయు ఛిన్నవిచ్ఛిన్నమై 'గుప్త' రాజులు చిన్నమాండలిక రాజులయిరి.

దేశస్థితి.

ఇంతవఱకు నాకాలమందలి రాజులను, రాజవంశములను గుఱించి వ్రాయఁబడినది. ఇఁక నప్పటిదేశస్థితియు, సామాన్యజనాచారములను, వారి నాగరికతయు మొదలగువానినిగుఱించి విచారింతము. మనవారు చరిత్రలు వ్రాయనందున మనకీ యంశములు తెలియుట దుర్లభము. అయినను మన దేశమున కప్పుడప్పుడు వచ్చిన యన్యదేశీయు లీదేశమునుగుఱించి వ్రాసియుంచిన యంశములనుబట్టి మన కప్పటిస్థితి కొంతవఱకుఁ దెలియుచున్నది. క్రీ-పూ. మూఁడవశతాబ్దమునఁ జంద్రగుప్త మౌర్యునికాలమున మెగస్థనీస్ అను రాయబారి వ్రాసియుంచిన యంశము లీవఱకే వర్ణింపఁబడినవి. తిరువాత రమారమి యేడువందల యేండ్లకు 'గుప్త' వంశజుఁడయిన రెండవ చంద్రగుప్తుని రాజ్యసమయమున ఫాహియన్ అను నొక చీనాదేశస్థుఁడగుబౌద్ధయాత్రికుఁడు బౌద్ధక్షేత్రములఁ జూచునిమిత్తమును, బౌద్ధధర్మగ్రంథముల నభ్యసించునిమిత్తమును హిందూదేశమునకువచ్చెను. ఈతఁ డీదేశమున నాలుసంవత్సరము (క్రీ.శ. ౪౦౫-౪౧౧)లుండి యప్పటిస్థితినిగుఱించి కొంత వ్రాసియుంచినాఁడు. ఆ వ్రాఁతఁజూడఁగా నప్పుడు రామరాజ్యమయి యున్నటులు గానవచ్చెడిని. ఉత్తర హిందూస్థానములోని మథురానగరము మొదలు బేహార్ వఱకును నప్పుడు మధ్యదేశమని పేరు. ఆదేశమునుగుఱించి యాబాటసారి యిట్లు వ్రాసియున్నాడు:—

'పన్నులవలనఁగాని రాజకీయోద్యోగస్థులవలనఁగాని బాధలులేక ప్రజలు సుఖముగ నున్నారు. కమతపు భూములవ్యవసాయము చేయువారుమాత్రము పంటలోని కొంతభాగము రాజున కియ్యవలెను. వీరయినను ఇష్టమున్న వ్యవసాయము చేయవచ్చును; లేనియెడల భూమినివిడిచి వెళ్ళవచ్చును. అపరాధులకు శరీరశిక్షలువిధింపకయే రాజులు రాజ్యముచేయుచున్నారు! అపరాధులకు వారివారి యపరాధములననుసరించి కొలఁదిగనో గొప్పగనో దండుగలు విధింపఁబడును. రాజుపై మరలమరలఁ దిరుగఁబడువారి కుడిచేయి తెగవేయుచుందురు...చండాలురు తప్ప రాజ్యమం దెవ్వరును జీవహింసచేయరు; కల్లుత్రాగరు; ఉల్లిపాయగాని వెల్లిపాయగాని తినరు...కసాయి దుకాణములు గాని, సారాబట్టీలుగాని లేవు'!

ఈతఁడు పాటలిపుత్రములో నప్పటివఱకు నిలిచియుండిన యశోకమహారాజుయొక్క మందిరాదికములను గుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు; 'ఈ ప్రాకారంబులును, రాజద్వారంబులును, చెక్కడపు రాతిపనియు మనుష్యనిర్మితములు కావు.' ఈపట్టణమునొద్ద రెండు బౌద్ధవిహారము లుండెను. అందు నప్పుడు ఆఱువందల బౌద్ధసన్యాసు లుండిరి. అదియొక గొప్ప విద్యాపీఠమయినందున నన్నిదేశములనుండియు విద్యార్థు లచ్చటికి విద్య నేర్చుకొనుటకు వచ్చుచుండిరి. అచ్చట మూఁడుసంవత్సరము లుండి ఫాహియాన్, తన మతసంబంధమైన యనేకాంశముల నభ్యసించెను.

మధ్యదేశములో మిక్కిలి పెద్దపట్టణములుండెను; లోకులు ధనవంతులుగనుండిరి. దానధర్మములు విశేషముగానుండెను. బాటపొడుగున ననేకసత్రము లుండెను. లోకోపకారపారీణులును, విద్యావంతులును నగు పౌరులు పాటలిపుత్రమునందు నొక ధర్మౌషధశాలఁ బెట్టించిరి. దానినిగుఱించి యా యాత్రికుఁడిట్లు వ్రాయుచున్నాఁడు: 'రోగముగల బీదలందఱును ఇచ్చటికి వచ్చెదరు. ఈ యౌషధశాలలో వారినిఁజేర్చుకొని వైద్యుఁడెట్టిరోగమునకయినను మందిచ్చును; వారికి నన్నపానాదులన్నియు నచ్చటనే యీయఁబడును. అచ్చట వారు రోగము కుదురువఱకు నుండి బాగైనతోడనే వెళ్ళుదురు.' ఇట్లు మనపూర్వులు ధర్మౌషధశాలల మహిమను జగత్తునందందఱికంటెఁ బూర్వమే కనుఁగొనిరి. ఇదియంతయు నశోకునిబోధయొక్క ఫలమని చదువరులు జ్ఞాపకముంచుకొనియెదరుగాక. ఇట్టి యౌషధశాల లాకాలమున హిందూదేశమునందుఁ దప్ప భూభాగమునం దెచ్చటను లేకయుండెను! పదవ శతాబ్దంబునఁ గాఁబోలు మొట్టమొదట యూరోపుదేశమున నిట్టియౌషధశాల నిర్మింపఁబడెను!

సింధునదతీరమునుండి మథురాపురమువఱకుఁ గల యైదువందల మైళ్ళలో వేలకొలఁది బౌద్ధసన్యాసులు గల యనేక విహారము లీబాటసారికిఁ గానవచ్చెను. మథురాపురియొద్ద మూఁడువేల భిక్షువులకు నాశ్రయస్థానములయిన యిరువది విహారము లుండెను. అందువలన నాకాలమున బౌద్ధమత ముత్తరమున విజృంభించి యుండెనని చెప్పవలసి యున్నది.

ఈబాటసారి పాటలిపుత్రమునుండి రాజగృహము, గయ, కాశి, చంప మొదలయిన బౌద్ధక్షేత్రములఁ జూచి తామ్రలిప్తి (టామ్లాక్) జేరెను. ఇది గంగానది ముఖమునొద్ద నున్నది. ఆకాలమున నిది యొక గొప్పరేవై యెగుమతి దిగుమతులు విశేషముగాఁ గలిగియుండెను. ఇచ్చట రెండు సంవత్సరములుండి యీ బాటసారి యొక గొప్పవర్తక నౌక నెక్కి సింహళమునకుఁ బోయెను. అచ్చట రెండేండ్లుండి మఱియొక వర్తకనౌక నెక్కి యనేక హిందువులతోఁ గూడి, తొంబది దినములకు 'జావా' యను యవద్వీపముఁ జేరెను. అప్పు డచ్చట ననేక బ్రాహ్మణు లుండిరి. హిందువులు వర్తకముఁ జేయుట కచ్చటికి వెళ్ళుచుండిరి. హిందూ ధర్మ మచ్చట నభివృద్ధిఁ జెందుచుండె. ఫాహియాన్ అచ్చటనుండి మఱియొక పడవలో బయలుదేఱి యెనుబదిరెండు దినములకు స్వదేశమగు చీనాకుఁబోయి చేరెను.

ఈ వృత్తాంతమునుబట్టి యాకాలమందు బ్రాహ్మణులుగూడ సముద్రము మీఁద వర్తకమునకై దూరదేశములకుఁ బోవుచుండిరనియుఁ దామ్రలిప్తినుండి సింహళమునకును, సింహళమునుండి జావా సుమాత్రా ద్వీపములకును, అచ్చటనుండి చీనాదేశమునకును హిందువుల వర్తకనౌకలు తిరుగుచుండెననియు, ౧౫౦౦-సంవత్సరముల క్రిందట జావా సుమాత్రా ద్వీపములలో హిందూబ్రాహ్మణులు కాపురము చేయుచుండిరనియు మనము నిశ్చయముగాఁ దెలిసికొనవచ్చును. పదునైదువందల సంవత్సరములకుఁ బూర్వ మెనుబది తొంబది దినములు సముద్రయాత్ర చేయు నార్యుల సంతతివారు నేఁడు పదునైదుదినములు సముద్రయాత్ర కూడదని వాదించుట చూడఁగా గార్యకారణసంబంధము

గనుఁగొను తెలివిగలవా రందఱికిని నప్పటి మనయున్నతస్థితికిని, ఇప్పటి యవనతస్థితికిని గల కారణము తప్పక గోచరముకాఁగలదు. సముద్రయానము వలదని వాదించు ప్రస్తుతపు మహనీయులు తమ పూర్వుల వృత్తాంతమును జదివియైనను విజ్ఞానవంతులయి తమ దురాగ్రహమును వదలి దేశాభివృద్ధినిమిత్తమై పరదేశములకుఁ బోయివచ్చినవారిని బాధింపకుందురుగాత.

శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి.

ఈకాలములో ముఖ్యముగా నభివృద్ధి చెందినది జ్యోతిషము. ఋగ్వేదకాలములోనే యార్యులు జ్యోతిషమును నభ్యసింపఁ బ్రారంభించిరి. క్షాత్రయుగములో నక్షత్ర చక్రముఁ గనిపెట్టి దానికిఁ బేళ్ళు పెట్టి, అయన బిందువులఁ గనుఁగొనిరి; చంద్రునిగతి ననుసరించి తిథినిర్ణయము చేయునంత సామర్థ్యము సంపాదించిరి. కాని యాకాలపు గ్రంథంబు లేమియుఁ గానరావు. జ్యోతిష సిద్ధాంతములు పదునెనిమిది కలవని గ్రంథకారులు వ్రాసియున్నారు. అందుఁ గొన్నిమాత్ర మిప్పుడు గానవచ్చుచున్నవి. మిగిలినవి లోపించినవి. అందు మొదటిది పరాశర సిద్ధాంతము. పరాశరతంత్రమని ప్రస్తుత మొకగ్రంథము కలదు. అందు యవనులు పేర్కొనఁబడిరి. కాన నది క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దంబున రచింపఁబడినది యని యూహింపవచ్చును. రెండవది గర్గసిద్ధాంతము. ఇందుఁ గోసలాది దేశములపై దండెత్తివచ్చిన బ్యాక్ట్రియనులు మొదలగు శకవంశస్థులు పేర్కొనఁబడిరి. కావున నీ గ్రంథము క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దంబునందు రచియింపఁబడియె ననవచ్చును. ఇటులే మఱి పదియాఱు సిద్ధాంత గ్రంథములు గలవు.

జ్యోతిషము గాక యితర శాస్త్రంబులును ఈకాలమున నభివృద్ధిఁ జెందెను. షడ్దర్శనములలోని సిద్ధాంతములకును బౌద్ధసిద్ధాంతములకును ఘర్షణ జరుగుచున్నందున ననేక తాత్త్విక గ్రంథములు హిందువులచేతను బౌద్ధులచేతను ఈకాలమున వ్రాయఁబడియె. షడ్దర్శనములలోనియూహలును అనేక సూత్రములును సూత్రకాలమునందలివే యైనను వానికిఁ బ్రస్తుత పుస్తకస్వరూ

షము బౌద్ధకాలములోనే ప్రాప్తమయ్యెనని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది.

సూత్రకాలమునందుఁ జిన్నిచిన్ని సూత్రములుగా వ్రాయఁబడిన ధర్మగ్రంథము లీకాలమున శ్లోకరూపమున వివరముగా వ్రాయఁబడియె. మనుస్మృతి, యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి మొదలయిన వన్నియు నీకాలముననే శ్లోకరూపముఁ దాల్చెను. అన్నిఁటికంటెఁ బూర్వము మనుస్మృతి రచింపఁబడినందున నన్నిఁటికంటె దానికి నెక్కుడు గౌరవము కలిగెను.

ఇవిగాక బౌద్ధులచే సంస్కృతంబునను, పాలీ యనఁబడు ప్రాకృతభాషయందును నసంఖ్య గ్రంథములు వ్రాయఁబడినవి! అట్టి గ్రంథము లప్పటి చరిత్రాదికములఁ గనుఁగొనుట కిప్పుడు సాధనములుగ నున్నవి. అనేక పాలీ గ్రంథములలో వర్ణింపఁబడిన యంశముల ననుసరించియే విద్వాంసులచే బౌద్ధయుగపుఁ జరిత్ర గూర్పఁబడినది, అయినను బౌద్ధగ్రంథము లనేకములు మన మింకను జక్కఁగఁ బరిశీలించి యనేక విషయములను గనుఁగొనవలసి యున్నది. నన్నయభట్టునకుఁ బూర్వము తెలుఁగుబాస యెట్టి స్థితిలోనుండెనో మనకుఁ దెలియు నుపాయ మేమియు లేదని యనేకు లనుకొనుచున్నారు. కాని యాంధ్రదేశమందలి బెజవాడ, ధరణికోట, అమరావతి, జగ్గయ్యపేట మొదలయిన స్థలములలోని స్తూపమాలలోను విహారములలోను ఉండిన బౌద్ధులచే వ్రాయఁబడిన పాలీగ్రంథము లెచ్చట నున్నవో కనుఁగొని మనము వానిని శ్రద్ధతోఁ బరిశీలించిన, నాంధ్రదేశమును గుఱించియు, నితరదేశములను గుఱించియు ననేక నూతనాంశములు తెలియఁ గలవని మాయొక్క నమ్మిక.

శిల్పశాస్త్రము, చిత్రవిద్య.

బౌద్ధకాలమునందు నీవిద్యలు మిగుల నభివృద్ధిఁ జెందె. బౌద్ధరాజు లనేక దేవాలయములను, స్తూపములను *, విహారములను, రాజమందిరములను గట్టించినందున శిల్పులకుఁ దమ నైపుణ్యముఁ జూపుటకు సమయము దొరకెను. నాగ్నజిత్తుఁ డనువాఁడు శిల్పశాస్త్రమును గుఱించి యొక గ్రంథము వ్రా-

* స్తూపమనఁగా దిబ్బ, యెత్తయిన స్థలము.

సెను. ఈగ్రంథమునందు మందిరములు కట్టుటను గుఱించియు, విగ్రహములఁ జెక్కుటను గుఱించియుఁ జిత్రపటముల వ్రాయుటను గుఱించియుఁ జెప్పఁబడి యున్నది.

అశోకమహారాజుచే నిలుపఁబడిన ధర్మశాసన స్తంభములను గుఱించి యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. తరువాతి రాజులును నిట్టి స్తంభముల నిలిపియున్నారు. బౌద్ధులకుఁ బవిత్రమైన స్థలములందు స్తూపముల నిర్మించిరి. భోపాల్ దేశములోని శాంచియొద్ది స్తూపంబును, కాశియొద్ది సారనాథస్తూపంబును ముఖ్యమైనవి. ఈస్తూపముచుట్టు రాతిస్తంభములతోఁ గంచె కట్టఁబడినది. ఈ స్తంభములమీఁదఁ గనఁబఱచిన పనితన మింతింతయని తెల్ప నలవికాదు. ఇచ్చట నేనుఁగులు, జింకలు, కోఁతులు మొదలయిన మృగముల ప్రతిమ లెంతచక్కఁగఁ జెక్కఁబడినవో యంతచక్కఁగఁ బృథ్వియందెచ్చటను జెక్కఁబడి యుండలేదు. వృక్షముల చెక్కడంబులును నద్వితీయముగ నున్నవి. విగ్రహముయొక్క ప్రత్యవయవము వివరముగను శిల్పలాలిత్యము మెఱయునటులును నత్యంత ప్రశంసనీయముగను జెక్కఁబడినది.' అని డాక్టరు ఫరుగ్యూసన్ దొరగారు వ్రాసియున్నారు. ఆంధ్రదేశములోని గుంటూరు మండలమందలి యమరావతి స్తూపమందుఁ గానవచ్చెడి శిల్పనైపుణ్యము గూడ మిక్కిలి ప్రశంసనీయము. దీనినిగుఱించి యింగ్లీషులో నొక పెద్ద గ్రంథము వ్రాయఁబడినది.

విడివిడి రాళ్ళతోఁ గట్టఁబడక, గుట్టలను బర్వతములను దొలిచి నిర్మింపఁబడిన బౌద్ధదేవాలయము లాకాలమందలి యద్వితీయ శిల్పకలానైపుణ్యంబును వెల్లడిచేయుచున్నవి. ఇట్టి మందిరములకు వెలుపల నంతయుఁ గొండయై యుండునందున నంతగా శోభ యుండదు. కాని లోనికిఁబోయిచూచిన నింద్రభవనమువలె నుండును. ఇట్టిదొకటి బొంబాయిపూనాలకు మధ్య కార్లీ యనుచోటఁ గలదు. దాని పొడవు ౧౨౬ అడుగులును, వెడల్పు ౪౬ అడుగులును అయియున్నది. లోన దివ్యమైన చెక్కడపుఁబనులచే సుశోభితములగు ముప్పదితొమ్మిది స్తంభములు కలవు.

ఇవిగాక బౌద్ధకాలమునందుఁ గొండలలో గుహలు తొలువఁబడి విహారములు నిర్మింపఁబడియె. విహారములనఁగా బౌద్ధభిక్షువు లుండు మఠములని యర్థము. ఇట్టివానిలో అజంటా విహారమనునది గొప్పది. ఇట్టి విహారములలో

కార్లిపర్వతములోని చెక్కుడపుపని.

ముఖ్యముగా, మధ్య నొక్క విశాలమైన కూటమి (hall) యు, నందుఁ జక్కఁగఁ జెక్కఁబడిన స్తంభములును, వానికి వెనుక భిక్షునివాసమునకై చిన్న గృహలును నుండును. అజంటా విహారములలో గోడలపై, బుద్ధుని జీవితములోని కొన్ని ప్రసంగములను, బౌద్ధాచార్యుల చరిత్రలను, సూచించు నట్టి చిత్రపటములును జెక్కఁబడి యున్నవి. అందలి స్త్రీ పురుషుల

ప్రతిమలయొక్క ముఖవికాసములు సత్వప్రవృత్తిని సూచించుచు, నాహ్లాదకరంబులుగ నుండును.

అజంటావిహారములోని చెక్కుడపుపని.

ఆఱవ ప్రకరణము.

పౌరాణిక యుగము.

(క్రీ. శ. ౫౦౦-౧౨౦౦)

ఇది హిందూమహాయుగములోని కడపటి యుగము. ఈ ... ందు హిందువులు మొదట మహోన్నతదశయందుండినను క్రమక్రమముగా వారి వైభవమును, బలమును, స్వదేశాభిమానమును తగ్గఁజొచ్చి తుదకు వారు తురుష్కులచేతులలోఁ దమరాజ్యమును, యశస్సును, బ్రాణంబుకంటె మించిన స్వాతంత్ర్యంబును గోలుపోయిరి. ఈకథాభాగ మనఁగాఁ దురుష్కులు మన దేశమునకు వచ్చువఱకుఁ జరిగిన వృత్తాంత మంతయు నిందు వర్ణింపఁబడును. ఈయుగమున రచింపఁబడిన గ్రంథములలోఁ బురాణములుముఖ్యమైనవి గనుక దీనికిఁ బౌరాణికయుగమని పేరుపెట్టఁబడియె.

క్రీ. శ. ప్రారంభమునుండి నాల్గవ యైదవ శతాబ్దంబులవఱకుఁ బశ్చిమమునుండియు వాయవ్యదిక్కునుండియు శకహూణాదిపరదేశీయులగు తురేనియనులు హిందూదేశమందుఁ జొరఁబడిరని యీవఱకే చదువరు లెఱుఁగుదురు. కొన్నిదినములవఱకు వారు తమ్ము నెదురించువారు లేక యచ్చటచ్చట హిందూరాజులను గెలిచి విఱ్ఱవీగి యుండిరి. కాని యిట్టి పరరాజుల నందఱినిఁ జెండాడి పాఱఁదోలి దేశమునకు స్వాస్థ్యంబును, స్వాతంత్ర్యంబును నిచ్చిన యార్యభూసుపుత్త్రుఁ డొక్కఁడు విక్రమార్కనాముఁ డుద్భవించె. ఈతనికే విక్రమాదిత్యుఁ డని పేరు. ఈతని రాజధాని యుజ్జయిని. ఈతఁ డుత్తరహిందూదేశము నందంతటను దన రాజ్యము వ్యాపింపఁజేసి మూల్తానువద్ది

కహోరూరుప్రాంతమునఁ బరదేశీయులగు శకరాజుల క్రీ. శ. ౫౨౫-లో నోడించి శకకర్త యయ్యెను. †

† ప్రస్తుతము విక్రమశకమని వాడఁబడునది క్రీ. పూ. ౫౭-వ సంవత్సరమునుండి ప్రారంభమైనటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈ విక్రముఁడు శకరాజుల జయించినది క్రీ. శ. ౫౨౫-లో నని శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. కాఁబట్టి విక్రమాదిత్యునివిజయమే విక్రమశకారంభకాల మయినయెడల రెండింటికిని గాలవ్యత్యాసము కలుగుచున్నది. ఇందుపై ననేకవాదవివాదములు జరిగి విద్వాంసులు తేల్చుకొనిన యంశ మేమన, క్రీ. పూ. ౫౭-లో హిందువులు శకరాజుల నోడించి క్రొత్తశక మొకటి ప్రారంభించిరి. కాని శకనృపతులు ప్రబలినందున నది యడుగంటెను. విక్రమార్కుఁడు క్రీ. శ. ౫౨౫-లో మరల నాపరదేశీయుల నోడించి పూర్వపుశకమునే నిలిపెను. కావున నది క్రీ. పూ. ౫౭ నుండి ప్రారంభమయినను ఈప్రతాపశాలి పేరట దానికి విక్రమశకమని పేరు వచ్చెను. విక్రమశకము క్రీ. పూ. ౫౭-వ సంవత్సరమునఁ బ్రారంభమైనది గనుక విక్రముఁడు గూడ నప్పు డున్నవాఁడె యని యనుకొనఁగూడదు. ఇదియుఁ గాక విక్రమనామము బిరుదుగాఁ గలవా రనేకు లయిరి. శకయవనాది పరరాజులనేక పర్యాయము లోడింపఁబడిరి. క్రీ. పూ. ౫౭-లో వా రోడింపఁబడిరని యీవఱకె వ్రాయబడినది. క్రీ. శ. ౧౨౬-లో వీరిని ఆంధ్రరాజు లోడించిరి. క్రీ. శ. ౩౬-లో గుప్తరాజగు రెండవచంద్రగుప్తుఁడు వీరిని జయించెను. ఈతనికి విక్రమాదిత్యుఁడను బిరుదుగలదు. క్రీ. శ. ౫౨౫-లో యశోవర్మ యనునాతఁడు శకవంశపువారిని జయించి విక్రమనామమును బిరుదుగ సంపాదించెను. కాళిదాసుని యాశ్రయదాతయగు విక్రముఁడు గుప్తవంశమువాఁడని కొందఱును, చివరవర్ణించిన యశోవర్మయేయని కొందఱును వ్రాసియున్నారు. కాని యశోవర్మయే విక్రముఁడని యనేకవిద్వాంసుల యభిప్రాయమైనందున నిందు వానినే గ్రహింపనైనది.

విక్రమాదిత్యుఁడు.

ఈతనికి మాళవదేశములోని ఉజ్జయినీపట్టణము రాజధానిగా నుండెను. దీనినే అవంతి దేశమనుచుండిరి. ఈమాళవరాజ్యము మొదట గుప్తరాజులకు లోఁబడియుండెనుఁ కాని యశోవర్మయను నామాంతరముగల విక్రమాదిత్యుఁడయిదవ శతాబ్దారంభమున గుప్తరాజులనోడించి స్వతంత్రుఁడయ్యెను. ఇంతియకాదు మఱియనేక రాజుల గెలిచి విక్రముఁడు చక్రవర్తి యయ్యె. ఈతఁడు మందసారలో వేయించిన జయస్తంభమువలన నీతఁడు హూణశకనృపతులను జయించుటయేగాక ఆసామునొద్దనుండి పశ్చిమసముద్రమువఱకుఁ గలదేశముల నెల్ల జయించి రాజాధిరాజు అనుబిరుదును వహించినటులు గానవచ్చుచున్నది. శకరాజుల నోడించిన వాఁడనియుఁ, గవులను మన్నించి విద్యాభివృద్ధిచేసినవాఁడనియు నీతఁడు ముఖ్యముగ నందఱిచేఁ గొనియాడఁబడుచున్నాఁడు.

ఈతనిచే నోడింపఁబడిన హూణశకరాజులలో ముఖ్యుఁడు మిహిరకులుఁడనువాఁడు. వానిని వానితోవచ్చిన యితరరాజులను క్రీ. శ. ౫౨౫-లో నోడించినందున శకరాజుల బలమంతయుఁ దగ్గి వారుపంజాబులో వాయవ్యసీమలోని చిన్న మాండలికులయి, విక్రమాదిత్యునికి లోఁబడిరి. జయింపఁబడిన హూణరాజును బట్టుకొని వచ్చి యీతఁడు తనరాజధానిలోఁ ద్రిప్పినటులు జ్యోతిర్విదాభరణమను గ్రంథమున వ్రాయఁబడియున్నది.—

శ్లో॥ యో రూమదేశాధిపతిం శకేశ్వరం
జిత్వా గృహీత్వోజ్జయినీం మహాహవే।
ఆనీయ సంభ్రామ్య ముమోచ తం త్వహో
శ్రీవిక్రమార్కః సమసహ్యవిక్రమః.

ఈపద్యమువలన విక్రమార్కునిచే జయింపఁబడిన శకరాజులలోఁ గొందఱు రోమకదేశస్థులుగా నుండిరని తోఁచుచున్నది. ఈరాజు మిక్కిలి పరాక్రమవంతుఁడును, యశస్వంతుఁడును నై తన్నెదిరించువారు లేక యేకచ్ఛత్రాధిపత్యమున రాజ్యమేలెను. ఇతని కాలమందుఁ గాశ్మీరరాజులవంశము నశించిపోఁగా సార్వభౌమాధికారముగల యితఁడు తనస్నేహితుఁడును, ఆస్థానకవియు నగు మాతృగుప్తుఁ డనువానిని ఆరాజ్యముపై నిల్పెను.

ఇతఁడు మిక్కిలి విద్యాభిరుచి కలవాఁడై యనేక విద్వాంసుల మన్నించి తన యాస్థానపండితులుగను కవులుగను ఉంచుకొనియె. కవికులగురువగు కాళిదాసుం డీతని యాస్థానమునం దుండెను. ఈతని సభయందు నవరత్నములనఁబడు తొమ్మండ్రు పండితులుండి రని చెప్పుదురు:—

శ్లో॥ ధన్వన్తరిః క్షపణ కామరసింహ శఙ్కు-
వేతాలభట్ట ఘటఖర్పర కాళిదాసాః।
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై వరరుచి ర్నవవిక్రమస్య॥

అనుశ్లోకము సుప్రసిద్ధము. ఇందు ధన్వంతరి వైద్యశాస్త్రవేత్తగను, క్షపణకుఁడు ముహూర్తవిదుఁడుగను, అమరసింహుఁడు శబ్దశాస్త్రవిశారదుఁడుగను, శంకుఁ డనువాఁడు శిల్పశాస్త్రనిపుణుఁడుగను, వేతాలభట్టు మంత్రశాస్త్రజ్ఞుఁడుగను, ఘటఖర్పరుం డనుఁవాడు భూగతద్రవ్యముల నెఱుంగువాఁడుగను, కాళిదాసుఁడు మహాకవిగను, వరాహమిహిరుఁడు జ్యోతిశ్శాస్త్రపారంగతుఁడుగను, వరరుచి ప్రాకృతభాషాశాసనుఁడుగను రాజసభను అలంకరించుచుండిరఁట. ఇందు క్షపణకుఁడు, అమరసింహుఁడు అన్యమతస్థులు. మొదటివాఁడు జైనుఁడు; రెండవవాఁడు బౌద్ధుఁడు. కడమవారందఱు బ్రాహ్మణులు. ఈ యనన్యసామాన్య ప్రతాపవంతుఁడును, స్వదేశాభిమానియు నగు రాజు క్రీ. శ. ౫౭౩-లో మృతుఁడయ్యెనని కొందఱూహించియున్నారు. అందువలన నాతఁ డేఁబదిసంవత్సరములు రాజ్యము చేసినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈరాజును గుఱించి మనకింతకంటె నెక్కుడేమియుఁ దెలియనందుకు మన మెంతయుఁ జింతిల్లవలసియున్నది.

శిలాదిత్యుఁడు.

(క్రీ. శ. ౫౮౩.)

విక్రమార్కుని తరువాత విఖ్యాతిఁ జెందిన రాజులలో శిలాదిత్యుఁడొకఁడు (రమారమి క్రీ. శ. ౫౮౩). ఈతఁడు బౌద్ధధర్మమునందు నత్యంతాభిమానము గలవాఁడై యుండెను. ఆదినంబులలో హిందూమతమునకును, బౌద్ధమతమునకును నంతగా వైరభావము లేదు. రెండు ధర్మములును రాజులచేతను ప్రజలచేతను గౌరవింపఁబడుచుండెను. హిందువులును బౌద్ధులును, ఒకరితో నొకరు కలసిమెలసి యుండిరి. ఒకకుటుంబములో నొకఁడు హిందువుగను, మఱియొకఁడు బౌద్ధుఁడుగను నుండుట సంభవించుచుండెను. ఉభయమతముల విద్వాంసులును నొక్కచోటఁ గూడి యొకరి యాచారమును నొకరు గౌరవించుచు స్నేహభావమున మతచర్చలు చేయుచుండిరి!

శిలాదిత్యుఁడు విక్రమార్కుని కుమారుఁడని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౫౮౩-లో రాజ్యమునకు వచ్చి, తనతండ్రి పద్ధతికి విరుద్ధముగా శకయవనాది పరరాజుల మిక్కిలి గౌరవించుచుండినందున నాతని సామంతరాజులందఱుఁ దిరుగఁబడిరి. ఈ తిరుగఁబడిన వారికందఱికి స్థానేశ్వరపు రాజగు ప్రభాకరవర్ధనుఁడు నాయకుఁడయి యుండెను. ఇతనికి గుప్తరాజులతోను మాళవరాజులతోను బంధుత్వము కలదు. ఇట్లు మాండలికులందఱుఁ గూడి పరదేశపక్షపాతియగు శిలాదిత్యుని క్రీ. శ. ౫౮౩-లో నోడించి పదభ్రష్టునిఁ జేసిరి. కాని యాతఁడు కాశ్మీరదేశపు హూణరాజగు రెండవప్రవరసేనుని సాహాయ్యమున మరల రాజ్యమును సంపాదించెను. అందుపై నితరహిందూరాజు లూరకుండలేదు. ప్రభాకర వర్ధనుని పెద్దకుమారుఁడగు రాజ్యవర్ధనుఁడనువాఁ డీరాజుతో ఘోరముగాఁ బోరి క్రీ. శ. ౬౦౬-లో నీతనిఁ బూర్తిగ నోడించెను. అంతటితో మాళవవంశ మంతరించెను.

శిలాదిత్యుని నోడించి రాజ్యవర్ధనుఁడు కనోజపట్టణము జయజయధ్వానులతోఁ బ్రవేశింపఁగా శత్రుపక్షమువారెవరో యాతనిఁ జంపిరి. అందుపై నాతని తమ్ముఁడగు శ్రీహర్షుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను.

శ్రీహర్షుఁడు.

(క్రీ. శ. ౬౦౬–౬౪౬.)

క్రీ. శ. ౬౦౬-లో శ్రీహర్షుఁడను నామాంతరముగల రెండవ శిలాదిత్యుఁడు ఉజ్జయినికి రాజయ్యె. ఈతనినే హర్షవర్ధనుఁ డనియెదరు. బాణభట్టకృతమైన హర్షచరితమను గ్రంథమునం దీతని చరిత్ర సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినది.

విక్రమమున నీతఁడు విక్రమార్కునియంతటివాఁడు. ఈతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చినప్పు డీతని కెందఱో శత్రువులుండిరి. కాని యాతఁడు మొదటనైదు వేల యేనుఁగులును, ఇరువది వేల గుఱ్ఱములును, ఏఁబది వేల పదాతులును గల సైన్యముతో బైలుదేఱి ఆఱు సంవత్సరములవఱకుఁ గట్టిన నడుమును వెట్టిన శిరస్త్రాణంబును విప్పకుండ నవ్యాహతముగఁ బోరి తూర్పునుండి పశ్చిమమువఱకు నుండు శత్రురాజుల నందఱి నోడించి సార్వభౌమత్వమును సంపాదించెను. అంతటితో విశ్రాంతిఁ జెందక అఱువది వేల యేనుఁగులును, లక్ష గుఱ్ఱములును గల సైన్యంబులం జేర్చుకొని ముప్పదియైదు సంవత్సరములవఱకు దిగ్విజయయాత్రలకు వెడలుచుండెను. క్రీ. శ ౬౪౩-లో నీతఁడు కళింగదేశములోనిదియగు గంజాముమండలమువఱకు దాఁడి వెడలినటులు గానవచ్చుచున్నది. ఈతఁ డనేకరాజులను గెలిచినను మహారాష్ట్రదేశపు రాజైన రెండవపులకేశి అనువానిని గెలువలేకపోయెను. అందువలన క్రీ. శ. ౬౨౦-లో నాతనితో సంధిచేసికొని నర్మదానదియే తమరాజ్యముల కెల్లగా నేర్పఱచుకొనిరి. గుప్తరాజుల కాలమందుఁ బ్రఖ్యాతిఁగాంచిన కనోజ్ పట్టణము నీతఁడు తన రాజధానిగఁ జేసికొనియె. దక్షిణమున నర్మదానదివఱకే యాతని రాజ్యము వ్యాపించియున్నను ఉత్తరమున నేపాళరాజులును, తూర్పున కామ

రూపమనఁబడు అసామదేశపు రాజులును, పశ్చిమమునందలి వల్లభిరాజులును నీతని కరదులై శరణుచొచ్చి యుండిరి.

ఈతఁడు దూరదూరపు రాజులతో స్నేహముచేసి తన రాయబారుల వారియొద్దకుఁ బంపుచు వారి రాయబారులు తనయొద్దకు వచ్చునట్లు చేయుచుండెను. ఈతఁడొక బ్రాహ్మణుఁడైన రాయబారిని చీనాదేశమున కంపెను. అతఁడు చీనారాయబారులతోఁ గలిసి క్రీ. శ. ౬౪౩-లోఁ దిరిగి యీదేశమునకు వచ్చెను.

ఈరాజు గొప్పవిద్వాంసుఁడును విఖ్యాతకవియునై యున్నాఁడు. ఇతర కవులచేఁ గావ్యములను వ్రాయించుటయేగాక యీతఁడు స్వయముగా రత్నావళీ, ప్రియదర్శికా, నాగానందములను నాటకములను సంస్కృతమున రచియించెను. ఇవి కాళిదాసభవభూతికవుల నాటకంబులవలె మిక్కిలి ప్రౌఢములు గాకున్నను స్వాభావికవర్ణనలచే సంస్కృతభాషయందు గొంతగౌరవమును గాంచియున్నవి. ఈ రాజుయొక్క స్వహస్తాక్షరి యీ క్రిందఁ గనఁబఱుపఁబడినది.

స్వ హ స్తో మ మ మ హా రా జా ధి రా జ శ్రీ హ ర్ష స్య

ఈతఁడు రాజ్యముచేయునపుడు హుయెన్ త్సాంగు అను బౌద్ధపథికుఁడాపట్టణమునకు వచ్చెను. అప్పుడచ్చట నీరాజు మహావైభవముతోఁ బాంచవర్షిక బౌద్ధసత్ర మొకటి చేయుచుండెను. ఆసత్రము క్రీ.శ.౬౪౫-వ సంవత్సరమున ఫిబ్రవరినెలలోనో, మార్చినెలలోనో ప్రారంభమైయుండును. ఈయుత్సవమునకై యచ్చటికి నిరువదియిరువురు సామంతరాజులు వచ్చియుండిరి. ఈ సత్రము డెబ్బదియైదు దినములవఱకు జరిగి యందు బౌద్ధులు, జైనులు, హిందువులు మొదలగు నన్ని మతములవారును హిరణ్యాది దక్షిణలచే గౌర

వింపఁబడిరి.!!ఒక్క కాసైనను లేకుండ రాజు తన సొత్తంతయు దానము చేసెను.

మహాఘనతఁజెందిన యీరాజు క్రీ. శ. ౬౪౫-లోఁ బరలోకగతుఁడయ్యెను.

ఇతనితరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినవారి సంగతి మన కంతగాఁ దెలియదు. క్రీ. శ. ౭౧౦-లో యశోవర్మ అనువాఁడు రాజ్యారూఢుఁడయ్యెను. క్రీ. శ. ౭౩౦-లోఁ గాశ్మీరరాజు అతని నోడించి యాతని యాస్థాన కవీశ్వరుఁడగు భవభూతిమహాకవిని గాశ్మీరమునకుఁ దీసికొని వెళ్ళెనఁట.

ఈ కాలమునకుఁ దరువాతి ఉత్తరహిందూదేశచరిత్ర తెలిసికొనుటకు మన కంతగా సాధనంబులు లేవు.

పురాణరచన.

ఈ కాలమందుఁ గ్రమక్రమముగాఁ బురాణములు రచియింపఁబడెను. పురాణములు పదునెనిమిదియని యందరికిఁ దెలిసిన విషయమే. ఇవన్నియు నొక్కసారి వ్రాయఁబడలేదు. కాని యందుముఖ్యమైనవి యీకాలమునందు వ్రాయఁబడెనని చెప్పవచ్చును. వేదములో రూపకాలంకారముగ వర్ణింపఁబడిన సృష్టిలోని దృశ్యములను నిజమైన కథలుగాఁ బురాణకారులు వ్రాసిరి. ఇందులకొక యుదాహరణము. సూర్యునివలనఁ గలిగిన యుషస్సు మొదటఁ గాన్పించుటయుఁ బిదప సూర్యుం డుదయించుటయుఁ జూచి సూర్యుఁడు తన బిడ్డవెంటఁ దగిలెనని వైదిక ఋషులు రూపకము చెప్పిరి. పురాణకారులు దానిని నిజమైన చరిత్రగాఁ గైకొని బ్రహ్మదేవుఁడు తన బిడ్డవెనుకఁ దగులఁగా శివుఁడు వాని శిరస్సును ద్రుంచెనని యొక పౌరాణిక కథను గల్పించిరి. ఇట్లు గాథలు పెరిఁగి పెరిఁగి పురాణము లయ్యె. జను లీ పురాణాదులలోని గాథలు నిజమైనవియని నమ్మఁజొచ్చిరి. ఇంద్రుఁడు, వరుణుఁడు, రుద్రుఁడు మొదలయిన వైదికదేవతలు మూలఁబడి శివుఁడు,

విష్ణువు, గణపతి మొదలగు పౌరాణికదేవతల మాహాత్మ్య మెక్కుడయ్యె-
ఈ పౌరాణికదేవతల గౌరవ మెక్కువయినకొలఁది జనులు కొందఱొక దేవత
పక్షమువారయి యితరదేవతను నిందించుచు, శైవ, వైష్ణవ, గాణాపత్యాది
సంప్రదాయములఁ బుట్టించిరి. పురాణకారులు కొందఱు శివపక్షపాతులు;
కొందఱు విష్ణుపక్షపాతులు. ఇట్లు ఈయాధునిక సంప్రదాయములు పెరిఁగెను-
పరాశరాది కొన్ని స్మృతులు గూడ నీ కాలంబుననే రచింపఁబడియె
నని యూహింపఁబడుచున్నది.

శాస్త్రజ్ఞానాభివృద్ధి.

ఆర్యభట్టుఁడను గొప్ప జ్యోతిషికుఁడు పాటలిపుత్రనగరమున క్రీ. శ. ౪౭౬-లోఁ బుట్టెను. ఈతఁడు జ్యోతిషశాస్త్రములలోని యనేక నూతనాంశములఁ గనుఁగొని యొక గ్రంథము వ్రాసెను. ఆతఁడు భూమి తనచుట్టు తిరుగుచున్నదనియు, సూర్యచంద్రగ్రహణములకుఁ జంద్రుఁడును భూచ్ఛాయయుఁ గారణంబు లనియుఁ గనిపెట్టెను. క్రీ. శ. ౫౦౫-లో నవంతిపురంబున వరాహమిహిరుఁడను నింకొక జ్యోతిష్కుఁ డుదయించె. ఈతఁడు విక్రమాదిత్యుని సభయందలి నవరత్నములలో నొకఁడు. ఈతఁడు పూర్వసిద్ధాంతముల నన్నిఁటిని గలిపి పంచసిద్ధాంతికయను గ్రంథమును బృహత్సంహితయను నింకొక గ్రంథమును రచించెను. వరాహమిహిరుఁడు క్రీ. శ. ౫౮౭-లో మరణముఁ జెందెను.

చరక సుశ్రుతులనువారు వైద్యవిద్య నభివృద్ధిఁ జేసిరి. వీరు బౌద్ధకాలమువారని కొందఱి యభిప్రాయము. చరకకృత గ్రంథమునందు నౌషధవైద్యంబును గుఱించియు. సుశ్రుతకృత గ్రంథమునందు శస్త్రవైద్యమును గుఱించియుఁ జెప్పఁబడియున్నది. నానావిధ రాసాయనిక మిశ్రణములును (Chemical Compounds), అనేక రాసాయనిక పద్ధతులును (Chemical Processes) అప్పటి హిందువు లెఱింగియుండిరి. అసంఖ్యౌషధులును, శవవ్యుత్క్రియలును లోహభస్మములును నా ఱెఱిఁగి యుండిరి. అరబ్బిదేశస్థు లీ విద్యలను హిందువులవద్దనుంచి నేర్చుకొని యైరోపావారికి నేర్పిరి. శస్త్రవైద్యమును గుఱించి వ్రాయుచో వైద్యగ్రంథములలో నూటయిరువదియేడు సూక్ష్మశస్త్రములు వర్ణింపఁబడినవి. ఈ శస్త్రములు చకచకలాడుచును పదునుగలవిగను, వెండ్రుకను నిలువుగ రెండుతునకలు చేయునంత సూక్ష్మముగను, తీక్ష్ణముగను, నుండవలెనని చెప్పఁబడియున్నది. అప్పుడు శస్త్రక్రియలు విశేషముగా జరుగుచుండెను. ప్రస్తుతము దుస్సాధ్యమని యనిపించుకొను వ్రణములనుగూడ నప్పుడు చీల్చి మాన్పుచుండిరి. కాని జాతిభేద మభివృద్ధియైనకొలఁది ఇట్టిపని గొప్పజాతివారు చేయుట మానినందున మంగలవాండ్రు మొదలగు తక్కువ జాతివారిపాలిట నీవిద్య పడెను. అందువలన నీవిద్య మనదేశమందు నభివృద్ధి చెందుటకు మాఱుగా నశించినది. యూరోపుదేశమునందు విద్యాధికులు ఈ విద్యను చేపట్టినందున నది వారిలో మిక్కిలి ప్రబలియున్నతదశకు వచ్చెను.

అంకగణితబీజగణితములు హిందూదేశమునందుఁ బుట్టి యితరదేశములలోఁ బ్రసరించెను. అనగా నీవిషయములో మనదేశ మన్ని దేశములవారికిని గురుస్థానమై యొప్పెను. దశాంశగణిత (Decimal) మిచ్చటఁ బుట్టెను. అరబ్బీవారు దానిని మనవలన గ్రహించి యూరోపియనులకు నేర్పిరి. బీజగణిత (Algebra) మిచ్చటనే యుద్భవించెను. అరేబియను లీశాస్త్రమును ఎనిమిదవ శతాబ్దంబునఁ దమభాషలోనికి భాషాంతరీకరించుకొనిరి. పీసా నివాసస్థుఁడగు లియనార్డొయనువాఁడు దీనిని యూరోపువారికి నేర్పెను. నాక్షత్రికశోధనలకును (Astronomical investigations) రేఖాగణితసిద్ధాంతములకును (Geometrical Demonstrutions) బీజగణితమును ఉపయోగించు పద్ధతియు హిందువులే యందఱికి నేర్పిరి. ✓

యజ్ఞయాగాదిక్రతువులు తగ్గుటవలన యజ్ఞకుండములనుగుఱించి యుద్భవించిన రేఖాగణితమును జనులు విశేషముగ నభ్యసింపరైరి. కాన నీవిద్యను హిందువులవలన నేర్చుకొనిన గ్రీకువారీశాస్త్రమునందు హిందువులకంటె నధిక

గలిగిరి. హిందువులు జ్యోతిషమునందు రాశిచక్రమును ద్వాదశరాసుల నామములను గ్రీకువారియొద్దనుండి నేర్చిరని యనేక విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది.

వాఙ్మయాభివృద్ధి.

కాళిదాసుఁడు.

ఈ కాలంబున సంస్కృతములో ననేకకావ్యంబులు నిర్మింపఁబడియె. అట్టికావ్యకర్తలలో నన్నివిధముల మొదటివాఁడు కాళిదాసుఁడు. ఈతఁడు రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము అనుకావ్యములను, శాకుంతలము, విక్రమోర్వశీయము, మాళవికాగ్నిమిత్రము అను నాటకములను రచించెను.

రఘువంశమునందు సూర్యవంశపు రాజుల చరితము లుండును. కుమారసంభవమునందు మన్మథదహనకథయును, శివపార్వతుల వివాహంబును వర్ణింపఁబడినవి. మేఘసందేశంబున, వింధ్యపర్వతప్రాంతమున నున్న యొక యక్షుఁడచ్చటనుండి హిమాలయమునకుఁ బోవు మేఘమునకు త్రోవవర్ణించు నెపమున ఉత్తరహిందూదేశములోని యనేక పట్టణములను, దేశంబులను, జక్కఁగ వర్ణించెను. ఈకావ్యములన్నియు సకల జనాహ్లాదకరంబులయినను ఆతని శాకుంతలనాటకంబె యతని యద్వితీయకీర్తివైభవంబునకు ముఖ్యకారణము. పదునైదువందల సంవత్సరములనుండి యీనాటకము సకలజనులచే నాటకరాజమని కొనియాడఁబడుచున్నది. గేటి (Goethe) యను శాస్త్రజ్ఞవిద్వాంసుఁడు దీనిని జదివి యానందంబును బట్టఁజాలక నాట్యము చేసెను! మహాభారతములోని దుష్యంతుని కథ ధీరోదాత్తనాయకునికిఁ దగినట్లు మార్పఁబడి యీనాటకమున వర్ణింపఁబడినది. విక్రమోర్వశీయనాటకమునందు, పురూరవరాజునకును, ఊర్వశియను నచ్చరకును గలిగిన ప్రేమాదికములు వర్ణింపఁబడినవి. మాళవికాగ్నిమిత్రమునందు అగ్నిమిత్రుఁడను రాజపుత్రునకును,

మాళవికయను రాజపుత్త్రికిని గలిగిన యనురాగమును గూర్చినకథ వర్ణింపఁబడినది. ఈ నాటకము కాళిదాసకృతమగునో కాదోయని విద్వాంసులు భిన్నాభిప్రాయులయి యున్నారు.

పైని వర్ణింపఁబడిన కుమారసంభవాది కావ్యములకర్తయగు కాళిదాసుఁడు గౌడబ్రాహ్మణుఁడు; విక్రముని సభలోనివాఁడు; వినియాదిసద్గుణసంపన్నుఁడు. భోజప్రబంధములో వర్ణింపఁబడి మనవారిచే నెక్కువగాఁ జెప్పఁకొనఁబడువాఁడు ఆంధ్రకాళిదాసుఁడు; భోజరాజుసభయం దున్నవాఁడు; అత్యంతవిషయలంపటుఁడు; ఆత్మగౌరవములేనివాఁడు. సేతుకావ్యము, రామాయణచంపు అనుకావ్యములఁ గాళిదాసుఁడు రచించినట్లు చెప్పెదరు. కాని యీ కావ్యములు శాకుంతలకర్తయగు కాళిదాసునకుఁ దగినవి కావు. కావున నవి యాంధ్రకాళిదాసునిచే రచింపఁబడెనేమో యనియూహింపవలసియున్నది.

భారవి.

కాళిదాసుని తరువాతఁ గొలఁదికాలములోనే భారవికవి యుదయించి కిరాతార్జునీయమను కావ్యమును రచించెను. ఇందుఁ గాళిదాసుని కావ్యములోని సహజములగు శబ్దసౌష్ఠవమును, అర్థగాంభీర్యమును ద్రాక్షాపాకమును లేవు. తెలుఁగులోని వసుచరిత్రవలెఁ బరిశ్రమసూచంబులగు శబ్దముల జిగిబిగియల్లికలును, పాండిత్యప్రదర్శకంబులగు శబ్దార్థాలంకారంబులును గలిగియుండును.

పంచతంత్రము.

ఈ కాలంబుననే బాలుర నీతిబోధకై పంచతంత్రంబను వచనప్రబంధంబు వ్రాయఁబడియె. అందుఁ జిత్రవిచిత్రంబులగు నీతికథ లుండును. క్రీ. శ. ౫౩౭ మొదలు ౫౭౯ వఱకు రాజ్యంబు చేసిన నౌషర్వాన్ అను పారసీకరాజు కాలంబున నీగ్రంథముపారసీకభాషలో భాషాంతరీకరింపఁబడియె. అందుండి

అరబ్బీలోనికిని, అందునుండి గ్రీకులోనికిని, మార్చఁబడి క్రమక్రమముగా నీ గ్రంథము యూరోపులోని యన్ని భాషలలోనికి భాషాంతరీకరింపఁబడియె.

వచనకావ్యములు.

దండికవికృత దశకుమారచరిత్రంబును, బాణభట్టకృత కాదంబరియు, సుబంధుకృత వాసవదత్తయు నేడవ శతాబ్దంబున వ్రాయఁబడినవి. ఇవిమూఁడును గద్య ప్రబంధములు. ఇందుఁ గాదంబరీ గ్రంథమునకు సంస్కృత వాఙ్మయంబున మిక్కిలి గౌరవము గలదు. 'బాణోచ్ఛిష్టమిదం జగ' త్తనువచనము సుప్రసిద్ధము. ఈబాణుఁడు శ్రీహర్ష మహారాజునకు సమకాలీనుఁడు; ఆతని యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు. ఈతఁడు హర్షచరితమను నింకొక వచనకావ్యము వ్రాసెను. శ్రీహర్షమహారాజు రత్నావళ్యాది నాటకములను ఈ శతాబ్దమునందే రచించెనని యీవఱకే చెప్పియున్నారము. భర్తృహరియనునతఁడు నీతివైరాగ్యశృంగార శతకంబులను నీ కాలముననే రచించెనని కొందఱూహించుచున్నారు.

భవభూతి.

ఎనిమిదవ శతాబ్దంబున విఖ్యాతిఁ గాంచిన మహాకవి భవభూతియనువాఁడు. ఈతఁడు తెలుఁగుసీమలో జన్మించినవాఁడని డాక్టరు భాండార్ కర్ మొదలయిన విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది. ఈమహాకవి మహావీరచరిత్రము, ఉత్తరరామచరిత్రము, మాలతీమాధవీయము అను మూఁడునాటకరత్నంబుల నిర్మించెను. జలస్థలారణ్యస్వాభావిక వర్ణనలయందును, కరుణ వీర రస పోషణమునందును నీతఁడు కాళిదాసుని మించినవాఁడని చెప్పవచ్చును. 'ఉత్తరే రామచరితే భవభూతి ర్విశిష్యతే' అనఁగా నుత్తరరామచరితమందు భవభూతి కాళిదాసుని మించెనని యొక్కవాక్యము కలదు. ఉత్తరరామచరిత్రలోని సీతావియోగజన్యములయిన రాముని విలాపములను వర్ణించెడి పద్యములు రాతినైనను గరఁగింపఁ గలవు. ఈ మహాకవి కొన్నిదినములు

విదర్భదేశమునందును, కొన్ని దినములు మగధరాజు నాస్థానంబునను, కొన్ని దినములు కాశ్మీరరాజు నాస్థానంబునను ఉండెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౭౫౦ ప్రాంతమునఁ గీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యూహించెదరు.

శిల్పకలాభివృద్ధి.

బుద్ధదేవాలయసంబంధమయిన శిల్పకల క్రీ. పూ. 3-వ శతాబ్దమునుండి యభివృద్ధిపై క్రీ. పూ. ౫-వ శతాబ్దములో నంతమందెనని యిదివఱకే వ్రాసియున్నారము. తరువాత నాఱవ శతాబ్దంబున హిందువులీవిద్యను అంతగా నభివృద్ధి చేయలేదు. కాని తరువాత జరిగిన హిందూమతాభివృద్ధితో నీశిల్పకలయు నభివృద్ధిఁ జెందెను. మతాభివృద్ధికాలమున నసంఖ్య దేవాలయములు నిర్మింపఁబడియె.

ఉత్తరహిందూదేశమందలి హిందూశిల్పకళానైపుణ్యముఁ జూపునవి ఒరిస్సాప్రాంతములోని భువనేశ్వరదేవాలయములు. ఇవి క్రీ. శ. ౬౫౦ ప్రాంతమునఁ గట్టఁబడియె. కార్నాక్‌లోని కృష్ణదేవాలయము తొమ్మిదవశతాబ్దంబునఁ గట్టియుందురని యూహింపవలసియున్నది. విశ్వవిఖ్యాతమైన జగన్నాథస్వామివారి ప్రస్తుతదేవాలయము ౧౧౭౮-లోఁ గట్టఁబడియె. బుందేల్‌ఖండ్, భోపాల్ మొదలయిన దేశములందును మంచిదేవాలయములు గలవు. ఉత్తరహిందూదేశమందు నింక ననేక సుందరదేవాలయములు కట్టఁబడియుండెను. కాని వానిఁ దురుష్కులు నాశమందించినందున నిప్పుడు గనఁబడకున్నవి.

దక్షిణదేశములోని శిల్పనైపుణ్యమును జూపు దేవాలయములలో ఎల్లోరాగుహ యొక్కటియై యున్నది. ఇదిపర్వతములో నెంతయుసొగసుగఁ జెక్కఁబడెను. ఎనిమిదవ లేక తొమ్మిదవ శతాబ్దంబున నీ దేవాలయమును జెక్కియుందురు. ఎల్లోరా నైజాము రాజ్యములోని ఔరంగాబాద్ జిల్లాలో దేవగిరియొద్దనున్నది. తంజావూరు, శ్రీరంగము, మధుర, రామేశ్వరము మొదలయిన స్థలములయందలి యత్యద్భుతదేవాలయంబు లాయాకాలముల శిల్పనైపుణ్యముఁ జూపుచున్నవి. ఇవి పదుమూఁడవ శతాబ్దానంతరము నిర్మింపఁబడియె.

అప్పటిదేశస్థితి.

— క్రీ. శ. ౬౩౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమున బౌద్ధసన్న్యాసియు, చైనాదేశస్థుఁడును నగు హుయాన్ స్యాంగు అను బాటసారి హిందూదేశమును జూడవచ్చె. ఆతఁడీదేశమునందనేక సంవత్సరము లుండి యిచ్చటి వేలు వేలు రాజ్యములనుగురించియు, నందలి ప్రజలనుగురించియు వ్యాసము వ్రాసియున్నాఁడు. అందువలన మనకప్పటి యనేకాంశములు తెలియవచ్చుచున్నవి. అతఁడు కాశ్మీరము, మధుర,

ఎలోరాగుహలోని కైలాసము.

కురుక్షేత్రము, హరిద్వారమును జూచెను. హరిద్వారక్షేత్రమునందు గంగానదిలో స్నానముచేయ వేలకొలఁది యాత్రికులు వచ్చియుండిరి. ఆకాలమునందు [illegible]శిలాదిత్యుఁ డనురాజు కనౌజ్ రాజధానిలోఁ బంచవర్షిక బౌద్ధసత్రమొకటి చేయుచుండెను. ఈతనికే శ్రీహర్షుఁడని మాఱుపేరుండెనని చదు

ఉత్తరము.

క్రీ. శ. ౭వ శతాబ్దములోని హిందూదేశము.

— హుయెన్‌స్యాంగు త్రోవ

పశ్చిమము.

దక్షిణము.

వరు లెఱిఁగియే యున్నారు. ఈ బాటసారి అయోధ్యనుచూచి ప్రయాగకు వచ్చెను. అప్పటికి నసంఖ్య హిందువులు ముక్తిసంపాదింప మరణముఁజెంద వలెనని వచ్చియుండిరి. అప్పుడు కాశీపట్టణమందు నిరువది దేవాలయము లుండెను. అచ్చట మహేశ్వరుఁడు ముఖ్యదేవతయై యుండెను. అచ్చట నప్పుడు రాగితోఁ జేయఁబడిన మహేశ్వరుని ప్రతిమ యొకటి నూఱడుగు లెత్తుగలది కలదు. అది మిక్కిలి గంభీరముగను మహనీయముగను ఉండి ప్రాణముగలదివలెఁ గానవచ్చుచుండెను. ఈబౌద్ధుఁడు తనధర్మమునకుఁ బవిత్రమైన మగధదేశమునందు ననేకదినములుండెను. అప్పటికి పాటలిపుత్రము నామశేషమయ్యెను. గయయొద్ద బౌద్ధభిక్షువుల యాశ్రమములును, నాలందలో బౌద్ధవిద్యాపీఠంబును నీతఁడు గాంచెను. ఈ విద్యాపీఠ మప్పుడు మిక్కిలి ఘనతను జెంది, వేలకొలఁది విద్యార్థులకు విద్యాదానముఁ జేయుచుండె. అచ్చటగహనవిషయములనుగుఱించి యడుగఁబడు ప్రశ్నలకును, జెప్పఁబడు ప్రత్యుత్తరంబులకును దినమంతయుఁ జాలక యుండెను. కాన దూరదేశములనుండి యనేక విద్వాంసులు తమవాదశక్తిఁ జూపి ఖ్యాతిఁజెందుటకును, తమ సంశయంబులను బాపుకొనుటకును వచ్చుచుండిరి. ఇటులు దశదిశలను విజ్ఞానము ప్రసరించుచుండెను. ఈనాలంద విద్యాపీఠమగువిహార మత్యంతవైశాల్యముగలదియై నలుగురు రాజుల ధనసాహాయ్యమున నిర్మింపఁబడియె. ఈభవ్యమందిరముపూర్తియైన తరువాత నందలి విద్వత్పరిషత్తును చూచుటకు రెండువేల మైళ్ళనుండియు జనులు వచ్చుచుండిరి.

మోంఘీరువద్ద హిరణ్యపర్వతమును, భాగల్పూరువద్దఁ జంపారణ్యమును జూచుచు నీబాటసారి బంగాళదేశమునకుఁ బోయెను. అప్పుడు బంగాళమున నైదు అంతరరాజ్యము లుండెను. అవి యేవియనః—పుండ్రము (ఉత్తరబంగాళము), కామరూపము (ఆసాం), సమాతతము (తూర్పుబంగాళము), కర్ణసువర్ణము (పశ్చిమబంగాళము), తామ్రలిప్తి (దక్షిణబంగాళము). పుండ్రదేశమునందు విశేషజనవాసంబును ధాన్యసమృద్ధియుఁ గలదు. కామరూపములోని జనులు

కపటము లేనివారుగను, విశ్వసనీయులుగను, పొట్టివారుగను, కృష్ణపీత వర్ణముగల వారుగను ఉండిరి. వా రుత్తర హిందూదేశములోనిభాషకంటె వేఱుభాష మాటలాడుచుండిరి. సమాతతములోనివారు పొట్టివారుగను, నల్లగను, గష్టమును సహించువారుగను, విద్యాప్రియులుగను, ధీమంతులుగను నుండిరి. ఈవర్ణన పూర్వపు బంగాలీవారికివలెనే యిప్పటి వారికిని నన్వయించును. తామ్రలిప్తిలోని జనులు శ్రమకోర్చువారుగను, శూరులుగను, చుఱుకుఁదనముతోందఱపాటుకలవారుగను నుండిరి. కర్ణసువర్ణదేశము జనభూయిష్ఠమైనదిగ నుండెను. అచ్చటి జనులు విద్యాప్రియులు, విశ్వసనీయులు.

మన బాటసారి బంగాళమునుండి దక్షిణదిక్కుగా నోఢ్రదేశంబునకుఁ బోయె. అచ్చట నుత్తరదేశపు భాషకంటె వేఱుభాష మాటలాడుచుండిరి. అచ్చటినుండి యాతఁడు కళింగము దాఁటి మన యాంధ్రదేశంబునకు వచ్చెను. ఆదేశమందును 'పూర్వశిలా' అపరశిలా' యను రెండు పర్వతములమీఁది బౌద్ధాశ్రమములం జూచెను. అపరశిలయనునది ప్రస్తుతపు అమరావతిస్థూపమని కొందఱి యభిప్రాయమైయున్నది

కృష్ణానదిదాఁటి దక్షిణమున నీ బాటసారి చోళ, ద్రావిడ, మాల్యకూటదేశంబులఁ గాంచెను. అచ్చటనుండి యుత్తరదిక్కునకుఁ దిరిగి యాతఁడు మహారాష్ట్రదేశము చేరెను. అప్పటివలెనే ఇప్పుడును నాదేశస్థులు మిక్కిలిశూరులు. "వారికి మేలుచేసినవారియెడ వారెంతయుఁ గృతజ్ఞులుగను, శత్రువులయెడ దయారహితులుగను ఉందురు. వారిని నెవ్వరైన నగౌరవ పఱిచిరేని ప్రాణము లర్పించియైనను వారట్టివానియెడఁ దప్పక కసితీర్చి కొనియెదరు. ఆర్తుఁడుసాహాయ్యముగోరనేని వానికిసాహాయ్య మొనరించు నెడఁ దమ మేలు కూడ మఱచెదరు. పగఁ దీర్చుకొను నెడ వీరు మొదటఁ దమ శత్రువునకు హెచ్చరిక చేయుదురు. అట్లిద్దఱు ను సిద్ధమైనతరువాత బల్లెములుతీసికొని పోరాడెదరు. సైన్యాధిపతి యుద్ధములో నోడిపోయిన యెడల వానికేమియు శిక్షవిధింపక వానికి నాఁడువారు కట్టుకొను చీరయిత్తురు. అందువలన వాఁడు స్వయముగనే యాత్మహత్య చేసికొనును." అని యీబాటసారి వ్రాసెను. మహా

రాష్ట్రదేశపు పూర్వసీమయొద్ద హుయక్ స్యాంగు అజంటగుహాలను జూచెను. అచ్చటనుండి యాతఁడు మాళ్వాదేశముఁ జూచి సముద్రతీరమునఁ బ్రబలిన వల్లభీ వంశజుల రాజ్యముఁ జేరె. సముద్రవర్తకమువలన నచ్చటిజనులు మిక్కిలి ధనవంతులయి యుండిరి. 'ఇచ్చట కోటీశ్వరుల కుటుంబములు నూఱు గలవు. దూరదేశములనుండి వచ్చిన మిక్కిలి వెలగల ద్రవ్యముల యమిత సంగ్రహమిచ్చటఁ గలదు' అని యీబాటసారి వ్రాసెను. ఇప్పుడు హిందూదేశమంతయు వెదకినను పదిమందియైనను కోటీశ్వరులు గానవచ్చెదరా? గుజరాత్, ఉజ్జయిని, సింధుదేశములఁ జూచి హుయక్ స్యాంగ్ క్రీ. శ. ౬౪౫-లోఁ దేన చీనాదేశమునకుఁ బోయెను.

ఈ బాటసారి చూచిన దేశములలో ముఖ్యమైనవిమాత్రము పైని పేర్కొనఁబడినవి. ఆకాలమునందు నీదేశమునఁ గల యన్ని దేశముల వివరమును, ఆతఁడు చూచినదేశముల వివరమును ఇందుతో జతపఱచిన పటమువలన స్పష్టముగాఁ దెలియఁగలవు.

హిందూధర్మమును బౌద్ధధర్మమును, హిందూదేవాలయములును, బౌద్ధ దేవాలయములును, నిరుగుపొరుగున నన్నదమ్ములవలె నాకాలమం దుండెనని హుయక్ స్యాంగు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇట్టి పరధర్మసహిష్ణుత ఈదేశమునందుఁ దప్ప నెచ్చటను గానరాదు. ఇదియుఁగాక గ్రీకుబాటసారులును, చీనా బాటసారులును ఈదేశపు పూర్వజనులనుగుఱించి వ్రాయునెడ వాండ్రు సత్యవ్రతులనియు, నిష్కపటులనియు, విశ్వాసపాత్రులనియు, వ్రాసియుండుట యెంతయు గౌరవాస్పదంబుగదా! 'జనసామాన్య మంతగా నాలోచనగలది కాకపోయినను, న్యాయప్రవర్తనగలదియు గౌరవార్హమును అని చెప్పుటకు సందేహము లేదు. డబ్బునుగుఱించిన వ్యవహారములలో వారు జిత్తులెఱుఁగరు. న్యాయవిచారణ చేయునెడ నాత్రపడరు. మోసముగాని, విశ్వాసఘాతముగాని వారెఱుఁగరు. ఆడినమాటగాని బాసగాని తప్పరు' అని హుయక్ స్యాంగ్ వ్రాసినాఁడు.

అప్పటి రాజ్యపద్ధతినిగుఱించి యీబాటసారి యిట్లు వ్రాసెను. 'రాజునకు వచ్చు నాదాయము నాల్గుభాగములుగా విభజింపఁబడును. మొదటిభాగము రాజ్యవ్యవస్థకును, యజ్ఞయాగాదిక్రతువులకును, రెండవభాగము మంత్రులకు నితర ముఖ్యులైన యుద్యోగస్థుల యుపయోగార్థమును, మూఁడవభాగము గౌరవనీయులగు పురుషుల గౌరవించుటకును, నాల్గవది మతసంబంధమయిన దానధర్మములకును వెచ్చించుచుండిరి. ఇందుచే లోకులయొద్దనుండి తీసికొను పన్నులు బహుస్వల్పముగా నుండును. జనులు రాజుకొఱకై స్వయముగాఁ జేయవలసిన పనులు మిక్కిలి స్వల్పముగా నుండెను...... రాజుయొక్క భూములు దున్నువారు రాజునకుషష్ఠాంశమిచ్చెదరు. వర్తకముచేయువారు దారిని ఇష్టానుసారముగా దేశదేశములు తిరుగుచుందురు. కొద్ది పన్నిచ్చినయెడల వారిని నదుల దాఁటించెదరు. మార్గమున నడువనిచ్చెదరు. దేశకార్యమువచ్చినప్పుడు వెట్టిచేయించుకొనియెదరు. కాని చేసిన పనికిఁ దగినకూలి యిచ్చెదరు. సైన్యము పొలిమేరఁ గాచియుండును; తిరుగఁబడినవారిని శిక్షించును. రాజభవనముచుట్టు గుఱ్ఱపు రౌతులు రాత్రులందు పహరాయిచ్చెదరు. ప్రయోజనానుసారముగా జనులను యుద్ధభటులుగాఁ గైకొనియెదరు. ఇట్లు భటులగు వారి (Volunteers) నామములు అధికారులు తమలెక్కలలో జేర్చుకొనియెదరు. వీరికిఁ జీతము లిచ్చెదరు. ప్రాంతాధికారులు, మంత్రులు, దండనాధికారులు, మొదలయిన గొప్పరాజకీయోద్యోగస్థులకుఁ గొంతభూమి యియ్యఁబడును.'

రాజ్యక్రాంతి.

క్రీ. శ. ౭౫౦ నుండి ౯౫౦ యేండ్లవఱకు నుత్తరహిందూదేశచరిత్రమంతగా మనకుఁ దెలియదు. అప్పటికి నుజ్జయిని, కనౌజ్, మగధరాజ్యములు నశించెను. గొప్పరాజు లెవ్వరును నుదయింపరైరి. విఖ్యాతగ్రంథంబులేవియు వ్రాయఁబడలేదు. క్రొత్తవిద్యలేవియుఁ గనిపెట్టఁబడలేదు. కావున దీనిని రాజకీయనిశాకాల మనవచ్చును.

అయినను ఇట్లు పూర్వపు రాజ్యములన్నియు నాశము నొందిన యాకాలము రాజపుత్త్రులను జాతివారి యభ్యుదయమునకుఁ గారణమయ్యె. వీరియుత్పత్తి మనకంతగాఁ దెలియదు. కాని విక్రమాదిత్యాది రాజులచే నోడింపఁబడిన శకవంశపు పరదేశీయులు వీరి పూర్వులని విద్వాంసుల యభిప్రాయము. ఈశకవంశపువారు హిందూరాజులచే ననేకపర్యాయములోడింపఁబడియు మరల మరల నీదేశంబునకు వచ్చి, రాజపుతానా (రాజపుత్త్రస్థాన) దేశమందును, గుజరాత్ దేశమందును, మఱియు దక్షిణదేశములందును అనేకరాజ్యముల సంపాదించిరి. ఇట్లు ప్రబలులైన వీరు పురాతనరాజవంశములన్నియు నశించిన యాకాలంబున ఉజ్జయిని డిల్లి మొదలయిన రాజ్యముల నాక్రమించుకొనిరి. పదవశతాబ్దాంతమువఱకు రాజపుత్త్రులు ఉత్తరహిందూదేశమంతయు స్వాధీనపఱుచుకొనిరి. వీరు మొదట పరదేశీయులగు శకవంశమువారయినను గొంతకాలముపోఁగా నీదేశపువారిలోఁ గలిసి యిచ్చటివారమేయనుకొని తాము హిందూదేశములోని క్షత్త్రియులమని చెప్పఁదొడఁగిరి. ఇటు లీకాలంబునఁ బ్రాఁత రాజ్యములుపోయి క్రొత్తరాజులు వచ్చిరి. దీనిని రాజ్యక్రాంతి (Political Revolution) అనియెదరు.

హిందూమతోద్ధారణకాలము.

పైని వర్ణింపఁబడిన రాజ్యక్రాంతి సమయముననే ధర్మక్రాంతియు (Religious Revolution) నీదేశమున జరిగెను. శిలాదిత్యాదిరాజుల కాలములో బౌద్ధధర్మ మీదేశమునఁ బ్రబలియుండెననియు, హిందూధర్మములోఁ బోరాటములేక యుండెననియు నీవఱకు వ్రాసియున్నారము. కాని తరువాత బౌద్ధధర్మము క్రమక్రమముగా నశింపఁ జొచ్చె. ఆర్యక్షత్త్రియుల మనిపించుకొనఁగోరు రాజపుత్త్రులు హిందూమతమును, బ్రాహ్మణులను, పురోహితులను మిక్కిలి గౌరవించుచు వచ్చినందున హిందూమతము ప్రబలి బౌద్ధమతము క్షీణించెను. పదవశతాబ్దాంతమువఱకు నీ మతము ముక్కాలు మూఁడువీసము లీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁబడియె. జైనమతమును తగ్గిపోయెను.

ఇటులు బౌద్ధజైనమతముల నడఁచిన శ్రేయస్సు కుమారిలభట్టు, శంకరాచార్యులు అను నీయుభయులకు నియ్యవలయును.

కుమారిలభట్టు.

ఈతఁడు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమునం దుదయించి జైన బౌద్ధమతములను ఖండించి కర్మమార్గప్రధానమైన వైదికధర్మమును ప్రబలఁజేసెను. ఈతనికే భట్టపాదుఁడను మాఱుపేరు గలదు. ఈతఁడు బంగాలీవాఁడని హంటరు మొదలగువారు వ్రాసిరి. కాని జినవిజయమను జైనగ్రంథములోని యీ క్రిందిశ్లోకముల వలన నీతఁడు తెలుఁగువాఁడనియు, తైత్తిరీయశాఖవాఁడనియు, నీతని తండ్రిపేరు యజ్ఞేశ్వరభట్టనియుఁ, దల్లిపేరు చంద్రగుణయనియు, ఈతఁడు ఆంధ్రోత్కలసంయోగప్రదేశమున అనఁగా ప్రస్తుతపు గంజాముజిల్లాలో జయమంగలమను గ్రామమునందుఁ బుట్టెననియు స్పష్టపడఁగలదు.

శ్లో॥ ఆంధ్రోత్కలానాం సంయోగే పవిత్రే జయమంగలే ।
గ్రామే తస్మిన్ మహానద్యాం భట్టాచార్యః కుమారకః॥
ఆంధ్రజాతి స్త్రిత్తిరికో మాతా చంద్రగుణాసతీ ।
యజ్ఞేశ్వరః పితా యస్య..........................
మహావాదిర్మహాన్ ఘోరః శ్రుతీనాం చాభిమానవాన్ ।
జినానామంతకః సాక్షాత్ గురుద్వేష్టాతిపాపవాన్.

జైనులు తమ మతగ్రంథములను ఇతరులకుఁ జూపనందున నీ కుమారిలభట్టు జైనవేషము వేసికొని జినాచార్యులవద్ద నా ధర్మతత్త్వములను నేర్చుకొని తరువాత జైనమతఖండనముఁ జేసినందున జైను లీతనిని గురుద్రోహి యనియెదరు. ఈతఁడు మేదినీపురపు (మిడ్నాపూరు) రాజైన సుధన్వయను వానిని శిష్యునిఁజేసికొని యతనివలన నసంఖ్యాబౌద్ధజైనులను జంపించెనని కింవదంతికలదు. కాని యది యంతగా నమ్మఁదగినదికాదు. ఈసంగతి నిజమైనను, గాకపోయినను ఈదేశమునందు జైన బౌద్ధమతము లడుగంటుటకు నీతఁడు ముఖ్యకారకుఁడని చెప్పవలసియున్నది. తరువాత జన్మించిన శంకరాచార్యులవారి మార్గము నీతఁడు బహుసుకరముచేసి యుంచెను. జైమినికృత పూర్వమీమాంసపై

ఈతఁడు వ్రాసిన భాష్య మొకటి కానవచ్చుచున్నది. అందు వర్ణించిన సంప్రదాయమునకు భాట్టమతమని పేరు. ఇతఁడు కర్మమార్గవాది. వేదములో వర్ణింపఁబడిన యజ్ఞయాగాది కర్మలు చేసినందున ముక్తి కలుగునని యీతని సిద్ధాంతము. పూర్వ మీమాంసపైఁ బ్రభాకరుఁడను వాఁ డొకభాష్యము వ్రాసెను.

శంకరాచార్యులు.

విశ్వవిఖ్యాతుఁడగు నిమ్మహానుభావుఁడు శివుని యవతారమనియుఁ గుమారిలభట్టుయొక్క చరమదశయం దుదయించెననియు మనహిందువుల యభిప్రాయమై యున్నది. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దంబున నుదయించి యుండు. ఇతఁడు మళయాళ బ్రాహ్మణుఁడు. ముప్పదిరెండు సంవత్సరములు మాత్రము జీవించియుండి బ్రహ్మచర్యమునుండియే సన్యాసియై ఆసేతు హిమాలయమంతయుఁ దిరిగి పరమతఖండనమును స్వమతమండనమును జేయుచు నీదేశములోని బౌద్ధమతమును బూర్తిగా నడుగంటఁ జేసెను. ఇతఁడు తత్వవేత్తలకు నద్వైతమతసిద్ధాంతంబును, సామాన్యజనులకు శివుఁడు, విష్ణువు, గణపతి, మొదలగు దేవతలందఱిని భేదములేక పూజింపవలయునని పౌరాణికమతమును బోధించెను. ఇతఁడు బౌద్ధదర్శనములోని యనేకసిద్ధాంతములను గ్రహించియు, బుద్ధుఁడు విష్ణువుయొక్క దశావతారములలో నొక్కయవతారమని వచించియు ననేకబౌద్ధులను హిందువులుగ మార్చె ననియెదరు.

వ్యాసకృత వేదాంతసూత్రములకును, దశోపనిషత్తులకును, భగవద్గీతకును శంకరుఁడు భాష్యములు వ్రాసెను. వీనికిఁ బ్రస్థానత్రయమని పేరు. యుక్తివాదమున నీప్రస్థానత్రయంబును మించిన మఱియొక గ్రంథ మీహిందూదేశమున లేదని చెప్పవచ్చును. శంకరాచార్యుఁడు హిమాలయములోని బదరీకేదారములో మృతుఁడయ్యెను. ధర్మవ్యవస్థకై యీతఁడు హిందూదేశమునందు నాల్గుమతములను ఏర్పఱిచెను. ఉత్తరహిందూస్థానమునకై బదరీకేదారములోను, దక్షిణహిందూదేశమునకై శృంగేరిలోను, పూర్వహిందూస్థానమునకై జగన్నాథములోను, పశ్చిమహిందూస్థానమునకై ద్వారకలోను, శంకరపీఠములు నిర్మింపఁబడియె. ఆదిని నాలుగుమఠములచే యున్నను ప్రస్తుతము శంకరమతము లసం

ఖ్యాములైనవి. శాంకరమతస్థులను అద్వైతులనియు స్మార్తులనియుఁ బేర్కొందురు. హిందువులలో నూటికి నెనుబదిమంది స్మార్తమతస్థులై యున్నారు.

రామానుజాచార్యులు.

పదునొకండవ శతాబ్దాంతమునందు రామానుజుఁడు విష్ణుభక్తినిఁ బ్రబలఁజేసెను. చెన్నపట్టణము నొద్ద పరమత్తూరిలో నీతఁడు జన్మించెను. కాంచీపట్టణమునందు విద్య నభ్యసించి శాంకరమతమును నిరాకరించుచు నచ్చటనే తనమతమును బోధింపఁజొచ్చెను. కాని యచ్చటి చోళరాజు శాంకరభక్తుఁడయినందున నితని నచ్చటనుండి వెడలఁగొట్టెను. అందుపై నీతఁడు మైసూరుదేశమునకుఁ బోయి యచ్చట జైనరాజగు బెల్లాలరాయని కుమార్తెయొక్క రోగమునివారించి యాతనికి వైష్ణవదీక్ష నొసంగెను. ఈతని సాహాయ్యమువలన రామానుజుఁడు తన వైష్ణవమతాభివృద్ధి చేసెను. అచ్చటచ్చట దిగ్విజయయాత్రలుచేసి యనేకుల జయించెను. అదివఱకు శివస్థలముగానున్న తిరుపతిదేవాలయము స్వాధీనపఱచుకొని వైష్ణవుల గుడిగా మార్చెను. చోళరాజు పోయినతరువాత రామానుజాచార్యుఁడు శ్రీరంగమునకుఁ బోయి యచ్చటనే సమాధిఁజెందెను. ఈతఁడు శంకరాచార్యునివలెనే ప్రస్థానత్రయమనఁగా భగవద్గీత, ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రములు అను మూఁడుగ్రంథముల పైభాష్యములు వ్రాసెను. ఈతని బ్రహ్మసూత్రభాష్యమును శ్రీభాష్య మనియెదరు. ఈతని సంప్రదాయమువారిని శ్రీవైష్ణవు లనియెదరు. ఈతని సంప్రదాయమును విశిష్టాద్వైత మనియెదరు. శంకరాచార్యుఁడు జ్ఞానమువలననే ముక్తియని చెప్పెను. కాని భక్తిప్రపత్తులు లేనిది ముక్తి లేదని రామానుజుఁడు బోధించెను. ప్రపంచము మిథ్యకాదనియు, ముక్తిసమయమున జీవుఁ డీశ్వరస్వరూపముకలవాఁడయినను పూర్తిగా వాతనికి నీశ్వరస్వరూపము రాదనియు నీతనియభిప్రాయము. భక్తివిషయములో నీతఁడు, శంఖచక్రగదాధారియు గరుడవాహనుఁడును నగు లక్ష్మీపతియే సర్వేశ్వరుఁడని బోధించెను.

సన్న్యాసియగుటకుఁ బూర్వ మీతనికి ఎంబెరుమానార్ అను పేరుండెను. ఈతని తండ్రిపేరు కేశవభట్టు, తల్లిపేరు కాంతిమతి, మేనమామ పేరు యామున

ప్రకాశులు. రామానుజుఁడు శా. శ. ౧౦౪౯-లో జన్మించెనని యొకచోట వ్రాసియున్నది.

మధ్వాచార్యులు.

ఈతఁడు ద్వైతమతస్థాపనాచార్యుఁడు. ఈతనికి మొదట ఆనందతీర్థులని పేరు. ఇతఁడు శా. శ. ౧౧౨౧-కి సరియైన క్రీ. శ. ౧౧౯౯-వ సంవత్సరమునఁ గర్ణాటములోని యుడిపి గ్రామమందుఁ బుట్టెను. ఇతని తండ్రి పేరు మధ్యగేహభట్టు; తల్లి వేదవేది; గురువు అచ్యుతప్రేక్షుఁడు. ఇతనిది శంకరాచార్యుని యద్వైతమతమునకు సంపూర్ణవిరోధియైన ద్వైతమతము. జీవేశ్వరులకైక్య మెన్నఁడును లేదని వీరి సిద్ధాంతము. ఈయాచార్యుఁడుకూడ ప్రస్థానత్రయమునకు భాష్యము వ్రాసినాఁడు. ఇవిగాక యీతఁ డనేకగ్రంథములు వ్రాసెనఁట. ప్రస్తుతము మధ్వులనఁబడువారీతిని యనుయాయులు. ఈమతమునకుఁ గర్ణాటకమునందుఁ బ్రచార మెక్కువకలదు. ఉడిపిలో వీరిముఖ్యాచార్యుల పీఠ మున్నది.

బసవేశ్వరుఁడు.

ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౬౨-లోఁ గల్యాణపురములో రాజ్యముఁజేసిన బిజ్జలరాజునకు మంత్రిగా నుండెను. ఈతఁడు మొదట బ్రాహ్మణుఁడయినను ఉపనయనముతోఁ బనిలేదని వాదించి యుపనయనముచేసికొనక శివునిభక్తియే ప్రధానమనియు, శివలింగమును ధరించినవాఁ డేజాతివాఁడయినను వానిని గౌరవింపవలయుననియు బోధించెను. ఈతని శిష్యులలో నొక్కఁడుచాకలవాఁడుగను, ఒక్కఁడు కుమ్మరవాఁడుగను నుండిరి. కావున ఆతఁ డాకాలములోని భక్తిప్రధానమతమును బోధించినయొక గొప్పసంస్కర్తయని చెప్పవలెను. బిజ్జలరాజు జైనుండైనందున నతనికిని రాజునకును మతవిషయమై చర్చగలిగి యాతనిశిష్యులు బిజ్జలునిఁ జంపిరి. బిజ్జలుని కుమారునిచే బసవఁడు హతుఁడయ్యె. ఈతఁడు జంగమమతమునకు మూలాచార్యుఁడు. ఈతనిమహిమను వర్ణించునది బసవపురాణము.

రాజపుత్త్రిల యభివృద్ధి.

ఏడవశతాబ్దమునుండి పండ్రెండవ శతాబ్దమువఱకు రాజుపుత్త్రుల యనేక కుటుంబములవారు హిందూదేశముయొక్క యనేకభాగములలో స్వతంత్రరాజ్యములను స్థాపించి రాజ్యముచేయసాగిరి. ఉత్తరహిందూదేశమందును దక్షిణదేశమందును నెక్కడఁజూచినను వీరి రాజ్యములే వ్యాపించియుండెను. కాని యిట్లీరాజ్యములన్నియు దేనికది స్వతంత్రముగానుండి, సార్వభౌమరాజ్యమొక్కటియు లేక యుండెను. ప్రతిమండలాధీశుఁడును తానే సార్వభౌముఁడని యితరరాజులతోఁ బోరాడుచుండెను. ఇటులు వీరంతఃకలహములు కలవారయినందున దేశముపైదండెత్తివచ్చిన తురుష్కులకు నీదేశము గెలుచుట సులభమయ్యె. ఆకాలంబున ననఁగా దురుష్కులీదేశమునకువచ్చువఱకుఁ బేరొందిన రజపూతరాజులలో మాళవదేశములోని ఘూర్జరరాజులును, అజమీర్ వారగు చవాణ్ రాజులును, కనౌజ్ రాజులగు ఘూర్వార్ వంశజులును, మాళ్వాదేశపు పార్మార్ వంశమువారును ముఖ్యమైనవారు. కాన వీరినిగుఱించి యిచ్చటఁ గొద్దిగా వ్రాసెదను.

ఘూర్జర రాజ్యము.

జైనగ్రంథములను బట్టిచూడఁగా క్రీ. శ. ౭౮౩ లో రాజపుత్త్రులచేఁ బాలింపఁబడుచున్న కనౌజ్, ఉజ్జయిని యనురాజ్యములు రెండుప్రబలియున్నట్లు గానవచ్చెడిని. వీరికి యమునానదియే హద్దుగా నుండెను. ఆసమయమందలి యుజ్జయినీరాజు ఘూర్జరవంశజుఁడగు వత్సరాజు. క్రీ. శ. ౮౪౩ లో నీతని మనిమనుమఁడగు ప్రథమభోజుఁడు కనౌజ్ రాజ్యమును గెలిచి, తనరాజధాని నచ్చటికి మార్చి చక్రవర్తియను బిరుదును వహించెను. ఈరాజుకుమారుఁడుగా నీతనికాలమందు ఘూర్జరరాజ్యము మిక్కిలి యభివృద్ధిఁజెందెను. ఈరాజ్యమునకును నప్పుడు తూర్పున బంగాళమును, ఆగ్నేయమున చేదిరాజ్యమును, నైరృతమువైపు అనల్‌వాడా రాజధానిగాఁగల గుజరాత్ రాజ్యమును ఉండెను. ఇంత విస్తారముగల రాజ్యము క్రమముగా తగ్గఁజొచ్చెను.

ప్రథమభోజుని మనుమఁడగు రెండవభోజుని కాలములో (క్రీ. శ. ౯౧౩), చండల్ రజపూతుల నాయకుఁడగు యశోవర్మ యీరాజ్యములోని బుందెల్ ఖండ్ భాగమును దీసికొని స్వతంత్రుఁడై చక్రవర్తిబిరుదును వహించెను. ఇఁక ముందు నీచండేల్ వంశమువారికిని ఘూర్జరవంశమువారికిని సార్వభౌమత్వమునుగుఱించి యెడతెగక జరుగుచున్న కలహములవలన వీరు బలహీనులును, ఐక్యము లేనివారునునై, క్రీ. శ. ౧౦౧౮-లో గజ్నీమహమ్మదు వచ్చి కనోజ్ పట్టణమును గాల్చినప్పు డాతనిని నెదిరింప లేకపోయిరి. ద్వితీయభోజుని కుమారుఁడగు మహీపాలుఁడు క్రీ. శ. ౯౧౭-లో దక్షిణములోని రాష్ట్రకూటరాజగు ధ్రువుఁడనువానిచేతిలోఁ దనరాజ్యమంతయుఁ గోలుపోయెను. ఇతఁడు మరలఁ గొంతరాజ్యమును సంపాదించెను. కాని దక్షిణములోని మాళవరాజ్యమును, పశ్చిమ రాజపుతానా రాజ్యమును పార్మార్, చౌహాణ్ రాజులు ఆక్రమించుకొనిరి. కావున ఈరాజులకు కనోజ్ మాత్రము మిగిలెను. ఆటు తరువాత నీఘూర్జరరాజుల వంశమును తోమరవంశ మనుచు వచ్చిరి. ఈవంశమువారికిని నిఁకమీఁద పూర్వవైభవము రాలేదు. క్రీ. శ. ౧౦౧౮-లో గజ్నీమహమ్మదువచ్చి కనౌజుపట్టణమును ముట్టడించిన వర్తమానము రెండవ భాగమునందు వివరముగా వర్ణింపఁబడును. మహమ్మదు పోయినతరువాతఁగూడ నీరాజులు కొంతకాలము రాజ్యముచేసిరి. క్రీ. శ. ౧౦౯౦-లో త్రిలోచనపాలుఁ డనువానిని గహర్వార్ వంశజుఁడయిన చంద్రదేవుఁడు జయించెను. ఘూర్జరులే లాల్ కోట్ అను పేరిట డిల్లికోటను గట్టిరి. ఈవంశములోఁ బురుష సంతానము లేనందున నిది ౧౧౭౦-లో అజమీర్ రాజులగు చౌహాణ్ రాజుల కుఁ బోయెను.

పార్మార్ వంశము.

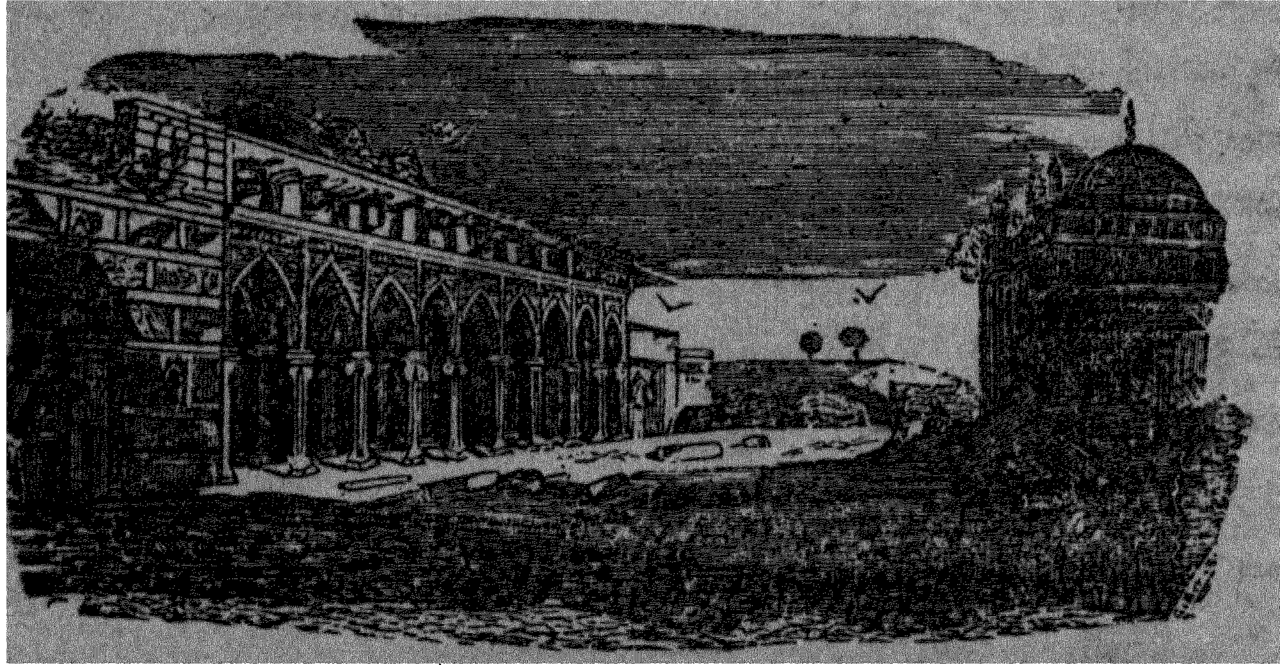
ఘూర్జరవంశమువారి యొద్దనుండి క్రీ. శ. ౯౧౭ ప్రాంతమున పార్మార్ వంశజులగు రజపూతరాజులు మాళ్వదేశమును దీసికొని స్వతంత్రులైరి. వీరి మూలపురుషుఁడగు కృష్ణరాజు సార్వభౌమబిరుదముల ధరించెను. అందుచే వీరివంశపువారికిని ఇతరులకును నెప్పుడును యుద్ధములు జరుగుచుండెను. ఈ వంశములో మూఁడవవాఁడగు హర్షదేవుఁడు దక్షిణమునకు దండయాత్ర వెడలి మాల్ఖెడ్ రాజధానిగాఁగల రాష్ట్రకూటుల ధనమును దోఁచుకొనెను (౯౭౧). ఈవంశములో మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందినవాఁడు భోజరాజు. ఈతఁడు ౧౦౧౦ మొదలు ౧౦౫౫ వఱకు ధారాపట్టణమునందు రాజ్యముచేసి యనేక విద్వాంసులను కవులను గౌరవించి, భోజశబ్దమునకు విద్యాప్రియత్వమని యర్థము కల్పించెను. భోజప్రబంధమునందు నీతని చరిత్ర వర్ణింపబడియున్నది. ఆంధ్రదేశములో 'భోజరాజు, కాళిదాసు' అని చెప్పఁబడియెడు కథలీభోజుని విషయమైనవియే. ఈభోజుని సభయందుండినవాఁడు ఆంధ్రకాళిదాసుఁడు. ఇతఁడాంధ్రుఁడయినందున నీతని యాశ్రయదాతయగు భోజుని కీర్తి తెలుఁగుసీమలో మిక్కిలి వ్యాపించి, యాది కాళిదాసుని, అతని యాశ్రయదాతయగు విక్రమార్కుని ఆంధ్రజనులు మరచినట్లు గానవచ్చెడిని. ఈ రాజ్యమనేక మహమ్మదీయుల దాడికి నాగుచుఁ బదునాల్గవశతాబ్దారంభమువఱకుఁ బ్రాణముల రక్షించుకొనియె. కాని ఖిల్జీవంశజుఁడగు ప్రథమమహమ్మద్ ఈరాజ్యమును నంత మందించెను.

చౌహాణ్ రాజులు.

వీరినే చోహాణ్, చవ్హాణ్ అనియెదరు. వీరికి మొదట అజమీర్ పట్టణము రాజధాని. ఇది యెనిమిదవ శతాబ్దాంతమున చౌహాణ్ రాజుల స్వాధీనమయ్యెను. ఈవంశములో నిరువదిముగ్గురు రాజులు మొదట నవ్యాహతముగ రాజ్యముచేసిరి. వారందఱును అరిభయంకరులని విఖ్యాతిఁ జెందిరి. వీరిలో సింహరాజనువాఁ డీరాజ్యమునకుఁ దన దిగ్విజయములచే మిక్కిలి వైభవ మొసంగెను. ఇరువదినాల్గవవాఁడగు సోమేశ్వరుఁడు తోమరవంశజుఁడును డిల్లీశ్వరుఁడునునగు రెండవ యనంగపాలుని కుమార్తెను వివాహమాడెను. ఈదంపతులకుఁ బుట్టినవాఁడే విఖ్యాతుఁడగు పృథ్వీరాజు. అనంగపాలునికిఁ బురుష సంతానము లేనందున డిల్లీకనోజ్ రాజ్యములు రెండింటికిని పృథ్వీరాజే యధిపతియయ్యెను. ఇతనిని ఘోరీమహమ్మదు స్థానేశ్వరములో నోడించిన సమాచారము రెండవభాగమునందు సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడును.

ఘూర్‌వార్ వంశము.

ఇది కనౌజ్‌లో రాజ్యము చేయుచు అజమీర్ చౌహాణులకుఁ బ్రబల ప్రతిస్పర్ధులైయుండెను. వీరిది ౯౦౯ వ త్సరమున ఇటావా కాశీపట్టణముల నడుమనున్న చిన్నిరాజ్యమే యైనను వీరు సార్వభౌమబిరుదు ధరించుచుండిరి. వీరి మూలపురుషుఁడు చంద్రదేవుఁ డనువాఁడు. కడమరాజుల సంగతి మన కంతగాఁ దెలియదు. కడపటిరాజు జయచంద్రుఁడు. ఇతనికిని పృథ్వీరాయలకును గల వైరమువలననే యీదేశము తురుష్కులపాలగుట సంభవించెను. ఈ దుఃఖప్రద సమాచార మంతయుఁ మహమ్మదీయ మహాయుగములో వర్ణింపఁబడును.

కనౌజ్‌లోని పురాతనమందిరము.

భాషాభివృద్ధి.

రజపూతులు ప్రభుత్వముచేసిన రెండుమూఁడు శతాబ్దంబులలో వాఙ్మయమును (Literature), శాస్త్రంబును (Science) నభివృద్ధిఁజెందెను.

మాఘకవి పదునొకండవ శతాబ్దంబున శిశుపాలవధమను కావ్యమురచించె. శ్రీహర్షుఁడు పండ్రెండవ శతాబ్దంబున నైసధకావ్యము వ్రాసెను. ఆ శతాబ్దంబుననే జయదేవుఁడు చేరోశ్దేశమందు గీతగోవిందమను మనోహరకావ్యముఁ జెప్పె. పృథ్వీరాయని యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు హిందీభాషలోఁ గవిత్వముఁ జెప్పఁ దొడఁగె. భట్టనారాయణుఁడు వేణీసంహారమను నాటకమును నిర్మించెను.

పైనిఁ జెప్పినవారి యందఱికంటె నధికగౌరవమునకుఁ బాత్రుఁడైన భాస్కరాచార్యుఁ డీకాలపువాఁడు. జ్యోతిషశాస్త్రాభివృద్ధిని గుఱించి యీతని పే రీదేశంబున మిక్కిలికొనియాడఁబడును. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౧౪-లో జన్మించె; సిద్ధాంతశిరోమణియను విశ్వవిఖ్యాతసిద్ధాంతగ్రంథమును ౧౧౫౦-లో రచించెను. ఇందు అంకగణితము (Arithmetic), బీజగణితము (Algebra), ఖగోళగణితము (Astronomy) అను మూఁడు భాగములు గలవు. అంకగణిత భాగమునకు లీలావతియని పేరు. జ్యోతిషభాగమునకు గోలాధ్యాయమని పేరు. భూమి గుండ్రముగానున్నదనియు, భూచ్ఛాయ గ్రహణమునకుఁ గారణమనియు నీతఁడు తన జ్యోతిష గ్రంథములో వ్రాసియున్నాఁడు. పదునేడు పదునెనిమిదవ శతాబ్దంబులలో యూరోపుదేశస్థులకుఁ దెలియని యనేక యంశములు తన బీజగణితమందుఁ బండ్రెండవ శతాబ్దంబునఁ బుట్టిన యీ హిందూ జ్యోతిషికుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. భూమియందు నాకర్షణశక్తి కలదని యిర్గ్లీషువారికిఁ బదునెనిమిదవ శతాబ్దంబున న్యూటను అనువాఁడు తెలిపెను. కాని యంతకుఁ బూర్వమాఱువందల యేండ్ల క్రిందటనే భాస్కరాచార్యుల వారీ యంశమును తమగ్రంథములో వ్రాసియున్నారు.

ఇట్లు హిందూరాజ్యములును, హిందూధర్మంబును, హిందూవిజ్ఞానశాస్త్రంబులును, నభివృద్ధిఁజెంది, మరలఁ దలచూపఁ దొడంగె. ఈయభివృద్ధి నిరాఘాటముగాఁ గొన్నివందల సంవత్సరములు జరిగియున్న పక్షమున హిందూదేశ మెంతయో వైభవదశఁ జెందియుండును. కాని హిందువుల దురదృష్టముచే వారు క్రీ. శ. ౧౧౯౩-లోఁ దమ స్వాతంత్ర్యంబును దురుష్కుల చేతిలోఁ గోలుపోయి శాశ్వతంబగు పారతంత్ర్యంబున మునిఁగిరి.

ఇటులు మనకథ తురుష్కుల ప్రభుత్వమువఱకువచ్చినది. కాని తురుష్కరాజ్య చరితమును బ్రారంభించుటకుఁ బూర్వము హిందూదేశములోని కొన్ని రాజ్యములను గుఱించి వ్రాయవలసి యున్నది. ఇదివఱకు వర్ణింపఁబడిన దఱ

తయిన మగధము, ఉజ్జయిని, కనౌజ్ మొదలయిన మధ్యదేశాంతర్గతములగు గొప్పరాజ్యములను గుఱించి. ఈ రాజ్యములుగాక పురాణ కాలంబునను అంతకుఁ బూర్వంబునను విఖ్యాతిఁ జెందిన చిన్నరాజ్యములు మఱికొన్ని కలవు. వానిని గుఱించి సంక్షేపముగా వ్రాసి ఈ ప్రకరణము ముగించెదము.

కాబూల్ దేశములోని బ్రాహ్మణరాజులు.

హిందూదేశము నంటుకొనియున్న కాబూల్ దేశము పూర్వకాలమందు హిందూదేశములోనిదిగనే భావింపఁబడుచుండెను. పంజాబులోని కొంత భాగమును, కాబూల్ దేశమును గలిపి యొకరాజ్యముగనే యుండెను. అచ్చట బ్రాహ్మణరాజులు రాజ్యముచేసిన సమాచారము మాత్ర మిదివఱకు నెవ్వరికిని దెలియదు. ఇటీవలఁ దొరికిన అల్ బిరూనీయొక్క యొకగ్రంథము లో నిట్లు వ్రాయఁబడి యున్నది.

మొదట గాబూలురాజ్యము బౌద్ధరాజుల వశమం దుండెను. ఆవంశములోఁ దుదవాఁడు కతోర్మానువాఁడు. వానియొద్దఁ గలారుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు మంత్రిగానుండెను. ఇతనికి నదృష్టవశమున భూమిలో ధనము దొరికెను. అందువలన నతనిసామర్థ్యము హెచ్చెను. కతోర్మాన్ రాజు దుర్మార్గుఁడు. అతని యాలోచనలును, ఆచరణమును మంచివికావు. అందుచేఁ బ్రజలు విసివిమంత్రితో మొఱపెట్టిరి. అందుపై నాతఁడు మొదటరాజునకు బుద్ధి వచ్చుటకు నైయాతనిని జెఱఁబెట్టెను. కాని కొన్ని దినముల కాతనికి రాజ కావలయుననిన దుర్బుద్ధిపుట్టి యాతఁడు రాజయ్యెను. అతనియొద్ద ధనముండుటచే వచ్చిన యిక్కట్టులఁ దప్పించుకొని రాజ్యమునందు స్థిరమయ్యెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౮౬౦-వ సంవత్సర ప్రాంతమునందు రాజయి యుండవచ్చును. ఇతనితరువాత సామంద్ అనువాఁడు రాజ్యముచేసెను. 'స్యాలాపతి' యను పేరిట నితని నాణెము లనేకములు కాబూల్ దేశములోను, పంజాబుదేశము లోను గానవచ్చుచున్నవి. ఇతనితరువాత కమలువా యనువాఁడును, భీమఁడనువాఁడును రాజ్యముచేసిరి. భీమునికాలములోఁ గాబూల్ పట్టణము మహమ్మదీయుల స్వాధీనమై యుండనోపు. తరువాత జయపాలుఁడను వాఁడు

రాజ్యముచేసి ౧౦౦౨ లోఁ గీర్తిశేషుఁడయ్యెను. జయపాలుని కుమారుఁడు ఆనందపాలుఁడు. ఇతనినే అనంగపాలుఁడనియెదరు. ఇతఁడు గజ్నీ మహమూదునకు సమకాలీనుఁడు. ఇతనికిని మహమూదునకును అనేకయుద్ధములు జరిగెను. అందు నితఁడు మహమూదును బూర్తిగఁ బరాభవించెను. ఇట్లు పరాభూతుఁడయిన తరువాత మహమూదుమీఁదికిఁ దురక దేశమునుండి తురుష్క (Turk) రాజు దండెత్తివచ్చెను. ఆసమాచారము తెలిసియాధర్మపరాయణుఁడగుఆనంద పాలుఁడు తనకు మహమూదు శత్రుఁడయినను వానికి సంకటసమయమున సాహాయ్యముచేయుట ధర్మమనియెంచి వాని కిట్లు ఉత్తరమువ్రాసెను. 'నీరాజ్యముమీఁదికిఁ దురకలు (Turk)దండెత్తివచ్చిరనియు,ఖురాసాస్ ప్రదేశమంతటను బ్రసరించిరనియు విన్నాడను. వలయునెడ నైదువేలగుఱ్ఱములతోను, పదివేల సైనికులతోను, నూఱు ఏనుఁగులతోను నీకు సహాయ్యముచేయుటకు వచ్చెదను; లేదా నీకిష్టమున్నయెడలఁ బైనిఁ జేర్కొన్న దానికంటె రెట్టింపు సైన్యములనిచ్చి నాకుమారునిఁబంపెదను, నీయనుగ్రహమునకై నేనిట్లువ్రాయలేదు. నేను నిన్నుఁ బూర్తిగఁ బరాభవించినను, అట్టి గౌరవము నాకుఁదప్పయితరుల కుండఁగూడదని నా యుద్దేశము.' శత్రువునకుఁగూడ సంకటసమయమున నిట్లు సాయముచేయుదు ననియుత్తరమువ్రాసిన రాజుయొక్క యౌదార్యమును అల్ బురినికూడఁ గొనియాడియున్నాఁడు. ఆయుత్తర మితఁడే యుదాహరించినందున దీనిసత్యత్వమునుగుఱించిసంశయింపనక్కఱలేదు. అల్ బురినిమహమూదు యొక్క యాస్థానపండితుఁడు. ఈరాజు తురుష్కులను మిక్కిలి ద్వేషించుచుండెనఁట. ఆనందపాలుని తరువాత రెండవజయపాలుఁడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౧౦౨౧లో జంపఁబడియె. ఇతని కుమారుఁడు భీమపాలుఁడు. ఇతఁడు౧౦౨౬లోఁ గాలధర్మమునొందెను. అంతటితో నీవంశ మంతరించెను.ఈవంశపు రాజులనుగుఱించియల్బురూని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈరాజులు మిక్కిలిరాజ్యవిస్తారముగలవా రయ్యును ఉత్తమ సద్గుణమండితులయి యుండిరి.ఆడినమాట తప్పకుండుటయుఁ దమకంటెఁ దక్కువవాని దయతోఁ జూచుటయు వీరి విశేషగుణములయి యుండెను.

కాశ్మీరము.

కల్హణపండితునిచే వ్రాయఁబడిన రాజతరంగిణి యను గ్రంథమునందుఁ కాశ్మీరదేశపు చరిత్ర సాద్యంతముగాఁ గలదు. క్రీ. శ. ప్రథమ శతాబ్దంబునఁ గనిష్కుఁడను రాజు ఈరాజ్యమును గెలిచెనని చదువరు లిదివఱకే వినియున్నారు. ఈదేశమం దొకప్పుడు హిందూమతమును, ఒకప్పుడు బౌద్ధమతమును ప్రబలియుండెను. మూఁడవ శతాబ్దంబుననో, నాల్గవ శతాబ్దంబుననో మిహిరకులుఁడను కాశ్మీరరాజు విజయయాత్ర వెడలి సింహళమువఱకుఁ బోయెను. ఆతఁడు హిందూమతమునందు నభిమానముగలవాఁడై బౌద్ధుల బాధపెట్టెనని చెప్పెదరు. అయిదవ శతాబ్దంబుననో లేక యాఱవ శతాబ్దంబుననో మేఘవాహనుఁడను కాశ్మీరరాజు మరల సింహళమువఱకు జయించెను. ఈతఁడు బౌద్ధమతమునందు నభిమానము కలవాఁడై తనరాజ్యమునందుఁ బశుహింస జరుగఁ గూడదని శాసించెను. ఈతని భార్యలు అనేక బౌద్ధాశ్రమములఁ గట్టించిరి. ఆఱవశతాబ్దమధ్యమున మాతృగుప్తుఁడనువాఁడు విక్రమాదిత్యునిచేఁ గాశ్మీరమునకు రాజుగా చేయఁబడి, విక్రమాదిత్యుని మరణమువఱకు రాజ్యమేలెను! ఈతనితరువాతి రాజు ఉజ్జయిని నృపుఁడగు శిలాదిత్యుని గెలిచి యాదేశపు రాచగద్దియను ఉజ్జయినిపట్టణమునుండి కాశ్మీరమునకుఁ దెచ్చెనఁట. ఎనిమిదవ శతాబ్దారంభమున లలితాదిత్యుఁడను కాశ్మీరరాజు కనోజ్ రాజ్యమును గెలిచి యచ్చటియాస్థానకవియగు భవభూతినిఁ గాశ్మీరమునకుఁ గొనిపోయెనని యీవఱకే చెప్పియున్నారము. ఈరాజు కర్ణాటకమువఱకు జయించి వింధ్యపర్వతముదాఁటి యవంతిమార్గమునఁ దనదేశమునకు వెళ్ళెను. హిమాలయపర్వతము దాఁటి యావలనున్న రాజ్యములు గెలువవలెనని బయలుదేరి యీరాజు త్రోవలో మృతుఁడయ్యె. క్రీ. శ. ౭౪౫ నుండి ౭౭౬ వఱకు జయపీడుఁడను మహావిక్రమవంతుఁడగు రాజు రాజ్యముచేసెను. ఈతఁడు గౌడదేశపు రాచకన్నియయగు కల్యాణదేవిని వివాహమాడెను. పతంజలికృతమైన మహాభాష్యమప్పుడు శిథిలమై యొక్కచోట నంతయుఁ గానరానందున నీరాజు ఆమహాగ్రంథములోని భిన్న భాగములను చోటచోటనుండి తెప్పించి విద్వాంసులచే

గ్రంథమునకుఁ బునర్జీవన మిప్పించెను. తొమ్మిదవ శతాబ్దమున అవంతివర్మ యనురాజు తనపేరిట అవంతిపురమను రాజధానిని గట్టించెను. ఈరాజు పోయినతరువాత శౌర్యాదివిహీనులును దుర్మార్గావలంబులును నగు రాజులును రాణులును గొందఱు రాజ్యముచేసిరి. అంతఃకలహములు మెండైతుదకుఁ బదునాల్గవ శతాబ్దంబున నీరాజ్యంబు తురుష్కుల చేతఁబడియెను.

పంజాబు.

ఇది ఋగ్వేదకాలమందు నార్యుల ప్రథమనివాసస్థలమని చదువరు లెఱిగియే యున్నారు. బ్రాహ్మణముల కాలములో నచ్చటినుండి వెడలి కొందఱార్యులు గంగా యమునల మధ్య, కురు, పాంచాల, కోసల, విదేహాదిరాజ్యముల నేర్పఱచుకొనిన సమాచారంబును మన మెఱుఁగుదుము. ఇట్లు గంగయొడ్డునకుఁ బోయిన యార్యులు యజ్ఞయాగాది క్రతుపద్ధతులును, జాతిభేదంబును నేర్పఱచుకొనిరి. ఈసంగతులు పంజాబులోని యార్యుల కంతగాఁ దెలియవు. ఇట్లు సింధునదమునొడ్డుననున్న యార్యులకును, గంగయొడ్డుననున్న యార్యులకును ఆచారభేదము గలిగెను. సింధునదమునకుఁ బశ్చిమముననున్న గాంధారాక్షత్రియులలోను, సింధునదమునకుఁ దూర్పుననుండు కైకేయ క్షత్రియులలోను వర్ణవ్యవస్థ పెరుగదయ్యె. ఈశూరజనులను గుఱించి గంగయొడ్డున నున్న యార్యులు “వారిలో ఋత్విజుఁడు నాపితుఁడుగను నాపితుఁడు క్షత్రియుఁడుగను మారవచ్చును” అని పరిహాసముగాఁ జెప్పుకొనుచుండిరి. కాని క్రమక్రమముగ గంగయొడ్డు ఆర్యులు గాంధార కైకయదేశముల పిల్లలను జేసికొనసాగిరని భారతరామాయణాదులవలనఁ దెలియుచున్నది.

డేరియస్ అను పారసీకదేశపు రాజు క్రీ. పూ. ౫౦౭లో సింధువునకుఁ బశ్చిమమునందు దేశముల గెల్చెను. అలగ్జాండరు పంజాబునకు వచ్చినప్పుడు ఆక్షత్రియు లాతనితో ఘోరముగాఁ బోరిరి. తుదకు పోరసుమచే నాతఁడు వారిని గెలిచెను. అలగ్జాండరుతరువాత చంద్రగుప్తుఁడు పంజాబును జయించి మగధములోఁ గలిపికొనియె. అశోకుని తరువాత పరదేశీయులనేకులు పంజాబుదేశమునకు వచ్చిరి. బ్యాక్ట్రియాదేశపు గ్రీకువారు సింధుపశ్చిమ ప్రదేశముల నాక్ర

మించుకొనిరి. తరువాత తురేనియను లనఁబడిన శకవంశపువారు వచ్చిరి. ఆఱవ శతాబ్దమున విక్రమార్కుఁడు వీరల వెడలఁగొట్టెను. తరువాతఁ గొన్ని దినము లచ్చట నరాజకమై గజినిమహమ్మదు వచ్చువఱకు నారాజ్యమును రాజపుత్త్రు లాక్రమించుకొని యుండిరి.

గుజరాత్.

దీనికి సౌరాష్ట్రమని పేరు. ఇచ్చట బ్రాహ్మణముల కాలములోనే యార్యులు వచ్చి నివసించిరి. క్రీ. పూ. నాల్గవ మూఁడవ శతాబ్దంబులలోఁ జంద్రగుప్తాశోకరాజు లీరాజ్యమును బరిపాలించిరి. తరువాత నీరాజ్యము కనిష్కుని క్రిందికిఁ బోయె. కనిష్కుని యనంతరమున నచ్చటి షాహారాజులు స్వతంత్రు లయిరి. షాహారాజుల యనంతరము వల్లభివంశజులు రాజులైరి. భటార్కుఁడను వీరి మూలపురుషుఁడు క్రీ. శ. ౪౬౦-లో రాజయ్యెను. ఈవంశజులు. క్రీ శ. ౭౭౦-వఱకు రాజ్యము చేసిరి. ఈవంశపువారు రాజ్యము చేయుచుండఁగనే హుయెన్‌స్యాంగు అనువాఁడు సౌరాష్ట్రముఁ జూచె. అప్పుడు వల్లభపురమున సముద్రవర్తకంబుకతన లక్ష్మి తాండవ మాడుచుండెను. క్రీ. శ. ౭౭౦-సంవత్సర ప్రాంతమున చాళుక్యవంశజులయిన రాజపుత్త్రులు దక్షిణమునుండి వచ్చి వల్లభివంశమును నాశ మొందించిరి. వీరు అన్హాల్ వాడా పట్టన్ అనుపట్టణమును రాజధాని చేసికొనిరి. ఇంకొక రాజపుత్త్రవంశజులు వచ్చి క్రీ. శ. ౯౪౦-లో నీ చాళుక్యులఁ దొలఁగించిరి. ఈ వంశపురాజే మహమ్మదు గజినీ వచ్చినపుడు రాజ్యము చేయుచుండెను.

దక్షిణములోని రాజ్యములు.

దక్షిణదేశమున ననేక రాజ్యము లుదయించి యనేకము లస్తమించెను. వాని నన్నిఁటిని నిందు వర్ణించుట యనావశ్యకము. ఆంధ్రులనఁబడు రాజులు దక్షిణమున నాల్గవ శతాబ్దమువఱకు సార్వభౌమత్వముఁ జేసిరని వెనుక బౌద్ధయుగములో వర్ణింపఁ బడియె. వారితరువాత పల్లవులును, పూర్వపశ్చిమచాళుక్యులును ప్రబలిరి. తరువాత దేవగిరియాదవులును, ఓరుగంటిగణపతి రాజులును, మహారాష్ట్రాంధ్రదేశములను వైభవముతో నేలిరి. మిక్కిలి దక్షిణమునపాం

డ్య, చేర, చోళ రాజులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఇందు ముఖ్యరాజవంశములను ఇచ్చట సంగ్రహముగా వర్ణించెద.

పశ్చిమచాళుక్యులు.

ఈ వంశమువారు ఆఱవ శతాబ్దమునఁ గల్యాణపట్టణము రాజధానిగాఁ గొంకణ, మహారాష్ట్ర, కన్నడ దేశంబుల నేలసాగిరి. ఈ వంశముయొక్క స్థాపకుఁడు పులకేశియనువాఁడని చెప్పెదరు. ఇతఁడు క్రీ. శ. ౫౫౦ ప్రాంతమున వాతాపియను పట్టణమును రాజధానిగా నేర్పఱుచుకొని యనేక రాజులను గెలిచి యశ్వమేధ యాగమును జేసెనఁట.

ఈతని మనుమఁడగు రెండవపులకేశి క్రీ. శ. ౬౦౮-లో రాజ్యాసనముఁ దైశూరాగ్రేసరుఁడని పేరొందెను. ఇతఁ డిరువది సంవత్సరములలో లాటు, ఘూర్జర, కొంకణ, మాళవరాజులఁ గెల్చెను. క్రీ. శ. ౬౧౦-లో నీతఁడు వేఁగిదేశమునుండి పల్లవరాజుల వెడలఁగొట్టి దాని నాక్రమించుకొనెను. ఈతఁడు శ్రీహర్షునితో సమకాలీనుఁడు. క్రీ. శ. ౬౨౦-లో నీతఁడు శ్రీహర్షుని సైన్యముల నోడించెనని యీావఱకే వ్రాసియున్నారము. ఇట్లీతని మరాటీసైన్యములు తమస్వాతంత్ర్యమును రక్షించుకొనియె. ఈమరాటీవా రెప్పుడును ఇట్టి పట్టుదలయు, స్వదేశాభిమానమునుగలవారు. హిందూదేశమంతయు గెలిచిన ఔరంగజేబుచక్రవర్తి మరాటా రాజగు శ్రీ శివాజిని గెలువలేకపోయెనని చదువరులు ముందుఁ జూడఁగలరు.

ఈరెండవ పులకేశిమహారాజుయొక్క కీర్తి ఈదేశమునందే గాక పారసీకదేశంబునకును ప్రసరించెను. పారసీకరాజగు రెండవ ఖుస్రువద్దకీరాజు క్రీ. శ. ౬౨౫-లోనో ౬౨౬-లోనో తనరాయబారులఁబంపెను. ఆపారసీకరాజు తిరిగి తనరాయబారుల నీరాజునొద్దకుఁ బంపెను. అజంటాలోని మొదటిగుహలో ఈపారసీక రాయబారి వచ్చినప్పటి ప్రసంగమును జూపుప్రతిములు చెక్కఁబడియున్నవి. ఈగుహ లీరాజుకాలములో క్రీ.శ. ౬౪౦ ప్రాంతమునఁ జెక్కింపఁబడియె. ఈరాజు చరమదశయం దీతని కాంచీదేశపురాజులగు పల్లవులు జయించినట్లు గానఁబడుచున్నది.

ఈతని కుమారుఁడగు విక్రమాదిత్యుఁడు కాంచీపల్లవులఁ గెలిచి నష్టమయిన కీర్తిని మరల సంపాదించెను.

క్రీ. శ. ౮౧౫ మొదలు ౮౭౭ వఱకు రాజ్యముచేసిన యీవంశపురాజగు అమోఘవర్షుఁడు జైనమతము నందభిమానముగలవాఁడై పూర్వచాళుక్యులతోఁ బోరాడుచుండెను.

విక్రమాంకదేవుఁడనురాజు ౧౦౭౬ మొదలు ౧౧౨౬ వఱకు రాజ్యము చేసెను. ఈతనిని నాయకునిగా వర్ణించుచు బిల్హణుఁడనుకవి విక్రమాంకదేవ చరితమను కావ్యము రచించెను. ఇతఁడు కాంచీరాజులతోను ద్వారసముద్రపు రాజులతోను బోరాడి యనేక దిగ్విజయములఁజెంది తన పేరట నొక శకమును నేర్పఱచెను. కల్యాణపట్టణ మీతని రాజధాని. ఇచ్చటనే మితాక్షర ధర్మశాస్త్రమునకుఁ గర్తయైన విజ్ఞానేశ్వరుఁడు నివసించి యుండెను.

క్రీ. శ. ౧౧౫౬ నుండి ౧౧౬౩ వఱకు రాజ్యము చేసిన తైలుఁడను రాజు కాలములో నాతని సైన్యాధిపతియగు బిజ్జలుఁడనువాఁడు తిరుగఁబడి, యజమానునిఁ జంపి తానే రాజయ్యెను. ఈబిజ్జలుడు జైనమతస్థుఁడు. ఈతఁడు కాలచుర్య వంశజుఁడు. ఈతని మంత్రియగు బసవఁడనువాఁడు లింగాయత మతస్థాపకుఁడై జంగముల మతమునకు నాచార్యుఁ డయ్యెను. ఈబసవఁడు బిజ్జలుని ౧౧౬౭-లోఁ జంపెను. ఈతని మరణానంతరము చాళుక్యవంశజుఁడు మరల రాజయ్యె. చాళుక్యవంశము ౧౧౮౯-లో నంతరించెను.

పల్లవులు.

మూఁడవ శతాబ్దములో నాంధ్రవంశ మడుగంటిన తరువాతఁ దెలుగు సీమలోని వేఁగిదేశము కాంచీపట్టణము రాజధానిగాఁ గల పల్లవుల చేతిలోఁ బడెను. ఈపల్లవులకుఁ గాంచీదేశములో నొక రాజ్యమును, వేఁగిదేశములో నొకరాజ్యమును నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. మూఁడవ శతాబ్దాంతము వఱకు మాధవవర్మ, కులకేతనుఁడు, నీలకంఠుఁడు, ముక్కంటి యనురాజులు రాజ్యము చేసిరి. నాల్గవ శతాబ్దాంతమువఱకు చంద్రవర్మ, విజయనందివర్మ, విజయబుద్ధవర్మ, స్కంధవర్మ, త్రిలోచనపల్లవులనువారీవంశమున రాజులయిరి. ఈ

కాలములోనే పశ్చిమచాళుక్యరాజగు జయసింహవిజయాదిత్యుఁడు పల్లవులపైఁ దండెత్తివచ్చి రణరంగములో హతుఁడయ్యెను. ఆతని కుమారుఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు పల్లవుల నోడించి వారికూఁతును వివాహమాడెను. అయిదవ యాఱవ శతాబ్దంబులలో నీ పల్లవులు మిక్కిలి ప్రబలి ఆంధ్ర ద్రావిడ కర్ణాటదేశముల లోనియనేక రాజ్యముల సంపాదించిరి. కాని౭-వ శతాబ్దప్రారంభమునఁ బశ్చిమ చాళుక్యులు వీరినినోడించి యాంధ్రదేశములోని వీరిరాజ్యమును స్వాధీనపఱచుకొనిరి. ద్రవిడకర్ణాటదేశములలోని పల్లవరాజ్య మింకను బహుదినములవఱకు నుండెను.

వేఁగిదేశమునకుఁ బల్లవులు సార్వభౌములయినను సాలంకాయను లనువారచ్చటి మాండలికరాజు లయినట్లు గానవచ్చెడిని. వీరు బౌద్ధమతస్థులు. చాళుక్యులు రాఁగానే యీ సాలంకాయనవంశ మంతరించెను.

తూర్పుచాళుక్యులు.

వీరు తెనుఁగుసీమలోనిది యగు వేఁగిదేశంబును నేడవ శతాబ్దమునుండి పదుమూఁడవ శతాబ్దారంభమువఱకుఁ బరిపాలించిన రాజులు. వేఁగినాడనఁబడు దేశము కృష్ణాగోదావరులకును, పూర్వసముద్ర మహేంద్రపర్వత (Eastern Ghats) ములకును నడుమ నున్న యెనిమిదివేల చదరపు మైళ్ళ వైశాల్యము గల తెలుఁగుసీమ. ఏలూరున కుత్తరమున నేడుమైళ్ళ దూరముననున్న వేఁగిపురము మొదట నీదేశమునకు రాజధానిగా నుండెను. ఇది పూర్వ మెటుచూచినను రెండు క్రోశముల పట్టణమై వైభవము ననుభవించినది యైనను బ్రస్తుతము నామావశిష్టమై యున్నది. నిజమయినవేఁగినా డింత చిన్నదియైనను చళుక్యరాజు లీరాజ్యమును దమ శౌర్యముచే నుత్తరమున గంగవంశజులదయిన కళింగ రాజ్యమువఱకును, దక్షిణమునఁ గాంచీనగరము రాజధానిగాఁ గల పల్లవులదైన చోళరాజ్యమువఱకును వ్యాపించునట్లు చేసిరి. రాజ్యము మిక్కిలి యభివృద్ధియైనతరువాత రాజధాని వేఁగిపురమునుండి రాజమహేంద్రపురంబునకు మార్పఁబడియె.

పశ్చిమచాళుక్యవంశములో మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందిన రెండవ పులకేశి వల్లభుఁడు దక్షిణదండయాత్రకు వెడలినపుడు చోళుల నోడించి ఆంధ్రదేశమును స్వాధీనపఱుచుకొని క్రీ. శ. ౬౧౫-లోఁ దన తమ్ముఁడయిన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని వేఁగిదేశమునకుఁ బాలకునిగా నియమించెను. కాని యాతఁడు త్వరలో నే స్వతంత్రుఁడయి తూర్పుచాళుక్యవంశమువారికి మూలపురుషుఁడయ్యెను. పన్నెండవ శతాబ్దమున ఈవంశమువారు వివాహసంబంధముచేఁ జోళులలోఁ గలియువఱకు రమారమి ముప్పదిమంది రాజులయిరి. వారిలో ముఖ్యులైన రాజులనుగూర్చి యిందుఁ గొంచెమువ్రాసెదము.

కుబ్జవిష్ణువర్ధనుఁడు.—ఈతఁడు ౬౧౫-లో రాజ్యమునకువచ్చి ౬౩౩ వఱకుఁ బ్రభుత్వము చేసెను. ఈతఁడు కుంటివాఁడయినను మిక్కిలిశూరుఁడు. అన్నగారగు పులకేశివల్లభుఁడు దక్షిణరాజ్యములు గెలిచినపు డీతఁ డతని వెంటనుండి యాతనికి మిక్కిలి సహాయము చేయుచుండెను. ఈతఁడు పిష్ఠపురమనఁబడుపిఠాపురములోని దుస్సాధ్యమైనదుర్గమును సాధించెను. ఈతని శాసనములు చిమిలిసీమలోను గానవచ్చుచున్నందున, నీతని రాజ్యము విశాఖపట్టణమండలములోని సర్వసిద్ధితాలూకావఱకు వ్యాపించియుండెనని చెప్పవచ్చును.

జయసింహుఁడు.—విష్ణువర్ధనుని జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడయిన (మొదటి) జయసింహుఁడు ౬౩౩-వ సంవత్సరము మొదలుకొని ౬౬౩-వ సంవత్సరము వఱకు ముప్పదియేండ్లు రాజ్యము చేసెను. ఇతనికి సర్వసిద్ధియను బిరుద నామముకలదు. ఇతఁడు గుడివాడతాలూకాలోని పెణుకపఱ్ఱుగ్రామము నొకబ్రాహ్మణునికిచ్చినట్లు దానశాసన మున్నందున, ఇతనిరాజ్యము నెల్లూరుమండలమువఱకును వ్యాపించియుండెను! 1

మూఁడవవాఁడగు ఇంద్రభట్టారకుఁడును, తరువాత వచ్చిన విష్ణువర్ధనుఁడు, మంగియువరాజు, జయసింహుఁడు, కొక్కిలిరాజు, విష్ణువర్ధనుఁడు, విజ

(1. ఆంధ్రకవులచరిత్రము 1-వ భా.)

యాదిత్యుఁడు అను ఏడుగురు రాజులును క్రీ. శ. ౭౬౪ వఱకు నంగా నూఱేండ్లు రాజ్యము చేసిరి.

పదవవాఁడగు విష్ణువర్ధనుఁడు ౭౬౪ మొదలు ౭౯౯ వఱకు రాజ్యము చేసెను. ఈతఁడు నాల్గవ విష్ణువర్ధనుఁడు. ఈతని కుమారుఁడగు రెండవవిజయాదిత్యుఁడు ౭౯౯ మొదలు ౮౪౩ వఱకు భూమి నేలి గాంగరాష్ట్రకూటులను రాజులతోఁ బోరాడి వారిని గెల్చి, తన రాజ్యమునం దనేకశివాలయములఁ గట్టించెను. ఈతని కొడుకు అయిదవవిష్ణువర్ధనుఁడు (౮౪౩-౮౪౪).

ఈ వంశములోని పదుమూఁడవవాఁడు మూఁడవవిజయాదిత్యుఁడు, ఇతనికి గణకవిజయాదిత్యుఁ డనిపేరు. ఇందుచే నీతఁడు గణితశాస్త్రమునందు విశారదుఁడై యుండెనని తోఁచెడిని. ఈతఁడు రాష్ట్రకూటు లనఁబడురాజుల జయించి మంగిరాజుతలను ఖండించెను. ఈరాజు ౮౪౪ మొదలు ౮౮౮ వఱకు రాజ్యము చేసెను.

పదునాల్గవరాజగు చాళుక్యభీముఁడు రాష్ట్రకూట వంశజుఁడగు రెండవకృష్ణుని జయించి యావఱకుఁ బరరాజుల స్వాధీనములోనున్న వేఁగిదేశమునందొక్క కొంతభాగమును స్వాధీనపఱుచుకొనియె. ఇతఁడు ౮౮౮-లో రాజ్యమునకు వచ్చి ముప్పది యేండ్లు పరిపాలనముచేసెను. ఆతనికుమారుఁడగు విజయాదిత్యుఁడు కళింగుల జయించెను.

పదునాఱవవాఁడగు అమ్మరాజవిష్ణువర్ధనుఁడు ౯౧౮ నుండి ౯౨౫ వఱకు నేడేండ్లు రాజ్యముచేసి తన రాజధానిని రాజమహేంద్రవరమునకు మార్చెను. ఇతనికి రాజమహేంద్రుఁడను బిరుదనామ మున్నందున నాతని నూతనరాజధానికి రాజమహేంద్రవరమను పేరు వచ్చెనఁట.

౯౨౫ మొదలు ౯౩౪ వఱకు నీవంశపువారిలో జ్ఞాతివైరములు గలిగి యొకరి నొకరు పదభ్రష్టులఁ జేసికొనుచు నేడుగురు రాజులు రాజ్యముచేసిరి.

౯౩౪-లో చాళుక్యభీమ విష్ణువర్ధనుఁడు రాజయ్యె. ఈవంశములో నీతఁడిరువదిరెండవరాజు. గండమహేంద్రుఁడు, రాజమార్తాండుఁడు అనుబిరు

డులు కలవాఁడై చోళరాజును, రాష్ట్రకూటరాజైన ధైదవ గోవిందరాజును జయించి పండ్రెండేండ్లు భూమి నేలెను. పదవశతాబ్దంబునఁ జోళులు వేఁగిదేశమునకు దండెత్తివచ్చి గెలిచినట్లును, గొంతకాల మీదేశమును పరిపాలించినట్లును గానవచ్చెడిని.

చాళుక్యవంశములోని యిరువదియాఱవ రాజగు విమలాదిత్యుఁడు ౧౦౧౫ మొదలు ౧౦౨౨ వఱకు రాజ్యముచేసి, రాజేంద్రచోళుని చెల్లెలును రాజకేసరివర్మయొక్క కూఁతురును నగు కుండమాంబాదేవిని వివాహమాడి యామెయందు నాంధ్రభారతకృతిపతియగు రాజరాజనరేంద్రునిఁ గనెను.

రాజరాజ నరేంద్రుఁడు.—ఈతఁడు తెలుఁగుబాసకు మహోపకారమొనర్చి యాచంద్రార్కము నాంధ్రదేశమునఁ బ్రతిదినము తన్నాంధ్రులు తలఁచుకొనునట్లు చేసిన మహానుభావుఁడు, ఈతని ప్రేరణవలననే నన్నయభట్టు తెలుఁగున భారతము వ్రాయ నారంభించెను. నన్నయభట్టు తెలుఁగుబాసలోఁ గావ్యము చెప్పిన యాదికవి. ఈయనకుఁ బూర్వము తెలుఁగునఁ గవిత్వము చెప్పినవారు తప్పక యుందురు. కాని వారినామములుగాని, గ్రంథములుగాని, మన మెఱుఁగము. అందుచే నాదిమకవియు నాదిమకృతిపతియు నగు నన్నయభట్ట రాజరాజనరేంద్రులు మనభాషకు జనకులని చెప్పవలసి యున్నది. ఈనన్నయభట్టు ఆంధ్రభారతములోని మొదటి రెండు పర్వములు పూర్తిగను, మూఁడవ పర్వము కొంతవఱకును రచించెను. ఇదియుఁగాక ఆంధ్రవ్యాకరణ మొకటిరచించి శబ్దశాసనుఁ డన్నబిరుదు వహించెను. నన్నయభట్టు వ్యాకరణమురచింపలేదనియు, భారతమురచించినందున నాతనికీపేరు వచ్చెననియు రావుబహాదరు కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారి యభిప్రాయమై యున్నది. కాని తెలుఁగుబాసలోని రెండవ సీసపద్యమనఁదగు భారతములోని రెండవ సీసపద్యములోనే నన్నయభట్టు తనకు శబ్దశాసనుఁ డన్నబిరు దున్నట్లు వ్రాసికొని యుండుటచే నాతనికి శబ్దశాసనుఁ డను బిరుదు భారతరచనమువలన వచ్చెనని చెప్పుట పొసఁగదు. అతఁడు భారతమునకుఁ బూర్వమే వ్యాకరణమురచించెనని స్పష్టపడుచున్నది. సంస్కృతములో శబ్దానుశాసన మనఁగా వ్యాకరణ మని యర్థము. వ్యాకరణ మహాభాష్యము 'అథ శబ్దానుశాసనమ్' అనుసూత్రముతోఁ బ్రారంభమగుచున్నది. నన్నయభట్టుగాక ఈ రాజునాస్థానంబున నారాయణభట్టు, పావులూరిమల్లన యను నిద్దరాంధ్రకవులున్నట్లు గానవచ్చెడిని. నారాయణభట్టు భారతముఁ దెనిఁగించుటలో నన్నయభట్టునకు సహాయుఁడుగా నుండెను. పావులూరిమల్లన యనునాతఁడు రాజనరేంద్రునివలన నగ్రహారము వడసి పావులూరిగణితమను గ్రంథము రచించెను. ఇటులీ రాజచంద్రుఁడు ఆంధ్రభాషావధూటిని కొంతయుఁ బ్రేమతోఁ బెంచి పెద్దదానిని జేసెను.

ఇమ్మహారాజు తన మేనమామయగు రాజేంద్రచోళుని కూఁతురయిన యమ్మంగదేవిని వివాహమాడి శాలివాహన శక ౯౪౪-వ సంవత్సరమందు భాద్రపద బహుళ ద్వితీయ గురువారము ఉత్తరాభాద్ర నక్షత్రమున (అనఁగా క్రీ. శ. ౧౦౨౨ సంవత్సరము ఆగష్టునెల ౧౬-వ తేదిని) పట్టాభిషిక్తుఁడై క్రీ. శ. ౧౦౬౩ వఱకు ననఁగా నలువదియొక్క సంవత్సరములు రాజ్యపరిపాలనముచేసెను. ఇతని తమ్ముఁడు విజయాదిత్యుఁడు. కుమారుఁడు కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు.

కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు.—ఇతఁడు రాజనరేంద్రుని ప్రథమపుత్రుఁడు. ఇతఁడే రాజేంద్రచోళుఁడు. ఇతని మొదటి పేరిదియేయయినను ఇతఁడు వేఁగిదేశరాజ్యభారమును వహించిన మొదటిసంవత్సరములోనే చోళదేశముపై దండెత్తి దానిని జయించి స్వాధీనపఱుచుకొన్న తరువాత కులోత్తుంగచోళదేవుఁ డనఁబడుచు వచ్చెను. ఇతనికి రాజనారాయణుఁ డను బిరుదుండెను. ఇతనిని కరికాలచోళుఁ డనియుఁ బిలుచుచువచ్చిరి. మూఁడు తరములనుండి చోళరాజులకూఁతులను వివాహమాడుచువచ్చుటచేతఁ దమ తల్లులనుబట్టియు, భార్యలనుబట్టియు చాళుక్యుల కంతకంతకు వేఁగిదేశమునకంటె చోళదేశముమీఁద నభిమాన మెక్కుడగుచు వచ్చెను. విమలాదిత్యుఁడు రాజరాజకూఁతురైన కుండమాంబాదేవిని వివాహమాడి తనకుమారునకు రాజరాజని

పేరుపెట్టెను; రాజరాజు తన మేనమామయైన రాజేంద్రచోళుని కూఁతురైన అమ్మంగదేవిని పెండ్లియాడి తనపుత్త్రునకు రాజేంద్రచోళుఁడనియే నామకరణము చేసెను. తరువాత రాజేంద్రచోళుఁడును, రాజేంద్రచోళునికూఁతురైన మధురాంతకదేవిని పరిణయముచేసికొని చోళదేశముమీఁదనే యధికారము గలవాఁడై తానాదేశమును జయించినతోడనే తనరాజధానిని చోళదేశమునకు మార్చుకొని, వేఁగిదేశమును పాలించుటకై పాలకులను నియమించి, రాజ్యాధికారమును వారికి విడిచిపెట్టెను. ౧౦౬౩-వ సంవత్సరమునందు వేఁగిదేశమును పాలించుటకై కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు తనపినతండ్రియైన విజయాదిత్యుని నియమింపఁగా నతఁడు పదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యపాలనముచేసి వార్ధకదశలో ౧౦౭౭-సంవత్సరమునందు చోళదేశమునకుఁ బోయిచేరెను; అటు తరువాత ౧౦౭౭ - సంవత్సరములోనే వేఁగిదేశపాలనము నిమిత్తము తన రెండవకొడుకైన రాజరాజును బంప నతఁ డక్కడ నుండనొల్లక మరుసటి సంవత్సరములోనే తల్లిదండ్రులయొద్దకు తిరిగిరాఁగా ౧౦౭౮-సంవత్సరమునందు శ్రావణమాసములోఁ దనమూఁడవకొడుకైన వీరచోళదేవుని వేఁగిదేశపాలకునిగాఁ బంపెను. ఈవీరచోళదేవుఁడు (తొమ్మిదవ) విష్ణువర్ధనుఁడను బిరుదుతో ౧౧౦౦-సంవత్సరమువఱకు వేఁగిదేశాధిపుఁడుగా నుండెను. కులోత్తుంగచోళదేవునికి విక్రమచోళుఁడు, రాజరాజు, వీరచోళదేవుఁడు మొదలుగాఁగల కొడుకులును, రాజసుందరి యనుకూఁతురును గలిగిరి. ఈ రాజసుందరి కళింగరాజైన రాజరాజునకు భార్య యయ్యెను. కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు ౧౦౬౩ మొదలు ౧౧౧౨ వఱకు నలుబదితొమ్మిది సంవత్సరములు రాజ్యపాలనము చేసెను.

విక్రమ చోళుఁడు.—ఇతఁడు కులోత్తుంగచోళుఁ డనఁబడెడురాజేంద్రచోళుని జ్యేష్ఠకుమారుఁడు. ఇతఁడు కొంతకాలము వేఁగిదేశపు పాలకుఁడుగా నుండెను. ఇతఁడు తండ్రియొక్క మరణానంతరమున వేఁగిదేశమును విడిచి చోళరాజ్యమును వహించుటకుఁ బోయెనని యొకశాసనమున వ్రాయఁ

బడి యున్నది. ఇతఁడు ౧౧౧౨ మొదలు ౧౧౨౭-వఱకు పదునేనుసంవత్సరములు రాజ్యముచేసెను.

౨ కులోత్తుంగచోళదేవుఁడు.—ఈరెండవకులోత్తుంగుఁడు విక్రమచోళుని కొడుకు. ఇతఁడు ౧౧౨౭- సంవత్సరమున రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఇతఁడు చోళరాజ్యము ౧౧౪౮ సంవత్సరము వఱకును పాలించెను. ఇతని కొడుకు రాజేంద్రచోళుఁడు; పంద్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకును, రాజేంద్రచోళుని కొడుకగు రాజరాజచోళుఁడు ౧౨౩౨-వ సంవత్సరమువఱకును, చోళరాజ్యమును పాలించినట్లు కనఁబడుచున్నది. ఈ రెండవ కులోత్తుంగ చోళదేవుని కాలములోనే వేఁగిదేశ మితర చాళుక్యుల యధీన మయినట్లు స్పష్టముగాఁ గనఁబడుచున్నది. ౧౨౦౨-వ సంవత్సరమునందు మల్ల విష్ణువర్ధనుఁడు వేఁగిదేశ ప్రభువుగా నుండిన ట్లొక శాసనమూనం దున్నది. ఆ శాసనమునందే యాతని తండ్రి విజయాదిత్యుఁడు చిరకాలము వేఁగిదేశమును పాలించినట్లును జెప్పఁబడియున్నది. దీనినిబట్టిచూడఁగా రెండవ కులోత్తుంగ చోళదేవుని కాలములోనే విజయాదిత్యుఁడు వేఁగిదేశరాజ్యమును వహించినట్లు తోఁచుచున్నది. ఈ విజయాదిత్యుఁడు పైని వివరింపఁబడిన పదునేడవ తూర్పు చాళుక్యరాజగు బేటవిజయాదిత్యుని కాఱవతరమువాఁడు. బేట విజయాదిత్యుని కొడుకు సత్యాశ్రయుఁడు; సత్యాశ్రయునికొడుకు విజయాదిత్యుఁడు; విజయాదిత్యుని కొడుకు విష్ణువర్ధనుఁడు; విష్ణువర్ధనుని కొడుకు మల్లపదేవుఁడు; మల్లప్పదేవుని కొడుకు వేఁగిదేశ ప్రభువైన విజయాదిత్యుఁడు; ౧౨౭౮-వ సంవత్సరమునందు కృష్ణా గోదావరీ మధ్యమునందున్న వేఁగిదేశమంతయు గణపతిరాజుల యధీనమైనది. కులోత్తుంగ చోళదేవుని కాలమునుండియుఁ జాళుక్యరాజు లందఱును తాము వేఁగిదేశమును విడిచి చోళుల బిరుదావళులను వహించి తాము చోళులుగానే పరిగణింపఁబడుచు వచ్చుటచేత వారినిగూర్చి యిందు వివరించుట యనావశ్యకము. చాళుక్యులు చంద్రవంశపు రాజులు; చోళులు సూర్యవంశపు రాజులు.”[1]

---

1. (ఆంధ్రకవుల చరిత్రము; ప్రథమభాగము.)

దేవగిరి యాదవవంశము.

చరిత్రగ్రంథములలో యాదవవంశములు రెండు వర్ణింపఁబడినవి. ఉభయవంశములవారును తాము కృష్ణవంశజులమని చెప్పుకొనుచుండిరి. ఇందు నొకవంశమువారి రాజధాని దేవగిరి; రెండవవంశమువారిది ద్వారసముద్రము.

యాదవులు మొదట మథురలోనిరాజులు. కృష్ణునికాలమున వీరు ద్వారక ప్రవేశించిరి. సుబాహునికుమారుఁడైన దృఢప్రహారుఁడనువాఁడు మొదట మహారాష్ట్రదేశమునకుఁబోయి యచ్చట రాజ్యమునుస్థాపించెను. శ్రీనగరమనుపట్టణమాతని రాజధాని. అది ప్రస్తుతపు నాసికపట్టణమునొద్ది చాందోరను గ్రామమేయని కొందఱు విద్వాంసుల యభిప్రాయము. దృఢప్రహారుని కుమారుఁడు సేఉణచంద్రుఁడు. ఈతఁడు తన పేరట సేఉణపురమును గట్టించెను. అప్పటినుండి యాదేశమునకుఁగూడ సేఉణదేశమనియే నామమువచ్చెను. ప్రస్తుతము బొంబాయి రాజధానిలోని ఖాన్ దేశ్ అనుజిల్లా యున్నప్రదేశమే పూర్వపు సేఉణదేశము. కాని ప్రస్తుతపు ఖాన్ దేశ మనుజిల్లాకంటె నప్పటిదేశపువైశాల్యము దక్షిణపూర్వదిక్కుల నధికముగా నుండెననుటకు సందేహము లేదు.

సేఉణచంద్రుని తరువాత నాతనిపుత్త్రుఁడగు ధాడియప్పా, మనుమఁడగు భిల్లముఁడు రాజ్యముఁజేసిరి. తరువాత శ్రీరాజ, వడ్డిగ, ధాడియస, భిల్లములను రాజులును, మఱికొందఱురాజులును రాజ్యమేలిరి. వీరిలో భిల్లముఁడు పరాక్రమవంతుఁడు. కొందఱు రాజులు పాలించిన తరువాత విక్రమశాలియగు మూఁడవభిల్లముఁడు రాజ్యమునకువచ్చెను. ఈతఁడు చళుక్యవంశజుఁడైన జయసింహునికూఁతును వివాహమాడెను. తరువాత రెండవ సేఉణచంద్రుఁడురాజయి చళుక్యరాజయిన విక్రమాదిత్యునకు యుద్ధములో మిగుల సాయముచేసెను. కొన్ని తరములతరువాత నైదవభిల్లముఁ డుద్భవించి శౌర్యసాహసములకుఁ బ్రఖ్యాతిఁజెంది చళుక్యులగెలిచి, యాదవు లదివఱకుఁ జళుక్యులకు సంకితులన్న యగౌరవముఁ బోఁగొట్టుకొని స్వతంత్రుఁడయ్యెను. ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౧౮౭వ సంవత్సరప్రాంతమున దక్షిణములోని ద్వారసముద్రపు యాదవులను, చళుక్యులను పూర్తిగఁ బరాభవించి, చళుక్యరాజధానియగు కల్యాణపట్టణమును స్వాధీనపఱుచుకొనియె; కృష్ణానదికి నుత్తరమునున్న రాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొనెను. కృష్ణకు దక్షిణమునందున్న మహారాష్ట్రదేశమున కప్పుడు కుంతలదేశమని పేరు. వీరభల్లాలుఁడు కుంతలదేశము నాక్రమించుకొనియుండెను. భిల్లముఁడు వానిమీఁదికి దండెత్తిపోయెను. ఇద్దరికిని ధార్ వాడ్ జిల్లాలోని లక్కుండియనుచోట ఘోరయుద్ధముజరిగి యందు భిల్లముఁ డోడింపఁబడెను. (౧౧౯౧) ఈకాలమునందు నుత్తరహిందూదేశములో మహమ్మద్ గోరీ పృథ్వీరాజుతోఁ బోరాడుచుండెను.

భిల్లముని తరువాత నతనికుమారుఁడైన జైత్రపాలుఁడు దేవగిరికి రాజయ్యెను (౧౧౯౧). ఇతఁడును తండ్రివలెనే పరాక్రమవంతుఁడై రాజ్యాభివృద్ధిచేసెను. ఇతఁడు విద్వాంసుఁడు; విద్వత్ప్రియుఁడు. భాస్కరాచార్యులవారి కుమారుఁడగు లక్ష్మీధరుఁ డీతనియాస్థానమునందు జ్యోతిర్విదుఁడుగా నుండెను.

సింగణయాదవుఁడు (౧౨౧౦ - ౧౨౪౭)—ఇతఁడు జైత్రపాలుని కుమారుఁడు. ఇతని ప్రభుత్వకాలమందు యాదవుల ప్రభుత్వ మపారముగా నభివృద్ధిఁజెందెను. ఇతడు కుంతల, మాలవ, గుజరాత్, పన్హాళా, ఛత్తిస్ గడము లనుదేశములలోని రాజులను జయించెను. పన్హాళా యనుగ్రామములో నప్పుడు శిలాహారవంశజుఁడయిన భోజరాజు రాజ్యముచేయుచుండెను. శిలాహారవంశ మింతటితో నంతరించినట్లు గానవచ్చుచున్నది. సింఘణుఁడు గుజరాత్ దేశముమీఁదికి ననేకపర్యాయములు దండెత్తిపోయెను. ఈయుద్ధములలో నతనికి ముద్గలగోత్రజుఁడగు ఖోలేశ్వరుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు సేనాధీశుఁడుగానుండెను. గుజరాత్ దేశమం దప్పుడు వాఘేల్ వంశజులు రాజ్యము చేయుచుండిరి. ఖోలేశ్వరుఁ డీరాజుల నెన్నియోసారులోడించెను. గుజరాత్ దేశపురాజయిన లవణప్రసాదుఁడును, అతని పుత్త్రుఁడైన వీరధవలుఁడును ఈతనితో సంధిచేసికొనిరి. ఒకయుద్ధములో ఖోలేశ్వరునికుమారుఁడైన రాముఁడు వీసరదేవునితోఁ బోరాడుచు వీరశయనమునొందెను. ఖోలేశ్వరునికి బిచ్చణుఁడను మఱియొక పుత్త్రుఁడుండెను. ఇతఁడును సేనాధీశుఁడుగానుండి రాజులను దక్షిణ కొంకణ దక్షిణమహారాష్ట్రదేశములను జయించెను. సింఘణ

రాజు భూషణగడదుర్గమును, సింఘణాపురమును గట్టించెను. ఇతఁ డనేక దేవాలయములను నిర్మించెను. ఇతఁ డప్పటికాలపు రాజులలో శ్రేష్ఠుఁడని విఖ్యాతిఁ గాంచెను. 'పృథ్వీవల్లభ' 'విష్ణువంశోద్భవ' అను బిరుదు లీతనికిఁ గలవు. ఈతనియొక్కయు, ఈతనికంటెఁ బూర్వము రాజ్యముచేసిన యిద్దఱు రాజులయొక్కయు మంత్రులకు 'శ్రీకరణాధిప' అనుబిరుదుండెను. సోఢలుం డనువాఁ డీతనిమంత్రి. ఈతనికుమారుఁడగు శార్ఙ్గధరుఁడనువాఁడు సంగీతరత్నాకరమను గ్రంథమును యీరాజు ప్రభుత్వకాలములో నేరచించెను. భాస్కరాచార్యుని మనుమఁడగు చాంగదేవుఁ డీతనియాస్థానమం దుండెను. భాస్కరాచార్యులవారికి శ్రీపతియను తమ్ముఁడుగలఁడు. అతనికుమారుఁడు గణపతి. అతని కుమారుఁ డనంతదేవుఁడు. వీరందఱును జ్యోతిషశాస్త్రమునందు నిపుణులు; యాదవుల రాజ్యములోనే యభివృద్ధిఁ జెందిరి. ఖానదేశమందలి చాలీస్ గాం తాలూకాలోనున్న పాటణాయను గ్రామమందు భాస్కరాచార్యుల మనుమండగు చాంగదేవుఁడు సిద్ధాంతశిరోమణి గ్రంథమును నేర్పుటకై యొకపాఠశాలను స్థాపించెను. అనంతదేవుఁ డొక భవానిదేవాలయముఁ గట్టించెను (౧౨౨౨). విద్వాంసుఁడును పరాక్రమవంతుఁడును అగు జైత్రపాలుఁడను సింఘముని పుత్త్రుఁడు తండ్రియెదుటనే స్వర్గస్థుఁ డయ్యెను.

కృష్ణుఁడు (౧౨౪౭-౧౨౬౦)—ఇతనికి కన్హార్, కంధార్ అని మాఱుపేళ్ళు. ఇతఁడును క్షాత్రతేజముచే శోభించెను. ఇతఁడు గుజరాత్ దేశముపై దండెత్తిపోయెను. ఇతనికి లక్ష్మీదేవుఁ డనువాఁడు ముఖ్యమంత్రిగ నుండెను. ఈరాజు బహుయజ్ఞములఁజేసి బ్రాహ్మణులకు ననేకాగ్రహారములిచ్చెను. లక్ష్మీదేవునితరువాత నతనిజ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడగు జల్హణుఁడు రాజునకుమంత్రిగానుండెను. అతఁడు విద్వాంసుఁడు; సూక్తిముక్తావళియను గ్రంథమును రచించెను. వేదాంతసూత్రభాష్యముమీఁద టీకవ్రాసిన అమలానందుఁ డనువాఁడు కృష్ణుని యాస్థానమందుండెను.

మహాదేవుఁడు (౧౨౬౦-౧౨౭౧)—మహాదేవుఁడు కృష్ణునితమ్ముఁడు. ఇతఁ డాంధ్ర, గుజరాత్, కొంకణదేశముల రాజులనోడించెను. ఇతనికాల

మునందు యాదవులదేశమునకు సేఉణదేశమని పేరుండెను. దేవగిరి సేఉణ్ దేశములో దండకారణ్యపు సీమమీఁదనుండెనని యప్పటివారిచే వ్రాయఁబడినది. ఈ రాజుచేతిక్రింద ననేకసామంతరాజు లున్నందున నితఁడు చక్రవర్తిబిరుదము వహించెను. కాశ్యపగోత్రజుఁడయినకేశవుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు ఋత్విజుఁడుగానుండ నీరాజు అప్తోర్యామయజ్ఞమును జేసెను.

రామదేవుఁడు (౧౨౭౧-౧౩౦౯)—ఇతఁడు కృష్ణునికుమారుఁడు. ఈతనిని అన్నివిధములను ఓరుగంటి ప్రతాపరుద్రునితోఁ బోల్పవచ్చును. ఇద్దఱును మొదట గొప్పవైభవము ననుభవించిరి. ఇద్దఱును తుదకుఁ దురుష్కులచే నోడింపఁబడి డిల్లికిఁ గొంపోఁబడిరి. ఇద్దఱితోడనే వారివారివంశముల వైభవము లంతరించెను.

ఈ రాజునకు రామచంద్రుఁడనియుఁ బేరుండెను. ఇతఁడు ౧౨౭౧-లో నేబదియేడ్గురుబ్రాహ్మణులకు మూఁడుగ్రామము లగ్రహారములుగా నిచ్చెను. దానమిచ్చునపు డేర్పఱిచిన నిబంధనలందఱును గమనించుటకుఁ దగినవిగా నున్నవి. ఆబ్రాహ్మణులును, వారివంశజులును ఆగ్రామములోనే కాపుర ముండవలెను. తమయగ్రహారములఁ గుదువబెట్టరాదు; ఆగ్రామములో వేశ్యలనుంచఁగూడదు; ఆబ్రాహ్మణులు జూదమాడఁగూడదు; శస్త్రముల ధరింపఁగూడదు; అందఱును సత్కర్మమునందుఁ గాలముఁగడుపవలెను.

ఈరాజునొద్ద హేమాద్రిబోపదేవులను ఇద్దఱు విద్వాంసులుండిరి. హేమాద్రి యనువాఁడు మహాదేవరామచంద్రులకిద్దఱికిని మంత్రిగానుండెను. ఇతనిది శ్రీవత్సగోత్రము. ఇతనికి శ్రీకంఠాధిపుఁడనియు, కరణాధిపుఁడనియు బిరుదులుండెను. కరణాధిపుఁడనఁగాఁ గరణముల కధికారియని యర్థము. ఈతఁడు ధర్మశాస్త్రములను గుఱించి గ్రంథము లనేకములువ్రాసెను. ఇతని గ్రంథములలోఁ జతుర్వర్గచింతామణియను నది మిక్కిలి పెద్దది. ఇందు వ్రతఖండము, దానఖండము, తీర్థఖండము, మోక్షఖండము, పరిశేషఖండము అను నైదుభాగములుగలవు. ఈతనిని మరాటిలో హేమాడ్ పంత్ అనియెదరు. ఇతఁడు మరాటిలో నుత్తరప్రత్యుత్తరములు త్వరగా వ్రాయుటకై 'మోడీ' యను నక్షర

ములని ర్మించెను. ఈ మోడీ మన తెలుఁగులోని గొలుసుకట్టువంటిది. ఇతఁడింతియు క ట్టడి నూతనవిధము నేర్పఱచెను.

బోపదేవుఁడను మఱియొక విద్వాంసుఁ డీరాజునొద్ద నుండెనని ఇదివఱకే చెప్పియుంటిమి. ఇతఁడు ముక్తాఫల హరిలీల లను గ్రంథములను, ముగ్ధబోధమను సంస్కృత వ్యాకరణమును రచించెను. ఇవిగాక యీతఁడు కొన్ని వైద్య గ్రంథములను వ్రాసెనఁట.

మహారాష్ట్రదేశమునందు మిక్కిలి విఖ్యాతుఁడగు జ్ఞానేశ్వరుఁడను సాధువీ రాజు సమకాలీనుఁడు. ఇతఁ డొక గొప్పకవి. భగవద్గీతమీఁద మరాటీలో టీక వ్రాసెను. దానికి జ్ఞానేశ్వరియని పేరు. కావ్యముగను, వేదాంతగ్రంథము గను జ్ఞానేశ్వరిని ఇప్పటికిని మహారాష్ట్రులు భక్తితోఁ జదివెదరు. ఈగ్రంథ ము వ్రాయుట ౧౨౯౦ లో ముగిసెను.

రామదేవుఁడు స్వాతంత్ర్యమును వైభవమును గొంతకాలమువఱకు ననుభ వించిన కడసారి మరాటిరాజు. మరల శివాజి యుదయించువఱకును (౧౬౭౪) మహారాష్ట్రదేశము పారతంత్ర్యమునందె యుండెను.

౧౨౯౪ లో అల్లాఉద్దీన్ ఖిల్జీయనువాఁడు దేవగిరిపైదండెత్తి రామదేవుని నోడించి యపారసంపత్తిని నపహరించెను. ౧౩౦౭ లో అల్లాఉద్దీన్ యొ క్క సరదారుఁడగు మలిక్ కాఫుర్ అనువాఁడు వచ్చి రామదేవునిఁ జెఱపట్టి ఢిల్లీకిఁ దీసికొనిపోయెను. అచ్చట నాఱునెలలుండి చెఱవిడిపించుకొని, తన రాజ్యమునకువచ్చి ౧౩౦౯ లో గాలధర్మముఁ జెందెను. ఈకథాభాగమంత యు మహమ్మదీయ మహాయుగములో సవిస్తరముగా వర్ణింపఁబడినది.

ఓరుగంటి గణపతిరాజులు.

తూర్పుచళుక్యరాజుల తరువాత నాంధ్రదేశమును బరిపాలించి మిక్కిలి ఘనతఁజెందిన రాజులీ గణపతి వంశజులు. వీరికి కాకతీయ వంశజులనియు మాఱుపేరు గలదు. వీరికి రాజధాని ఓరుగల్లు. ప్రస్తుత మిది నయిజాము రా జ్యములో వరంగల్ అను పేరట వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. ఈ యోరుగంటి కొద్దినే అనుముకొండ యను గ్రామము కలదు. మొదటఁ గాకతీయరాజు

లచ్చటనే రాజ్యముచేయుచుండిరి. ఈకాకతీయరాజులు గంగవంశపువారని కొందఱును, చోళవంశపువారని కొందఱును, యాదవవంశపువారని గొంద ఱును వ్రాసియున్నారు. ఈరాజులు మొదట చిన్నసంస్థానాధిపతులుగా నున్నను పండ్రెండవ పదుమూఁడవ శతాబ్దములలో వీరు మహాబలవం తులై తెనుఁగుదేశమంతయు నాక్రమించుకొనిరి. అందువలననే 'తెలంగాణ' అనఁగా ఓరుగంటిరాజ్యమని హిందూదేశ మంతటను వాడుకయయ్యెను.

ఈవంశపువారి మూలపురుషుఁడు సోమదేవరాజుకుమారుఁడగు మాధవ వర్మయని చెప్పెదరు. ఈవంశములో నయిదవవాఁడగు పెంటిగుండమరాజు కటకవల్లభుని, గొందఱు తురుష్కులను, నోడించెను. ఏడవవాఁడగు ఎఱుకదేవ రాజు దేవగిరిపై దండెత్తివెడలి యపృనము గైకొనియె. ఎనిమిదవ వాఁ డగు భువనైకమల్లునివఱకీరాజులు అనుముకొండలోనే వాసము చేయుచుండి రి. ఈరాజులచే అనుముకొండలో దివ్యమయిన శివమందిరములు నిర్మింపఁబడి యె. అందు వేయిస్తంభములగుడి యనునది మిక్కిలి శిథిలమైపోయినను, దానిపనితనము ఇప్పటికిని చూచువారికి మిక్కిలి యానందమును గలుగఁజే యుచున్నది. పదియవవాఁడగు కాకతిప్రోలరాజు ౧౧౧౦ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసి ఓరుగంటిదుర్గమును గట్టించెను. ఈదుర్గము పూర్వము మహా ఖ్యాతినిగన్నట్టి గొప్ప దుర్గమై యున్నది. ప్రస్తుతము పాడుపడి నామావ శిష్టమై పోయినను తనపూర్వవైభవమును సూచించుచున్నది. ఈరాజు మి క్కిలి ప్రతాపవంతుఁడై పశ్చిమచాళుక్యరాజులను గెలిచెను. ఈతనిరాజ్యము ఉత్తరమున కటకమువఱకును, దక్షిణమున శ్రీశైలమువఱకును, తూర్పున స ముద్రమువఱకును, పశ్చిమమున మాల్యవంతమను పర్వతమువఱకును వ్యాపించి యుండెనని యొక శ్లోకముకలదు.

ప్రోలరాజుకుమారుఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవుఁడు. ఇతఁడు ౧౧౬౨ సంవత్సరమువఱకు రాజ్యముచేసెను. ఇతఁ డనేక శివాలయములను గట్టించి శైవమతాభివృద్ధిఁజేసెను. ఈతని తమ్ముఁడగు మహాదేవరా జీతనిఁజంపి రాజ్య

ళ్ళు. కాని యాతఁడు ౧౧౬౦ సంవత్సరములో దేవగిరిమీఁదికి దండువెడలి పోయి యచ్చటి యుద్ధమున హతుఁడయ్యెను.

గణపతిరాజు :—ఇతఁడు మొదటి ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁడు. పినతండ్రి మరణానంతర మీతఁడు రాజ్యమునకువచ్చెను. తనపినతండ్రిని దేవగిరి రాజులుచంపినకసి తీర్చుకొన నతఁడుదండుతో వెడలి దేవగిరికోటను ముట్టడించి ఘోరముగాఁ బోరెను. దేవగిరియాదవు లాతనిదాడికి నోర్వలేక యప్పనంబులు ను, రాజపుత్త్రికయగు రుద్రమదేవిని నాతనికిచ్చి సంధిచేసికొనిరి. ఈ దేవగిరి రాజులనేగాక చోళకటక రాజులను, మన్నెదొరలను గెలిచిన ట్లాతని శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. ఇతని శాసనములలో 'పరనారీసహోదరా' అను బిరుదొక విశేషముగా నున్నది. ఇందువలన నీతఁడు మిక్కిలి పవిత్రాచరణము గల రాజని తోఁచుచున్నది.

ఇతఁడనేక తటాకంబులను, గ్రామంబులను, దేవాలయంబులను దనపేరటఁ గట్టించి ధర్మాత్ముఁడని మిక్కిలి ఖ్యాతివహించెను. అందుఁ గొన్ని నేఁటివఱకును గాన్పించుచున్నవి. ఇతనికి శైవమతమునందుఁ బూర్ణాభిమానము ను, జైనమతమునందు మిక్కిలి ద్వేషమును గలిగియుండెను. ఇతఁడు లింగధారులగు ఆరాధ్యబ్రాహ్మణులను గురువులుగాఁ జేసికొని వారిబోధల ననుసరించి కొందఱు వేలకొలఁది జైనుల సంహరించెను. అప్పుడు ఓరుగంటిరాజ్యములో జైనమతము ప్రబలియుండెను. అనుముకొండమీఁద పద్మాక్షిదేవాలయ మున్న కొండమీఁద నిప్పటికి ననేక జైనవిగ్రహములును, అనేక జైనప్రతిమలు ను గానవచ్చుచున్నవి. ఇట్లు ప్రబలిన జైనమతమును జూచి శైవు లోర్వలేక పోయిరి. వారు తమ కనుకూలుఁడగు రాజుచే నిరపరాధులఁ జంపించిరి. 'ముప్పదియాఱు జైనగ్రామములు నామములేకుండఁ జేసిరి; అనేకుల నటికి అసంఖ్యాకజైనులను దోమలవలెఁ జంపిరి; మిగిలినవారిని దేశమునుండి వెడలఁగొట్టిరి' అని యొకగ్రంథకారుఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈయనచేయించినపనులు దిక్కున నోమయాజులకు ముఖ్యకారకుఁడని కొందఱు వ్రాసియున్నారు. ఇటులీరాజా

ము, నీతని మనుమఁడగు రెండవప్రతాపరుద్రుఁడును, తమప్రజలగు జైనుల మతమునెడ సహిష్ణుత లేనివారై వారిని అపరిమితబాధలు పెట్టినందుననే యీ రాజ్యమందలి జైనులకందఱికి రాజునెడ నసూయత కలిగి వారు తురుష్కులకు ననుకూలులుగా నుండిరనియు, అందువలన నీరాజ్య మడుగంటె ననియుఁ గొందఱు విద్వాంసుల యభిప్రాయము. పరమతసహిష్ణుతయే పరమధర్మము గదా!

తిక్కన సోమయాజి.

ఆంధ్రభాషావిషయమునఁ గవి బ్రహ్మయనఁబడు తిక్కనసోమయాజి యీ రాజునకు సమకాలీనుఁడు. ఆకాలమందు మనుమసిద్ధి యను నొక చిన్నరాజు నెల్లూరుమండలము నేలుచుండెను. అతఁడు సూర్యవంశపురాజు. అతనియొద్ద తిక్కనసోమయాజి మంత్రిగానుండెను. తిక్కనయింటిపేరు కొట్టరపువారు. వీరు నియోగిబ్రాహ్మణులు. పాకనాటి నియోగులని కొందఱు చెప్పెదరు.[1] ఇతనిది గౌతమసగోత్రము. తండ్రి కొమ్మన, తల్లి అన్నమ్మ, మల్లన సిద్ధన లను వారు పెదతండ్రులు; భాస్కరమంత్రి యీతని తాత. ఇతని వంశమువారు రాజులయొద్ద గొప్ప నైయోగికులుగా నుండి రాజుల యాస్థానములయందు మంత్రిత్వకవిత్వములచే సన్మానమును బొందుచుండిరి. తిక్కనతండ్రియగు కొమ్మన గుంటూరునకు దండనాథుఁడుగానుండెను; తాతయగు భాస్కరుఁడు గుంటూరున కధిపతిగానుండి కవిత్వవిభవంబుచే మంత్రిభాస్కరుఁడని విఖ్యాతుఁడయ్యెను. మొట్టమొదట వాల్మీకిరామాయణము నీతఁడే తెనిఁగించెననియెదరు. తిక్కనసోమయాజి యనేకయజ్ఞములఁ జేసి సోమయాజి యనుబిరుదును, సంస్కృతాంధ్రభాషలలో నిరుపమాన పాండిత్య కవిత్వసామర్థ్యము గలవాఁడై యుభయభాషాకవులను గౌరవించుటవలన ఉభయకవిమిత్రుఁడను బిరుదును

1. ప్రస్తుతము తిక్కన సోమయాజి వంశమువారు నెల్లూరి యొద్దనున్న పాటూరులోఁ గరణములుగా నున్నారు. వీరు పాకనాటినియోగులయినందున వీరిపూర్వుఁడగు సోమయాజిగూడ పాకనాటినియోగియై యుండవలెనని మామిత్రులును, తెలుఁగు ట్రాన్సులేటరు కచ్చేరిలో హెడ్ మున్షీగారును

వహించియుండెను. ఈతని మేము వేఱుగఁ బొగడుటకంటెను నాతని సమకాలినుఁడగు కేతనకవిచేఁ జెప్పఁబడిన యత్యంతస్వభావోక్తియగు నీక్రిందిపద్యము నిచ్చట నుదాహరించుచున్నారము. అందువలన నాతని యనుపమానయోగ్యత తేటపడఁగలదు.

సీ. సరసకవీంద్రుల సత్ప్రబంధము లొప్పఁ
గొను నను టధికకీర్తనకుఁ దెరువు
లలితనానాకావ్యములు చెప్పు నుభయభా
షలయందు ననుట ప్రశంసత్రోవ
యర్థిమైఁ బెక్కూళ్ళ నగ్రహారంబులు
గా నిచ్చు ననుట పొగడ్తపోలము
మహితదక్షిణలయిన బహువిధయాగంబు
లొనరించు ననుట వర్ణనముదారి
పరుని కొక్కని కిన్నియుఁ బ్రకటవృత్తి
నిజములై పెంపుసొంపారి నెగడునట్టి
కొమ్మనామాత్యు తిక్కనకోలఁదిసచివు
లింక నొక్కరుఁ డెన్నంగ నెందుఁ గలఁడు?

ఈపద్యములోని ప్రతిమాటయు సత్యమైనది; యిందు నసత్యమేమియు లేదు. అతిశయోక్తి యని తలఁపఁగూడదు. ఈతఁడు కేతనకృతమైనదశకుమారచరిత్రమునకుఁ గృతిభర్త; నిర్వచనోత్తర రామాయణమునకును, మహాభారతములోని పదునైదుపర్వములకును కృతికర్త. ఇతనికిఁ గవిబ్రహ్మయమకీర్తిమహా

మ-రా-రా-శ్రీ, దూబగుంట రాఘవయ్యగారియభిప్రాయమై యున్నది. కాని ఉత్తరసర్కారులోని యారువేలనియోగులే పాకనాటికిఁ (నెల్లూరు మండలమునకుఁ) బోయి పాకనాటి నియోగులయినందున ఈవిభేద మనావశ్యకమనియు, తిక్కనకాలమున నిట్టిభేద మున్నదో లేదో సంశయింపవలసి యున్నదనియు, మాయభిప్రాయము.

భారతములోని పదునైదుపర్వములఁ దెనిఁగించుటవలన ముఖ్యముగ వచ్చెను. తిక్కనకృతమైన మహాభారతములోని పద్యసంఖ్యయిరువదివేలు. ఈకావ్యము తెనుఁగుబాసలో నద్వితీయము. ఇన్ని నియమములఁబాటింపుచు నింతచక్కఁగా నింతకావ్యము జగత్తులోని మఱియేకవియు వ్రాయలేదని చెప్పినఁ జెప్ప వచ్చును. ఒక్కయాంధ్రంబున ననవేల? పృథివియందలి యన్ని భాషలలోను గలయుత్తమకావ్యములలో నిదియొక్కటి యని చెప్పక తప్పదు. ఇందలి శబ్ద స్వారస్యమును, అర్థసౌలభ్యమును, యతిప్రాసల సహజగతులును, వర్ణనవిషయములు ప్రత్యక్షములా యను సంశయముఁ గలిగించునట్టి ప్రసంగవర్ణనములు ను మొదలగు నీకవిగుణవిశేషంబు లత్యద్భుతములు. ఇతరుల కసాధ్యములు. తిక్కనకృతభారతము సంస్కృత మహాభారతమునకు భాషాంతరీకరణమని మనవారంద అనుకొనుచున్నారు; కాని యిది యొక గొప్పపొరఁబాటు. ఇట్లనుకొనుట మనము తిక్కనయెడ నొకయపరాధము సేయుటయే. సంస్కృతాంధ్రమహాభారతముల నొద్దఁ బెట్టుకొని సాంతముగఁ జదివిచూచినయెడల ఆంధ్రమహాభారతము సంస్కృతమహాభారతములోనుండి కథమాత్రము గ్రహించి దానికంటె వేయిరెట్లు అధికమనోహరముగా రచించిన స్వతంత్ర మహాకావ్యమని చెప్పక తప్పదు. మూలములోలేని అర్థాలంకారములును, రసభావములును, మానవస్వభావవర్ణనలును, దెనుఁగుమహాభారతమునందెచ్చటఁజూచి నను విచ్చలవిడిగాఁ గానవచ్చును. మూలములోని విసుగుబుట్టించెడి యనేక దీర్ఘకథానకములును, వర్ణనలును, వేదాంతఘట్టములును, తెలుఁగునందు లేనే లేవు. తిక్కన నిజమైనకవి యగుటచే నిరంకుశుఁడై మూలములోని ముఖ్యకథనమాత్రము తీసికొని కడమభాగము నిష్టమువచ్చినటులు తగ్గించి పెంచి మార్చి వ్రాసెను. ఇట్లు చేయక సంస్కృతములోనున్న 'చ' కుఁ దెనుఁగున 'మ' పడ్డదా లేదాయని యిప్పటి కొందఱు కవులు తేఁజూచుకొనుచుఁ దిక్కన తెనిఁగించి యుండినచో నతనికావ్యము పృథివిలోని యుత్తమకావ్యములలో నొక్కటియై యుండదు. కావున తిక్కన కృతమహాభారతము స్వతంత్ర

కావ్యమనియే చెప్పవలసియున్నది. ఇట్లనుటవలన సంస్కృతమహాభారతము నుండి తిక్కన యేమియుఁ గైకొనియుండలేదని గాని యది మిక్కిలి తక్కువ యోగ్యత గలదనిగాని చెప్పుట మాయుద్దేశముకాదు. సంస్కృతమహాభారతము మా కత్యంతపూజనీయమే. కావ్యముగను, ఇతిహాసముగను దానియోగ్యత గొప్పదని మేమెఱుంగుదుము. కాని మూలములోని ప్రతిశబ్దమునకుఁ దూచినట్లు దెనుంగున నొకశబ్ద ముండినఁ గాని యది మంచికావ్యము గానేరదని యనేక యాంధ్రవిద్వాంసుల యభిప్రాయమయినందున నది యసత్యమని చూపుటయే మాయుద్దేశము. సంస్కృతభారతము బంగారపుముద్ద వంటిది. ఆంధ్రభారతము ఆముద్దలోనుండి కావలయునంత బంగారమును దీసి కొని స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవముతోఁ జేయఁబడిన చక్కని సువర్ణకమలము వంటిది. ఉభయభారతములలోని యీ భేదముఁజూపి స్వర్ణకారుని బుద్ధివైభవము వెల్లడిచేయుటయే మాయుద్దేశము. ఇదివఱకు మన తెనుఁగువా రాంధ్ర భారతమును కథాశ్రవణలోలురై వినుచున్నారు. షేక్సుపియరు, మిల్టన్, మొదలగు కవుల గ్రంథములను నింగ్లీషువారు చదివినటులు మనవారింక సంస్కృతాంధ్ర భారతములను కావ్యరసాస్వాదనలోలురై చదువుదురేని యాంధ్ర భారతముయొక్క నిజమైన వైభవము వారికిఁ గానవచ్చును.

ఇట్టి మహాకవీంద్రుఁడగు తిక్కనసోమయాజియొక్క యజమానుఁడగు మనుమసిద్ధిని, అతనిజ్ఞాతులగు అక్కనబయ్యనలు రాజ్యపదచ్యుతునిఁ జేసిరి. అందుపై సహాయము వేఁడుటకై ఓరుగంటి గణపతిరాజునొద్దకు సోమయాజి వెళ్ళెను. ఆరాజు సోమయాజిని మిక్కిలిగౌరవించి యాతని కోరికప్రకారము గొప్పసైన్యముతో వెడలి అక్కన బయ్యనలను వెడలఁగొట్టి మనుమసిద్ధికి మరల రాజ్య మొసంగెను.

ఈ గణపతిరాజు క్రీ. శ. ౧౨౫౭లో మృతుఁడయ్యెను. ఈతనికిఁ గుమారుఁడు లేఁడు. రుద్రమదేవియం దీతనికి ఉమ్మక్కయను కూఁతురుమాత్ర ముండెను.

రుద్రమదేవి.—ఈమె గణపతిరాజు భార్య. దేవగిరియాదవులయింటి యాఁడుపడుచు. పతిమరణానంతర మీమె క్రీ. శ. ౧౨౫౭ మొదలు క్రీ. శ. ౧౨౯౫ సంవత్సరములవఱకు ముప్పదియెనిమిది సంవత్సరములు రాజ్యముచేసి తనయపరిమిత సద్గుణములచే మిక్కిలి విఖ్యాతిఁ జెందెను. శివదేవయ్య యను శైవబ్రాహ్మణుఁ డీమెకు మంత్రిగా నుండెను. గణపతిరాజు కాలములోఁగూడ నితఁడే మంత్రిగానుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. ఈమె యోరుగంటికోటను మరల గట్టించి శత్రులకు ఛేద్యము కానట్లు దృఢపఱిపించెను. దేవగిరిరాజులు తనరాజధానిపై దండెత్తిరాఁగా నీమెమిక్కిలి ధైర్యముతో వారి నెదిరించి పాఱఁదోలెను. ఈమె ప్రజలను తన బిడ్డలవలెఁ గాపాడినందున జను లీమె దేవియొక్క యవతారమని తలంచుచుండిరి. ఈమె రాజ్యము చేయుచున్నప్పుడు మార్కోపోలో యను యూరోపుదేశస్థుఁడు మన దేశమునకు వచ్చియుండెను. అతఁ డీమెగుఱించి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు :
'పూర్వ మొక రాజీరాజ్యమును బాలించుచుండెను. అతని మరణానంతరము రమారమి నలుబదిసంవత్సరములనుండి యాతనిభార్యచే నీరాజ్యము పాలింపఁబడుచున్నది. ఈమె మిక్కిలి వివేకవంతురాలు. పెనిమిటియెడఁగల ప్రేమాతిశయమువలన మరల వివాహ మాడినదికాదు. ఈనలుబది సంవత్సరములును నీమె పెనిమిటికాలముకంటె నెక్కుడు బాగుగ రాజ్యమేలెను. ఈమె తన రాజ్యములో నెప్పుడును శాంతి, దయ, న్యాయము, మొదలగువానినే యభివృద్ధిపఱుచుచుండును. అందువలనఁ బ్రజలందఱును నీమెయెడ మిక్కిలి భక్తిగలవారై యుందురు. తక్కినయేరాజునెడలను, మఱి యేరాణియెడలను, ప్రజల కింతభక్తి లేదని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.' ఈమెకుమాగ్గయగు ఉమ్మక్కకు ప్రతాపరుద్రుఁడు, అన్నమదేవుఁడు అనునిద్దఱు పుత్త్రులు గలిగిరి. అందు ప్రతాపరుద్రుఁ డనువానికి రాజ్యమొసంగి రుద్రమదేవి ౧౨౯౫-వ సంవత్సరములో, గీర్తిశేషురాలాయెను.

ప్రతాపరుద్రుఁడు.—ఈతఁడు క్రీ. శ. ౧౨౯౫ మొదలుకొని ౧౩౨౩-వఱకు రాజ్యముచేసెను. ఇతఁడు మహాశూరుఁడై యనేకరాజులను గెల్చి మహావైభవము ననుభవించెను. ఇతని తాతవలెనే యీతఁడును జైనమతస్థుల మిక్కిలి బాధపెట్టెను. ఈరాజు సంస్కృతవిద్యాభివృద్ధికి మిక్కిలి తోడ్పడినట్లు కాన్పించుచున్నది. విద్యానాథకవి యనువాఁడు ప్రతాపరుద్రీయమను సాహిత్యగ్రంథమును రచియించి యీతని కంకితము చేసెను. ఈరాజు స్వయముగా ప్రతాపమార్తాండమను గ్రంథమును రచించెనఁట. ఇతఁడు వెలమవారికిని రెడ్డివారికిని తనసైన్యములో నాయకత్వము లొసంగి యీరెగవారలు రణశూరులగునట్లు చేసెను. ఇతఁ డనేకతటాకములును దేవాలయములును నిర్మించినటులు శాసనములవలనఁ గాన్పించుచున్నది. నైజాంరాజ్యములో పాకాలచెఱువు అనుపేరుగలసముద్రమును బోలిన యొకచెఱువు గలదు. అది యీరాజుచే వేయింపఁబడినదని వాడుక గలదు. రెండుపర్వతముల నడుమనున్న యంతరము రాతితోఁ బూడ్పఁబడి యీచెఱువు బహువిచిత్రముగ నిర్మింపఁబడినది.

క్రీ. శ. ౧౩౦౩-లో ఢిల్లీశ్వరుని సేనానాయకుఁడగు మాలిక్‌కాఫర్ అను తురుష్కుఁడు ఓరుగంటిపై దండెత్తివచ్చెను. అప్పు డామ్లేచ్ఛుఁడు సంపూర్ణపరాభూతుఁడై వచ్చినమార్గమునఁ దిరిగి వెళ్ళవలసినవాఁ డాయెను. కాని ౧౩౦౯-వ సంవత్సరములోఁ దిరిగి గొప్పసైన్యమును గూర్చుకొని యా తురకవాఁడు ఓరుగంటికోటను ముట్టడించెను. కోటలోనివా రనేకదినములవఱకు ఘోరముగాఁ బోరాడిరి. కాని దేశద్రోహియైన కటకరాజు తురుష్కులకు సహాయము చేసినందువలనను, మాతృద్రోహులగు కోటలోని కొందఱు నాయకులు ధనాశచేఁ దురుష్కులకు ననుకూలురై నందువలనను, అదివఱకు బాధచెందియున్న జైనులు రాజ్యములోని గుట్టును తురుష్కులకుఁ జెప్పినందువలనను, ప్రతాపరుద్రుఁడు ఢిల్లీశ్వరునకుఁ గప్పము కట్టునట్లు సంధి చేసికొనవలసినవాఁ డాయెను. తరువాత హిందూరాజులందఱొక్కటై పరదేశీయులను మనదేశమునుండి వెడలఁగొట్టఁ దలంచిరి. ప్రతాపరుద్రుఁడు దేవగిరిరాజుతో మైత్రిచేసికొని తురకలతోఁ బోరు ప్రారంభించెను. అందుపై ఢిల్లినుండి ౧౩౨౦-లో తురుష్కసైన్యము దక్షిణమునకువచ్చి వుల్లూఖాన్ అను వాని

యాధిపత్యముక్రింద ఓరంగల్లును ముట్టడించెను. కాని యాసైన్యము లన్నియుఁ బ్రతాపరుద్రుని శౌర్యమును సహింపలేక పూర్తిగా నాశముఁ జెందెను. క్రీ. శ. ౧౩౨౩-లో మఱియొక గొప్పసైన్యము ఢిల్లినుండి పంపఁబడియె. అప్పటివఱకు అంతఃకలహములు మెండైనందున ప్రతాపరుద్రునికిఁ బరాభవము కలిగి యాతఁడు చెఱపట్టఁబడి ఢిల్లికిఁ గొనిపోఁబడియె. తరువాత నీతనిమంత్రీశ్వరుఁడగు యుగంధరుఁడనువాఁడు తనయుక్తిప్రభావముచేఁ బ్రతాపరుద్రుని మరలఁ దీసికొనివచ్చెనఁట. ప్రతాపరుద్రుని చెఱతోనే యీవంశముయొక్క వైభవ మంతరించెనని చెప్పవచ్చును. తరువాత ప్రతాపరుద్రుని కుమారుఁడగు కృష్ణుఁడనువాఁడు ఓరుగంటిలోఁ గొన్ని దినములు రాజ్యముచేసి కొందఱు హిందూరాజులను గల్పుకొని తురుష్కులను వెడలఁగొట్టెను. కాని తిరిగి పూర్వవైభవ మారాజ్యమునకు రాలేదు. ఒకటి రెండుతరములకుఁ దరువాతనారాజ్యము బహమని రాజ్యములోఁ గలసి పోయెను.

పాండ్య చోళ చేర రాజ్యములు.

హిందూదేశమునకు మిక్కిలి దక్షిణమున నీ మూఁడు రాజ్యములు బహు పురాతనకాలమునుండియుఁ బ్రఖ్యాతిఁ జెందియున్నవి. ఈ రాజ్యములలోని ప్రజలు ముఖ్యముగా నఱవబాస మాటలాడుచుండిరి. చేరరాజ్యాంతర్గతమైన కేరళదేశములో మాత్రము మళయాళము మాటలాడుచుండిరి. పాండ్యదేశ మన్నిటికంటె దక్షిణమున నుండెను. ప్రస్తుతపుఁ దిరునల్వేలి మధుర జిల్లా లందులోనివి. పాండ్యదేశమునకు నుత్తరమునను తూర్పుసముద్రమునంటియుఁ జోళరాజ్య ముండెను. కావేరీనదీప్రాంతమును, అందుకు నుత్తరప్రదేశంబును నీ రాజ్యములోనివి. దీనికి గాంచీపట్టణము రాజధానియైయుండెను. చేరదేశము పశ్చిమసముద్రము నంటియుండెను; మలబారు, ట్రావన్కూరు దేశము లిందలివియె. ఈ మూఁడుదేశముల సీమ లనేకకాలములందు ననేక విధముల మాఱెను. కానఁ బైని మిక్కిలి తక్కువసంఖ్యగలసీమలే ఉదాహరింపఁ బడినవి.

పాండ్యరాజ్యము.

పై మూఁడురాజ్యములలోను పాండ్యరాజ్యము బహు పురాతనమైనదియు మిక్కిలి పేరువడసినదియునై యున్నది. పాండవవంశజులగు కొందఱు రాజు లుత్తరదేశమునుండివచ్చి యీరాజ్యమును స్థాపించినందున దీనికిఁ బాండ్యదేశమని పేరు వచ్చెనని కొందఱు చెప్పెదరు. అగస్త్యఋషియుత్తరమునుండి వచ్చి యీ పాండ్యమండలములో నాశ్రమము కట్టుకొని యుండెనని చెప్పెడి కథనుబట్టి చూచినను ఉత్తరమునుండి వచ్చిన యార్యుల మాహాత్మ్యమే యీదేశమున నెక్కుడుగ నుండినట్లు గానవచ్చుచున్నది. అగస్త్యుఁడు మొదటఁ గాశీలో నుండెను. తరువాత రామాయణకాలమున నాఋషియొక్క యాశ్రమము గోదావరినదికి నుత్తరమున నుండెనని చదువరులు శాస్త్రియుగవర్ణనలోఁ జేయఁబడిన రామాయణీయ స్థలనిర్ణయములోఁ జదివి యున్నారు. తరువాత సూత్రయుగములోనో బౌద్ధయుగములోనో యా యగస్త్య వంశమువారు పాండ్యదేశమునకుఁ బోయియుందురు. ఇదియే యగస్త్యుఁడు పాండ్యదేశమునకుఁబోయినవాఁ డనుటకు నర్థమని తోఁచెడిని.

మహావంశమను సింహళచరిత్రలో సింహళరాజగు విజయుఁడు పాండ్యరాజుకూఁతును వివాహమాడి యేడువందలచెలికత్తెలతో నామెను దన రాజ్యమునకుఁ దీసికొని పోయినట్లు వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ సమాచారము నిజమైనయెడల ఈరాజ్యము క్రీ. పూ. ౫౪౩-లో నుండెనని చెప్పవచ్చును. క్రీ. పూ. ౩౦౨-లోఁ జంద్రగుప్తునియొద్ద రాయబారిగానున్న మెగస్థనీసనువాఁడు దక్షిణాపథమునఁ బాండ్యరాజ్య మున్నట్లు వ్రాసియున్నాఁడు. కావున నప్పటి కీరాజ్య మున్నదని నిస్సందేహముగాఁ జెప్పవచ్చును. క్రీ. పూ. ౨౭ నుండి క్రీ. శ. ౧౪ వఱకు రాజ్యముచేసినవాఁడును, క్రైస్తవమతస్థాపనాచార్యుఁడగు జీసెస్ క్రీస్తువునకు సమకాలీనుఁడునునగుఅగస్టస్ అనువిఖ్యాత రోమకచక్రవర్తియొద్దకుఁ బాండ్యరాజు రాయబారులఁ బంపినట్లు స్ట్రాబో యను ఆకాలపు గ్రంథకర్త యొకఁడు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈచక్రవర్తియొక్క

నాణెములును, టైబేరియస్ (క్రీ. శ. ౧౪-౩౭), థియడోషియస్ (క్రీ. శ. ౩౯-౩) మొదలయిన యితరరాజుల బంగారు నాణెములును, పాండ్యమండలములో ననేకము దొరికినందున క్రీ. శ. కుంబూర్వమును, తరువాతనాలుగైదు వందల సంవత్సరములవఱకును పాండ్యదేశమువారు రోమకరాజ్యముతో వర్తకము చేయుచుండిరని విద్వాంసులు నిశ్చయించియున్నారు. గొప్పదైన యీ వర్తకమును బట్టిచూచినను పాండ్యదేశము మిక్కిలి వైభవదశలోనున్నట్లుగానవచ్చుచున్నది.

మధురజిల్లాలో నిప్పుడు చిన్నపల్లెగానున్న కొరయ యను గ్రామ మీ మండలమునకు రాజధానియై యుండెను. కాని తరువాత మధుర ముఖ్యపట్టణ మయ్యెను.

చరిత్రవ్రాయు నాచారము మనదేశమునందు లేనందున నింత ఘనత చెందిన రాజ్యమును గుఱించి మనకు విశేషాంశము లేమియుఁ దెలియవు. కొన్ని సంగతులే తెలియును. పాండ్యదేశమును రెండు వంశములవా రేలినటులును, అందు మొదటి వంశములో డెబ్బదిముగ్గురు, రెండవ వంశములో నలుబదియొకరు రాజు లుండినటులును, స్థలపురాణములలో వ్రాయఁబడి యున్నది.

మొదటి వంశములోని మొట్టమొదటి రాజు కులశేఖరుఁడు. ఈతఁ డీ రాజ్యమును స్థాపించి, భూముల నమరకపఱిచి, కొందఱికి గ్రామాదులిచ్చి వారినిఁ దన దండనాయకులుగా నేర్పఱుచుకొని, బలసమేతుఁడయి యొప్పెను. ఈతఁడు శివభక్తుఁడు. మధురలోని దేవాలయముఁ గట్టించెను.

మూఁడవ రాజు సుందరేశుఁడు, ఈతఁడు మీనాక్షియను భార్యతోఁ గలిసి రాజ్యముచేసెను. అప్పటినుండి యచ్చటి శివునికి సుందరేశుఁడనియుఁ బార్వతికి మీనాక్షి యనియుఁ బేళ్ళు వచ్చెను.

నాల్గవరాజగు ఉగ్రపాండ్యుఁ డనువాఁడు చోళకన్యకను వివాహమాడెను. ఏడవరాజగు రాజశేఖరుఁడు చోళరాజుల నోడించెను. ఎనిమిదవ

వాఁడగు అనంతగుణుఁడు, తనరాజ్యముపై దండెత్తివచ్చిన చోళుల నోడించి పాఱఁదోలెను.

పదుమూఁడవవాఁడగు వరగుణుఁడు విద్వాంసుఁడును విద్వత్ప్రియుఁడును అయి యుండెను. ఈతని భార్యయు గొప్ప విదుషి. ఈ లక్ష్మీసరస్వతీ ప్రియులగు నద్వితీయ దంపతులు దూరదూరదేశములనుండి విద్వాంసులను రప్పించి వారియోగ్యతానుసారముగ వారిని సత్కరించుచుండిరి. బాణపధిరర్ అనువాఁడు వీరి యాస్థాన కవీశ్వరుఁడు.

ఈవంశములోఁ బదునాల్గవవాఁడు వంశశేఖరుఁడు. ఈతఁ డనేకవిధములఁ దనరాజ్యమును అభివృద్ధిచేసి మిక్కిలి విఖ్యాతుఁ డయ్యెను. మధురాపురమును సుదీర్ఘమయినదిగను చక్కనిదిగను గట్టించి చుట్టు నభేద్యమైన దుర్గమును నిర్మించెను. ఇవిగాక భవ్యమైన రాజమందిరమును, నెన్నియో దేవాలయములును గట్టించెను. విగ్రహములను రథముపై నెక్కించి జనులు లాగుచుఁ దీసికొనిపోవు పద్ధతి యీతని రాజ్యకాలములోఁ బ్రారంభమయ్యెనఁట. ఈరాజు చేసిన యన్నిపనులకంటె మిక్కిలి గొప్పదియు ద్రావిడభాషాభివృద్ధికి నత్యంతసహకారియైనదియు నగు నొకపని గలదు. అది ద్రావిడకవుల సంఘ మేర్పఱుచుటయే. అసామాన్యకవియైనఁగాని యీసంఘములోఁ జేరుటకు వీలులేకయుండెను. ఈసంఘములోనివా రందఱును ద్రావిడభాషాలలామభూతులయినందున ఆసంఘములోని సభాసదులగుట, ఇప్పటి ఎల్. ఎల్. డీ., పదవి సంపాదించుటకంటెను, ఇప్పటిరాయల్‌సొసైటీలో సభాసదు లగుటకంటెను నధిక గౌరవాస్పదముగా నెంచఁబడుచుండెను. ఎవ్వఁడయినఁ గ్రొత్తకావ్యము చేసి తెచ్చినతోడనే యీసంఘములోని సభాసదులు దానిని బరిశీలించి, యోగ్యమైనది యగునేని యాకవిని తమ సంఘములోఁ జేర్చుకొనుచుండిరి. ఇందువలన అఱవములోఁ బురాతనకాలముననే యనేకములైన చక్కని కబ్బములు వ్రాయఁబడినవి. తరువాతి రాజులుగూడ నీసంఘమును బోషించిరి. ఇట్టి సంఘ మంతరించిపోఁగా దానిని మరల రెండుపర్యాయములు స్థాపించిరఁట. తిరువళ్ళువర్ అను విఖ్యాతద్రావిడకవి మాలవాఁడయినను ఈ

సంఘమునందుఁ జేర్చుకొనఁబడియె నఁట. ఇతఁడు కురళ్ అను గ్రంథమును రచించెను.

పదునేడవవాఁడగు అరిమర్దనునికి మాణిక్యవాసుఁ డనువాఁడు మంత్రిగ నుండెను. ఈతఁడు శివభక్తుఁడయిన పరమసాధువని విఖ్యాతిఁ గాంచి, పాండ్య రాజ్యములోని యనేకులను వాదములో నోడించెను.

తరువాత ననేక రాజులయిరి. కాని వా రనామధేయములు. కడపటిరాజగు కూన్ పాండ్యుఁ డనువాఁడు మాత్రము విఖ్యాతయశుఁడు. కూన్ అనఁగా గూనివాఁడనియర్థము. మొదట నీతనికి గూను ఉండెననియు నందువలన నీ పేరువచ్చి, తరువాత నదియొక మహాత్ముని దయచేతఁ బోయి యీతఁడు చక్కనివాఁడుకాఁగా నితనికి సుందరపాండ్యుఁ డను పేరు వచ్చెననియు నొక కథ కలదు. ఈతఁడు చోళమండలముపై దండెత్తి అప్పటి రాజధానియగు తంజపూరును, చేరమండలముపై దాడివెడలి దాని రాజధానియగు ఉరయూరును, కాల్చెను. ఈరాజు చోళవంశమువారి కూఁతురగు వనితేశ్వరి యనునామెను వివాహమాడెను. ఆకాలమందుఁ బాండ్యదేశమున జైనమతము ప్రబలియుండెను. రాజుకూడ వారిమతమును స్వీకరించెను. కాని యాతని భార్య మాత్రము శైవమతమునందు నమ్మిక కలది. గావున జ్ఞానసంబంధమూర్తి నాయనార్ అను శైవమతాచార్యునిఁ బిలిపించి, యాతని బోధవలన కూన్ రాజు శైవమతాభిమాని యగునట్లు చేసెను. అందుమీఁద నారాజు ఎనిమిదివేలజైనులఁ దనరాజ్యములోనుండి వెడలఁగొట్టించెను. వారి నందఱిని పైనివర్ణింపఁబడిన నాయనార్ అను శైవసాధువు జయించెనఁట. ఈశైవసాధువునకు ద్రావిడదేశమున మిక్కిలి గౌరవము గలదు. ఈతనికిఁ పార్వతీదేవి పాలిచ్చినందున నీతఁడు మిక్కిలి జ్ఞానవంతుఁడయ్యెనని చెప్పఁబడు కథవలన నీతఁడు తత్వజ్ఞానవిశారదుఁడని తోఁచుచున్నది. శ్రీశంకరాచార్యులవారు తమ సౌందర్యలహరీ యను దేవీస్తుతిలో నీసాధువును 'ద్రవిడశిశు' వని పేర్కొని యున్నారు. శంకరాచార్యు లెనిమిదవశతాబ్దంబున నున్నవారు కావున నీనాయనారును కూన్ పాండ్యన్ రాజును అంతకునొక్కశతాబ్దమునకుఁ బూర్వముఁ గా క్రీ.శ-

౭-వ శతాబ్దమునం దుండిరనివిద్వాంసులు నిర్ణయించినారు. ఈరాజు, ఆతని భార్య, అతని గురువగు నాయనారు వీరుముగ్గురును శైవభక్తులలో గొప్పవారని ద్రావిడపురాణములలో వర్ణింపఁబడినది.

కూన్ పాండ్యరాజుతో మొదటి వంశ మంతరించినది. తరువాతఁ బాండ్యరాజులకు శూద్రస్త్రీలవలనఁ బుట్టిన రాజులు నలుబదియొక్కరు క్రీ. శ. ౭-వ శతాబ్దమునుండి ౧౧-వ శతాబ్దమువఱకు రాజ్యము చేసిరి. కాని వారంతగాఁ బేరుఁ బ్రతిష్ఠఁగలిగినవారు కారు. వీరి కాలములో నీరాజ్యము తిన్నతిన్నగాఁ జోళరాజ్యములోఁ గలిసెను. క్రీ.శ. ౧౦౬౪-లోఁ బాండ్యవంశమువఁ జివరవాఁడగు వీరపాండ్యరాజను రాజేంద్రచోళుఁ డనఁబడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు పూర్తిగా నోడించి గంగైకొండచోళుఁడను తన తమ్మునికి సుందరపాండ్యుఁడను పేరుపెట్టి పాండ్యరాజ్యమునకు నధిపతిఁ జేసెను. ఇటులు సింహళము, జావా, బర్మా, పారసీకము, రోమ్ మొదలయిన రాజ్యములతోఁ బ్రతిస్పర్ధిగా వర్తకముచేసిన యీరాజ్య మస్తమించెను.

పాండ్యరాజ్యమునకు వచ్చిన చోళరాజుతమ్ముని వంశమువారు కొన్ని దినములు రాజ్యముచేసినతరువాత వారు మైసూరురాజులగు బల్లాల వంశీయులకు లోఁబడిరి. తరువాతఁ గొంతకాలమునకు నీ బల్లాలులఁ దురుష్కులోడించిరి. తుదకు నీరాజ్యము పదునాఱవ శతాబ్దారంభమునఁ గృష్ణరాయనిచేతఁ బంపఁబడిన నాగమనాయకునికి స్వాధీనమైనది. అనఁగా ఈరాజ్యమును తెలుఁగువా రాక్రమించుకొనిరి. ఈవర్తమాన మంతయు రెండవభాగమందు విజయనగరరాజ్య వర్ణనలో రాఁగలదు.

చోళమండలము.

ఉత్తరమున పెన్నేరును, దక్షిణమునఁ బాండ్యదేశమును, తూర్పున సముద్రమును, పశ్చిమమున చేరచాళుక్యరాజ్యములును గలది చోళదేశము. దీని చరిత్ర పాండ్యచరితమంత సాకల్యముగాఁ దెలియదు. క్రీ.పూ. ౧౦౩లో చోళదేశమునుండి వెళ్ళి యొకానొక మళయాళదేశస్థుఁడు సింహళమును

గెలిచి నలువదియేండ్లు రాజ్యముచేసెనఁట. క్రీ. శ. ౧౦-లోఁ చోళరాజు సింహళముమీఁదికి దండెత్తివెళ్ళి యనేకజనులను చెఱపట్టితీసికొనివచ్చెను. ఇందుమీఁద క్రీ. శ. ౧౧౩-లో సింహళపురాజు చోళదేశముపై దండెత్తివచ్చి యనేక జనులఁ జెఱపట్టుకొని తన కసి తీర్చుకొనియె. అప్పటినుండి యేడవ శతాబ్దమువఱకు వీరి చరిత్ర మనకేమియుఁ దెలియదు.

క్రీ. శ. ౮౪౦ మొదలు ౧౦౨౩ వఱకుఁ జోళులు తమ రాజ్యమునకు నుత్తరమున నున్న రాజ్యము లనేకము లాక్రమించుకొనిరి.

క్రీ. శ. ౮౭౮-వ సంవత్సరప్రాంతమున ఆదిత్యవర్మయను చోళరాజు చేరమండలము నాక్రమించుకొనియె. పదవశతాబ్దమున హొయిసలబల్లాళరాజులు ప్రబలువఱకీరాజ్యము వీరిస్వాధీనమందే యుండెను. క్రీ. శ. ౭౪౮-లోఁ బాండ్యరాజును, సింహళరాజును కలిసి చోళులపై దండెత్తిరి. కాని చోళరాజే వారినోడించెను.

కరికాలుఁడనురాజు క్రీ. శ. ౫౫౦-లో సింహళముమీఁదికి దండెత్తివెళ్ళెను. కాని పరాభూతుఁడయి తిరిగి రావలసినవాఁడాయెను. ఈతనితరువాత రాజరాజను చాళుక్యరాజు చోళరాజుకూఁతును వివాహము చేసికొన్నట్లును క్రీ. శ. ౧౦౨౨ మొదలు ౧౦౭౩ వఱకు రాజ్యముచేసినట్లును వ్రాసియున్నది. కావున నీతఁడు భారతకృతిపతియైన రాజరాజనరేంద్రుఁడని మనము చెప్పవచ్చును.

ఈరాజు మిక్కిలి ప్రతాపవంతుఁడయి క్రీ. శ. ౧౦౪౫-లో సింహళముపై దండువెడలి మహిందుఁడను రాజును జెఱపట్టి యచ్చటఁ దన ప్రతినిధిని (Viceroy) రాజ్యముచేయుటకై యుంచివచ్చెను.

రాజరాజుకుమారుఁడు కులోత్తుంగ చోళదేవుఁడు (క్రీ. శ. ౧౦౭౮-౧౧౧౨). ఈతనికి వీర, రాజేంద్ర, కొప్పకేసరివర్మ, కవిరాజశేఖర మొదలయిన బిరుదు లుండెను. ఈతని రాజ్యము ఓరిసావఱకు వ్యాపించియుండెను. ఈతఁడే పాండ్యుల జయించి క్రీ. శ. ౧౦౭౮-లోఁ దనతమ్ముని నచ్చట నాయకుని జేసెనని యిదివఱకు వ్రాసియున్నాఁడను. క్రీ. శ. ౧౦౭౮-లో నీతని

దాసీపుత్త్రుఁడగు ఆతొండఁ డనువాఁడు పల్లవులనోడించి వారిరాజ్యమగు తొండమండలము తమరాజ్యములోఁ గలుపుకొనియె. పెన్నేరు పాలేర్ల నడుమ నున్నది తొండమండలము. ఈరాజుకాలముననే చోళులు పశ్చిమచాళుక్యరాజగు ఆవహమల్లుఁడను నామాంతరముగల ప్రథమసోమేశ్వరదేవుని తుంగభద్రానదియొడ్డున నోడించి ఆతనిరాజ్యములోని కొంతభాగ మాక్రమించుకొనిరి. కాని యది వారికి విశేషదినములు దక్కలేదు. కులోత్తుంగుఁడు తంజావూరుదేవాలయమునకు నెన్నియో దానము లిచ్చినట్లు ఆతని శాసనములవలనఁ గానవచ్చుచున్నది. అచ్చటి దేవాలయమును అతఁడే కట్టించియుండును.

తరువాతి రాజులనుగుఱించి యంతగా విశేషము లేమియు లేవు. పండ్రెండవశతాబ్దాంతమువఱకు నీరాజ్యములోని యధికభాగమును ఓరుగంటి కాకతీయరాజు లాక్రమించుకొనిరి.

చేరదేశము.

చేరశబ్దమునకు నఱవములో తాటికల్లనియర్థము. ఈదేశమునందుఁ దాటిచెట్లు విశేషముగా నున్నందున ఈదేశమునకీపేరువచ్చియుండును. ఒకప్పు డీ చేరమండలములో మైసూరు, కోయంబుత్తూరు, సేలము, ప్రాతతొండనాడు, దక్షిణమలబారు, కొచ్చి అను మండలములు చేరియుండెనని చెప్పవచ్చును. ఈదేశపు రాజులకు మలయమాన్ అను బిరుదుండెను. చేరశబ్దము కొన్ని దినములకు కేరగా మాఱి యందుండియే కేరళశబ్దము పుట్టెను.

మొట్టమొదటి చేరరాజులనుగుఱించి మనకుఁ బేళ్ళుతప్ప మఱియేమియుఁ దెలియదు. కొంతకాలమునకు కొంగులనువారు చేరదేశములోని మధ్యభాగమును ఆక్రమించుకొన్నందున ఈచేరరాజులు తిరువాన్కూరులో రాజ్యము చేయఁజొచ్చిరి. అచ్చట క్రీ. శ. ౩౧౧-లో వీరకేరళవర్మ రాజుగనుండెను. ఇతఁడు ప్రజానురంజకుఁడై బహుకాలము వీరకేరళపురమను రాజధానిలో రాజ్యము చేసెను. తిరువాన్కూరనుగ్రామము తరువాత రాజధాని యయ్యె. అందువలననే యీరాజ్యమునకు తిరువాన్కూరురాజ్యమని పేరువచ్చెను. పదు

నాల్గవశతాబ్దమునఁ గాఁబోలును నిప్పుడు తిరువనంతపురమనఁబడు తిరువేంద్రమునకు రాజధాని మార్చఁబడియె. క్రీ. శ. ౮౨౪-లో ఉదయమార్తాండవర్మయనురాజు కొల్లమనఁబడు శకమునకుఁ (Quilon era) కర్తయయ్యెను. ఇందుకుఁ దరువాత నైదాఱు శతాబ్దంబులవఱకు నీదేశపుఁజరిత్ర మన కంతగాఁదెలియదు.

పశ్చిమ సముద్రము నంటుకొని సాతారాయొద్దనుండి కన్యాకుమారి వఱకుఁ బడమటికనుమలకును సముద్రమునకును నడుమనున్న భూభాగమంతయుఁ బరశురాముఁడు సముద్రునివద్దనుండి సంపాదించిన భూమియని పౌరాణికగాథ కలదు. అనఁగా నచ్చట మొదట సముద్ర ముండెననియుఁ దరువాతఁ గ్రమముఁగా భూమి యేర్పడెననియు నర్థము. ఈభూభాగమునకంతటికిని సప్తకొంకణమని పేరు. ఈ యేడుకొంకణములలో నత్యంతదక్షిణమున నున్న కేరళము, దానికి నుత్తరముననున్న తుళువదేశము ఈచేరరాజ్యములోనివియే యైయుండెను. ఈదేశములలోని యాచారవ్యవహారము లతిచిత్రము లైనవి: ఇచ్చట నితరజాతివారుగాక నంబూద్రిబ్రాహ్మణులును, నాయరులనఁబడు శూద్రులును విశేషముగ నుందురు. నంబూద్రిబ్రాహ్మణుల కుటుంబములో పెద్దకొడుకుతప్ప యితరులు వివాహమాడరు. నాయరుస్త్రీలనుంచుకొనియెదరు. నాయరుస్త్రీలకు వివాహములేదు. ఈస్త్రీలిష్టమువచ్చిన పురుషులతో నిష్టమువచ్చినంతకాలము భార్యలవలెనుండెదరు. ఇచ్చటి దాయభాగపద్ధతియు మిగుల వింతగ నుండును. ఒకపురుషుని సొత్తు వానికుమారునికిఁ బోదు. అతని మేనల్లునికిఁ జెందును. తండ్రికొడుకుల యింటిపేరొకటిగ నుండదు. మేనమామ మేనల్లుర యింటిపే రొకటిగనుండును. ఇట్టి విపరీతాచారంబులచ్చట నుండుటకుఁ గారణమేమని విచారింపఁగా కేరళదేశస్థు లాదిమకాలమున నార్యులతో సంబంధములేని యనార్యజనులనియుఁ, బరశురాముని కాలమున నార్యబ్రాహ్మణు లచ్చటికిఁ బోయి వారిని వశులను జేసికొని బ్రాహ్మణసంతుష్టియే పరమధర్మముగా వారికి బోధపఱిచినందున, వారిలో వివాహబంధనములు లేక స్త్రీప్రధానమయిన (Matriarchal) కుటుంబము లేర్ప

డెననియు, నందువలన నిట్టివిపరీతాచారములు పుట్టెననియు, విద్వాంసుల యభిప్రాయమై యున్నది. అయినను ప్రస్తుతము మలయాళములోఁ బూర్వాచారములు తగ్గుచు వివాహబంధము లితరదేశములవలెనే యధికదృఢ మగుచున్నందుకు మనమెంతయు సంతసింపవలసియున్నది.

ఓరిసా.

ఈదేశమునకే ఓఢ్రదేశమని పేరు. మగధదేశమునుండి మొదట నార్యులీదేశమునకు వచ్చిరి. బుద్ధధర్మంబును నచ్చటనుండియే వచ్చెను. అశోకునికిఁబూర్వమే యనేకబౌద్ధభిక్షు లచ్చటికి వచ్చి కొండగుహలలో వాసముచేయుచు ధర్మోపదేశ మొనరించుచుండిరి. అశోకుఁడు కళింగమును జయించిన తరువాత నీరెండురాజ్యముల సంబంధము దృఢమయ్యెను. తరువాత నిచ్చటనేక బౌద్ధరాజులు రాజ్యముచేసిరి. వీరిశాసనములు ఖండగిరియందలి గుహలలోఁ గానవచ్చెడిని. క్రీ. శ. అయిదవశతాబ్దంబున నీ బౌద్ధరాజుల వంశ మంతరించి హిందూమతము ప్రబలసాగెను.

క్రీ. శ. ౪౭౬-లో యయాతికేసరియనువాఁడు 'కేసరి' వంశకర్తయయ్యె ఈరాజులు భువనేశ్వరమనుపురమున రాజ్యముఁ జేయుచు నప్పటి శిల్పవిద్యానైపుణ్యముఁ గనపఱుచునట్టి చక్కని శివాలయంబులఁ గట్టించిరి. కొన్ని దినములు వీరికి జయపురమను పట్టణము రాజధానిగా నుండెను. నృపకేసరి యనురాజు క్రీ. శ. ౯౫౧-లోఁ గటక మనుపట్టణముఁ గట్టించె. ౧౧౩౨-లో నీవంశ మంతరించెను. ౧౧౩౭ మొదలు ౧౫౩౪ వఱకు గంగవంశమువారు రాజ్యమేలిరి. వీరికి విష్ణువు కులదేవత. ఈవంశజుఁడగు ననంగభీముఁ డనువాఁడు ౧౧౭౪-లో జగన్నాథదేవాలయముఁ గట్టించెను. పదునైదవ శతాబ్దాంతమునం దుండిన పురుషోత్తమ గంగరాజు దక్షిణదేశము వఱకును దాడివెడలి కాంచీరాజు నోడించి యతని కూఁతుఁ బెండ్లియాడెను. తరువాత ప్రతాపరుద్రుఁ డనువాఁడు రాజ్యముచేయుచుండఁగాఁ జైతన్యుఁడను వైష్ణవభక్తుఁడు అచ్చటికి వచ్చెనఁట.

గంగవంశానంతరమున నయిదుగురు హిందూరాజులు రాజ్యముచేసిరి. కాని ౧౫౬౦-లో తురుష్కు లీరాజ్యమును జయించిరి.

బంగాళము.

తొమ్మిదవ శతాబ్దమున బంగాళదేశమునందు రాజపుత్త్రులలో నొకవంశమువారు రాజ్యము చేయసాగిరి. దీనికి 'పాల' వంశమని పేరు. దీనికి మూలపురుషుఁ డగు గోపాలుఁ డనురాజు క్రీ. శ. ౭౫౦-లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. బంగాళదేశమునకును, మగధదేశమునకును నీతఁడు రాజుగ నుండెను. ౮౦౦-లో రాజ్యమునకు వచ్చిన దేవపాలుఁడు వింధ్యపర్వతము మొదలు హిమాలయమువఱకు నుండు ఉత్తరహిందూదేశమంతయు, ఆసాంవఱకుఁ దూర్పుదేశమును జయించెను. గజినిమహమ్మద్ కనౌజునకు వచ్చినప్పుడు (క్రీ. శ. ౧౦౧౯) రాజ్యపాలుఁడను రాజు ఈ దేశమున రాజ్యము చేయుచుండెను.

౧౦౨౬-లో మహీపాలుఁ డనురాజు శరీపట్టణమును రాజధానిఁ జేసికొనియె. ఈతఁ డేఁబదిరెండు సంవత్సరములవఱకును రాజ్యముచేసెను. ఈ వంశపు రాజులలో పేర్కొనవలసిన కడపటిరా జీతఁడే. తరువాత పూర్వ (తూర్పు) బంగాళపు రాజులగు 'సేన' వంశజులు బలవంతులై బంగాళరాజ్యమంతయు నాక్రమించుకొనిరి.

వీరసేనుఁ డనువాఁడు సేనరాజుల మూలపురుషుఁడు. ఈతఁడు పదవ శతాబ్దమువాఁడై యుండును. కొందఱు బ్రాహ్మణులను, కాయస్థు లనఁబడు గణకవృత్తివారిని నీతఁడు కనౌజ్ నుండి పిలిపించెను. అప్పుడు వచ్చిన బ్రాహ్మణులే యిప్పుడు బంగాళమునందలి కులీనబ్రాహ్మణులు. బనర్జీ (బంద్యోపాధ్యాయ,) ముకర్జీ (ముఖ్యోపాధ్యాయ), చటర్జీ (చట్టోపాధ్యాయ), గ్యాంగోలి (గంగోపాధ్యాయ) అను గృహనామములు కలవా రందఱును కులీను లనఁబడుదురు. వీ రితరబ్రాహ్మణులకంటె నెక్కువవారమని చెప్పుకొనియెదరు. లక్ష్మణసేనుఁ డనువాఁడీ సేనవంశపు రాజులలోఁ దుదవాఁడు. ఈతఁడు ఆఱు

వది సంవత్సరములవఱకును వైభవముతో రాజ్యముఁ జేసెను. కాని యీతఁడు వృద్ధదశలో నుండఁగఁ దురుష్కులు ౧౨౦౪-లో బంగాళమును గెలిచిరి.

ఉపసంహారము.

హిందూదేశ పారతంత్ర్యమునకుఁ గారణములు.

ఇట్లు హిందూమహాయుగములో మహోన్నతదశయం దుండిన హిందూదేశము పదవ శతాబ్దమునుండి తురుష్కుల దండయాత్రలకు లోనయి, పంద్రెండవ శతాబ్దాంతమువఱకుఁ దురుష్కుల స్వాధీనమై తన స్వాతంత్ర్యతను బోఁగొట్టుకొనియె. ఇట్లీదేశములోని జనులు మేఁకలయి పరరాజులకు లోఁబడిన కారణము లనేకములు గలవు. అందుఁ గొన్నిఁటిని ఈ క్రిందఁ బొందుపఱచెదము.

౧. జాతిబంధనములు దృఢమగుట.

క్రమక్రమముగా జాతిసంబంధమైన బంధనములు గట్టిగ బిగింపఁబడి చాతుర్వర్ణ్యమే గాక చతుస్సహస్రవర్ణంబు లయ్యెను. ఒక్కొకజాతిలో నసంఖ్యములయిన యుపజాతులు పుట్టెను. గుణకర్మవిభాగానుసార ముత్పన్నమైన నాలుగుజాతులు,వృత్తిననుసరించియు దేశముల ననుసరించియు నసంఖ్యజాతు లయ్యెను.కుండలుచేయువానిది యొకజాతి; కఱ్ఱచెక్కువానిది యింకొకజాతి ; బట్టనేయువానిది మఱియొకజాతి, వేదము చదువుకొని జీవనముచేయువాఁడు వైదికి యయ్యె; రాజనియోగములలో నుండువాఁడు నియోగి యయ్యె. ఈలాగు వాయువేగమనోవేగములతో నసంఖ్యజాతులు ప్రబలి ప్రతిజాతివారును తామే యెక్కువవారమనియు, నితరులు తమకంటెఁ దక్కువవారనియుఁ జెప్పుచుఁ బరస్పర ద్వేషంబులు ప్రబలఁజేసిరి. పైజాతివారగు బ్రాహ్మణక్షత్రియులకు విద్యాసామర్థ్యబలంబు లెక్కువగుటవలన వారు అధికారమంతయుఁ దమచేతిలోనే యుంచుకొనిరి. కొన్ని దినములకు రాజులు విషయలంపటులైనందునను, పూర్వక్షత్రియ వంశములు నశించుచుఁ బోయినందునను, క్షత్రియుల

బలమును, నాధిక్యతయుతగ్గి, బ్రాహ్మణులచేతికే సాంఘికాధికారమంతయు వచ్చి, వారు 'కలియుగములో సర్వశ్రేష్ఠులమైన మేము, మాకు సేవచేయుటకు శూద్రులు, ఈరెండుజాతులు తప్ప మూఁడవజాతి లేనే లేదని' చెప్పసాగిరి. ఈజాతిద్వేషమునకుఁ దోడు మతద్వేషములును హెచ్చెను. ఒక తెగవారగు బ్రాహ్మణులలో, వాఁడు వైష్ణవుఁ డనియు, వీఁడు స్మార్తుఁడనియు, ఇంకొకఁడు మధ్వుఁడనియు భేదములుపుట్టి, ఒకరియింటిలో నొకరు భోజనము చేయకపోవుటయేగాక యొకరినొకరు చూచుటయుఁ దప్పనిచెప్పసాగిరి!

జాతిమతద్వేషము లింతవఱకునైన నాఁగియుండిన చింతలేదు. ఏలయన, అధికారము, ధనము, కులీనత్వము మొదలగు కారణములచే జనులలోఁ గొందఱు హెచ్చనియుఁ, గొందఱు తక్కువయనియు జాతిభేదము లితరదేశములలోను గలవు. రోమ్‌దేశములోని ప్యాట్రిషియన్ ప్లేబియన్, ఇంగ్లండ్‌లోని రాజు, సరదారులు, సామాన్యజనులు అనుభేదమును మన మెఱిఁగియే యున్నారము. కాని యట్టిభేదము లాయాదేశములందుఁ గ్రమక్రమముగాఁ బోయి యందఱును సమానమనెడి సిద్ధాంతము క్రిందితరగతివారి యశ్రాంత ప్రయత్నమువలన స్థిరపడి యాదేశములు మహోన్నతస్థితిఁ జెందెను. కాని మనదేశములోఁ గ్రిందిజాతివారు పైకివచ్చుటకు మారుగా లోఁతునకుఁ ద్రొక్కఁబడుచుండిరి. అందుచే నైక్యభావము సున్నయయ్యెను.

అన్నిటికంటె నీజాతిబంధనములు చేసిన గొప్పకీడు మనలను కూపమండూకములఁ జేయుట. అన్యజాతీయునిఁ దగులుటయే మహాదోషముగాఁ దలంచునప్పు డన్యదేశమునకుఁ బోవుట యెట్లు తటస్థించును? ఆసేతుహిమాలయ ప్రాంతమునఁ దప్ప యీజాతిభేద మెచ్చటను లేదు. కావున ఉత్తరమున అటక్‌నది (శిలానది) దాఁటఁ గూడదనిరి. సముద్రయానము పనికిరాదనిరి. ఇంకేమున్నది? ఇట్లు హిందువులు తమ్మునొక దీవిగడ్డలోఁ గైదుచేసికొనినందున, వెలుపలనున్న దేశములలో నేమి జరుగుచున్నది వీరికిఁ దెలియుమార్గము లేక

పోయెను. తురుష్కులగుంపు గడపలోనికి వచ్చువఱకుఁ దురుష్కులనుగుఱించిగాని, వారిధర్మమునుగుఱించిగాని, వారు చేయుచుండిన యితరదేశముల నాశమునుగుఱించిగాని మనవారేమియుఁ దెలిసికొనక సుఖనిద్రపోవుచుండిరి. ఇట్లు గడపదాఁటి తొంగిచూచినఁ బాపము వచ్చుననితలంచి యిరుగుపొరుగున నిప్పంటుకొనినను, ఆసమాచారము తెలిసికొనక యింట సుఖనిద్రపోయెడువారు పారతంత్ర్యాగ్నిలో వేఁగుట సహజమే కదా? ఈప్రకార మీజాతిబంధనములు మిక్కిలి బిగింపఁబడి దేశమునకు నురిపోయఁబడియె.

౨. నీతిబంధనములు శిథిలమగుట.

నీతియనఁ బరిశుద్ధప్రవర్తన! ఏదేశముయొక్క నీతిబంధనములు శిథిలమగునో యది తప్పక యధోగతికిఁ బోవునని మనము ఈజిప్టు, రోమ్ మొదలగు దేశముల చరిత్రలవలనఁ దెలిసికొనవచ్చును. హిందూదేశము తురుష్కులపాలగుటకు నీదేశమందు నప్పుడు వ్యాపించిన యనీతి యొక గొప్పకారణమై యున్నది. ధర్మముపేరిట నీ యనీతి జనులలోఁ బ్రసరించినందున నది మిక్కిలి యపాయమునకుఁ గారణమయ్యెను. పాంచరాత్రులనియుఁ, బాశుపతులనియు, శాక్తులనియు, కాపాలికులనియు, భైరవులనియు ననేక నూతన సాంప్రదాయములవారీ దేశమున వ్యాపించిరి. ఇందుఁ గొందఱు దేవీపూజయను పేరిట మద్యపానముచేయుట నేర్పిరి; కొందఱు నేనుభైరవుఁడను, నీవు భైరవివి, అని చెప్పి వ్యభిచారముచేసిన దోషము లేదనిరి ; కొందఱు శ్మశానములో వసించుటయు, తలపుఱ్ఱెలు మాలగా వేసికొనుటయు ధర్మమనిరి. కొందఱు దేవికిని భైరవునికిని నరబలి యిచ్చుట ముక్తిదాయక మనిరి! ఇట్లు నీతి యెంతదూరము పోవలయునో యంతదూరము పోయెను. ఈమతములలోని యొకానొక మతమువారి ఘోరకృత్యముఁ జూడవలయునేని భవభూతికృత మాలతీమాధవీయములోని ౫-వ యంకముఁ జదువవగు. ఈమతములలో ననేకమతముల శ్రీ శంకరాచార్యులవారు ఖండించి, వానిని రూపు

మాప యత్నించిరి. కాని యవి యిప్పుడు కొంచెము తగ్గినను మరలఁ బ్రబలి నేఁటివఱకు నచ్చటచ్చట రహస్యస్థలములలో డాగియున్నవి. జను లిట్టి యనీతులపాలయినందున విషయలంపటులయి పరవశతచేఁ జక్కని త్రోవ చేసి పెట్టుకొనిరి.

౩. స్వదేశరాజులలో నైకమత్యము లేకపోవుట.

ఇదియే యీదేశ పారతంత్ర్యమునకు ముఖ్యకారణము. పదవ శతాబ్దము నుండి పండ్రెండవశతాబ్దాంతమువఱకు నీదేశమున సార్వభౌమ రాజవంశ మొకటియు లేనందున, ఎవ్వరికి వారే స్వతంత్రులయి, సార్వభౌముల మని చెప్పుకొనుచు, నితరరాజుల శ్రేయస్సును నోర్వలేక యెల్లప్పుడును ఒకరితోనొకరు పోరాడుచుండిరి. ఇందువలన వారిలో నైకమత్యము లేక, ద్వేషములు ముదిరి, తురుష్కుఁడు వచ్చి యొకానొక రాజును బాధపెట్టునప్పుడు ఇతరరాజులు వానికి సహాయముచేయక, యూరకచూచుచు వానినాశము విని సంతసించుచుండిరి. కాని యట్లు ఊరకుండుట తమనాశమునకు త్రోవచేసికొనుట యనినమాట తలఁపకైరి. వీరిలో నెవ్వరెవ్వరి వైరమువలన నీదేశమున కెట్లెట్లు పారతంత్ర్యపు సంకెలలు కలిగెనో యీగ్రంథముయొక్క రెండవభాగమందు వివరింపఁబడెను గాన నిచ్చట విస్తరింప నవసరము లేదు.

౪. ఈ దేశస్థుల శరీరసామర్థ్యము తగ్గుట.

హూణశకవంశజాలగు పరదేశీయుల నీదేశమునుండి వెడలఁగొట్టిననాఁడు గల శరీర సామర్థ్యమును శౌర్యమును ఈదేశమునఁ గ్రమక్రమముగా తగ్గి తురుష్కుల కాలమువఱకు మిక్కిలి తక్కువైనట్లు గానవచ్చుచున్నది. అట్లుగాకున్నఁ దమకంటె మిక్కిలి తక్కువ సంఖ్యగల తురుష్కసైన్యములకు వీరనేక యుద్ధములలో నోడుట తటస్థింపదు. ఇట్లువీరు బలహీనులగుటకు ముఖ్యకారణ మతిబాల్యవివాహప్రచారమే యని చెప్పవచ్చును. ఆఁడుపిల్లలకెంత

శీఘ్రముగా వివాహముచేసిన నంతమంచిది యనిన నమ్మిక పెరిగినందునఁ బదుమూఁడు పదునాల్గు సంవత్సరముల కుమారికలు పిల్లలఁ గనుట సంభవించెను. ఇట్టి పసికూనలకుఁ బుట్టినవారికిఁ బచ్చితురకలతోఁ బోరుననిల్చి యెదిరించు నట్టి బల మెట్లుకలుగును; చిన్నవయసులో గర్భోత్పత్తియగునేని పిల్లలు బలహీనులగుదురనిన సిద్ధాంత మింగ్లీషువైద్యులు చెప్పుమాటగాని మనహిందువులు చెప్పెడిమాటకాదు అని కొందఱు పొరపడవచ్చును. కాని యది నిజము గాదు. ఈయంశమును మనవైద్యశాస్త్రాచార్యులగు చరకసుశ్రుతాదులుగూడ వ్రాసియున్నారు. ఇదియుఁగాక యీవిషయమనుభవైక వేద్యము. కావున నిందునుగుఱించి పెంచి వ్రాయనక్కఱలేదు.

విజ్ఞానచంద్రికా గ్రంథమాల.

ఇదివరకు ప్రకటింపబడిన గ్రంథములు.

1-వ గ్రంథము—అబ్రహాములింకను చరిత్ర.

(ప్రతులు అయిపోయినవి.)

2-వ గ్రంథము.

హిందూదేశ కథాసంగ్రహము.

1 వ భాగము - హిందూమహాయుగము - మూడవకూర్పు.

150 పుటలు (HinduPeriod) 15 పటములు.

ఇందు మిక్కిలి పురాతనకాలమునుండి మహమ్మదీయ ప్రభుత్వమువరకు జరిగిన హిందూదేశ చరిత్రనంతయు సంగ్రహముగ వ్రాయఁబడినది.

ఈ గ్రంథముయొక్క మొదటి రెండు కూర్పులు అచ్చు అయిన ఆఱు నెలలలోనే 2000 ప్రతులు అమ్ముడుపోయినవి. ప్రస్తుతము మూడవకూర్పు సిద్ధమయియున్నది. గ్రంథములోని కొన్ని భాగములు 1909 వ సంవత్సరపు మెట్రిక్యులేషన్ పరీక్షకు పఠనీయములుగా నేర్పర్చఁబడినవి.

మూడవకూర్పులో మొదటి రెండుకూర్పులకంటెఁ గ్రొత్తమార్పులనేకములు వేయఁబడినవి. చక్కని క్యాలికోతో బైండు చేయఁబడినది.

"ప్రాచీన హిందువులయొక్క ఔన్నత్యమును తెలిపెడి యిట్టి చరిత్రమిదివరకు నాంధ్రభాషలో నెవ్వరును రచియించియుండలేదు. శైలి మిక్కిలి మృదువై లక్షణయుక్తమై యున్నది".—ఆంధ్రకేసరి.

ఇది యసంఖ్య చరిత్రగ్రంథావలోకనము చేసినట్టికే. వి. లక్ష్మణరావు ఎం. ఏ. గారిచే రచింపఁబడినది.

మాశాశ్వతపుచందాదారులకు	అంచెకూలితో	రూ.	0	11	0
ఇతరులకు	అంచెకూలిగాక	రూ.	1	0	0

3-వ గ్రంథము.

400 పుటలు. **జీవశాస్త్రము.** 108 పటములు.

రెండవకూర్పు. (Biology)

నూరురూపాయలు బహుమతిగన్నది. అనేక క్రొత్తపటములు చేర్చబడినవి. రెండుభాగములుగావిభజింపబడి మొదటికూర్పుకంటెను హెచ్చు వివరముగ వ్రాయబడినది.

ఇందు, జీవోత్పత్తివిధానములును, జంతువులకు వృక్షములకుగల సమాన ధర్మములును, వృక్షములయం దుండెడు స్త్రీపురుషవివక్షతయు, వానివివాహ సంబంధములును, గర్భోత్పత్తివిధానములును, ఇంక నెన్నెన్నియో విచిత్రమైన విషయములును తేట తెనుగు మాటలతో వర్ణింపబడినవి.

ఈ గ్రంథము శస్త్రశాస్త్ర, వైద్యశాస్త్ర విశారదులగు ఆచంట-లక్ష్మీపతి, బి. ఏ., ఎం. బి. సీ. యం. గారిచే రచియింపఁబడినది.

డాక్టరు. సి. బి. రామారావు, బి, ఏ., యెం. డి, గారు

ఇట్లు వ్రాయుచున్నారు.

మన మనుదినమును చూచుచుండు జంతువులయందును, వృక్షములయందును క్రొత్తక్రొత్తవిషయములను కనంబరచి, వానికినూతనోజ్జీవమునిచ్చి శాస్త్రజ్ఞానము సంపాదించువారికి తమరు క్రొత్తదారిని చూసియున్నారు. ఇందుచే ఆంధ్ర జనులకెల్లరకును శాశ్వతమైన ఉపకారమును చేసితిరనుటకు సందేహము లేదు.

* * *

దీనివెల మాచందాదారులకు అంచెకూలితో	రూ.	1	0	0
ఇతరులకు అంచెకూలిగాక		1	8	0

4-వ గ్రంథము.-రాణీసంయుక్త.

రెండవకూర్పు అచ్చులోనున్నది.

END OF
TITLE